

MONUMENTA ESTONIAE ANTIQUAE

VANA KANNEL

EESTI REGILAUD

ESTONUM CARMINA POPULARIA
XIII

EESTI KIRJANDUSMUUSEUM
EESTI RAHVALUULE ARHIIV

MONUMENTA ESTONIAE ANTIQUAE

I

VANA KANNEL

ESTONUM CARMINA POPULARIA

XIII

EKM TEADUSKIRJASTUS
TARTU 2019

EESTI KIRJANDUSMUUSEUM
EESTI RAHVALUULE ARHIIV

VANA KANNEL

XIII

LAIUSE REGILAUDUD

KOOSTAJAD

KRISTI SALVE, LIINA SAARLO, JANIKA ORAS

EKM TEADUSKIRJASTUS
TARTU 2019

Avaldatud tekstid pärinevad Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi ning Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivi kogudest. Avaldatud fotod pärinevad Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Eesti Kultuuriloolise Arhiivi, Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Arhitektuurimuuseumi ning Eesti Põllumajandusmuuseumi fotokogudest.

Toimetaja: Kanni Labi

Nootide toimetaja: Janika Oras

Keeletoimetus ja korrektuur: Inge Annom, Kadri Tamm

Ingliseelsete tekstide toimetaja: Kait Tamm

Küljendus: Maris Kuperjanov (tekstid), Pille Niin (illustratsioonid)

Kaas: Paul Luhtein

Sarja peatoimetaja: Janika Oras

Raamatu ettevalmistamist ja väljaandmist on toetanud:

Eesti Haridus- ja Teadusministeerium (Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi institutsionaalne uurimistoetus IUT22-4 „Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis: ideoloogiad ja kogukonnad“; riiklik programm „Eesti keel ja kultuurimälu“)

Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus)

SA Kodanikuühiskonna Sihtkapital (EV100 sünnipäevakingituste projekt EV100-KI17-115)

Eesti Kultuurkapital ja Eesti Kultuurkapitali Jõgevamaa ekspertgrupp

SA Eesti Rahvuskultuuri Fond



Autoriõigused:

autorid (sissejuhatused, registrid)

AS Regio (kaart)

EKM Teaduskirjastus

ISBN 978-9949-677-45-0

ISSN 1406-2267

Trükk: Pakett

SAATESÕNA

Seeria „Vana Kannel“ („Monumenta Estoniae Antiquae I: Carmina Popularia“) sai alguse aastal 1875, kui Eesti rahvusliku liikumise, folkloristika ja rahvaluulekogumise suurkuju Jakob Hurt avaldas esimese vihu oma kodukihelkonna Põlva regilaule. „Vana Kannel I“ ilmus tervikuna aastal 1886, samuti nagu teine, Kolga-Jaani köide (VK II), mille esimesed vihikud tulid trükist 1884. aastal. Lisaks neile köidetele on ilmunud veel VK III, 1938 (Kuusalu); VK IV, 1941 (Karksi); VK V, 1985 (Mustjala); VK VI: 1 ja VK VI: 2, 1989 (Haljala); VK VII: 1, 1997 ja VK VII: 2, 2003 (Kihnu); VK VIII, 1999 (Jõhvi ja Iisaku); VK IX, 2009 (Lüganuse); VK X, 2012 (Paide ja Anna); VK XI, 2014 (Kodavere); VK XII, 2018 (Vaivara ja Narva).

„Vana Kandle“ esimeste köidete ilmumise ajal oli Eesti Vabariigist liiga vara isegi unistada, aga üheks teerajajaks rahva eneseteadlikkuse kasvule ja sealt edasi juba enesemääramise soovi tekkele oli kahtlemata just Jakob Hurda organiseeritud ülemaaline rahvaluulekogumine. Niisiis pole sugugi juhus, et Eesti Vabariigi 100. aastapäevaks kavandati Eesti folkloristide kingitusena koguni kolme „Vana Kandle“ köite ilmumine. Kuigi käesolev, Laiuse kihelkonna vanu laule sisaldav köide ei jõudnud juubeliaastal ilmuda, sai selle ettevalmistuse kõige töömahukam osa aastapäevaks valmis.

Miks aga on meie ees järjekorranumbrit XIII kandvana just Laiuse köide? Üks põhjus on see, et viimastel aastakümnetel on avaldatud Ida-Virumaa, Järvamaa ja Põhja-Tartumaa laule. Eelduste kohaselt on ju lihtsam edasi minna sealt, kus rada ees. Aga viimaste köidete valikuks on olnud ka subjektiivsemaid tegureid. Nii näiteks on Anna kihelkonnast pärit Olli (Ottilie-Olga) Kõiva, kes on praeguse seisuga teenekaim „Vana Kandle“ koostaja. Lüganuse ja Vaivara-Narva köidete koostajatest Ruth Mirovi ja Ingrid Rüütli juured on osalt Ida-Virumaal. Laiuse köide liitub mõneski suhtes Kodavere „Vana Kandlega“, nii et selle koostajal Liina Saarlol oli mõistlik jätkata teise Põhja-Tartumaa kihelkonnaga. Kristi Salve osavõtt lähtub aga kodupaigatundest, nii et selleski suhtes on järgitud Jakob Hurda eeskju.

Rahvakultuuriliselt kuulub Laiuse kihelkond Põhja-Tartumaa alla nagu Kodaveregi. Valdavalt on Laiusel kõneldud keskmurret, kuid selle idaosas siiski pigem idamurdele omast keelevormi. Laiuse regilaulud kuuluvad kokku Põhja-Eesti traditsiooniga, kuid mõned jooned, nagu refräänid töö- ja tavandilauludes, on lõunaeesilised. Täheldatavad on ka spetsiifilised laiemalt idaeestilised laulutüübid. Seega on Laiuse laulurepertuaaris

kokku sulanud mitut algupära komponendid, andes tulemuseks ainukordse terviku. Oma nüansi Laiuse laulurepertuaarile, nagu see meieni on jõudnud, andsid ilmselt veel 19. sajandil Eestis aset leidnud muutused. Erinevalt paljudest kihelkondadest, kus regilaulu „kaitsealaks“ kujunesid pulmad, said Laiusel kogu lauluvara uuenumise käigus tugevama positsiooni just tavandilistest seostest väljaspool seisvad lüürlised laulud – vahel üsna lühikesed, vahel pikemad ja jutustava kallakuga. Nende stiili võib pidada meestelaulu-päraseks – asjaolu, millega on korrelatsioonis ka meeslaulikute suur osakaal.

„Vana Kandle“ Laiuse köites avaldatavad laulud on talletatud poolteise sajandi jooksul, alates 1844. aastast kuni 1990. aastateni. Viimane laul jäädvustati käsikirja koostamise lõpul 2019. aastal. Vanimad üleskirjutused pärinevad Eesti kultuurilise iseseisvuse saavutamisele kaasa aidanud tegelastelt, nagu Eesti rahvuseepose autor Friedrich Reinhold Kreutzwald ning Kadrina pastor Arnold Friedrich Johann Knüpffer. Tasub mainida, et Laiuse kihelkond on üks nendest vähestest kodukihelkonna ja Setumaa kõrval, mille pärimust (kuigi mitte regilaule) on kirja pannud Jakob Hurt. Laiusel on läbi aegade tegutsenud aja- ja kultuurilooliselt olulised isikud, igas mõttes oli viimastel sajanditel tegu uuendusliku kihelkonnaga. Samal ajal oli seal 19. sajandi lõpuni vana rahvalaul veel säilinud küllaltki rikkalikul ja mitmekesisel kujul – kuigi põhiliselt vanema põlvkonna mälestustena, mitte enam töid ja tavandit saatva laulutraditsioonina. Nii jäädvustasidki 19. sajandi teisel poolel Eesti Kirjameeste Seltsi, Hurda ning Eiseni stipendiaadid ja korrespondendid Laiuse „Vana Kandle“ tuuma – laululiikide, temaatiliste rühmade ja variantide poolest üsna küllase laulukogu. 20. sajandi alguses regiviise kirja pannud Eesti Üliõpilaste Seltsi stipendiaadid jäid juba viimasele hetkele. Hiljem ei korraldatud Laiuse kihelkonda suuremaid kogumiskäike, üksikud kogujad ei toonudki Laiuse regilaulukorpusesse märkimisväärseid lisandusi, helisalvestusi on väga napilt. Kokku avaldatakse „Vana Kandle“ Laiuse köites 1709 laulu 628 tüübist, sh lastelaule ja loitse.

Eriti silmapaistev on Laiuse korpuses lastelaulude hulk. Lisaks professor Walter Andersoni lastelaulude kogumise aktsioonile ning Eesti Rahvaluule Arhiivi lastepärimuse kogumise võistlustele 1920. ja 1930. aastatel, millest Laiuse koolid aktiivselt osa võtsid, lisandusid Laius-Tähkvere valla kooliõpetaja Priidu Tammepuu aastakümnete pikkuse hoolika kogumistöö viljad. Seetõttu otsustasid koostajad lastelaulude valikukriteeriume rangemaks muuta, avaldades vaid 26 tüüpi laule – kokku siiski 510 teksti, s.o kolmandik lauludest.

„Vana Kandle“ Laiuse köite koostamist alustati 2014. aastal tavapäraselt 19. sajandist pärit üleskirjutuste koondamise ja kontrollimisega ning lõpetati 20. sajandi laste korjanduste täiendava kopeerimise ja kontrollimisega. Aastatepikkune töö tõi lisaks rõõmsatele leidudele ja huvitavatele avastustele üsna mitmeid probleeme, mis iseloomustavad suulise kultuuri üleminekut kirjalikuks, traditsioonilise talupojakultuuri ja modernse kultuuri segunemist.

Rahvaluulekogudes talletatud materjal näitab, et juba 19. sajandil lauldi tegelikult rohkem uuemaid, lõppriimilisi laule ja et rahvasuhu olid jõudnud ka vanemast kirjasõnast pärit laulud. Ühelt poolt võttis rahvas omaks kirjandusliku algupäraga tekstid, teiselt

poolt mõjutasid suulist traditsiooni ka algupäraste rahvalaulude varased publikatsioonid. Niisuguste tekstide võtmine väljaandes on tekitanud ootamatult palju küsimusi, millele on püütud leida parim võimalik vastus igal üksikjuhul eraldi. On eeldatud – ja mõnel puhul tõestatudki, et trükisest on vanale suulisele traditsioonile tuge saadud. Avaldada on otsustatud ilmselt küll trükisest mõjutatud, aga mitte otse kopeeritud tekstid. Tõestatult mahakirjutatud tekstid on väljaandest kõrvale jäänud, kuid kardetavasti pole kõiki juhtumeid suudetud tuvastada. Selleks oleks vajalik kõigi trükitud regivärrside ammendav registreerimine. Praegu on meie teadmised lünklikud, eriti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse trükiste (mh koolikirjanduse) osas, mis avaldasid mõju hilisematele kogudele.

On ette tulnud kord juba saadetud laulude teadlikult taaskordset saatmist, s.t dubletsete tekstide tekitamist. Sellele on osutatud igal korral, kui on ilmnenud tekstide kokkulangevus ja kogujate omavaheline seotus. Dubletsuse probleemi kasvatas lausa hiigelmõõtmeteni Priidu Tammepuu kogu. Selle kogu läbivõrdlemisel ERA ja RKM-i kogudesse saadetud tekstidega leiti rohkelt kahe- ja isegi kolmekordseid dublette, kuid ka palju originaalseid üleskirjutusi.

Nimetatute kõrval on väljaande koostajate ees seisnud veel üks suur probleem, nimelt ebatraditsioonilise või osalt ebatraditsioonilise materjali esitamine rahvaloomingu pähe. Olgu öeldud, et need probleemid võivad põimuda, kui mahakirjutamiseks on kasutatud ebaehtsat ainekust sisaldavaid väljaandeid – aga kahjuks sisaldavad juba meie vanemad, 19. sajandi esimese poole rahvalauluväljaanded tekste, mis on kas täiesti või osaliselt individuaallooming.

Kui materjali saatja on ise luulelennule voli andnud, siis on otsustatud üksikjuhtude kaupa. Ülekaalult või täiesti omaloomingulised laulud on välja jäetud. Kui ebaehtsaid värsse on põimitud traditsiooniliste vahele, on tekst avaldatud koos sellekohase märkusega.

Küllaltki keerukas oli mõnelgi puhul otsustamine, kas üks või teine laul on pärit Laiuselt või mõnest teisest kihelkonnast. Nii näiteks Kreutzwaldi kirjapanekuteski leidub laule, mis on väga sarnased või peaaegu identsed, kuid mis on eri kogudes märgitud eri kihelkondadest pärinevateks. Ka ei ole vanimates rahvaluulekogudes lauliku elukohta või päritolukohta alati täpselt märgitud. Oma erakordse nüansi lisab asjaolu, et kihelkonna idaosas, kunagises Laius-Tähkvere vallas jagunesid külad kahe kihelkonna – Laiuse ja Torma vahel. Koostajad üritasid olla järjekindlad ja avaldada üksnes Laiuse päritoluga laulikute laule. Siiski oleme teadlikud, et meie valikutes võib olla eksitusi.

On mõistlik mõnda, et nii laulude tüübistamine kui liigitamine, aga veel enam nende liikide järjestus väljaandes on kokkuleppeline. Eesti folkloristika ajaloos ongi neid küsimusi lahendatud mitmeti. Paljuski jääb rahvalaulutüübi mõiste meie regilaulude omapära tõttu intuiitiivseks isegi arvutiajastul. Käesolevas „Vana Kandle“ köites ei ole püritud selle põlise probleemi taaskordse uue lahenduse poole, vaid on peetud mõistlikumaks järgida eelmiste VK köidete ja väljaande „Eesti rahvalaulud. Antoloogia“ (ERIA) tüübinimetusi ja -piiritleusi. Tuleb aga arvestada, et ERIA on siiski antoloogia, mis tähendab, et koostajad võisid problemaatilised tekstid kõrvale jätta. Niisamuti võivad ühe kihelkonna materjali

puhul kuuluda teatud tüüpi koosseisu lauluosad või motiivid, mis teises kihelkonnas liituvad hoopis teiste lauludega. Mitmetel põhjustel, näiteks regilaulutraditsiooni üldise taandumise tõttu, aga ka kogumissituatsioonist lähtuvalt on küllalt palju kirjapanekuid, mis tegelikult on fragmendid.

Laulutekstide nummerdamisel on jätkatud „Vanas Kandles“ varem kasutatud süsteemi. Laulutüübid ja -tekstid on nummerdatud jooksvalt läbi terve köite (tekstide numbrid on marginaalil). Tüübi piires on variandid järjestatud kronoloogiliselt. Kui samalt laulikult on eri aegadel jäädvustatud mitu varianti, siis on need paigutatud kõrvuti kronoloogilises järjekorras ja märgitud tähtedega a, b jne. Kõik lauluteksti või viisi juurde kuuluvad andmed, samuti liitlaulude koostisosad on esitatud iga lauluvariandi juures. Priidu Tammepuu korjanduste dubletirohkus põhjustas erandeid laulude viitamissüsteemis. Originaaliks on loetud õpilase üleskirjutus 1930.–40. aastatest (enamasti käsikirjaseeria RKM, Tammepuu). Kuna Tammepuu või tema õpilase ümberkirjutused jõudsid arhiivi põhikogusse varem kui originaalid, siis on viidatud ka neile. Võimalusel on lähtutud originaali andmetest, korduvat teavet (koha ja esitaja kohta) ei ole esitatud.

Laiuse regilaulude üleskirjutajatest on paljud olnud hea kõrvaga kohalike murdejoonte tähelepanemisel ja hoolsad nende kirjas märkimisel – sealjuures on märgata siiski ka parasjagu käibiva kirjakeele mõju. Laulutekstide redigeerimisel on üritatud säilitada murdejooni, aga vältida ka murdekeelsemaks parandamist, kuna juba laulikute endi keel võis olla rohkem või vähem murdeline ja meil pole enam kuidagi võimalik tegelikult kõlanud hääldust tuvastada. Nii ei ole ka ühe teksti piires ühtlustatud näiteks sõnaalguse *h* esinemist jmt. Ühtlustatud ja lihtsustatud on mõnede Jakob Hurda korrespondentide ning murdeuurijate transkriptsiooni (nt palatalisatsiooni märkimisel), vana kirjaviis on asendatud uuega. Parandatud on ilmsed kirjavead, kokku-lahkukirjutus ja interpunktsioon on kohandatud tänapäevaste reeglitega. Kohati on tulnud väga segaseks jäävaid, ilmselgelt üleskirjutaja või lauliku enda poolt valesti mõistetud sõnu parandada ning regilaulutraditsiooni arvestades (ümber) tõlgendada. Mitmeti tõlgendatavatel juhtudel on lühendi Kk järel esitatud teksti originaalkuju. Murdekeelsete ja haruldaste sõnade seletamiseks on väljaande lõpus sõnastik.

Viiside redigeerimisel on järgitud samu põhimõtteid nagu eelmises „Vana Kandle“ köites ning neist on täpsemalt kirjutatud viisiülevaates (lk 122).

Väljaande koostasid Liina Saarlo ja Kristi Salve (laulutekstide osa) ning Janika Oras (viiside osa), toimetas Kanni Labi. Murdetekstide redigeerimisel ja muude murdealaste küsimuste lahendamisel andis nõu Jüri Viikberg, kes on koostanud ka regilaulukeele ülevaate. Kihelkonna ajaloost kirjutas ülevaate Andres Andresen. Rahvaluulekogujate ja laulikute elulooliste andmete kogumisel tegi suure töö Rein Saukas.

Laulutekstide koondamisel ja tüpologia koostamisel osutusid hindamatuks abivahendiks eesti regilaulude andmebaas (<http://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas/>) ning Eesti Kirjandusmuuseumi failirepositoorium KIVIKE (<https://kivike.kirmus.ee>). Andmebaasist puuduvad laulutekste sisestasid arvutisse Inge Annom, Madli Oras ja Tuuli Otsus, mitmesugust tehnilist abi osutas Tuuli Otsus.

Laulude ingliskeelsed sisukokkuvõtted koostas ja tõlkis Kanni Labi, toimetas Kait Tamm. Kanni Labi osales ka lastelaulude osa ettevalmistamisel, Liina Saarlo korrastas laulude viitesüsteemi ning koostas registrid. Korrekтуuri lugesid Inge Annom ja Kadri Tamm. Väljaande küljendas Maris Kuperjanov. Illustratsioonide lehed valmistas ette Pille Niin, fotod ning käsikirjalehed digiteerisid Alar Madisson, Pille Niin ja Tuuli Otsus. Kaardi laulikute elukohtadega joonistas Kadri Pärn (AS Regio). Helisalvestused on lite-reerinud Erna Tampere, Liina Saarlo, Kristi Salve ja Edna Tuvi. Edna Tuvi ja Janika Oras on noodistanud laulud helilintidelt ja teinud noodigraafika. Noodid toimetas Janika Oras.

Täname kõiki, kes käsikirja trükiks ettevalmistamisel on kaasa aidanud – Risto Järve, Andreas Kalkunit, Taive Särge, Kadri Tamme, Astrid Tuisku ja teisi kolleege Eesti Rahvaluule Arhiivist, Vilve Asmerit, Irma Pilti, Leili Pungat, Anna Caroline Hauboldi Eesti Kultuuriloolise Arhiivist ning abilisi Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogust. Täname kõiki kunagisi kirjandusmuuseumi töötajaid ja Hellero liikmeid, kes Laiuse regilaulude kopeerimise ja kontrollimisega tegid olulise eeltöö käsikirja ettevalmistamiseks.

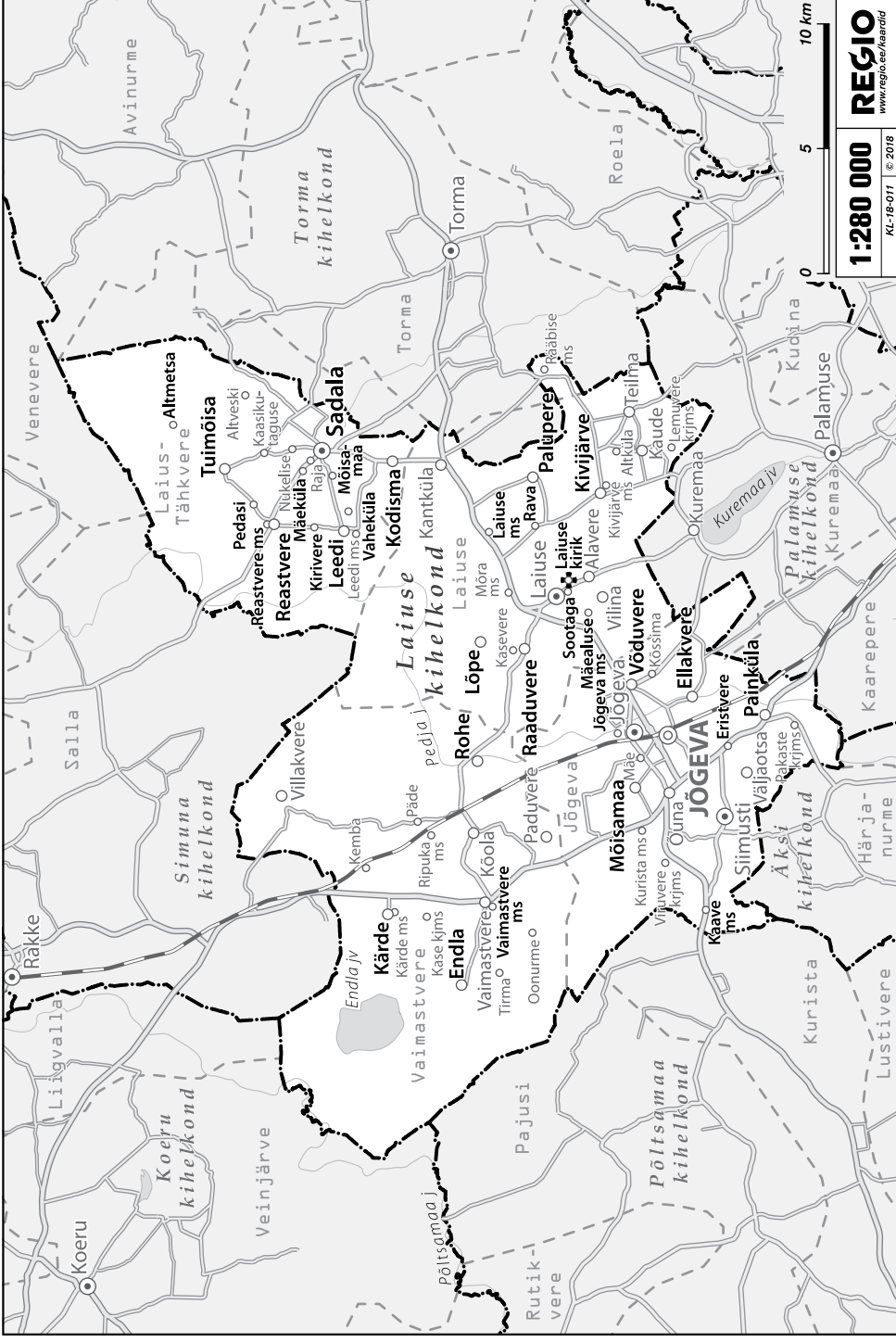
Täname ka teisi mälu- ja teadusasutusi igakülgse abi eest Laiuse materjalide leidmisel, avaldamisel ning mõtestamisel: Tartu Ülikooli Eesti ja üldkeeleteaduse instituuti (Liina Lindström) ning Ajaloo ja arheoloogia instituuti (Mati Laur), Eesti Keele Instituudi Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivi (Liis Ermus), Eesti Rahva muuseumi (Arp Karm), Eesti Põllumajandusmuuseumi (Kaarel Vissel) ning Eesti Arhitektuurimuuseumi (Jarmo Kauge). Täname Betti Alveri muuseumi (Toomas Muru) koostöö eest „Vana Kandle“ Laiuse köite tutvustamisel. Täname Maris Paasi ja Tiit Lääneta Vaimastverest andmete ja fotode eest.

Täname kõiki organisatsioone, kes Laiuse „Vana Kandle“ valmimist rahaliselt on toetanud: Eesti Haridus- ja Teadusministeerium (Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi institutsionaalne uurimistoetus IUT22-4 „Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis: ideoloogiad ja kogukonnad“; riiklik programm „Eesti keel ja kultuurimälu“); Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus); SA Kodanikuühiskonna Sihtkapital (EV100 sünnipäevakingituste 2017. aasta taotlusvooru projekt EV100-KI17-115 „„Vana Kannel“ XII–XIV: Vaivara ja Narva regilaulud, Laiuse regilaulud, Peetri regilaulud“); Eesti Kultuurkapital ja Eesti Kultuurkapitali Jõgevamaa ekspertgrupp; Rahvuskultuuri Fond.

Täname kõiki Laiuse inimesi, kes laulsid, laule mälus alal hoidsid, neid üles kirjutasid ja lauluoskajaid meeles pidasid!

Koostajad

SISSEJUHATUSEKS



Külad, kus elasid Lause kihelkonna laulukülad.

LAIUSE KIHELKONNA AJALOOST

Andres Andresen

Laiuse kihelkond paikneb **Vooremaa maastikurajooni** põhjapoolsemas osas. Loodekagusuunalised voored on kujunenud liustikujää liikumise tagajärjel, kihelkonna voortevahelisel alal ja eriti põhjapoolsemas osas on mitmed sood ja rabad. Aastatuhandeid on põllumaa asetsenud laugenõlvalistel voortel, rohu- ja metsamaa aga nõgudes. Vooremaa kõrgeim punkt on Laiuse voor ehk mägi (suhteline kõrgus 63 m).¹ Külad on paiknenud enamasti voorte nõlvadel või lagedel.² Kihelkonda läbib Pedja jõgi.

Eesti inimasustuse kohta vanemal muinasajal andmed puuduvad. Viimase jääaja lõppemise järel kestnud mesoliitikumi ehk keskmise kiviaja (9000–4900 eKr) perioodist on mitmelt poolt Eestist, sh Laiuse kandist leitud asulakohti, enamikus veekogude äärest. Toitu hangiti jahi, kalastuse ja korilusega ning ainus koduloom oli koer. Kui siin elanud inimesed hakkasid valmistama savinõusid, algas uus ajajärk, mida tänapäeva arheoloogias nimetatakse nooremaks kiviajaks ehk neoliitikumiks (4900–1800 eKr). Sellel perioodil hakkas aegamööda levima maaviljelus ja karjakasvatus, jäädes varasemal etapil küll esialgu erandlikuks tegevuseks jahi ja kalastuse kõrval. Peamisteks põllukultuurideks olid oder ja nisu, koduloomadena peeti veiseid, kitsi ja lambaid ja sigu. Eesti pronksiaja (1800–500 eKr) muististe enamik pärineb rannikupiirkonnast. Rauaajal (500 eKr – 13. sajandi esimene pool) said tavaliseks rauast tera- ja tööriistad.³

Oluliseks murranguajaks Eesti asustuspildis oli hilisrauaaja algus (11. sajand). Vanade linnuste asemele ehitati uusi ja võimsamaid. Palju talusid ja külasid rajati uutesse kohtadesse. Kasvas rahvaarv ja põllumaa pindala. Rauaaja lõpuks kujunesid välja muinaskihelkonnad ja -maakonnad. Kõige olulisemateks territoriaalseteks üksusteks olid kihelkonnad. Kihelkonna piires otsustati tähtsamad sisemised asjad ja sõjalised küsimused, just kihelkonnad sõlmisid ka välislepinguid. Võimukeskusteks olid linnused.

¹ Ivar Arold, Eesti maastikud. Teadustoimetajad Tõnu Oja ja Anto Raukas. Tartu, 2005, lk 205–211.

² Ülle Liitoja-Tarkiainen, Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil. Tartu, 2000, lk 125.

³ Eesti ala eelajaloolise perioodi muististe leiukohtadest annab ülevaate nt Aivar Kriiska, Andres Tvauri, Anti Selart, Birgit Kibal, Andres Andresen, Ago Pajur, Eesti ajaloo atlas. Tallinn, 2006, lk 10, 14, 16–18, 23, 24, 29, 31, 33, 36, 37 (viidatud osa autorid: Aivar Kriiska ja Andres Tvauri).

Tõenäoliselt täitis kihelkond ka kohtupiirkonna funktsioone. Enamik Eesti ala kihelkondadest liitus maakondadeks, mis olid eelkõige sõjalis-poliitilised üksused välisohu tõrjumiseks ja mida esindasid kihelkondade vanemad. Muinasaja lõpul rajanes meie esivanemate etniline identiteet kihelkondlikul ja maakondlikul ühtekuuluvusel.⁴ Hilisem Laiuse kihelkond kattis territoriaalselt Vaiga (Vaiamaa) väikemaakonna tuumikala.⁵ Vaiga ja veel mõned teised Kesk-Eesti alad moodustasid muinasaja lõpul omaette vööndi, mis suuremate maakondade koosseisu ei kuulunud. Tihedama asustuse poolest paistsid silma Vaiga kesk- ja lääneosa, hilisema Laiuse ja Palamuse kihelkonna ala.⁶ Hilisema Laiuse kihelkonna piirkonnast on teada mitmeid linnamägesid – Ripuka, Reastvere, Vilina ja Kurista – mis olid kõik üsna väikese pindalaga ja mille kaitseehitistest säilinud jäljed on tagasihoidlikud. Ripuka asustuse kohta on märke I aastatuhande lõpust ja II aastatuhande algusest, Reastvere oletatav dateering ulatub 8.–11. sajandisse.⁷ Muistsete linnuste ja linnusepiirkondade täpsema tähenduse kohta tollases ühiskonnas selged andmed puuduvad.⁸

Muistse vabadusvõitluse asjus on kõige olulisemaks allikaks Läti Henriku kroonika. Vaiga kohta esineb selles andmeid alates 1212. aasta algusest. Siis ründasid Riia piiskop Albertile alluvad saksa ristisõdijad koos Mõõgavendade ordu ning liivlaste ja latgalitega Eestimaa piiskop Theoderichi juhtimisel 1212. aasta alguses Eesti ala läbi Ugandi kuni Järvamaani välja, laialdaselt rüüstati ka Vaigat.⁹ Pärast taanlaste sekkumist 1219. aastal püüdsid võõrvõimud omavahelisi võimupiire paika panna muuhulgas ka nn võiduristimise abil. Suurema hoo sai see sisse järgmise aasta kevadel ja suvel Viru- ja Järvemaal ning Kesk-Eesti väikemaakondades, sealhulgas Vaigas. Kohalike elanike ristimine kehtestas vallutajate ülemvõimu ja allutas ristitud kirikukoormistele. Piiskop Albert saatis ristimisteedekonnale preestrid Petrus Kaikewalde ja Henriku. Vaigas olevat nad ristitud kõik elanikud, Riola linnuses (arvatavasti Ripuka Punamägi) ristiti veel 500 sinna kokku

⁴ Aivar Kriiska, Andres Tvaauri, Eesti muinasaeg. Tallinn, 2002, lk 195–212; Eesti ajaloo atlas, lk 8–38. Eestlaste etnogeneesi kohta vt Valter Lang, Läänemeresoome tulemised. Tartu, 2018.

⁵ Eesti ajaloo atlas, lk 38. Vt ka Valter Lang, Baltimaade pronksi- ja rauaaeg. Tartu, 2007, lk 274–275.

⁶ Lembit Jaanits, Silvia Laul, Vello Lõugas, Evald Tõnisson, Eesti esiajalugu. Tallinn, 1982, lk 405. Vt ka Harri Moora, Jõgeva rajooni varaseimast asustusest. – Jõgeva rajoonis. Tallinn, 1965, lk 10–13; Jüri Selirand, Evald Tõnisson, Jõgeva rajooni muististest. – Jõgeva rajoonis. Tallinn, 1965, lk 15–19.

⁷ Ain Lavi, Kesk-Eesti idaosa linnamägedest. – Keskus – tagamaa – ääreala. Uurimusi asustushierarhia ja võimukeskuste kujunemisest Eestis. Koostanud ja toimetanud Valter Lang. Tallinn-Tartu, 2002, lk 233–269. Vt ka Evald Tõnisson, Eesti muinaslinnad. Toimetanud ja täiendanud Ain Mäesalu ja Heiki Valk. Tartu-Tallinn, 2008, lk 284–289.

⁸ Arheoloogide hinnangute kohta vt Valter Lang, Baltimaade pronksi- ja rauaaeg, lk 266–273.

⁹ Sulev Vahtrre, Muinasaja loojang Eestis. Vabadusvõitlus 1208–1227. Tallinn, 1990, lk 88–89.

kutsutud inimest.¹⁰ Hoopis uuest suunast lähtus rünnak 1223. aastal. Novgorodi teenistusse astunud omaaegne Koknese vürst Vjatško, kes taotles valitsusvõimu kogu lõuna- ja idapoolse Eesti üle, rüüstas nii Vaigas kui teistes ümberkaudsetes maakondades.¹¹

Pärast sõja lõppemist Eesti mandriosas 1224. aastal jagati maa uute võimukandjate vahel. Valdusi jagades ja võimualade piire tõmmates võeti lähtekohaks endisaegsed maakonnad, linnusepiirkonnad ja külad, mille piirid tulenesid enamasti looduslikest piiridest.¹² Vaiga põhjapoolne osa läks Mõõgavendade ordule ja lõunapoolne osa Tartu piiskopile.¹³ Kogudusekirikute rajamine toimus Eestis enamasti kohaliku maahärra algatusel. Kirikukihelkondade loomisel lähtuti muinaskihelkondadest. Et need aga osutusid kirikukihelkondade jaoks liiga suurteks, siis jaotati osa neist – nagu ka Kesk-Eesti endised väikemaakonnad – mitmeks kihelkonnaks. Põhijoontes 13. sajandi lõpuks välja kujunenud Eesti kihelkondlik jaotus muutus keskaja jooksul suhteliselt vähe.¹⁴

Laiuse kirikukihelkond moodustus ordu valdusesse läinud vana Vaiga alal. Kesk-aegsete allikate normeerimata kirjaviisis kasutatakse Laiuse kihelkonna kohta nimetusi Womel, Womele, Woymal, Woymel, Waimel, Wemel(l) jne. Kuidas kõlas see nimetus eesti keeles, pole teada. Oletatavate variantide seas on nii Võhmala, Voomela, Voomala, Võimala kui ka Vaimala.¹⁵ Laiuse kiriku ja koguduse (Wemela) kirjalik esmamainimine võib pärineda 1319. aastast.¹⁶ 1601. aasta allikatekstis nimetatakse Laiuse pastoraati „Woymal’i kirikumõisaks, mis kuulub Püha Jüri kiriku (St. Jürgens-Kirche) juurde“.¹⁷ Kirik asub Laiuse mäe idapoolse külje all. Algselt ilma tornita kolmelööviline kodakirik ehitati kohalikust paest. Kõrgel lääneseinas paiknev müüritrepp viitab kaitseehitise funk-

¹⁰ Samas, lk 144; Tiina Kala, Linda Kaljundi, Juhan Kreem, Ivar Leimus, Kersti Markus, Anu Mänd, Inna Põltsam-Jürjo, Erki Russow, Anti Selart, Marek Tamm, Heiki Valk, Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg. Koostanud ja toimetanud Anti Selart. Tartu, 2012, lk 50.

¹¹ Sulev Vahtre, Muinasaja loojang, lk 162; Eesti ajalugu II, lk 53.

¹² Eesti ajalugu II, lk 73.

¹³ Sulev Vahtre, Muinasaja loojang, lk 166.

¹⁴ Eesti ajalugu II, lk 252.

¹⁵ Matthias Johann Eisen, Laiuse. – Eesti Kirjandus 1918, nr 5–6, lk 103; Juhan Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu. Tartu, 1937. Kordustrükk 2009, lk 3; Valdek Pall, Põhja-Tartumaa kohanimed I. Tallinn, 1969, lk 280–281.

¹⁶ Juhan Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 15–17; Kaur Altoa, Laiuse Püha Jüri kirik. – Eesti arhitektuur 4. Tartumaa, Jõgevamaa, Valgamaa, Võrumaa, Põlvamaa. Üldtoimetaja Villem Raam. Tallinn, 1999, lk 100. Kaur Altoa hilisema seisukoha järgi võib allikas mainitud Wemela tähendada nii Laiuse kui ka Kirumpää kihelkonda (Kaur Altoa, Kus ikka asus Wemela kihelkond? – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2017. Tartu, 2018, lk 7–17).

¹⁷ Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands gesammelt von Heinrich von Hagemeister. Zweiter Theil. Riga, 1837, lk 126. Saksakeelsetes allikates on Püha Jüri nimekujuks nii St. Jürgen kui St. Georg (Juhan Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 18).

sioonile.¹⁸ Mõõgavendade, hiljem Liivi ordu ilmaliku võimu alal paiknenud Laiuse kirik kuulus Tartu diötseesi ja allus seega vaimulikis liinis Tartu piiskopile.¹⁹

Kohanimega Laiuse tähistati algselt üksnes kohalikku ordulinnust. Keskaegse Liivimaa orduvaldus jagunes komtuurkondadeks ja Laiuse ordulinnus allus Viljandi komtuurile.²⁰ Eri autorid on oletanud selle rajamist 13.–14. sajandi vahetusel, 14. sajandi lõpus või 15. sajandi algul.²¹ Linnuse kirjalik esmamainimine 1406. aastal toob meieni nimekuju Laeghis.²² Selle kõrval leiame allikatest nimekujud Lacghis, Laiiges, Lagesz, Leyges ja Layges. 16. sajandi allikates esinevad Leys, Lais ja Lays(s).²³ 17. sajandi lõpupoolel ja 18. sajandil kinnistus Lais saksa keeles aegamööda ka kirikukihelkonna nimetusena.²⁴ Kaasaegse kirjamehe Hupeli kirjutises olid selle eestikeelseteks vasteteks Laiusse ja Lajusse.²⁵ Nii kõlab see kohanimi ka sealses murdekeeles. Ordulinnuse juures paiknenud Laiuse alev oli üks keskaegse Eesti ala mõneteistkümnest alevist.²⁶

Vene-Liivimaa sõja puhkemise järel 1558. aasta alguses muutus sõja tallermaaks ka Laiuse kihelkond. Jaanuari lõpus laastasid ja põletasid venelased nii laiemaal alal kui ka linnuse vahetus ümbruskonnas. Talupoegi tapeti krooniku andmetel 400, kuid ka venelased kandsid raskeid kaotusi, kui nad linnuse juures orduvägede tule alla jäid.²⁷ Augusti alguses toimus uus venelaste sõjaretk, mille käigus tehti linnuse pealikule pakkumine vabalt lahkuda koos oma meeste ja varandusega. Seejärel linnus loovutati gi vaenlase kätte.²⁸

¹⁸ Ville m R a a m , Sakraalehitised. – Eesti kunsti ajalugu I. Eesti kunst kõige varasemast ajast kuni 19. saj. keskpaigani. Tallinn, 1975, lk 44–46; K a u r A l t t o a , Laiuse Püha Jüri kirik, lk 100.

¹⁹ V e l l o S a l o , O l e g R o s l a v l e v , Eesti kihelkonnad a. D. 1520. – Tuna 2007, nr 4, lk 71–77.

²⁰ Eesti ajalugu II, lk 100–101.

²¹ K a l v i A l u v e , Laiuse linnus. – Eesti arhitektuur 4. Tartumaa, Jõgevamaa, Valgamaa, Võrumaa, Põlvamaa. Üldtoimetaja Villem Raam. Tallinn, 1999, lk 100; K a l v i A l u v e , Eesti keskaegsed linnused. Tallinn, 1993, lk 30–32.

²² Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500). Hrsg. von Hermann von Bruiningk und Nicolaus Busch. Riga, 1908, nr 165.

²³ M a t t h i a s J o h a n n E i s e n , Laiuse, lk 101; J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 1; V a l d e k P a l l , Põhja-Tartumaa kohanimed I, lk 112; Eesti kohanimeraamat. Koostanud Marja Kallasmaa, Evar Saar, Peeter Päll, Marje Joalaid, Arvis Kiristaja, Enn Ernits, Mariko Faster, Fred Puss, Tiina Laansalu, Marit Alas, Valdek Pall, Marianne Blomqvist, Marge Kuslap, Anželika Šteingolde, Karl Pajusalu, Urmas Sutrop, toimetanud Peeter Päll, Marja Kallasmaa. Tallinn, 2016, lk 301.

²⁴ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 3–4.

²⁵ Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Gesammelt und herausgegeben durch August Wilhelm Hupel. Erster Band. Riga, 1774, S. 266; Dritter und letzter Band. Riga, 1782, lk 223.

²⁶ Eesti ajalugu II, lk 125, 181.

²⁷ J o h a n n R e n n e r , Liivimaa ajalugu 1556–1561. Keskalamsaksa keelest tõlkinud Ivar Leimus, värsid ladina keelest Enn Tarvel. Tallinn, 1995, lk 29, 30.

²⁸ Samas, lk 57.

Järgmise aasta lõpus piirasid liivimaalased oma vasturünnaku käigus ka ordulinnust, kuid kolm tormijooksu ebaõnnestusid ja orduvägi oli sunnitud suurte kaotustega taanduma.²⁹

Peatselt sai selgeks, et Liivimaa pärast peetavasse heitlusse sekkunud **välisriigid on kohalikud võimukandjad mängust välja tõrjunud**. Suureks hoobiks oli ordule Tallinna linna, Harju-Viru rüütelkonna ja Järva ordugasallide alistumine Rootsi kuningale 1561. aasta suvel.³⁰ Iseseisva Liivimaa orduriigi formaalne lõpp saabus juba sama aasta 28. novembril, mil ordumeister Gotthard Kettler koos teiste Liivimaa seisuste esindajatega alistus Poola kuningas Sigismund Augustile.³¹

Laiuse linnus ja kihelkond jäid Vene võimu alla kuni 1582. aastal Poola-Leedu ja Moskva vahel sõlmitud Jam Zapolski vaherahuni. Vahepealsetel sõja-aastatel said siinsed alad korduvalt kannatada mõlemate poolte rüüsteretkede all. Pärast Tallinna piiramist 1577. aasta talvel, kui linna kaitsjad olid suutnud mitu tuhat meest kaotanud venelased minema kihutada, anti Tallinnas kõigile relvakandjatele vaba voli Moskva alla kuulunud Liivimaa alasid rüüstata. Krooniku andmetel tegutsesid järgnenud suure rüüstamise käigus talupoegade salgad Ivo Schenkenbergi juhtimisel ka Laiuse linnuse all ja põletasid maha alevi.³²

1582. aastast alates hakkasid uued võimud emamaa eeskuju järgi riigi maavaldust korraldama. Poola võimualune Liivimaa jagati staarostkondadeks. Laiuse linnusest sai Tartu presidentkonda (hiljem vojevoodkonda) kuulunud Laiuse staarostkonna keskus. Laiuse staarostkond, mis jagunes neljaks riigimõisaks ehk folvarkiks, hõlmas territoriaalselt lisaks Laiuse kihelkonnale ka Torma ja vähemas osas ka Palamuse kihelkonna alasid. Väiksem osa Laiuse kihelkonnast kuulus Põltsamaa staarostkonda.³³ Poola võim püüdis tugineda riiklikule maavaldusele ja suurem osa Laiuse kihelkonna maadest kuuluski riigile.³⁴

Napivõitu allikatest selgub, et Poola ajal rajati Eestis küllalt palju uusi mõisaid. Nendest enamik oli staarosti loal väikeläänimeeste asutatud pisimõisad ja mõnedki neist tegutsesid ainult lühikest aega, kadudes hiljem jäljetult. Nendele uutele läänimõisatele kuulus sageli ainult üks-kaks külakest või ainult paar adramaad. Nii oli näiteks Leedi

²⁹ Enn K ü n g , Margus Laidre, Ivar Leimus, Aivar Põldvee, Anti Selart, Marten Seppel, Kai Tafenau, Ülle Tarkiainen, Enn Tarvel, Eesti ajalugu III. Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Koostaja ja peatoimetaja Enn K ü n g , kaastoimetaja Marten Seppel. Tartu, 2013, lk 32, 35; J o h a n n R e n n e r , Liivimaa ajalugu, lk 105–106, 113.

³⁰ K a r i T a r k i a i n e n , Tallinna ja Harju-Viru rüütelkonna alistumine Rootsile 1561: vormid ja põhjused. – Ajalooline Ajakiri 2017, nr 1, lk 39–77.

³¹ M a r g u s L a i d r e , Domus belli: Põhjamaade Saja-aastane sõda Liivimaal 1554–1661. Tallinn, 2015, lk 249–253.

³² B a l t h a s a r R u s s o w , Liivimaa kroonika. Alamsaksa keelest tõlkinud Dagmar ja Hermann Stock. Stockholm, 1967, lk 271–273; C h r i s t i a n K e l c h , Liivimaa ajalugu. Tõlkinud Ivar Leimus. Toimetajad Kai Tafenau, Helina Tamman. Tartu, 2004, lk 252.

³³ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 43–45; vt ka Eesti ajalugu III, lk 33, 143–144, 151–152.

³⁴ Eesti talurahva ajalugu. I köide. Peatoimetaja Juhan Kahk, tegevtoimetaja Enn Tarvel. Tallinn, 1992, lk 210–211.

mõisal Laiuse staarostkonnas kolm 24 Riia vakamaa suurust põldu (ehk siis kokku u 24 ha põllumaad), mõisa all oli väike küla, kus elas kolm talumeest, kes tegid kolm päeva nädalas tegu, ja kaks pobulit.³⁵

Vahepealsetes ajaloopööristes kadunud Laiuse alevi asemele asutas staarost Andrzej Orzechowski (ametis 1582–1600) uuelaadse sõjalise koloonia. Selle ilma omavalitsuseta, põhiplaanilt ruudukujulise asula elanikud kuulusid linnuse jurisdiktsiooni alla, ainukeseks koormiseks oli sõjateenistus, peamiselt maakuulajate või käskjalgadena. Kolonistide seas leidis poolakaid, leedulasi, sakslasi ja venelasi. 1599. aastast on teada 38 maja. 28 majapidamisel oli lisaks maja juurde kuuluvale aiale veel pisut põldu majast kaugemal. Samasuguseid agraar-sõjalisi uusasulaid esines ka mujal Poola riigis, eriti Ukraina alal.³⁶

Kuigi nii 1561. aasta alistumislepingus kui ka mitmetes hilisemates olulistest õigusaktides kinnitas Poola kuningas Liivimaa seisustele **Augsburgi usutunnistuse vabaduse**, võttis riigivõim 1582. aasta järel suuna katoliku usu positsiooni taastamisele kogu Liivimaal ja katoliikliku reformatsiooni tähtsaimaks keskuseks kujunes Tartu jesuiitide kolleegium. Tartu jesuiitide sagedased misjonireisid maarahva juurde ulatusid ka Laiusele.³⁷ Protestantlike jutlustajate kohta Laiusel andmed puuduvad. Jesuiitide arvatavasti 1583. aastast pärinevatest andmetest selgub Laiuse kohta, et kohalikud talupojad olid asunud innukalt parandama vahepeal lagununud kirikut.³⁸ Seda, et parandustööd ei saanud olla suuremate tulemustega, näitavad 1599. aasta revisjoni andmed. Siis oli kivist kihelkonnakirik ilma katusega, altariruumi võlv oli pooleldi sisse langenud ja kiriku ees seisvas kellatornis polnud ühtegi kella. Hiljuti oli väike puust kirik ehitatud Laiuse alevi keskele turuplatsile.³⁹

Hertsog Karli suures rünnakus Poola Liivimaale 1600. aastal saavutasid rootslased kiired edu ja võtsid sügiseks enda kätte Eesti ala mitmed tähtsamad kindlused. Neli nädalat kaitses Poola garnison raskesti haige staarost Orzechowski komando all Laiuse linnust ja alistus pärast oma juhi surma.⁴⁰ Poolakad, kes polnud sõjaks valmistunud, jõudsid ennast peatselt koguda ja paari aasta jooksul võitsid nad valdava osa Liivimaast taas enda kätte.⁴¹ Rootsi-Poola sõda Liivimaal kestis vahelduva eduga veel aastaid. 1611. aasta lõpus

³⁵ Eesti ajalugu III, lk 149, 154.

³⁶ Samas, lk 165, 168–169; Juhan Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 42.

³⁷ Tõnno Jonuks, Anti Selart, Tiina Kala, Inna Jürjo, Juhan Kreem, Jüri Kivimäe, Lea Kõiv, Piret Lotman, Andres Andresen, Mati Laur, Kristiina Ross, Ülo Valk, Urmas Petti, Riho Altnurme, Toomas Schvak, Toivo Pilli, Atko Rimmel, Priit Rohtmets, Andrei Sõtšov, Toomas Abiline, Lea Altnurme, Eesti kiriku- ja religioonilugu. Tartu, 2018, lk 120.

³⁸ Vello Helk, Jesuiidid Tartus 1583–1625. Vastureformatsiooni eelpost Põhja-Euroopas. Tartu, 2003, lk 35.

³⁹ Juhan Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 45–47.

⁴⁰ Eesti ajalugu III, lk 73; Dionysius Fabriciuse, Viljandi kiriku praosti Liivimaa ajaloo lühiülevaade neljas osas aastast tuhat ükssada viiskümmend kaheksa kuni aastani 1610. Tõlkinud Jaan Unt, toimetanud Kai Tafenau ja Enn Tarvel, eessõna ja kommenteerinud Enn Tarvel. [Tartu, 2010], lk 275.

⁴¹ Eesti ajalugu III, lk 77.

rüüstasid Laiuse piirkonnas Pihkva venelased kättemaksuks ühe varasema poolakate retke eest.⁴² Lõplikult läks **Laiuse linnus rootslaste kätte 1622. aastal**, kuningas Gustav Adolffi suure Liivimaa-sõjakäigu ajal ja aasta pärast seda, kui Riia linn oli rootslastele alistunud.⁴³

Suurte sõdade perioodil alates 1558. aastast, eriti aga Poola-Rootsi sõja ajal sai **elanikkond** rängalt kannatada. Kõige enam laastasid sõjategevus ja rüüstamine Kesk-Eestis, sealhulgas Laiuse kihelkonnas.⁴⁴ 1601.–1602. aastal lisandusid muudele kannatustele veel kogu Eesti ala haaranud ränk näljahäda ja katk. Kõikide nende katsumuste tõttu suurenes tunduvalt talupoegade liikuvus. Paljud püüdsid sõja eest pakku minna. Laiuse kihelkonnas elas 1624./27. aasta seisuga ainult 28 taluperet ja 2 vabadikku, väljaspool kihelkonda elas 21 Laiuse talupoega. Erakorralistes oludes polnud võimalik talupoegade suhtes sunnismaisust rakendada. Laiuse piirkonnas olid tühjad ligi 96 % adramaadest. Täielikult oli laastatud kihelkonnakeskus Laiuse mäe ümbruses, kuhu oli jäänud vaid üks talu. Põhjuseks, miks just see ala eriti tugevasti kannatada sai, oli see, et siit läksid läbi kaks suurt pea- ehk sõjamaanteed. Üks tuli Tartust ja läks Kärde juurest Tallinna poole, teine viis Põltsamaalt Laiuse linnuse ja kiriku kaudu Torma ja sealt edasi Narva suunas.⁴⁵ Rootsi ajast peale asusid Eesti- ja Liivimaa kubermangu vahel neli ametlikku piiriületuskohta, mis asusid peateedel, ja üks neist oli Laiuse kihelkonnas Kärde lähistel.⁴⁶

Eesti ala jagunemisel Rootsi ja Poola vahel Liivi sõdade ajal oli väga pikaajaline mõju siinsele **haldusjaotusele**. Poolale kuulunud Lõuna-Eestit ja Lätit hakati nimetama Liivimaa provintsiks, Rootsile kuuluvat Põhja-Eestit Eestimaa provintsiks. Selline jaotus püsis ka pärast 1629. aastat, kui kogu Eesti ala läks Rootsi kätte.⁴⁷ Laiuse kihelkond piirnes põhja poolt Eestimaa provintsi (hiljem kubermangu) Simuna ja Koeru kihelkondadega. Läände jäi Põltsamaa kihelkond, lõunasse Kursi ja Palamuse, itta Torma kihelkond.

Rootsi aja alguses kuulusid suured maavaldused riigile. Kõrgematele sõjaväelastele ja ametnikele tasumiseks ning riigile raha muretsemiseks loovutati Liivimaal juba mõne aasta jooksul suurem osa maadest peamiselt Rootsi kõrgeaadlile ja Rootsi-truudele baltisaksa aadlikele.⁴⁸ Laiuse kihelkonnas kujunes suurimaks maaomanikuks Flemingite suguvõsa.⁴⁹

Rootsi võimu kehtestamine kohaliku talurahva sotsiaalset ja õiguslikku seisundit eriti ei muutnud. Valitsus tunnistas mõisnike omandiõigust talupoegade üle, sunnismaisust ja pärisorjuslikul tööjõul põhinevat mõisamajandust.⁵⁰ 1680. aastatel, kuningas Karl XI absolutistlikul valitsemisajal, võeti reduktsiooni käigus enamik mõisatest riigi valdusesse

⁴² Dionysius Fabriciuse ajaloo lühiülevaade, lk 365.

⁴³ Eesti ajalugu III, lk 88–90.

⁴⁴ Eesti talurahva ajalugu, lk 145.

⁴⁵ Ülle Liitaja-Tarkiainen, Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal, lk 64, 83–84.

⁴⁶ Eesti ajalugu III, lk 233.

⁴⁷ Aivar Kriiska, Ain Mäesalu, Anti Selart, Inna Põltsam-Jürjo, Pärtel Piirimäe, Marten Seppel, Andres Andresen, Ago Pajur, Tõnu Tannberg, Eesti ajalugu. Tallinn, 2017, lk 122.

⁴⁸ Eesti talurahva ajalugu, lk 549–550.

⁴⁹ Johan Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 67, 81, 91.

⁵⁰ Eesti ajalugu, lk 144.

tagasi. Riigimõisates reguleeris riigivõim talupoegade olukorda, nii et see paranes võrreldes eramõisate olukorraga.⁵¹ Administratiivselt jagunes Liivimaa kubermang Rootsi ajal kreisideks ehk maakondadeks ja Laiuse kihelkond kuulus Tartu kreisi koosseisu. Selline jaotus lähtus Poola-aegsetest presidentkondadest ja vojevoodkondadest.

1656. aastal ründasid Vene väed taas Liivimaad ja vallutasid Tartu. Sõjaraskustele lisandus hävitav katkuepideemia. Mitmel pool Põhja-Liivimaal, sealhulgas Laiusel puhkesid 1656./57. aasta talvel talurahvarahutused. Vastuhakanud liikusid salkades ringi ja Rootsi karistusüksus ei suutnud neid tabada.⁵² Pärast 1658. aastal kolmeks aastaks kehtestatud Vallisaare vahele lõppemist sõlmisid Rootsi ja Venemaa rahulepingu, mille järgi Venemaa loobus nõudmistest siinsetele aladele ja lubas need igaveseks ajaks Rootsile. **Lepingu allkirjutamine** toimus Laiuse kihelkonnas **Kärdes 1661. aastal**.⁵³ Koos pisut varem sõlmitud Oliiva (Rootsi-Poola) ja Kopenhaageni (Rootsi-Taani) rahulepinguga kinnitas Kärde rahu lõplikult Rootsi kuningriigi suurvõimupositsiooni Läänemere regioonis. Kärde rahumajakesena tuntud väike hoone, kus rahvapärimuse järgi leping allkirjastati, pärineb siiski hilisemast ajast.

Rootsi võimuperioodil **rahvastik kasvas** jõudsalt vahepealsetest tagasilöökidest hoolimata. Juba 1680. aastate andmete järgi kuulus Laiuse kihelkond Liivimaa Eesti osa kõige tihedamalt asustatud kihelkondade hulka (keskmiselt üle kümne talu 10 km² kohta). Samamoodi oldi tipus põldudeks muudetud alade osakaalult. Veel kuulus Laiuse sel ajal metsarikkamate kihelkondade sekka. Enamik taludest oli koondunud küladesse, hajatalusid leidus vähe.⁵⁴ 1680. aastatel oli Laiuse kihelkonnas umbes 500 taluperet, mis lubab elanike arvu hinnata umbes 3500-le.⁵⁵ Hiljem, 18. sajandil ja 19. sajandi algupoolel vähendas enamikus kihelkondades talude arvu mõisapõldude laiendamine, kuid Laiusel, kus oli veel võimalusi uute maade kasutuselevõtuks, talude arv tunduvalt suurenes.⁵⁶

Rootsi keskvoim luges riigi üheks tähtsamaks tugisambaks **luterlikku usuühtsust** ja kõik teised usundid ning usuvoolud olid nii emamaal kui ka provintsidest rangelt keelatud.⁵⁷ Laiusel jõuti uue kirikukorralduse rajamisega alustada alles pärast rahuaja saabumist. Seal tegutsevast luteri pastoriga on esimesi teateid 1624. aastal. Esimese kümnendi vältel on edusammud uue usu kuulutamisel ja usuõpetusest põhiteadmiste jagamisel olnud väga tagasihoidlikud, kuid edasi on asjad liikunud aegamööda tõusvas joones tänu võimekamatele ja motiveeritumatele kirikuõpetajatele. Kirikuõpetaja Gamaliel Berg kurdab küll 1637. aastal, et kirikusse tulijaid on vähe ja veel vähem on neid, kes tervetena

⁵¹ Eesti ajalugu III, lk 288–292; J u h a n K õ p p, Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 86–87.

⁵² Eesti talurahva ajalugu, lk 561.

⁵³ J u h a n K õ p p, Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 62.

⁵⁴ Ülle Liitaja-Tarkiainen, Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal, lk 129–130, 136, 148, 178.

⁵⁵ Samas, lk 222; Sulev Vahtre, Reiner Broockmann Laiuse hingekarjasena (1666–1704). – Põhjasõda, Karl XII ja Laiuse. Ajaloo- ja kirjanduskonverents Laiusel 27. oktoobril 2000. Toimetanud Anu Saluäär. Jõgeva, 2002, lk 123.

⁵⁶ Eesti talurahva ajalugu, lk 510.

⁵⁷ Eesti ajalugu, lk 156.

hoolivad armulauast; kui aga keegi raskelt haigestub, siis laseb ta kirikuõpetaja enda juurde kutsuda. Ometi oli nii regulaarne kirikuskäimine kui ka armulaual osalemine kõikidele koguduseliikmetele kohustuslik.⁵⁸ Laiuse kihelkonnakirik seisis veel aastakümneid varemetes ja renoveeriti enam-vähem rahuldavalt alles 1680. aastateks. Ajutise lahendusena ehitati 1630. aastate keskpaiku Püha Jüri kiriku kõrvale väiksem puithoone, mille halva seisukorra üle küll ka hilisematel aegadel korduvalt kaevatakse.⁵⁹ Kirikuhoonete halb olukord jäi mitmekümne aasta vältel Liivimaale üldiselt iseloomulikuks probleemiks. Lisaks jumalateenistusele tegeles pastor usutõdede õpetamisega kohalikul ehk koguduse visitatsioonil, mida nimetati ka kodukülastuseks. Kirikuõpetaja sõitis kihelkonnas ringi, külastas oma koguduseliikmeid, kontrollis nende teadmisi ja õpetas katekismust.⁶⁰

Laiuse kihelkonnaga oli Rootsi aja alguses lühiajaliselt, kuni 1649. aastani ühendatud Torma kihelkond. Laiuse pastor oli ühtlasi pastoriks Tormas ja kirikuvisitatsiooni dokumentides nimetatakse Tormat Laiuse abikirikuks (*Filial*). Edaspidi Laiuse kihelkonna piire veel mõnevõrra muudeti, kuni need pärast pikki vaidlusi 1688. aastaks ülemkirikukomisjoni (*commissio generalis ecclesiastica*) ja Liivimaa ülemkonsistooriumi otsusel paika said. Kihelkonda kuulusid Laiuse kirikumõis ja Jõgeva, Kivijärve, Kurista, Kärde, Laiuse, Leedi, Reastvere, Rääbise, Tähkvere, Vaimastvere ning Võikvere mõisad.⁶¹ 18. sajandil lisandusid kihelkonnas veel Kaave ja Ripuka mõisad.⁶² Väikeses Kaave mõisas tegutses 18. sajandi lõpukümnenditel mõnda aega Eesti ala esimene suhkruvabrik.⁶³ 1820. aastal hakati Vaimastvere mõisas esimesena Laiuse kihelkonnas kasvatama kartulit.⁶⁴

Eesti üldises kultuuriloos tõuseb Laiuse kihelkond mitmel korral kõrgele kohale tänu nendele luteriusu kirikuõpetajatele, kelle tuntus ja mõju on ulatunud kaugele üle kodukihelkonna piiride. Selliste teenekate pastorite hulka kuuluvad suur kiriku- ja koolielu edendaja Reiner Broocmann, üks nimekamaid Balti valgustajaid Heinrich Johann von Jannau ja tema poeg, Õpetatud Eesti Seltsi asutaja- ja auliige Heinrich Georg von Jannau, rahvahariduse edendaja ja kirikulaulude autor praost Paul Roderich Bidder, Tartu Ülikooli rektor ja peapiiskop Johan Kõpp ning Eesti iseseisvuse üks väljakuulutajaid Jaan Järve.⁶⁵

Reiner Broocmann (Laiuse pastor 1666–1704) juhtis praosti ametis kiriku- ja koolielu kogu Põhja-Tartumaal, Emajõest kuni Lohusuu ja Pilistvereni. Ta seisis hea Piibli

⁵⁸ J o h a n K õ p p , Kirik ja rahvas. Sugemeid eesti rahva vaimse palge kujunemise teelt. [Stockholm,] 1959, lk 89–91.

⁵⁹ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 90–93.

⁶⁰ J o h a n K õ p p , Kirik ja rahvas, lk 79–83.

⁶¹ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 72–74; S u l e v V a h t r e , Reiner Broocmann, lk 123.

⁶² Topographische Nachrichten III, lk 224–229.

⁶³ Samas, lk 228; Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und der Revalschen Statthalterschaft. Zur Ergänzung der topographischen Nachrichten von Lief- und Ehstland. Von August Wilhelm Hupel. Riga, 1789, lk 501.

⁶⁴ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 197.

⁶⁵ S u l e v V a h t r e , Reiner Broocmann, lk 109.

ning kiriklike käsi- ja lauluraamatute eesti keelde tõlkimise eest, võttis mõjukalt osa piiblikonverentsidest, millest 1687. aasta oma toimus tema praostkonnas Pilstveres. Juba 1677. aasta paiku asutas ta talurahvakooli, mis oli üks esimesi kogu Eestis ja mida kirikuvõimud seadsid eeskujuks teistele Liivimaa pastoritele.⁶⁶ Head eeskuju eesti keele ja kirjavara edendamiseks oli Broocmann saanud oma isalt, Saksamaalt pärit Reiner Brockmannilt, kes kutsuti kõigepealt õpetajaks Tallinna gümnaasiumi, töötas seejärel Kadrina pastori ja Virumaa praostina, aidates teeneka keelemehena mõjuvalt kaasa eestikeelse kirikukirjanduse kujundamisele, ning kellelt pärinevad muuhulgas vanimad eestikeelsed juhuluuletused.⁶⁷ 17. sajandi lõpukümnenditel edendas Liivimaa kirikujuht, ülemsuperintendent Johann Fischer seninägematu hoo ja tulemuslikkusega rahvaharidust ja rahvakeelset kiriklikku kirjasõna ning astus muid samme kirikuelu üldiseks parandamiseks. Tõenäoliselt soovitas just Reiner Broocmann Fischerile oma naisevenda Bengt Gottfried Forseliust, kes on tuntust kogunud nii eesti talurahvakoolide õpetajate ettevalmistajana kui ka lugemaõpetamise uuendajana.⁶⁸ Talurahva lugemaõpetamiseks võttis ka Broocmann kasutusele senisest hoopis tõhusama Forseliuse meetodi ja 1692. aastal tegutses Laiusel koguni kaks kooli, üks poistele, kus õppis 55 õpilast, ja teine tüdrukutele, 17 õpilasega.⁶⁹ Tollase talurahvakooli õppeainete hulka kuulusid lugemine, usuõpetus ja kirikulaulude laulmine. Laiuselt tuli kõstreid ja koolmeistreid ka teistele kihelkondadele. Kui mõisnikud üritasid sajandi lõpuaastatel neid kui oma pärustalupoegade poegi tagasi nõuda, siis selgus, et Laiusel õppinud koolmeistreid töötas lisaks Laiuse oma koolile veel Põltsamaal, Tormas, Kursis, Lohusuus ja Kodaveres.⁷⁰ Rootsi keskvoim oli sel ajajärgul talurahvakoolide rajamist järjekindlalt toetanud ja kindralkuberner leidis, et mõisarentnike omavolile koolmeistrite koormamisel mõisakohustustega tuleb lõpp teha.⁷¹

Reiner Broocmanni ja tema teise naisevenna, Põltsamaa pastori Andreas Forseliuse juures töötas kaks aastat koduõpetajana „viimane tähtsam balti kroonik“ ja üks esimesi Eestimaa kubermangu talurahvakoolide edendajaid, Järva-Jaani pastor Christian Kelch pärast oma õpingute lõpetamist Rostocki ülikoolis 1680. aastal. Siin õppis ta kiiresti ära

⁶⁶ Samas, lk 109; J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 135–136; A i v a r P õ l d v e e , Laiendusi Laiuse haridusloole. – Põhjasõda, Karl XII ja Laiuse. Ajaloo- ja kirjanduskonverents Laiusel 27. oktoobril 2000. Toimetanud Anu Saluäär. Jõgeva, 2002, lk 130–147.

⁶⁷ S u l e v V a h t r e , Reiner Broocmann, lk 111–112.

⁶⁸ H e l m u t P i i r i m ä e , Kes asutas Forseliuse seminari? – Keel ja Kirjandus 1984, nr 12, lk 728–731; L e m b i t A n d r e s e n , Kirjamees ja rahvavalgustaja B. G. Forselius. Tallinn, 1991, lk 9–44; A i v a r P õ l d v e e , Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. Tartu, 2010, lk 316.

⁶⁹ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 136.

⁷⁰ S u l e v V a h t r e , Reiner Broocmann, lk 122.

⁷¹ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 137.

eesti keele ja sai mitmesuguseid mõjutusi, mille tulemusena jäigi päriselt Eestisse elama.⁷² Pärast Reiner Broocmanni surma jätkas Laiuse pastorina tööd tema poeg, samuti Reiner.

Raskelt tabas Laiuse kihelkonda **ikaldus ja suur näljaaeg 1695–1697**.⁷³ Peatselt järgnenud **Põhjasõda** tõi uusi suuri katsumusi. Otsene sõjategevus kohe küll siiakanti ei ulatunud ja Laiuse viis taaskord suure ajaloo lehekülgedele Rootsi kuningaväe majutamise kihelkonda. Pärast võidukat Narva lahingut 1700. aasta novembris tõi kuningas Karl XII oma väed siia talvekorterisse. Kohalik oli arvatavasti tingitud taktikalistest kaalutlustest, sest siit pääsenuks sõjavägi kiiresti liikuma mis tahes vajalikus suunas, kas Narva, Petseri-Pihkva või Riia alla. Rootsi kuningas ei näinud esialgu oma peavaenlast mitte Vene valitsejas Peeter I-s, vaid Poola kuningas August II-s, kes suvel 1700 oli piiranud Riit ja septembris vallutanud Koknese linnuse. Samuti oli kohapealt võimalik hankida moonas sõjaväe ülalpidamiseks. Väeüksused – kokku umbes 14 000 meest – paigutati detsembri lõpupäevadel Laiuse kihelkonna mõisatesse ja taludesse ning see osutus kohalikele tõsiseks majanduslikuks koormaks. Vastupidiselt tolaeagsete riigivalitsejate enamikule, kes jätsid pärast sõjaretki oma väed talvekorterisse ja siirdusid ise pealinna, jäi Karl XII talveks oma vägede juurde. Kuningas peatus Laiuse poollagunenud kindluses. Rootsi väed jäid Laiusele kuni 1701. aasta juuni alguseni. Seega **ligi pool aastat oli Laiuse Rootsi riigi** ja tegelikult ka Euroopa poliitika üks **keskpunkte**.

Kuninga ettevõtmistest talvekorteris viibimise ajal on muuhulgas teada, et ta käis põdrajahil, viibis nii talupoja kui mõisniku pulmas ja korraldas oma vägedele õppusi. Viimasel otstarbel ehitati lumekindlustusi, mille piiramist ja vallutamist harjutati. Rootsi vägede Laiusel viibimise ajal olid kirik ja pastori eluhoone heas korras ning pastor Broocmann võõrustas korduvalt kuningat.⁷⁴ Kohaliku rahva seas ringlesid kaua jutud kuninga suurest lahkusest, eriti sellest, et kui talupojad palusid tal oma laste ristiisaks olla, siis tuli ta ikka ristimisele kohale.⁷⁵ Rahvapärimuse järgi on kuningas istutanud kiriku juures kolm tamme ja pastoraadi aias kolm pärna. Üks viimastest, rahvasuus tuntud kui Kaarli pärn, ulatub vanuselt tõepoolest Karl XII aega.⁷⁶

⁷² Rudolf Winkler, Beiträge zur Kenntniss des Chronisten Kelch und seiner Zeit. – Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, herausgegeben von der Ehstländischen Literarischen Gesellschaft. Fünfter Band. Reval, 1900, lk 112–113; Ivar Leimus, Tõlkija eessõna. – Christian Kelch, Liivimaa ajalugu. Tõlkinud Ivar Leimus. Toimetajad Kai Tafenau, Helina Tamman. Tartu, 2004, lk v–vii.

⁷³ Johan Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 151–154.

⁷⁴ Sulev Vahtre, Reiner Broocmann, lk 119, 123, 125; Raimo Raag, Raudpea Eestimaal pulmas. – Keel ja Kirjandus 1991, nr 2, lk 70–76; Christian Kelch, Liivimaa ajaloo järg. Tõlkinud Ivar Leimus, toimetanud Kai Tafenau. Tartu, 2009, lk 125, 146–147. Vt ka Margus Laidre, Lõpu võidukas algus. Tartu, 1995, lk 227–254.

⁷⁵ Topographische Nachrichten I, lk 267.

⁷⁶ Alar Läänelaid, Sulev Vahtre, Kas Rootsi kuningas istutas Laiusele puid? – Eesti Loodus 1976, nr 12, lk 807–808.

1702. aasta suvel käisid Laiusest üle kaks massiivset venelaste rüüsteretke, kus muuhulgas langesid tuleroaks kirik ja pastoraat. Juba aasta pärast pidi elanikkond kannatama uusi hirmutegusid, kui Boriss Šeremetjevi kirikuulus rüüsteretk läbi Ida-Eesti jõudis ka Laiuse kihelkonda. Suurimaid rahvastikukaotusi põhjustas suur katkuepidemia 1710–1712, kui suri üle kahe kolmandiku kihelkonna rahvastikust.⁷⁷

Kui Vene pool 1710. aastal Eesti ala vallutas, kinnitas ta baltisaksa seisuste omavalitsusõigused ja tunnustas ametlikult luterlust kui valitsevat religiooni. Tagasi Rootsi aega ulatuva **Balti erikorra** tingimustes tähendas kihelkond kirikukoguduse kõrval veel ka maaomavalitsuse madalamat haldusüksust. Kohalikuks omavalitsusorganiks oli kirikukonvent, kuhu kuulusid mõisaomanikud ja nõuandva häälega pastor ning talupoegadest kirikuvõõrmündrid. Kirikukonventi juhtivateks ametikandjateks olid kaks mõisnikust kirikueestseisjat. Laiuse kirikukonvent tegeles nii uue pastori määramiseks kubermanguvalitsusele kandidaatide esitamisega, kiriklike majandusküsimuste kui ka näiteks kihelkonna teede korrashoiuga ning hiljem postikorraldusega. Alles 19. sajandi lõpukolmandikul (1870) said Liivimaa kihelkondade talupojad oma otsustusõigusliku esinduse kirikukonventi, kui sinna kutsuti kohalike valdade saadikud. 1870. aasta reformiga jagati Liivimaal senine kirikukonvent kaheks osaks. Kirikukonvendile jäid kiriku- ja kooliasjad, kihelkonnakonvendile kui administratiivse omavalitsuse institutsioonile, kuhu kuulusid kõik mõisnikud ja vallavanemad, ülejäänud kihelkonna siseasjad.⁷⁸ Põhjasõjas kõvasti kannatada saanud kiriku ja kirikla taastamine võttis aega aastakümneid, sest mõisnikud ei suutnud kulude kandmises vajalikul määral kokku leppida. Esimene orel paigaldati kirikusse 1829. aastal.⁷⁹

Rootsiaegse reduktsiooni käigus riigistatud mõisad anti peatselt nende endistele valdajatele tagasi ja talurahva olukord jõudis madalseisu.⁸⁰ Laiuse pastor Johann Heinrich Maximilian Mylius juhtis 1765. aastal Laiuse mõisapidaja, leskproua von Tiesenhauseni tähelepanu tema **talupoegade** talumatult raskele elule, kirjutades, et inimesi sunnitakse tööle halastamatu peksuga, ja lisades: „Ma ei suuda rõhutute hädakisa kauemini pealt kuulata. [---] Õige halastab oma loomale, Laiuse lossi-mõisas ei sünni seda isegi mitte inimeste suhtes.“ Seejärel kaebas mõisaproua kirikuõpetaja peale ülemkirikueestseisja-ametile. See rüütelkondlik omavalitsusasutus maakonna tasandil soovitas asjaosalistele leplikkust.⁸¹ Sama pastori sissekanne kirikuraamatusse mõni aasta varasemast ajast (1756) tunnistab, et talurahvas ei lasknud ennast siiski lõputult vaenata. Üks Pädeküla

⁷⁷ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 163–165, 170–178.

⁷⁸ Topographische Nachrichten I, lk 428; A l e x a n d e r T o b i e n , Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. Bd. 1. Die Bauernverordnungen von 1804 und 1819. Berlin, 1899, lk 34–36; A l e x a n d e r v o n T o b i e n , Die Livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus. Bd. 1. Riga, 1925, lk 460–470; J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 250, 264, 395–400, 425–426, 635–637.

⁷⁹ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 240–242, 247–248, 377–389.

⁸⁰ Eesti ajalugu, lk 176. Järgnevalt olid Laiuse ja Tähkvere riigimõisad, kõik ülejäänud rüütlimõisad.

⁸¹ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 211–212.

naine oli pussitanud surnuks Vaimastvere mõisaomaniku ooberst von Schwartzi, kelle kohta pastor märgib, et oma valla naiste ja tüdrukute kuritarvitamise tõttu oli too sellise surma ammu ära teeninud.⁸²

Võimuvahetus oli rängaks tagasilöögiks Rootsi aja lõpukümnenditel hoogsalt edenema hakanud **rahvaharidusele**. Vene keskvoim hoidus esimestel aastakümnetel kohalikesse asjadesse sekkumisest ja maa omavalitsust kandnud rüütelkonnad olid huvitatud üksnes talupoegade töõjõu kasutamisest, mitte aga nende vaimsest edenemisest. Talurahvakoolide olemasolu ja olukord sõltus eelkõige kohaliku pastori initsiatiivist. Laiusel tegutses 1736. aasta visitatsiooni andmetel kool kolmekümne õpilasega. Eraldi koolimaju leidis tollal vaid vähestes kihelkondades, enamasti õpetati lapsi veel rehetubades, mis keskmiselt mahutasid paarikümne lapse ümber ja kus alatiseks probleemiks oli puudulik valgustus. Sajandi keskpaigaks olid Laiusel õpetamisolud paranenud ja ühena vähestest asus sinne talurahvakool akende ja korstnaga majas.⁸³ Kooliaasta kestis tavaliselt mardipäevast ülestõusmispühadeni, koolis käidi enamasti kaks talve, kuid Laiusel õppisid mõned lapsed veel ka kolmandal aastal. Katekismuse, lugemisoskuse ja kirikulaulude kõrval võidi üksikjuhtudel õpetada ka kirjutamist. Keskmisest parema tulemusena tuli Laiuse kihelkonnas üks kooliõpilane seitsme talupere kohta. Suurem osa talulastest koolis ei käinud ja omandas vajalikke teadmisi koduõpetuse korras oma vanematelt.⁸⁴ 1793. aastal sai Laiuse kihelkonnakool uue hoone, kus võis korraga õppida ja ööbida 90–100 last.⁸⁵ Kolmandaks põhiliseks õppetöö vormiks oli leeriõpetus, mida korraldas kirikuõpetaja. Leeri läbimine oli täieõiguslikuks koguduseliikmeks saamise ja ka näiteks abiellumise eeltingimus.⁸⁶

Alates 1730. aastatest võitis Eestis talurahva seas poolehoidjaid **vennastekoguduse liikumine**. Saksamaalt pärit rändkäsitöölised, kes oma sotsiaalselt staatusest olid talupoegadele palju lähemal kui luteri pastorid, suutsid kristliku õpetuse rahvale omaseks teha. Hernhuutlaste kohalikes kogudustes oli igal liikmel sõnaõigus ja võimalus koguduse elus kaasa lüüa, vahet ei tehtud hariduse ega seisuse põhjal. Teisalt kaasnes hernhuutlusega süstemaatiline võitlus rahvausundi ja rahvakultuuri elementide, näiteks rahvatantsu ja rahvalaulu vastu. Pärast vahepealseid tagasilööke saabus liikumise kõrgaeg 19. sajandi algupoolel. Laiusele jõudis see 1820.–40. aastatel ja siin oli vennasteliikumisel rohkem liikmeid kui Eestis keskmiselt. Vennaste palvemajad tegutsesid Mõras ja Raaduveres, hiljem Kõolas ja Sootagas. Erinevalt Liivimaa kirikuõpetajate valdavast enamikust, kes olid saanud Tartu ülikooli usuteaduskonnas rangelt luterlikku usutunnistust rõhutava

⁸² Samas, lk 235–237.

⁸³ Kihelkonnakeskuses paiknenud talurahvakooli nimetati kihelkonnakooliks (või ka köstrikooliks, sest sageli oli õpetajaks köster), hiljem mõisates asutatud kooli nimetati mõisa- või külakoolideks. 18. sajandil nende koolide õppetöö tasemes sageli suuremat vahet ei olnud.

⁸⁴ L e m b i t A n d r e s e n , Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu II. Kaheksateistkümnnes sajand. Tallinn, 1999, lk 61, 63, 68, 96–98, 118.

⁸⁵ Samas, lk 242.

⁸⁶ Eesti ajalugu, lk 195.

ettevalmistuse, suhtus Heinrich Georg von Jannau, Laiuse pastor aastatel 1822–1864, vennaste tegevusse heatahtlikult ja toetavalt, osates hinnata nende kristlust edendavat mõju. Hernhuutlaste toetajaid oli siin 1844. aastal üle tuhande ja tähelepanuväärsel kombel olid paljud nende seast isikud, keda Jannau nimetab „rahva aristokraatiaks“, s.t heal järjel taluperemehed, koolmeistrid ja kirikuvöörmündrid.⁸⁷

Vene impeeriumi **keskvõim** hakkas **rahvahariduse vastu huvi üles näitama** Katarina II valitsusajal. Nii Euroopa valgustusideedest mõjutatud keisrinna kui ka kohalike kirikujuhtide toetusel andis kindralkuberner George Browne 1765. aastal välja korralduse talurahvakoolide võrgu rajamiseks Liivimaa kubermangus ja tegi koolide rajamise ülesandeks mõisatele, mis olid vähemalt viie adramaa suurused. Selle survele asutasid Laiuse kihelkonna mõisnikud seitse kooli kokku 147 õpilasega, kuid peatselt vähenes koolide arv kaheni. 1775. aastaks, pärast kindralkubeneri täiendavat korraldust, oli koolide arv tõusnud kuueni ja seal õppis 225 koolilast.⁸⁸ Keskvõim ja kindralkuberner tegelesid kooliteemaga aktiivselt edasi **asehalduskorra perioodil** (1783–1796), mil tsaarivalitsus püüdis Balti provintssides üldse esmakordselt laiemalt oma mõju kehtestada. Asehalduskorra ajal maakondade piirid muutusid ja lühemaks ajaks läks Tartu kreisi kuulunud Laiuse kihelkond vastasutatud **Viljandi kreisi** koosseisu.⁸⁹ 1786. aasta alguses toimunud visitatsioonil kontrolliti talurahvakoolide olukorda ja eest leiti mõnede plusside kõrval ka palju puudusi. Visitatsioonikomisjon trahvis nii Laiuse kui Vaimastvere mõisa, sest need olid sundinud koolitöö ajal koolmeistrit mõisavooris käima.⁹⁰

Mõne üksiku Eestis 18. sajandi lõpul tõsisemalt talurahva haridusteoreetiliste küsimustega tegelenud pastori hulka kuulus **Heinrich Johann von Jannau**, Laiuse pastor 1779–1821. Tema arvates oli talurahva vaimse ja majandusliku taseme tõstmisel otsustav tähtsus külakoolidel. Kõige vajalikumaks eelduseks pidas ta võimekate koolmeistrite leidmist. Kui varasemalt pandi laste õpetajateks tavaliselt vabadikud ja töövõimetud talupojad, siis Jannau rõhutas, et nii nagu kubjas ja kilter, tuleks ka koolmeister valida taluperemeeste seast ning parema õpetamise nimel vabastada ta mõisaorjusest. Rahva-

⁸⁷ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 298–299, 470–478, 565; H a n s K r u u s , Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Mit einem Referat: Die Bauernbewegung in Südestland in den 40-er Jahren des XIX Jahrhunderts. Tartu, 1930, lk 352; G u n t r a m P h i l i p p , Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung (Vom Ausgang des 18. bis über die Mitte des 19. Jhs.). Köln, Wien, 1974, lk 209–210; V o l d e m a r I l j a , Vennastekoguduse (herrnhutluse) ajalugu Liivimaal (Lõuna-Eesti) 1766–1817. V. [Tallinn,] 2006, lk 84, 109, 117–118, 210–211; M a r t L a a r , Äratajad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad. Tartu, 2005, lk 209.

⁸⁸ Sel ajal elas kihelkonnas üle 5000 inimese.

⁸⁹ Darstellung der neuen – auf Keiserl. Befehl i. J. 1783 errichteten Revalschen u. Rigischen Statthalterschaften (ehemals die Herzogthümer Ehstland u. Liefland); und ihrer neuen statthalterschaftlichen Vertheilungen der Kreisse und Kirchspiele. Nach Anleitung der neuen Hupelschen Charte, vom Jahr 1774. Otto Friedrich von Pistohlkors delin. [Riga,] [1784].

⁹⁰ L e m b i t A n d r e s e n , Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu II, lk 145, 147–149, 153–154; J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 281–288.

hariduse laiendamist tuli tema arvates alustada kirjutamise ja talumajapidamises vajaliku arvutamise õpetamisest. Senised väited, et talupoegade paremaks harimiseks puuduvad kirjaoskajad koolmeistrid, kummutas ta näitega oma kihelkonnast: Laiuse kihelkonnakoolis said kirjutamise selgeks paljud õpilased. Küll aga oli probleemiks see, et pärast kooli lõpetamist ei leidnud õpitud oskus rakendamist ja vajus peagi unustusse.⁹¹

Jannau oli ka üks esimesi mõisnike omavoli piiramise ja talupoegade üldise õiguskaitse nõude algatajaid trükisõnas.⁹² Tema kirjatöö ilmus asehalduskorra tingimustes, kus Vene riigivõim oli Katariina II valgustusmeelsete reformide käigus asunud esmakordselt piirama rüütelkondade ja linnade omavalitsusõigusi.⁹³ Uus kohtusüsteem, mille järgi talupojad said vähemalt formaalselt madalamate kohtuastmete õigusemõistmises kaasa rääkida, oli puudutanud üksnes kroonumõisate talupoegi ehk siis üsna väikest osa eestlastest.

Liivimaalt pärit Jannau oli õppinud Göttingenis usuteaduse studiumi kõrval ka sealse kuulsa uuendusmeelse ajalooprofessori August Ludwig von Schlözeri juures. Jannau on ka ise baltisaksa valgustusliku ajalookirjutuse oluline esindaja, kuuludes sealjuures sellesse seltskonda, kes esitas ajalookirjutuse kaudu ühiskonnakriitilisi seisukohti. Talupoegade olukorra paranemise vältimatuteks eeldusteks pidas ta omandiõigust ja täpselt piiritletud õigusi ning kohustusi, mitte aga pärisorjuse kaotamist. Pärisorjuslikku agraarkorda oskas ta ära kasutada enda majanduslikuks hüvanguks. Riia asehaldusvalitsuse loal sõlmis Jannau oma kihelkonna kirikueestseisjatega 1792. aastal lepingu kümne Laiuse kirikumõisale kuulunud talupoja ostmiseks ja oma pärusmõisa üleviimiseks, tehingu hinnaks oli 600 bankorubla. Mõni aasta varem oli Jannau oma abikaasa kaudu saanud Võikvere mõisa omanikuks. Seitse talupoega asustas Jannau oma mõisa, mille ta peatselt 14 500 hõberubla eest ära müüs, kolm jäid tema isiklikku käsutusse.⁹⁴ Ei Laiuse kiriku arhiivis ega ka kirikuraamatutes pole mingit märget selle kohta, et kirikukassasse oleks nende inimeste müügist tegelikult raha laekunud.⁹⁵

Liivimaa 1819. aasta talurahvaseadus nägi ette uut tüüpi, teise astme talurahvakoolide – **kihelkonnakoolide** asutamise. Need koolid, mille eripäraks oli esialgu muuhulgas kirjutamise ja arvutamise õpetamine, said Liivimaal mitmekümneks aastaks peamiseks külakoolide õpetajate ettevalmistajaks. Üks esimesi kihelkonnakoole avati 1822. aastal Laiusel. Selle suureks iseärasuseks oli intensiivne ja tulemusrikas muusikaalane õppetöö,

⁹¹ Lembit Andresen, Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu II, lk 271–272.

⁹² August Traat, Vallakohus Eestis. 18. sajandi keskpaigast kuni 1866. aasta reformini. Tallinn, 1980, lk 26–27.

⁹³ [Heinrich Johann von Jannau]. Geschichte der Sklaverey, und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland. Ein Beytrag zur Verbesserung der Leibeigenschaft. Nebst der genauesten Berechnung eines Liefländischen Haakens. [Riga,] 1786.

⁹⁴ Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands von Leonhard von Stryk. Erster Theil. Der ehstnische District. Mit vier Karten. Dorpat, 1877, lk 84. Bankorubla väärtus oli hõberubla omast väiksem.

⁹⁵ Johan Kõpp, Inimeste müümine Laiusel 18. aastasaja lõpul. – Vaimu valgusel. Eesti mõtte-
lugu 87. Koostanud Andres Andresen. Tartu, 2009, lk 307–312.

sealjuures esimesena Eestis neljahäälne koorilaul.⁹⁶ Liivimaal tuntud Nieländerite perekonnast võrsunud mitmetest kooli- ja muusikameestest kõige väljapaistvam, Heinrich Nieländer, töötas Laiusel pikemat aega ja väsimatu hoolega kõstrina (1837–1896) ning kihelkonnakooliõpetajana (1834–1873). Laiuse kihelkonnakooli kõrge tase sai tuntuks kaugemalgi. 1847.–1848. aastal tutvustati seda Soomes kui „parimat kogu Liivimaal“, kõigepealt ajalehes Suometar ja siis veel ühes eraldi raamatukeses. Oma üldise koolivõrgu tiheduselt, kooliõpilaste arvult ja kooliõpetuse tasemelt kuulus Laiuse kihelkond 19. lõpukümnenditel Eesti ala edasijõudnumate hulka. **Venestusaegne** kooliõpetuse üleviimine vene keelele 1890. aastatel mõjus õppetöö tasemele halvasti nii Laiusel kui mujal Eestis.⁹⁷

Talurahva vabastamisele pärisorjusest (algas 1816 Eestimaal ja 1819 Liivimaal) ei järgnenud loodetud majanduslikku kergendust. Et kogu maa seisis mõisnike käes, pidi talupoeg seda rentima mõisa esitatud tingimustel.⁹⁸ Järgnenud kümnenditel kuhjunud majanduslikud ja sotsiaalsed pinged tõid kaasa **Liivimaa kubermangu talupoegade** massilise **usuvahetusliikumise** 1840. aastatel. Laiuse kihelkonnas läks 1845. aastal vene õigeusku üle 7,5 protsenti talurahvast ja õigeusulisi oli kokku 665 (kaks aastat hilisemate andmete järgi ulatus kihelkonna kogurahvastik ligi 9000 inimeseni, rahvaarvult kuulus Laiuse kihelkonnale 19. sajandi keskpaiku Liivimaa Eesti osa 54 kihelkonna seas 13. koht).⁹⁹ See õigeusulistest suhtarv oli siiski mõnevõrra väiksem nii Tartu, Viljandi kui Võru maakonna keskmisest (12,4 %, 12,6 % ja 11 %) ning rohkem kui poole väiksem Pärnumaa ja Saaremaa keskmisest (27,7 ja 29,8 %). Selgeid põhjuseid erinevuste kohta usuvahetuse ulatuse asjus on väga raske leida. Loodetud kergendusi igapäevaelus usuvahetus kaasa ei toonud. Lähim õigeusu kirik asus Mustvees. Algselt tegutsesid kohalikud õigeusulised Laiuse mõisas selleks eraldatud ruumides ja seal avati ka vene õigeusu kihelkonnakool. Väikesed puust kirikud rajati 1860. aastatel Laiuse kindlusevaremete lähisteel ja samuti Põltsamaa-Mustvee tee äärde. Laiuse Jumalaema Sündimise kogudusse kuulusid ka Palamuse kihelkonna ja osa Torma kihelkonna õigeusulised. Usuvahetuse teine laine, mis sai alguse luteri pastori ning kohaliku rahva konfliktist, toimus Laiusel 1884.–1885. aastal, mil vene usku läks 299 isikut.¹⁰⁰

⁹⁶ Karl Leichter, Seitse sajandit eestlaste lauluteel. Kultuuriloolisi andmeid aastaist 1172–1871. Tallinn, 1991, lk 34–43. Vt ka Rudolf Põldmäe, Esimene Eesti üldlaulupidu 1869. Tallinn, 1969, lk 9–22. Vallakoolides muutus kirjutamise ja arvutamise õpetamine koos teiste uute ainetega üldiseks sajandi teisel poolel.

⁹⁷ Johan Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 437–438, 525–631; Lembit Andresen, Eesti rahvakooli ja pedagogika ajalugu III. Koolireformid ja venestamine (1803–1918). [Tallinn.] 2002, lk 69–81, 168–211, 221–223, 340–353. Venestuse kohta vt veel Toomas Karjahärm, Ida ja Lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850–1917. Tallinn, 1998, lk 70–86; E. A. Jansen, Aleksander III venestusreformid ja Eesti avalikkus. – Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Tartu, 2004, lk 285–318.

⁹⁸ Johan Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 307–316.

⁹⁹ Hans Kruus, Talurahva käärimine, lk 343–345, 348, 368–369.

¹⁰⁰ Johan Kõpp, Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 479–507, 632.

Kui varasemalt kuulusid talupojad õiguslikult mõisate alla, siis pärisorjuse kaotamise järel algas **talurahva omavalitsuste – valdade** kujunemine. Mõisnike kontrollist vabanesisid vallad alles 1866. aasta seadusega. Laiusel kujunesid vallad kui talurahva seisuslikud territoriaalsed haldusüksused välja olemasolevate mõisakogukondade järgi. Eestis venestusaja administratiivsete reformide käigus väiksemad vallad kaotati, Laiusel ühendati 1892 Leedi ja Reastvere vald Tähkvere vallaga ning Kärde Vaimastverega, 1893 Laiuse kirikuvald ja 1897 Kivijärve vald Laiuse vallaga. Eesti iseseisvuse algusajal liideti Kurista ja Kaava mõis koos vastavate küladega Jõgeva valla külge.¹⁰¹

Alates 1841. aastast olid Laiusega tihedamalt seotud **mustlased**. Sellel aastal väljastatud kindralkuberneri korralduse järgi koondati kõik Eesti alal liikunud mustlased Laiuse riigimõisa hingekirja ja rahvasuus sai Laiuse vald tuntuks mustlaste vallana. Vallast anti mustlastele kuni üheks aastaks passi ja sellele oli märgitud, kus passi omanik kavatses oma perega ringi rännata. Enne passi saamist tuli tasuda pearahamaks, kui see jäi maks-mata, võis mustlane näiteks oma hobusest ilma jääda või toodi ta tapikorras valda tööle. Laiuse mustlased rändasid ringi kõikjal eestlaste asualal. 1910. aastal oli Laiuse valla hingekirjas 270 mustlast 65 perekonnast. Nende peamine peatuspaik oli Raaduvere külas. Paljud mustlased muutusid poolpaikseteks ning käisid aeg-ajalt taludes ja mujal tööl.¹⁰²

Rahvusliku liikumise aktiivsus Laiusel oli kihelkondade lõikes kõrgem kui Eestis keskmiselt. Üheteistkümne tuhande elaniku kohta on Mart Laar seal leidnud 83 rahvus-likult aktiivset tegelast ja seitse rahvusliku liikumise olulisemat vedajat ehk äratajat.¹⁰³ Näiteks eelpool mainitud Heinrich Nieländer viis enda (arvatavasti 1835. aastal) asutatud ja juhitud Laiuse meeskoori 1869. aastal eestlaste esimesele laulupeole. Kolm aastat varem juhtis ta Laiusel väikest kohalikku laulupidu, kuhu kogunes ka lauljaid teistest kihelkondadest, kokku 35 inimest.¹⁰⁴ Nieländer kuulus ka Eesti Kirjameeste Seltsi asu-tajate nimekirja. Tartumaa osutus selle seltsi peamiseks tugialaks ja Laiuselt oli liikmeid rohkem kui kaks korda üle Eesti keskmise. Esimeseks olulisemaks kohalikuks organi-satsiooniliseks ettevõtmiseks sai samuti nagu paljudes teistes kihelkondades Aleksandri-kooli abikomiteede rajamine 1872. aastal. Vaid üksikutes kihelkondades osalesid selle tegevuse alguses kohalikud baltisaksa kirikuõpetajad – Laiuse pastor Johann Alexander Spränger oli üks neist.¹⁰⁵

¹⁰¹ Andres Andresen, Ea Jansen, Toomas Karjahärm, Mart Laar, Mati Laur, Lea Leppik, Aadu Must, Tiit Rosenberg, Tõnu Tannberg, Sulev Vahtre, Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Tegevtoimetajad Toomas Karjahärm ja Tiit Rosenberg, peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu, 2010, lk 74–75, 98–99, 141–143, 271–272; J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 637–640.

¹⁰² P a u l A r i s t e , Laiuse mustlased. Mit einem Referat: Die Laiuse-Zigeuner. Tartu, 1940; Laiuse mustlased: väljakirjutused ja kooptad arhiividokumentidest, kogutud materjalid. Kogunud Sulev Vahtre. Tartu Ülikooli raamatukogu, f 186, s 54.

¹⁰³ Eesti ajaloo atlas, lk 83; M a r t L a a r , Äratajad, lk 302, 329.

¹⁰⁴ R u d o l f P õ l d m ä e , Esimene Eesti üldlaulupidu, lk 26.

¹⁰⁵ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 437–438, 641; M a r t L a a r , Äratajad, lk 176–177; H a n s K r u u s , Eesti Aleksandrikool. Tartu, 1939, lk 55, 62–63; R u d o l f P õ l d m ä e , Esimene Eesti üldlaulupidu, lk 98.

1876. aastal korraldas Valga Cimze seminari haridusega kihelkonnakooliõpetaja Jüri Soo esimese eestlaste võimlemispeo Laiusel. Eeskujuks võttis ta saksa võimlemisühingute „turnipeod“ Tartus.¹⁰⁶ Laar toob Eesti rahvusliku liikumise vedajate ehk äratajate tüüpilise näitena välja Johann Kotli (1853–1940). Räpina kihelkonnast taluniku perest pärit Kotli oli õppinud seelses kihelkonnakoolis ja õiendanud vallakoolmeistri eksamid, seejärel õppinud Cimze seminaris. Laiusel töötas ta kihelkonnakooli õpetajana 1879–1893. Nii nagu paljud teised kooliõpetajad pidi ka tema Balti provintse tabanud venestuse survele ametist lahkuma. Laiusel asutas ta pasunakoori ja karskusseltsi Püüe. Ta kuulus Eesti Kirjameeste Seltsi, osales tegusalt Aleksandrikooli liikumises, kogus rahvaluulet ja tegi kaastööd ajalehtedele Eesti Postimees, Sakala, Olevik ja Postimees.¹⁰⁷

Eestikeelse ajakirjanduse leviku kohta on mälestuste järgi teada, et Eesti Postimeest loeti rohkem Laiuse vallas, Sakala levis enam Laiuse ja Tähkvere vallas.¹⁰⁸ Sajandi viimastel aastatel ja uue sajandi esimesel kümnendil avaldus **rahva ühistegevuse tahe** mitmesugustes peamiselt kohalikkude valda puudutavates ühendustes. Kihelkonda laiemalt hõlmava tähenduse omandasid Laiuse Põllumeeste Selts, Laiuse Vabatahtlik Tuletõrjujate Selts koos oma üldkultuurilist tegevust arendanud seltsimajaga ning Laiuse Laenu- ja Hoiu-Ühisus.¹⁰⁹

Kihelkonna majanduse edenemist hakkas soodustama **Tapa-Tartu raudtee** avamine 1876. aastal, mis lõi uuelaadse võimaluse nii reisijate liikumiseks kui kaubaveoks. Kokkupuude kihelkonnast 50–70 kilomeetri kaugusel asuva Tartuga kui Eesti vaimuelu keskusega hakkas mõjutama Laiuse kultuuriarengut.¹¹⁰ Jõgeva rüütlimõisa maadele rajatud raudteejaama ümber hakkas kujunema **Jõgeva asula**. **Talude päriseksostmine** edenes Liivimaal kiiremini kui Eestimaal, kuid Liivimaa üldises võrdluses jäi Laiusel see 19. sajandi lõpupoole üks olulisemaid ühiskondlikke muutusi keskmisest hilisemaks.¹¹¹

Arvukate Eestis tegutsenud baltisaksa, saksa ja rootsi päritolu luteri pastorite teeneid eesti keele ja kirjavara arendamisel ning rahvahariduse edendamisel tuleb kõrgelt hinnata. Ometi jäi sinne luterlik kirik valdavas osas kuni tsariaja lõpuni **koloniaalsete sugeme-tega härraskirikuks**. Ühelt poolt eesti talurahva ja teiselt poolt võõrast päritolu luteri vaimulikkonna vahel kõrgus samasugune ületamatu seisuslik vahesein nagu eestlaste ja baltisaksa mõisnike vahel, kirikuvalu juhtimises oli jäme ots mõisnikkonna ja tsaarivõimu käes. Alates 19. sajandi lõpukolmandikust hakkas see olukord mõnedes vähestes kogudustes aegamööda muutuma, kui üksikud eestlased suutsid pääseda pastori ametisse.¹¹²

¹⁰⁶ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 559.

¹⁰⁷ M a r t L a a r , Äratjad, lk 318; J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 644–645, 559–560; V t k a T o o m a s K a r j a h ä r m , V ä i n o S i r k , Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed, 1850–1917. Tallinn, 1917, lk 67–107.

¹⁰⁸ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 652.

¹⁰⁹ S a m a s , lk 646–651.

¹¹⁰ Eesti ajaloo atlas, lk 79; J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 331–332.

¹¹¹ M a r t L a a r , Äratjad, lk 205; J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 327–331.

¹¹² R i h o S a a r d , Eesti rahvusest luterliku pastorkonna väljakujunemine ja vaba rahvakiriku projekti loomine, 1870–1917. Helsinki, 2000, lk 23–100, 137–198.

Esimese eestlasena Laiuse kihelkonnas jõudis kirikuõpetaja ametikohale **Johan Kõpp**. See mõjukas ja mitmekülgne rahvuskultuuri edendaja valiti kirikuõpetajaks 1908. aasta lõpul, kuid kohalike baltisaksa mõisnike vastuseisu tõttu tema ametisse kinnitamine venis ja oma esimese jumalateenistuse Laiuse õpetajana pidas ta alles järgmise aasta varastigisel.¹¹³ Nii uus õpetaja kui ka tema kogudusetöös kaasa löönud abikaasa Marie Helene (laevakapten Jaan Granti tütar) teenisid ära koguduse üldise lugupidamise ja rahulolu. Eesti keelt ja meelt rõhutas Kõpp paljudes rahvahariduslikes ettevõtmistes.¹¹⁴ Laiuse kirikuarhiivi rikkalikke materjale kasutas Kõpp mitmete ajaloolaste kirjatööde tarbeks. Tema kirjutatud Laiuse kihelkonna ajalugu on praeguseni Eesti lokaalajaloo historiograafia üks tippteoseid.¹¹⁵

Kuna tsaariaegse Tartu Ülikooli usuteaduskonnas valmistati ette kirikuõpetajaid nii eesti kui läti kogudustele, siis olid rahvuslikud ringkonnad pikema aja vältel esinenud nõudega, et usuteaduskonnas asutataks eesti ja läti professorid praktilise usuteaduse alal. Esimeseks eestikeelse praktilise usuteaduse professoriks kutsuti Johan Kõpp. Sellel üldse esimesel eestikeelsel professorikohal alustas Kõpp tööd 1917. aasta alguses ja ta jäi ametisse kuni 1939. aastani. Suure töökoormuse tõttu ülikoolis lahkus ta Laiuse kirikuõpetaja ametist 1922. aastal. Prorektori (1923–1928) ja rektorina (1928–1937) seisis ta esimese iseseisvusaja kahest aastakümnest tervelt viisteist aastat kogu **Tartu Ülikooli** eesotsas.¹¹⁶

Nagu ta mentor Villem Reiman, võitles ka Kõpp **vaba rahvakiriku** põhimõtte eest, kus riik ja kirik on teineteisest lahutatud, kiriku valitsemine on kogu rahva, mitte mingi väikese kildkonna käes ja kiriku tegevus on kooskõlas rahva hingeelu nõuetega. Eesti luterliku kiriku iseseisvumise otsustavad sammud astuti juba esimesel kirikukongressil 1917. aastal, enne Eesti riikliku iseseisvuse väljakuulutamist, ja selles oli suur osa Johan Kõpul.¹¹⁷ Eesti luterlikku kirikut on tema rasketel ja pöördelistel aegadel tüüriinud Kõpp veel hiljemgi, kõigepealt alates 1939. aastast piiskopi ametis ja hiljem juba eksiilkiriku juhina.¹¹⁸

Laiusel tuli luterliku koguduse täiskogu esimest korda kokku 27. juunil 1919. aastal ja valis senise kirikukonvendi asemele laiapärgalise kirikunõukogu, mis pisut hiljem valis

¹¹³ Samas, lk 96–100; J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 431–436.

¹¹⁴ J o h a n K õ p p , Mälestuste radadel. 4. Laiuse õpetaja [memuaarid]. [Stockholm,] 1987. Järeltrükk Tallinn, 1991 ja 2010.

¹¹⁵ Raamatu täielikku kirjet vt viites 16. T i i t R o s e n b e r g , Johan Kõpp ajaloolasena. Johan Kõpp 125. Tartu, 2000, lk 54–56.

¹¹⁶ P r i i t R o h t m e t s , Rektor Johan Kõpp. Tallinn, 2007; S u l e v V a h t r e , Johan Kõpp ja eesti kultuurilugu. Kultuurileht nr 44, 16. detsember 1994.

¹¹⁷ R i h o S a a r d , Eesti rahvusest..., lk 285–310; P r i i t R o h t m e t s , Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934. Tartu, 2012, lk 36–94.

¹¹⁸ V e i k o V i h u r i , Hugo Bernhard Rahamägi, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku teine piiskop 1934–1939. Tartu, 2007, lk 258–326; J a k o b A u n v e r , Johan Kõpp. Stockholm, 1969; Johan Kõpp 125. 27. ja 28. novembril 1999 Tartus ja Laiusel toimunud Johan Kõpu 125. sünniaasta-päevale pühendatud konverentsi ettekanded. Toimetanud Riho Altnurme. Tartu, 2000; A n d r e s A n d r e s e n , Saateks. – Johan Kõpp, Vaimu valgusel. Eesti mõttelugu 87. Koostaja Andres Andresen. Tartu, 2009, lk 9–15.

omakorda koguduse eestseisuse. Sel viisil läks koguduseelu juhtimine täielikult eestlastest koguduselikemete kätte.¹¹⁹ Kihelkonnad püsisid Eestis kiriklik-territoriaalsete üksustena kuni 1925. aastani, usuühingute ja nende liitude seaduse järgi rajanes sinne luterlik kirik edaspidi kogudusele kui territooriumiga seostamata, isikutevahelisele usuühingule.¹²⁰

Laiuse kihelkonna alalt on võrsunud mitmeid **Eesti riigi ja rahva jaoks silmapaistvaid tegelasi**. Kirikuküllast on pärit Jaan Poska (1866–1920), kes ühe juhtiva poliitikuna seisis Eesti Vabariigi sünni juures.¹²¹ Vaimastveres sündinud mitmekülgne kirjamees Hugo Raudsepp (1883–1952) oli ilmasõdade vahelisel ajajärgul ülipopulaarne näitekirjanik. Jõgeval sündis 1906. aastal raudteetöölise peres eesti üks sädelevamaid värsivirtuoose Betti Alver.¹²² Samas kohas veetis oma lapsepõlve ja kooliaastad Alo Mattiisen (1961–1996), kes on kirjutanud ennast Eesti laulva revolutsiooni ja taasiseseisvumise ajalukku oma isamaaliste lauludega.¹²³ Nende laulude sõnad kirjutas Mattiiseni kooliaegne pinginaaber Jüri Leesment, luuletaja ja ajakirjanik (sündinud 1961), pärit samuti Jõgevalt. Laiuse (endise Kivijärve) valla põlises taluperes kasvas üles ajaloo professor Sulev Vahre (1926–2007), üks mõjukamaid vaba ja rahvusliku vaimuse kandjaid sovetliku anneksiooni aegses Tartu Ülikoolis ja üks Eesti Vabariigi taastajaid. Eesti väljapaistvamaid ajaloolasi on oma õpilastele eeskujuks olnud kodu, kodukoha ja koduloo tähtsaks pidamisel, olgu siis tõsiselt Laiuse ajaloo tähtsündmuse uurides või naljatoonil kinnitades, et Eesti kõrgeim mägi on ikka Laiuse oma.¹²⁴

Laiuse kihelkonna pinnal oli võõraste võimude eest aastakümneid varjul eesti tähtsaim rahvuslik reliikvia, 1884. aastal Otepääl pühitsetud Eesti Üliõpilaste Seltsi sini-must-valge lipp. Teise maailmasõja ajal peitis EÜSi esimees Karl Aun lipu oma Läänemardi kodutallu Kõola külas, kus see seisis kuni 1991. aastani. Nüüdseks on lipp leidnud endale väärika kodu Eesti Rahva Muuseumi püsiekspositsioonis.

¹¹⁹ J u h a n K õ p p , Laiuse kihelkonna ajalugu, lk 400–403.

¹²⁰ Eesti kiriku- ja religioonilugu, lk 211, 229.

¹²¹ Jaan Poska oma ja meie ajas. Artikleid ja mälestusi. Peatoimetaja Külle Arjakas, tegevtoimetaja Anne Velliste. Tallinn, 2010.

¹²² K a r l M u r u , Betti Alver: elu ja loomingulugu. Tartu, 2003.

¹²³ Ajaga silmitsi. Meenutusi Alo Mattiisenist. Koostajad Toomas Muru ja Jüri Leesment. [Tartu,] 2010.

¹²⁴ T i i t R o s e n b e r g , Ajaloolane ja aeg. Sulev Vahre 75. – Muinasaja loojangust omariikluse läveni. Pühendusteos Sulev Vahre 75. sünnipäevaks. Koostanud Andres Andresen. Tartu, 2001, lk 13–36; M a r t L a a r , Ajaloolane Sulev Vahre võitles vaba mehena vabaduse eest. <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/ajaloolane-sulev-vahre-voitles-vaba-mehena-vabaduse-est?id=51099948> [23.08.2018]; T õ n i s L u k a s , Professor Sulev Vahre – Eesti tuntuim ajaloolane. <http://epl.delfi.ee/news/melu/professor-sulev-vahre-est-tuntuim-ajaloolane?id=51043370> [23.08.2018]; Sulev Vahre tähtpäevakõned ja kogutud materjalid Laiuse kohta: artiklid ajakirjandusest, ürituste kutsed, laululehed jm. Tartu Ülikooli raamatukogu, f 186, s 44; Maasport ja Laiuse „Tasuja“: Sulev Vahre kirjutised, koopiad, väljakirjutused ja märkmed arhiividokumentidest ning ajakirjandusest. Tartu Ülikooli raamatukogu, f 186, s 45.

LAIUSE KIHELKONNA MURDEKEELEST REGILAUUDE TAUSTAL

Jüri Viikberg

Laiuse kihelkond paikneb Põhja-Tartumaa loodeosas ning külgneb keskmurde keelealaga (Simuna, Koeru, Põltsamaa, Kursi), moodustades omamoodi üleminekupiirkonna idamurde tuumkihelkondade (Kodavere, Torma, Maarja-Magdaleena) ja keskmurde idaosas vahel. Kui idamurde looduslikeks piirideks on olnud Peipsi järv idas ja suured metsad põhjas, siis läänekaar Vooremaal on olnud avatud suhtlemisele ning kontaktidele.

Laiuse kihelkonda kui omaette selgepiirilist üksust pole kaugemast minevikust teada. Muinasajal moodustas see kant tõenäoliselt ühe terviku Palamuse aladega. Hiljemalt 14. sajandil moodustatud kirikukihelkond (1319 *Wemela*, 1411 *Womel*, *Womele*) kandis nähtavasti Võhmala nime (< *võhmas* 'soosaar'). Laiuse nimega märgiti algselt ainult ordulossi (1406 *Laeghis*, 1505 *Layges*), kust see kandus üle mõisale ja kihelkonnale. Kaitsepatrooni püha Jüri nimega on Laiuse kirikut mainitud 1599. aastast.¹ Nähtavasti on orduloss olnud heaks maamärgiks, mistõttu Laiuse (*Leiß*) on leidnud mainimist 1535. aasta Wanradti-Koelli katekismuse veergudel lk 11a [tõlkes]: *Kuna mitu sõna räägitakse teisiti Tallinnas / teisiti Tartus / teisiti Narvas / teisiti Viljandis jne. Sellepärast oleks Laiuse [keel] palju parem tarvitada Eesti keelena.*² Niisiis on selle kandi keelekasutus olnud arusaadav ning Põhja-Eestile iseloomulik laiemaltki.

Kihelkonna keelekasutust on mõjutanud pärast Põhjasõda Kesk-Eestist saabunud uusasukad ja hiljem 1870. aastail alanud talude päriseks ostmine, kui hulk ostjaid tuli ka (Põhja-)Viljandimaalt. 1881. aasta rahvaloenduse andmeil elas kihelkonnas 11 438 inimest.

Laiuse keelekasutust on suuresti mõjutanud ka asend liiklusteedel. Kihelkonna keskosa läbis põhja-lõuna suunas Tartu-Tapa raudtee (avati liikluseks 1876), millega paralleelselt kulges maantee. Teine suurem liiklussoon oli lääne-idasuunaline Põltsamaa-Mustvee maantee. Kihelkonda läbib ka Pedja jõgi.

Murdekeel ei ole seetõttu kihelkonna ulatuses kuigi ühtlane. Algupärane idamurre on suurel määral asendunud keskmurdega, millesse on jäänud väheseid idamurde rudi-

¹ Kihelkonna ajaloost lähemalt vt J o h a n K ö p p, Laiuse kihelkonna ajalugu. Tartu, 1937.

² H e l l m u t h W e i s s, P a u l J o h a n s e n, Esimene eesti raamat anno 1535. Wanradt-Koell'i katekismus 1535. aastal. New York, MCMLVI, lk 72.

mente. Laiuse murrakut on küll eelistatud paigutada idamurde sekka,³ aga rohkem on seda peetud kuuluvaks nii kesk- kui ka idamurde hulka.⁴ Kahetine asend paistab välja ka keeleteadlaste käsitlustest, sh Eesti Keele Instituudi akadeemiliste tekstiköidete sarjast. Laiuse kihelkonna nelja küla murdekeelest kogutud tekstid on paigutatud keskmurde tekstiköitesse⁵ ning Leedi ja Kodisama külast kogutud tekstid idamurde tekstiköitesse.⁶ Laiuse loodeosast ülevaate kirjutanud Ellen Turu mainib (1953), et see murrak ei erine enam oluliselt kirjakeelest. Seega jaguneb Laiuse keelekasutus üldjoontes kaheks. Kihelkonna idaserv on olnud tihedas seoses idapoolsete naaberkihelkondadega, nii et Laiuse idaosa ja Torma lääneosa on keeleliselt raske lahus hoida. Laiuse lääneosa võib aga kahtlusteta pidada keskmurde osaks.

Siinse ülevaate eesmärgiks on Laiuse murdekeele üldine iseloomustus, tuues esile nii kihelkonna lääne- kui ka idaosas ilmnevaid keelejooni. Ülevaade lähtub suurel määral rahvalaulude keelest ega hõlma seetõttu kõiki murrakut iseloomustavaid üksikasju. Igati ammendava keelekäsitluse leiab asjahuviline akadeemilistest käsiraamatutest.⁷

1. Vokalism

1.1. Lühikesed vokaalid esinevad üldiselt nii nagu kirjakeeleski, ent neid on võinud mõjutada naaberhäälikud. Et need mõjutused ei hõlma kogu murrakuuala, märkame ida- ja lääneosa markeerivaid murdevariante. Loodeosas kipub näiteks 1. silbi *a* muutuma *j*-i järel *ä*-ks, nt *jānu* 'janu', *jāgama* 'jagama', *jāksama* 'jaksama', nagu keskmurdes, ja seda kohtab ka rahvalauludes: *tuli sel kassil jānu peale* (414); *kui teistele neiusi jāgati* (1084).⁸

Idamurdes (ja Laiusel) on *e* üldiselt *r*-i ees püsinud: *pera* 'pära', *perima* 'pärima', *perit* 'pärit'; *kui viiaks kiriku poole, jalad ees, pea perra* (274). Keskmurde või kirjakeele

³ Valdek Pall, Sissejuhatus. – Eesti murrete sõnaraamat I (A–J). Eesti Keele Instituut. Tallinn, 1994, lk 36; Valdek Pall, Idamurde sõnastik. Tallinn, 1994, lk 6.

⁴ Mari Must, Keskmurde tekstid. Eesti murded II. Toimetanud Helmi Viires. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, 1965, lk 30; Mari Must, Aili Univere, Põhjaeesti keskmurre. Häälikulisi ja morfoloogilisi peajooni. Toimetanud Eevi Ross. Eesti Keele Instituudi toimetised 10. Tallinn, 2002, lk 361; Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg, Eesti murded ja kohanimed. 2., täiendatud trükk. Toimetanud Tiit Hennoste. Tallinn, 2009, lk 152.

⁵ Endla ja Möisamaa tekstid pärinevad kihelkonna lääneosast, Leedi ja Kantküla omad aga idaosast. Vt Mari Must, Keskmurde tekstid, lk 301–315.

⁶ Aili Univere, Idamurde tekstid. Eesti murded IV. Toimetanud Valdek Pall. Eesti TA Eesti Keele Instituut. Tallinn, 1996, lk 148–163.

⁷ Aili Univere, Idamurre. – Sõnavara teemadel. Emakeele Seltsi aastaraamat 32. Toimetanud Heino Ahven. Tallinn, 1986, lk 59–93; Aili Univere, Idamurde tekstid; Mari Must, Aili Univere, Põhjaeesti keskmurre; Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg, Eesti murded ja kohanimed.

⁸ Regilaulunäidete järel on viited laulude marginaalinumbritele.

mõjul esineb aga sõnuti ka är-ühendit, nt *ori kündis oole pärast* (1136); *pärgapea sinu päralta* (749).

h ees võivad kõrgeneda *e* ja *o*, kui järgneb madal või keskkõrge vokaal, nt *reha* ~ *rjha*, *teha* ~ *tjha*, *uhakas* 'ohakas'. See on iseloomulik idamurdele: *kaarutab riha kahessa* (766). Rahvalaulukeeles võib aga esineda ka kõrgenemata *o*-d, mis on iseloomulik keskmurdele: *ohakal üles ajada, sinilillel sekka tulla* (502).

n-i ees on *i*-vokaal püsinud madaldumatuna (nt *king*, *pink*, *nina*, aga `senna`sinna`), ent *r*-i ees *i* madaldub: *kerves* 'kirves', *kerik* 'kirik', *kerp* 'kirp' nagu põhjaeestis laiemalt ja eriti keskmurdes (kuid mitte idamurdes). Muutus kajastub ka rahvalauludes: *kerstukappi keelekõlksu* (124); *kevade kerves õlalla* (503).

o ja *õ* esinevad Laiusel üldiselt nagu kirjakeeles, nt *kollane*, *kodar*, *põrand*, *lõng*; *Ojas on orja odrapõldu* (861). Hulk sõnu on aga keskmurdes ja lõunaeesti murretes *o*-lised, kuid Laiusel *õ*-lised nagu idamurdes, nt *tõhtind* 'tohtinud', *õmmetegi* 'ometigi'.

Kogu murrakualal võib 1. silbi lühikene vokaal pikeneda, nt *kaalender* 'kalender', *riitsikas* 'ritsikas', *noovember*; *kuugistama* 'kugistama', *raavitsema* 'ravitsema', (ta) *äävitab* 'hävitab'.

1.2. Pikad madalad vokaalid (*aa*, *ää*) esinevad kas muutumatul või diftongistunud kujul. Murdeala lääneosas on need diftongistunud nagu keskmurdes, nt *aa* > *ua* (*suapad* 'saapad', *kuap* 'kaap', *ei suand* 'ei saanud') või siis peenenduse mõjul *aa* > *ue* (*Juen* 'Jaan', *suen* 'saan', *kuel* 'kaal'). Diftongi kvaliteet võib varieeruda *ua* ja *oa* vahel (*soand* ~ *suand*), rahvalaulude näited on *oa*-lised: *mul jäi kodu koa raha* (247); *mõtlesin soama soapasseare* (1135). Nagu keskmurdes, on sõnaalgulise diftongi ette ilmunud *v* (nt *voampal* 'k' aampalk').

Ka pikk *ä*-vokaal on enamasti diftongistunud (*ää* > *ia*, *ea*), nt *kiarbud* 'käärpuud', *piasema* 'pääsema', *ea* ~ *ia* 'hea', *siadma* 'seadma', selliseid vorme leidub rahvalauludeski: *sahad olid otsa seademata, sahaveadid veanamata* (61); *jalad seadan sease rekke* (783). Kohati on toimunud muutus *ää* > *äe*, nt *päesuke* 'pääsuke', *mäegib* 'määgib'.

Pikk *a*-vokaal on püsinud diftongistumata kihelkonna idaosa keeles (nt *maal*, *kraav*, *raamat*) ning rahvalauludes: *vao aas, teise vaatas* (1136); *ja poole rubla poisipaar, vana taader viisupaar* (798). Pikk *ä*-vokaal on säilinud murdeala lõunaosas ('käänama : *käänata*) ja rahvalauludes: *kodu ootab uksekene, räägib räästasvihukene* (648); *läätsed sääriläe säevad* (343).

1.3. Pikad keskkõrged vokaalid (*ee*, *oo*, *öö*) on jäänud Laiusel nõrgas astmes muutumata (*veeretata*, *peenike*, *soone*), tugevas on aga kõrgenenud ('*kijgi* 'keegi', *suun* 'soon'), mis on iseloomulik idamurde kesk- ja lõunaosale. Idamurde põhjaserva kaudu on diftonge ulatunud ka Laiusele, nt *pienikesed*, *puol*, *muonames* 'moonamees', *süövad*, ent rahvalauludes esineb pikk vokaal diftongistumata kujul: *palju sööb söödeta, palju joob joodeta* (1055); *sabarood jäi rookimata* (213, 214); *kes teind õlle meelta mööda* (270).

Laiusele on murdeomane pikk õ-vokaal (*põõsas, rõõsk, kõõra* 'kõõrdi'), ent keskmurde mõjul on toimunud muutus *õõ > õe* (*mõek, mõet, võeras* : *võera*), mis ulatub ka rahvalauludesse: *sul pole häälta hästi laulda, kõri ei hästi kõerutada* (85); *mõetis mulle mõedumaada* (58–60).

1.4. Pikad kõrged vokaalid esinevadki *ii* ja *uu* kujul (nt *piim, kiitma, tuul, kuulama*). Pikk *ii* on aga üldiselt asendunud *ii*-diftongiga: *miirid* 'müürid', (padja) *piir* 'piür', *kiinal* 'küünal', *müüma* 'müüma' nagu keskmurdes (ja Tormas) ja see avaldub ka rahvalaulude keeles: *küll mind piidsid pütissepad* (826 jm); *enam on mu oma süü, kui selle vaese naise süü* (1065).

Rannamurde mõjul võib aga *üü* ulatuda ka Laiuse murdekeelde, nt *rüüpas, nüüd ~ nüid*, ja selle kohta on näiteid ka rahvalauludes: *ühed süüa, teised müüa* (151); *kas tal küüra kül'lessagi, käära teisessa käessa* (998); *küünar vett meil külje alla, toop on vetta teki alla* (839).

1.5. Idamurde põhjaosas on *i-* ja *u-lõpulised* diftongid enamasti madaldumata (s.t esinevad kujul *ai, ei, au* jne), keskmurdes on aga *i* ja *u* madaldunud või assimileerunud. Laiusel leidub nii ühtesid (*seina, paindusid, köied, lainama* 'laenama', *laulan*) kui ka teisi (*naene, eena, käesime, lääla* 'läila', *õõnapuu* 'õunapuu', *kaanad* 'kaunad'). Rahvalauludes esinevad pigem madaldunud vormid: *iiks oli naene noorukene* (1070); *las laalan mina, punane* (85); *pääviline, päävapalka* (659). Kui kirjakeeles on laadivaheldusega seoses tekkinud hilisdiftongides kõrged vokaalid madaldunud, nt *tuba* : *toa, vagu* : *vao* (mitte *tua, vau*), siis Laiusel sellised kõrged vokaalid üldiselt ei madaldu, nt *nuga* : *nua; siduma* : *siutse* 'seotakse', *lugema* : *lueb*. Nii on ka rahvalauludes: *mina, mõisa tiimees* (65); *siuti minu käed ja jalad* (65); *läksin, tilluke, teule, abivaimuke, vaule* (45, 60); *see koob küüle kuued, see napsib naule särgid* (921).

Diftongist võib *i*-vokaal välja langeda, millest jääb jälg peenenduse kujul, nt *vek'esed* 'väikesed', *pas'tab* 'paistab', *pos'tel* 'poistel'; *mis sa laulad, kui sa ei mõs'ta* (147).

1.6. Järgsilpide vokalism on mitmekesine. Laiusel puudub vokaalharmoonia, ent Virumaa murrakute eeskujul võib toimuda 2. silbis muutus *e > ä*, kui eelmises silbis esineb *ä*, nt *järäle* 'järele', *jällä* 'jälle'. See on iseloomulik ka *h* järel, nt *lähäb* 'läheb', *pähä* 'pähe'.

i-vokaal võib madalduda ka kaugemal sõnas, nt *-line > -lene* (*äkilene*), *-mine > -mene* ('söömene'), *-ti > -te* (*alate, sammate* 'samuti'; *kõik on Jumal hästi teinud, Maaria targaste tasunud* (561)). Rahvalauludes kohtab ka madaldumata *i-d*, nt *vinna vetta virgemini, tõmba kooku kergemini* (18); *viisuninad vildakili, viisuormad uurakili* (586).

Idamurde iseloomulikuks jooneks, mis ulatub ka Laiusele, on järgsilpide diftongid *ne-* ja *s-lõpulistes* sõnades ning *sti-* ja *misi-lõpulistes* adverbides, nt *vaindlaisi* 'vaenlasi', *mesilaisi* 'mesilasi', *neskeisi* 'niisuguseid', nagu ka *vastameisi* 'vastamisi', *ulgakeisti* 'hulgakesi'; *pisukeisi piinatakse* (593, 598).

1.7. Põhjaeesti murdeis ja kirjakeeleski ilmneva sisekao kõrval *a-* ja *e-*tüvedes, nt *kuulma* (< *kuulema*), *seisma* (< *seisama*), on Laiusele iseloomulik ka lõunaeesti murretega ühine 2. silbi vokaali kadu *i-* ja *u-*tüvelistes verbides, nt *ot'sma* 'otsima', *pühkma* 'pühkima', *kutsma* 'kutsuma'. Sisekaolised on ka mõned *e-* ja *a-*tüved, milles põhjaeesti murretes on vokaal säilinud, nt *lõpma* 'lõppema', *õitsma* 'õitsema', *suit'sma* 'suitsema'; *oh mina vaene põlgtud laps; mind põlgsid mõisavanemad* (701, 702).

2. Konsonantism

2.1. Sõnaalgulise *h* hääldamine pole murdeomane (*ommik, ernes; ematedred eitelesid* (37); *ärta tahtis äida lehma* (592)). Rahvalaulude kirjanekuis kohati *h-d* küll leidub, nt *haudunud on hallid linnud* (90), ent arvatavasti kirjakeele tavast lähtuvalt.

2.2. Sõnaalguliste konsonantühenditega ollakse harjunud ja need on saanud murdeomaseks (*klõbistama, kraav, pragisema, traat'*; *oh mo krantsi koerakesta* (521); *kuldakrooni prouakene* (482 jm)), nii et kohati esineb ületaotlustki, nt *trul'lima* 'rullima', *kivitraks* 'kivitäks', *taadile too trull tubakat* (1366).

2.3. Klusiil on võinud lisanduda *nl-*, *mr-* ja *nr-*ühenditesse (*koonal* : *koondla, aambrega; põllupeendrad pödemaie* (623)), kuigi idamurdes sinna klusiili üldiselt vahele ei tule (*kamri, samle, künma*).

2.4. *v* on püsinud Laiusel nagu idamurdeski (*kõva, tuvi, kaev; kõrvid karunahkadesse* (129, 130 jm)); *vöö vööl kui linnalinti* (810); *tüvist tegin tünderida, ladvast laevaankurida* (207, 209)), kuid leidub küllalt ka *v*-ta sõnavorme (*pala* 'palav', *kruu* 'kruvi', *põl'v ~ põli; mina aga papi karust kinni* (62); *iga päe tahab peeni särki* (980)). Sõnades *kasvama* ja *kuivama* on *v* kadunud kogu idamurde alal, k.a Laiusel: *kasnud* 'kasvanud', *kuinud* 'kuivanud'; *muru on kasnud mulla peale* (740).

2.5. Idamurdele on iseloomulik, et labiaalklusiil *b* jääb 2. silbis vaheldumata (*tõbi* : *tõbed, lubata, kubud*), kuid Laiusel võib *b* nõrgas astmes vahelduda *v*-ga, vrd *ravandus* 'rabandus', *toover* 'toober'; *rokatoover toodaneksi* (403). Idamurdele on omane ka dentaalklusiili *d* esinemine laadivahelduslike sõnade nõrga astme vormides (nt *mesi* : *mede* 'mee', *süded* 'söed', *padas* 'pajas'). Niisuguseid juhte esineb Laiuse murdekeeles, nt *ladut'i* 'laoti', *seadab* 'seab', *pood'ist* 'poest', *tõsi* : *tõde* 'tõe', ja rahvalauludes leidub neid rohkemgi: *siis sai neidul kiidukirstu* (6); *raidus sada sangaleppa* (165). Seda joont on märgatud ka veel 20. sajandi algul sündinud inimeste kõnes.

2.6. Kolme konsonandi ühendist pudeneb nõrgas astmes üks välja nagu põhjaeesti murdeis laiemalt (*Ants* : *Ansu; vinsutama* 'vintsutama', *jõmsikas* 'jõmpiskas', *virrane*

'virtlane'; tüdrukutel tansulauda (6)), ent rahvalauludes leidub ka lihtsustamata näiteid: kõned käisid kõrtsiteeda (573); kubja kondid, kiltri kintsud (624).

2.7. Vokaalidevaheline üksikkonsonant *m*, *n*, *l* esineb idamurdes sageli geminaadina, nt *ammet* 'amet', *emmis* 'emis', *tal'litama* 'talitama'; *ernes üksi ümmargune* (439); *senni einamaa ilusa* (845).

2.8. Vokaalidevaheline *j* on idamurdes kas madaldunud (*vaea* 'vaja', *õpetaea*) või kadunud (*aast* 'ajast', *naal* 'najal', 'soendama' soojendama'; *vao aas, teise vaatas* (1136)). *h* järel on *j* säilinud (*tühi* : *tühja, ohjad; hanipraad jäi ahju peale* (1155)).

2.9. Idamurde erijooni, assimilatsioon *st* > *ss* esineb Laiuse murdekeeles vaid üksiksõnuti, nt 'koissuma (< koistuma) 'kosuma, paranema'. Laiuse *unetan* ~ *unestan* 'unustan' on aga pärit *ht*-ühendi muutusest (> *t* ~ *st*) pearõhulise silbi järel: *rehi peksan* – *see unestan* (111).

2.10. *rs*-ühendi hääldus on harilikult *rss* ('põrssid, kärss : kärsa nagu ka *var'ss* : *varre, kõr'ss* 'kõrs', *tõr'ss* 'tõrs') nagu keskmurdes. Rahvalaulunäiteid esindavad *pistan persse põõsa varju* (246); *et saaks kõrssi karja käia* (475).

2.11. *tk*-ühend on püsinud nagu idamurde põhjaosas nii ka Laiusel: 'sõtkuma, 'sitke; *siis mina sõtkuks suured leivad* (980); *seitse sooda sitke'eda* (120 jm); *päevad pitkad peletame* (652).

2.12. Palatalisatsiooni leidub rohkem kui kirjakeeles. Idamurdes ja keskmurde idaosas peenenduvad *l*, *n*, *s*, *t*, *d*, *r* sõna sees või lõpul tüve-*i* või deminutiivse tüve-*u* puhul: *tul'i*, *lõd'iseb*, *saan' : saan'i, kiis'u; kas's, mul'l; not'su, mus'u; tor'gitud, par'sile*. Keskmurde mõjul on palatalisatsioon levinud lõpukaolistesse *i*- ja *e*-tüvedesse (nt *sõr'm, sar'v, kül'v*). Tihti on palataliseeritud ka *i*-tüveliste noomenite *a*-line mitmuse osastav ('*un'ta, 'pal'ka*), olgugi mitte alati (vrd '*poissa, tükka*).

2.13. Nõrga astme üldistumist kohtab Laiusel mitmes sõnatüübis. Keskmurde mõju-
dele viitab esinemus *puudru* 'puder' : *puudru : puudru 'putru, lubja 'lubi' : lubja : lubja 'lupja*, nagu ka *padja* 'padi' : *padja : padja 'patja, kabja 'kabi' : kabja : kabja 'kapja* ning *ladva* 'latv' : *ladva : ladva 'latva*'. Nendega haakub rahvalaulust pärit *odradega naise võtsin* (462 jm).

2.14. Üpris tavalised on murdekeeles ka laadivahelduseta vormid (*tõbi* : *tõbe, pood* : *poodi, iga pää sadab; siis toon poodist neiu poordid* (335)). Keelekasutus on aga ajas muutuv. Kui 1920. aastal öeldi, et *lähnen pidule* 'peole', siis 1950. aastal *käisin piul* 'peol'.

3. Käänamine

3.1. Idamurdes kasutatakse nii *i-* kui ka *de-*mitmust. Laiusel domineerib *de-*mitmus, *i-*mitmust esineb mõningates adverbilistes väljendites (*käsile, rinnust*), rahvalaulude keeles leidub mõlemat: *täku õbetähtedesse* (815); *sinililled silmadelle* (740); *sile poiss oli silmistagi* (851).

3.2. Käänevormid on Laiusel põhjaeestilised. Mõningaid tüvevokaali varieerumisi esineb järgarvõnadel (*kolmanda ~ kolmande, viienda ~ viiende*) või *k-lõpulistel* noomenitel (*mus'tik 'mustikas' : mus'tiku ~ mus'tika, lobjak 'lobjakas' : lobjaku ~ lobjaka*), mida ilmneb ka rahvalauludes: *ehk saab hiljakust isanda* (765).

ne- ja *s-*sõnade omastavas on *sse-lõpu* kõrval ka *kse-lõppu*, on küll *katus : katusse, elab Laiussel, jänessed, `juussed*, aga on ka *omaksed, õeksed; sõerasilmad sõrmuksesse* (128); *vikerkaar on katuksesta* (209). *karjane-näljane-tüübis* on omastav harilikult *tse-lõpuline*: *karjatsed, kollatsest lõngast; tere, saaritsed sagarad* (1021); *küll teda karjatsed kuduvad* (687); *oleks mu heali ennitsista, kurku kulla muinatsista* (111). Nende kõrval esineb veel *se-lõppu*, nt *liivase, tahmase, õbedase; põigiti Põltsamaa orased* (505, 506); *oleks minu pihad pihlakased* (980).

3.3. Ka ainsuse osastav on üldiselt põhjaeestilik. Astmevahelduseta kahe silbiliste ja pikemate sõnade lõpp on *-d* nagu keskmurdes: (kolm) *nädalad, (luges) raamatud, paremad* (kätt). Rahvalauludes ilmneb siiski *t-lõpp*: *kibedast löön kirjut härga, valusast löön valget härga* (502); *ei peasta ka korranädalat* (672).

da-lõppu esineb ühesilbilistel pikavokaalsetel sõnadel (*sooda 'sood', `maada 'maad', `kuuda 'kuud'*) ja astmevahelduseta kahe silbilistel sõnadel (*kalada 'kala', komboda 'komput, kompekki', tublida 'tublil', preilida 'preilit'*). Rahvalauludes on *da-lõpp* ilmselt värsimõõdu teenistuses: *löö aga peretüüterida – sel on armuandijada, sõna kolmi kostijada* (631).

ne-sõnade osastav on *st-lõpuline*: *vana-aegist 'vanaaegset', toimist 'toimset'; ehk tuleks tulekibemed, laseks raudista raheta* (648).

3.4. Sõltuvalt silpide arvust ja tüvevokaalist võib idamurdes olla mitmuse osastava lõpuks kas *-a, -e, -i, -u, -si, -sid* või *-id*. Ühesilbilistel pika vokaali ja diftongiga lõppevatel sõnadel on selleks harilikult *-sid* (*kuusid, `piasid*), rahvalauludes kohtab ka *id-lõppu*: *raiu puid radade peale* (670). Üldiselt on *a-tüveliste* sõnade mitmuse osastav *u-lõpuline*, nt *vanu `asju, `einu, `atru; hened lestu lepitavad, oad kaunu kasvatavad* (343). Murdeomane on ka diftongiline osastav (*rahaline ratta'aid, küllaline kaarikuid* (558)) ja *si-lõpp* rõhutu silbi järel (*kui neid neiusi jäoti* (1083)). Lõunaeesti keeletarvitusele viitab *e-lõpp* osastavas, kui 1. silbis on *o* või *u*, näiteks *odre 'otri', nuge, `loome 'loomi', `pulme 'pulmi'; ei saa poisid pulme teha, vanad mehed varrusida* (333, 336).

Keskmurdega sarnaselt leidub *i*-lõppu *a*-tüvelistel sõnadel (*minu hobu `kõrvi raputas*), olgugi *i*-lõpuline mitmuse osastav omane hoopis *ä*- ja *e*-tüvelistele sõnadele (*`päävi, `sarvi*). *a*- lõpuline mitmuse osastav on *i*-, *u*- ja *o*-tüvelistel ühesilbilistel sõnadel, nt *`viiska 'viiske', `kur'ka 'kurke', `auka 'auke', kot'ta 'kotte', `linda 'linde'*; *küdi sai särka kümme särki* (6); *kiva kokku kandemaie* (643 jm). Sõnuti kasutatakse selle kõrval ka *sid*-lõppu (*kot'tisid, kul'lisid*).

id-lõpp on kontraheerunud kolme- või enamasilbiliste *e*-, *a*-, *ä*- ja *u*-tüvelistel noomenitel, nt *`uonid 'hooneid', `riidid 'riideid', `obesid 'hobuseid', `jõhvikid 'jõhvikaid', `teivid 'teibaid'*; *Kai ei kastnud kapukida* (512).

3.5. Sisseütlevas käändes on Laiusele väga iseloomulikud lõputa vormid, nt *kot'ti, `lauda, `kambri, keriku, `taeva; ise lippasin lepiku* (1102). Murdekeelest erinevalt on rahvalauludes säilinud ka arhaalist *je*-lõppu: *siis lään keereldes kiriku, pööreldes pühakodaje* (749); *paneb naise paadrie, laob laiaje rahaje* (1127); *rauda riitaje laduma* (643 jm).

Keskmurde ja kirjakeele mõjul on kodunenud *sse*-lõpulisel sisseütleva vormid, nt *un'nikusse, kerikusse; pidin peresse minema* (997); *kõik pean, kallis, kannatama, südamesse sünnitama* (645 jm). *koju*-adverb võib esineda mitmeti: lõputa, *je*- või *se*-lõpuga (*eide kätte kodu viia* (118); *tuleks ehk isa kojuje* (524)). *meel*-tüüpi sõnadel lisandub sisseütlevas *d*: *`keelde, `meelde* (pro *meele*), *`laande, `tuulde*, nagu ka *meri*-tüüpi sõnadel: *`merde, `lunde, `tulde*. Kahesilbiliste esmavälgeliste sõnade sisseütlevas on tüvekonsonant gemineerunud (*jõkke, tuppa, `pessa, `majja*), mille kõrval võib esineda ka *sse*-lõppu (*talutoasse tulema* (997); *pange ratsut rakkesse* (125)), kui värsimõõt nõuab.

3.6. Seesütlevas käändes esineb üldiselt põhjaeestiline *s*-lõpp (*tüdrukutega kambres peidus*). Keskmurdele iseloomulikke ülipikki vorme kohtab ka rahvalauludes (*miks on norkus noored mehed* (331 jm)), olgugi Laiusele omased pigem nõrgaastmelised vormid nagu *metsas, mõnedes kohades, veeres* (mitte ülipikad *`metsas, `kohtas, `veeres*). Vastu Torma murrakut (nt Kivijärvelt) on registreeritud ka lõunaeesti kaassõna *man 'juures' (mu õe man)*, mis on iseloomulik pigem Kodavere ümbrusele.

3.7. Seestütlev on *st*-lõpuline nagu põhjaeestis üldiselt (*metsast, lakast, un'nikust 'hunnikust'*). Rahvalaulunäiteid leidub nii murraku idaosast Reastverest (*ära võta mõisast naista* (925)) kui ka lääne poolt Jõgeva vallast Painkülast (*aeda teind animunesta, kanamunest katus peale* (980)). Niisiis langeb seestütleva *st*-lõpp kokku saava käände *st*-lõpuga.

3.8. Alaleütlevas käändes on *le*-lõpp pika pearõhulise ja rõhuta silbi järel nagu keskmurdes (*talule, vanematele; sa teed jutud joodikule, kõned kõrtsiskäijatele* (572)). Pea- ja kaarõhulises silbis on *lle*-lõpp (*`möldrelle 'möldrile', lagedalle 'lagedale'*; *mõni juhtub joomarille, mõni kõrtsiskäimarille* (855)). Isikuliste asesõnade ja pika vokaaliga ühesilbiliste sõnade alaleütlev on valdavalt II vältes: *talle, tööle, mulle*. Alalütlev ja alaltütlev on *l*- ja *lt*-lõpuline nii nagu keskmurdes ja kirjakeeles.

Väärrib tähelepanu, et rahvalauludes esinevad lõpukaota vormid (*täis on piimila peetud, täis on kakul kasvatatud, vana võila võeritatud* (1050)) viitavad arhailisele keelekasutusele, kus alalütlevat käänet on kasutatud vahendit märkiva käändena (nagu nt soome keeles) – *piimila* 'piimadega, piima peal', *kakul* 'kakkudega, kakkude abil', *võila* 'võiga, või abil'.

3.9. Saav kääne on *st*-lõpuline ja homonüümne seestütlevaga: nt *ein lähäb mädast* 'mädaks'; *jäi* 'joonust' 'joonuks'; 'talvest' 'talveks'. Rahvalauludes esineb sageli, värsmõõdu tõttu, lõpukaota vorme: *vanad saksad sahkadesta, kubjad adrakurgedesta, kiltrid peale kiilidesta* (605); *küdi mind sõimas küirakusta, nadu mind sõimas narmakusta* (1115). Murdeomaste vormide kõrval leidub rahvalauludes ka keskmurdelisi *ks*-vorme: *rikas sõimab mind reeksa, rahaline ratta'aks, küllaline kaarikuks* (558); *ma teeks ärrad ärgadeks* (569 jm); *jättis vara vaesekslapseks* (749).

3.10. Rajava käände lõpp on murdekeeles *-ni* (nt *praegani* 'praeguseni'), mida leidub küllalt ka rahvalaulude keeles: *uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki* (853); *nad on kõrged kõrendani, jämedad viinavaadini* (710); *reepakuni palveida; kodarani kõversõnuda* (99).

3.11. Ilmaütlev ja kaasütlev on *ta*- ja *ga*-lõpuline nagu keskmurdes ja kirjakeeles: *jättis helmita elama* (749); *Mart jäi maksata magama* (846); *võtan kirbuga kõnelda, täiga tänu pidada* (1078); *isa läheb vana emaga, vend läheb noore noorikuga* (725).

3.12. Viisiütlev kääne elab idamurdes adverbidena, nt *pool'i sammu* 'aeglaselt', *pal'ja käs'i*, ent annab endast märku ka rahvalauludes: *siis ma laulaks linnu keeli* (130).

4. Pööramine

4.1. Põhjaeesti murdeis on laiemalt levinud, et mitmuse 3. pöörde lõpp *-vad* esineb selsamal kujul ka lihtminevikus ja tingivas kõneviisis, nt (nad) *kasvavad, tegivad* 'tegid', *lähäksivad* 'läheksid'. Kirjakeele mõjul on selle kõrvale ilmunud *id*-lõpp: (nad) *läksid, tulid, lähäksid*.

Idamurde ja Laiuse keelekasutuse teeb eripäraseks, et kaudse kõneviisi *nuvad*-lõppu (*akanuvad* 'olevat hakanud', *tulnuvad* 'olevat tulnud') on hakatud kasutama ka lihtminevikus (*nad akanuvad* 'nad hakkasid'), täisminevikus (*nad on selle aa`ren`tinuvad* 'rentinud'; *kingad on`varbad ära pigistanuvad* 'pigistanud') ning eitava kõne lihtminevikus (*mitte ühed ei ütelnuvad* (1065)).

4.2. *i*-minevikku esineb murdekeeles harva (*kuulin* 'kuulsin'), see kuulub idamurde kaduvate joonte hulka ja domineerib *si*-minevik (*ütlesin, viisin, an`dsin*). Rahvalauludes

esineb mõlemat: *veerin kui muna murula, veerin kui kana kesala* (1108); *kamalus ma kannin kaerad* (967); *sülle võtsid, pead silitid, põlve peale, siis puretid* (760); *hundid-karud käisid seal, pillasivad piimapiütid* (67); *maha matsin matitäie, kaasa võtsin karbitäie* (99); *niitsin viie vikatiga* (459 jj).

Idamurde põhjapoolses osas, sh Laiusel, on kontraheerunud verbidel (nagu *hiippama-tõmbama*-tüübis) sõnatüvi tugevas astmes nagu keskmurdes (*kallasime*, *arvasin*, *tõmbas*), murde keskosas on aga tugevas astmes 3. pööre (*kargas*) ja muud on nõrgas astmes (*kargasin*, *kargasime*). Niisiis võiks eeldada, et rahvalaulust pärit *oodasin oma tulema* (999) on Laiusele levinud Torma või Palamuse naabritelt. Lõunemalt on arvatavasti pärit ka *võtan kirbuga kõnelda* (724 jm), sest Laiusele omane vorm oleks *kõneleta*.

Laiusel domineerib *si*-lihtminevik ka kahesilbilistes astmevahelduslikes *i*- ja *u*-tüvedes (nagu keskmurdes ja kirjakeeles), nt *kukkusivad*, *tõrjusid*, *riisusime*. Lõuna pool, Kodaveres ja Maarja-Magdaleenas, esinevad nende kõrval ka sisekaolised *i*-lihtmineviku vormid: *ku' sid* 'kutsusid', *tilksid* 'tilkusid', *tampsin* 'tampisin'. Arvatavasti on sealt pärit ka Laiuse rahvalauluvärsid *kus ma istsin, seal ma iksin* (118); *need kisksid kivista peergu, nad lõhksid lumesta laudu* (80); *kus oli vett, seal virutsin, kus oli lompi, seal loputsin* (1134).

4.3. Tingiva kõneviisi tunnus on *ks* nagu ka keskmurdes ja kirjakeeles: (nad) *jätaksivad*, (ta) *piaks*; *murraksin murekadakad* (721). Jaatavas kõnes liidetakse tingiva kõneviisi tunnusele pöördelõpud, eitavas kõnes ja inversiooni (s.t pööratud sõnajärje) puhul pöördelõpud puuduvad: *oleks ma teind*.

4.4. Käskivas kõneviisis valitsevad Laiusel (ja idamurdes) üldiselt põhjaeestilised vormid: *Jumal ta juures magagu, Maaria kõrvas kõnelgu* (817); *Jumal sundku surma kätte, nähku suure nälja kätte* (749). Rahvalauludes leidub *ga*-lõppu mitmuse 2. pöördes (nt *olga* 'olge') nagu idamurde lõunaosas (Kodaveres ja Maarja-Magdaleenas): *olga terve, olga terve õllepruuel* (1053).

4.5. Kaudne kõneviis esineb olevikus *ma*-tegevusnime kujul kogu idamurde alal (nagu Virumaa keskmurde murrakuis ja Põhja-Viljandimaal): *nüid ei antama antavat*; *An ni põlema and* ('polevat andnud') *last õele; autu maksuma kümme tuhat, mõtlesid saama saksamehe* (860). Kaudse kõneviisi minevikus kasutatakse *nud*-kesksõna, s.t *nud*-lõppu ainsuses ja *nuvad*-lõppu mitmuses: (nad) *vaadanuvad kahekeisi*. Sageli kasutatakse *nuvad*-lõppu ka kindla kõneviisi täis- ja ennemineviku mitmuse 3. pöördes (*nüid on nad nii viletsast jäänuvad* 'jäänud') ja eitava kõne lihtmineviku mitmuse 3. pöördes (*minu aeg nad küll ei käenuvad* 'ei käinud').

4.6. *ne*-tunnuseline potentsiaal ehk võimalikkust väljendav kõneviis on murdekeelest taandunud, kuid haruldusena säilinud rahvalauludes: *mis sealt järel jääbuneksi, jääbunek-*

si, viibuneksi, sealt sai sandi saunakene [järel jääbuneksi 'võiks järele jääda'] (209); kudas seal odras oldanese, kaerakõrres käidanessa (417); mis sinna peale tehtanessa (497).

4.7. Umbisikulise tegumoe *kse*-oleviku lõpp on idamurdes üldiselt *-sse* (nagu ka Alutagusel ja lõunaeestis): *orjal tööda otsitasse, vaesel tööda vaadatasse* (643 jj). Vokaali kao tagajärjel on toimunud muutus *sse > ss*: *`antasse ~ `antass, akatasse ~ akatass*, mis omakorda on põhjustanud *tse*-lõpu tekke: *pannasse ~ `pantse, kutsutse 'kutsutakse'*. *tse*-lõppu võib esineda kogu idamurde alal, rahvalauludes esineb ka *kse*-lõppu: *ja vitsal sasad viidakse* (591).

Kahesilbilistel esmaväitelistel *e*-tüvelistel verbidel esineb umbisikulises tegumoes geminaati, nt *`pan`di ~ `pan`ti, `min`ti 'mind'*, *`pantasse 'pannakse'*, mis on seletatav lõunaeesti mõjuga. Kahesilbilistel *a*- ja *ä*-tüvelistel sisekaolistel verbidel võib umbisikulises tegumoes tüvehäälik *a* või *ä* muutuda *e*-ks, nt *maksetud 'makstud', peksetud 'pekstud', künnetud 'küntud'*.

4.8. Kahesilbiliste astmevahelduslike *a*- ja *ä*-tüveliste *da*-tegevusnimi on lõputa ja III vältes: *`anda, `kanda, `kasva 'kasvada', `maksa 'maksta'*. Idamurdele iseloomulik on kaasrõhulise silbi järel esinev *ta*-lõpuline *da*-tegevusnimi, nt *rabeleta, vilistata, põgeneta; viiksin äial aisutata, noore mehel nuusutata* (1047).

4.9. *nud*-kesksõnal on üldiselt *nud*-tunnus, mille kõrvale on levinud vokaali kaotanud *-(n)d*, näiteks *and 'andnud', läind 'läinud', ei taht 'ei tahtnud', ei makst 'ei maksnud'; ega purkend pulmaruumad* (395). *tud*-kesksõna tunnusest esineb põhjaeestiline *-tud, -dud*. Domineerivad kolmandaväitelised vormid, nt *`saadud, `tehtud, `pantud*.

4.10. Üksnes rahvalaulude keeles on säilinud arhailised omastusliited, possessiivsufiks, mis on eesti murdekeelest ammu kadunud: *sinililled silmillani 'minu silmadel', kullerkupud kulmullani* (737); *konnad tal keelile kerigu, sisalikud silmilana 'tema silmadel'* (574); *mis oli viga vaadillani* (6).

5. Sõnavarast

Huvipakkuv on Laiuse rahvalauludes ettetulev sõnavara, sest laulud on levinud üle murdepiiride ning sageli sobitatud kohaliku keelepruugiga. Neis võib aga ilmuda ka lähtealalt või levikuteedelt kogunenud sõnavara, mis kohalikus murdekeeles puudub. Alljärgnevas on juhitud tähelepänu mitmesuguse päritoluga sõnadele.

5.1. Rahvalauludes leidub idamurdele iseloomulikku sõnavara, mis on esindatud ka Eesti Keele Instituudi murdearhiivis (k.a Laiuselt), nt *melekas 'metstuvi', mulline 'mullune', murikas 'tükk leiba', olv 'suutsuauk, ungas', piku 'piki', õlpmmed 'kaelkoogud'*.

5.2. Leidub sõnu, mis on küll murdearhiivi kogutud idamurdest, aga mitte Laiuselt, nt *alatsema* 'haletsema' Hlj VNg Lüg Khk Hää Kos JJn VJg **Pal** Plt KJn; *angervaks* 'roht-taim' Kuu VNg Juu VMr Kad VJg **Trm Kod** Kõp Rõn; *kamalik* 'kamal' Kos **Kod Äks** Ran Puh TMr; *lõõri lõõma* 'lulli lõõma' **Iis**; *mukk* 'kena' Kuu Kaa Han PJg Saa **Iis Kod** Plt KJn; *port* 'hoor' **Kod** KJn Nõo Krl Plv Vas Lut; *purgema* 'purustama' Pha Muh Kul Vig Kse Han Ris HMd Kad **Iis**; *tubin* 'kaigas' eR Khk Muh Rid Kse Hää JMd Kad VJg **Iis Trm** Plt Pil KJn Nõo; *tulekibe* 'tulesäde' Kuu VNg Lüg Jäm Kei Koe VJg **Kod Äks** Plt.

5.3. Laiuse rahvalauludes ilmneb sõnu, mida on eesti murdeist registreeritud, aga mitte idamurdest, nt *ilama* 'ilastama' VNg; *luuri lõõma* 'vägikaigast vedama' Jäm Juu VJg Pil Krk T V; *narmakas* 'narmendav' Vai Jäm Khk Krj VII Muh Tor Hää Võn Krl; *teetama* 'õssitama' Nis Jür HJn JõeK Koe Kad KJn Krk; *vaduma* 'jooksma' Kuu Hlj Kaa Põi Muh Kei Juu Kad.

5.4. Silma on jäänud sellistki rahvalaulude sõnavara, mida murdearhiivi sedelitel ei leidu, nt *meelima* 'end meelitada laskma': *kellega lään kubjast meelitama, kas tema lepih, või tema meelib* (502); *nosmik* 'nurmik, puunõu': *too see nosmik nurgalta* (414, variant *too see nurmik nurga pealta* (413)); *pillistik* 'pilliroostik': *Kus see pillistik ise jäi? Vikat niitis pillistiku* (1194); *ärtsi* 'armas': *Oh minu ärtsi ärrakene* (598).

Lõpetuseks

Rahvalaulude keel erineb tavapärasest keelekasutusest ning ülesmärkimisel on võinud esineda kirjakeele mõju (kas või sõnaalgulise *h* suhtes). Kindlasti on see jätnud oma jälje nii grammatilistele vormidele kui ka sõnavarale ning seetõttu pole murdekeele võrdlemine rahvalaulude keelega sugugi kergete killast. Ülevaates on püütud leida tasakaal ning toodud välja nii ühisosa kui ka erinevusi nende kahe keele vahel.

Niisiis võib öelda, et Laiuse rahvalaulude keel on omanäoline, mitmelaadiline ja pisut haraline. Selles on idamurdele iseloomulikku (sh arhailist) sõnavara, leidub käibest kadunud murdesõnu, mida on aidanud säilitada traditsioon ning värsimõõt. Omaaegse idamurde alale kuulunud kihelkonna keelekasutust on mõjutanud keskmurdelised naaberlad, keelelisi mõjutusi on saanud nii põhjast, läänest kui ka lõunast. Võiks eeldada, et läbikäimisel ümberkaudsete naabritega on olnud oma mõju ka Laiuse kihelkonna rahvalaulude repertuaarile.

RAHVALAULUDE KOGUMINE LAIUSEL

Kristi Salve, Liina Saarlo, Rein Saukas

„Vana Kandle“ Laiuse köites avaldatavad laulud on talletatud peaaegu poolteise sajandi jooksul alates 19. sajandi esimese poole lõpust kuni 20. sajandi viimaste kümnenditeni.

„Vana Kandle“ seisukohalt on oluline, et rahvaluule varasem kogumisperiood Eestis oli suunatud esijoonel vanade regivärsiliste laulude kogumisele. Nii oli juba Õpetatud Eesti Seltsi ja Eestimaa Kirjandusliku Ühingu koguga, samuti Eesti Kirjameeste Seltsi ja Jakob Hurda koguga. Täiesti teadlikult keskendus regilaulude, eriti nende viiside talletamisele Eesti Üliõpilaste Seltsi kogumisaktsioon. Just varasemate kogude eelishuvi tõttu on meil märkimisväärselt suur hulk Laiuse regivärsse. Kuna erinevalt nii mõnestki teisest Eesti piirkonnast taandus regilaul Laiuse kihelkonna muusikalisest traditsioonist suhteliselt varakult, polnud seal 20. sajandil kuigi tagajärjekas kogumistöö enam võimalik. Võib öelda, et juba EÜS jäi oma aktsiooniga Laiuse osas viimasele hetkele. Hilisemad kogud sisaldavad peamiselt perifeerset ainekogu, helisalvestused on äärmiselt napid.

Allpool vaatlemegi regivärsiliste rahvalaulude kogumislugu ajajärkude ja kogude kaupa, seega põhijoontes kronoloogilist printsiipi järgides. Kogujate eluloolised andmed on leitud kirikuraamatutest jm isikuga seotud toimikutest Rahvusarhiivis, rahvaluulesaadetistele lisatud teabest, kirjavahetustest Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKLA), tollasest ajakirjandusest ja teatmeteostest.

Vanimad Laiuse rahvalaulude üleskirjutused

Laiuse, nagu ka paljude teiste kihelkondade regilaulude varaseimad üleskirjutused paiknevad Eestimaa Kirjandusliku Ühingu (EKÜ, asutatud 1842) ja Õpetatud Eesti Seltsi (ÕES, asutatud 1838) kogus. Nimetatud seltsid koondasid estofiilse mõtteviisiga saksa, aga ka esimesi eesti haritlasi. Muude tegevusvaldkondade kõrval kuulus nende huvisfääri rahvaluule, eriti regilaul. Paraku tekib nende kogude kasutamisel omajagu probleeme. Polnud ju 19. sajandi esimeses pooles folkloristika veel iseseisva teadusena välja kujunenud. Seega pole imestada, et ÕESI ja EKÜ kogus leiduvad laulud on puudulikult dokumenteeritud. Üleskirjutamise koht pole enamasti täpsemalt teada, esitaja

ammugi mitte. Rahvalauluhuvilised kopeerisid üksteise kogudest vastastikku laule, jättes mainimata allikad – hilisemad autentsusreeglid ei olnud veel välja töötatud. See kõik on põhjustanud dubletsust, mis ongi veel paljudel juhtudel pigem aimatav kui tõestatav. Näiteks on juhitud tähelepanu segadusele J. W. R. Everthi Jõhvi kihelkonnast kirjapanud laulude koopiatega.¹ See segadus sai lahenduse, aga paljudel juhtudel ei pruugi me üleskirjutuste tegelikku ajalugu teada saadagi. Sellest hoolimata on nõnda varased regilaulukirjapanekud Laiuselt tähelepanuväärsed.

Arnold Friedrich Johann Knüpffer (1777–1843) oli keele- ja rahvaluulehuviline Kadrina pastor. Tema EKÜ kogusse kuuluv rahvalaulukogu on 19. sajandi esimese poole suurim, sisaldades u 600 laulu.² Nende hulgas on rida tekste, mis on märgitud Laiuselt pärinevaks ja selle põhjal ka käesolevasse väljaandesse võetud.³ Kindlasti polnud Knüpffer müstifikatsioonide harrastaja ja nii pole põhjust kahelda laulude näidatud päritolus. Knüpfferi kogus leidub küll tema enda kirjapanekute kõrval ka teiste isikute üleskirjutusi, mille päritolu on teada, kuid Laiuse kohta andmed puutuvad. Nii ei teagi me, kas kirjutas need üles Knüpffer ise Laiuselt pärinevalt informandilt või oli tal vahendaja.

Friedrich Reinhold Kreutzwaldi (1803–1882) osa meie folkloristika ajaloos on vastuoluline. Ühelt poolt tunnustas ta regilaulu kunstiväärtust ajal, mil rahvas ise hakkas sellele selga pöörama ja uut lauluvormi eelistama. Sellega innustas ta kindlasti teisi, nii enda kaasaegseid kui hilisemaid rahvaluulekogujaid. Võib meenutada sedagi, kui äratavalt mõjus „Kalevipoeg“ omal ajal Jakob Hurdale. Teiselt poolt aga võib Kreutzwaldi kirjapanu ja rahvaluulena esitatu seas leida nii regivärsse imiteerivat otsest omaloomingut kui ka muudetud rahvalaule. Eesti sünnipära tõttu oli Kreutzwald omandanud suure autoriteedi saksa rahvusest eesti keele ja rahvaluule huviliste ning harrastajate seas. Usaldavalt võttis tema pseudorahvalaulud vastu ja trükkis ära näiteks esimese suurema rahvalauluväljaande koostaja Alexander Heinrich Neus.⁴ Peale omaloomingu esitamise rahvaluule pähe on Kreutzwaldi puhul problemaatiline ka see, kust on tegelikult pärit osa tema kirjapanekutes leiduvatest lauludest. Võime näiteks küsida, kas Tartumaa, sealhulgas Laiuse, Palamuse ja Torma kihelkonnast pärinevatena esitatud laulud on ikka just sealt (või sealt pärineva lauliku suust) kirja pandud. Eduard Laugaste väidab küll, et „Kreutzwald on peamiselt üliõpilasena suvevaheaegadel kogunud laule nii Viru-, Järvakui ka Tartumaal (Viru-Nigula, Ambla, Peetri, Laiuse, Maarja-Magdaleena ja Palamuse kihelkond), aga ka kirjade kaudu oma tuttavailt aineid küsitlenud (Lagos jt.) ning mõnelt

¹ VK XI, lk 63.

² Eduard Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Valitud tekste ja pilte. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963, lk 329–330.

³ EKÜ, F 232 a², 197/211.

⁴ Alexander Heinrich Neus, Ehnstische Volkslieder 1–3. Urschrift und Uebersetzung von H. Neus. Reval, 1850–1852.

jutu- või lauluteadjalt pidevalt üleskirjutusi teinud (Märt Mohn Võrust)⁵, kuid nähtavasti tugineb ta Kreutzwaldi enda väidetele, mis aga ei tarvitse paika pidada. Isik, kelle kaudu Kreutzwaldil oli kokkupuude Laiuse kihelkonnaga, oli tema teener Võrus – Märt Mohn. Oma regilaulukirjapanekute juurde ta seda nime küll märkinud ei ole. Kuigi Laiuse köitesse sissevõetud laulude päritolu pole seega päris kindel, võib neid hinnata Kreutzwaldi kohta üsna ehedateks regilauludeks.⁶

Teiste EKÜ ja ÕESi Laiuse regilaule sisaldavate kogude taustal särab Laiuse kirikuõpetaja **Heinrich Georg von Jannau** (1789–1864) korjandus,⁷ seda nii oma sisulise väärtuse – Laiuse laulutraditsiooni vaieldamatu ja mitmekülge esindamise – kui erakordselt kauni vormistuse poolest. Jannau sündis Laiusel, kus ta isa Heinrich Johann von Jannau oli kirikuõpetajaks. Ta sai ilmselt juba lapsepõlvest kaasa hea eesti keele oskuse, mis peegeldub ka rahvalaulukirjapanekutes. Isa eeskujul õppis temagi teoloogiat ja oli pärast Tartu ülikooli usuteaduskonna lõpetamist Hargla koguduse teenistuses. Pärast isa surma sai ta Laiuse koguduse õpetajaks. Jannau suri Saksamaal Dresdenis. Nagu juba tema isa, nii iseloomustas ka Jannaud huvi maailma asjade vastu ja sellest johtuv kirjamehetegevus. Muuhulgas oli ta üks Õpetatud Eesti Seltsi asutajaliikmeid. Sügavale filoloogiahuvile osutab näiteks tema uurimus „Grund- und Ursprache der Ehsten“.⁸ See kannab tänapäevasest vaatekohast küll diletantlikkuse pitsurit, kuid osutab ühtlasi autori eruditsioonile. Uurimisel oli kiiduväärne praktiline siht – üldmõistetava eesti kirjakeele arendamine.

Jannau korjandus hõlmab 27 teksti ja sisaldab näiteid olulisematest laululiikidest. Siin on lüroepilised laulud „Hiie noormees“, „Tütar vette“, „Ema haul“, laulud laulust, mitu lõikuslaulu ja muid töölaule, mardilaul, pulmalaule ja lüürikat, sealhulgas nii noortevaheliste kui ühiskondlike suhete kajastusi. Kohalik koloriit väljendub näiteks Põhja-Tartumaale iseloomulikes refräänides ja üldiselt haruldases, kuid just selles piirkonnas tuntud heinateolaulus.

Ajastule omaselt pole Jannau kirja pannud esitaja(te) nimesid. Kogumiskoht on Leedi mõis kihelkonna idaosas. Sellest kandist on mõnikümmend aastat hiljem mitu inimest kirjutanud ja Hurda kogusse saatnud laule, mis avaldavad selget sidusust Jannau koguga.

⁵ Eduard Laugaste, Rahvaluuleteaduse ajalugu, lk 347. Kreutzwaldi Järvamaa regilaulude kogumisest vt Aeg ärgata. Kaksikümmend kaheksa eesti rahvalaulu. Kirja pannud Friedrich Reinhold Kreutzwald Järvamaalt Viisu külast 1828. aastal. Koostanud Ottilie Kõiva. Tartu–Paide, 2014.

⁶ EKÜ, F 232 m h, 1/2, 5/7; ÕES, EK 72, 49/61; ÕES, EK 152, 1/2.

⁷ ÕES, EK 127, 5/34.

⁸ Ueber die Grund- und Ursprache der Ehsten und die Mittel zu einer allgemeinen ehstnischen Schriftsprache zu gelangen. Eine historisch, philologisch-critische Untersuchung, nebst kurzer Zusammenstellung, Vergleichung und Wuerdigung der Finnischen, Livischen, Reval-Ehstnischen und Dorpat-Ehstnischen Sprache durch Dr. Heinrich von Jannau. Pernau, 1828.

Jakob Hurda kaastöölised

Laiuse kihelkond kuulub talletatud regilaulude poolest tugevalt keskmiste hulka eeskätt tänu Jakob Hurda juhitud kogumistööle. Järgnevalt tutvustamegi neid mehi ja naisi, keda võib pidada Hurda kaastöölisteks. Oleme nende hulka arvanud ka rahvaluulekogujad, kelle saadetud materjal paikneb **Eesti Kirjameeste Seltsi** (EKmS) kogus. EKmSi rahvaluulekogu põhiosa laekus just Jakob Hurda presidendiks olemise ajal ja tema suunamisel. Kuigi kogumistöö seltsi nimel jätkus ka hiljem, ei küüni pärast 1881. aastat seltsile saadetud rahvaluulekirjapanekud varem kogutule ligilähedalegi.⁹ EKmSi kogus on Laiuse kihelkond tugevasti esindatud ühe koguja, Mihkel Kolluka saadetud lauludega.

Mihkel Kolluk (1853–1932) sündis Jõgeva vallas Ellakvere külas Kolluka talus, mis asub Pedja jõe ääres ja on nüüdseks saanud Jõgeva linna äärealaks. Tema kodutalu peremeesteks olid enne ta isa Reinu olnud vanaisa ja vanavanaisa, perekonnanimi ongi võetud talunime järgi. Kolluka haridus piirdus Jõgeva külakooliga. Igast napi haridusega taluinimesest ei saanud aga rahvaluulekogujat. Vanavara, rahva mälestusi, vana hõbedat – või mis nimetust või metafoori ka kasutada – hakkasid kirja panema ikka need, kes olid keskmisest avaramate huvidega – ja need ilmsesid sageli mitmel suunal. Nii püüdis Kolluk iseõppijana täiendada oma teadmisi, võttis osa mitmete seltside tööst, tegi kaastööd ajalehele Olevik, oli pikka aega vallanõukogu liige. Rahvaluulekogumine oli vaid üks tema kutsumusi või vabatahtliku töö vorme. Kõige kõrvalt suutis ta nähtavasti ka talu nii hästi majandada, et võis selle 20. sajandi alguses päriseks osta.¹⁰

Kolluka kirjapanekud pärinevad põhiliselt aastaist 1879–1880, hilisematest aastatest on juba Hurda (H) kogusse vähesel hulgal materjali jõudnud Oleviku toimetuse kaudu. Tema üleskirjutustes on esindatud kõik rahvaluuleliigid, kusjuures suuremal määral rahvalaulud ja lühivormid. „Vana Kandle“ käesolevas köites on tema kogutud laule 163, avaldamata on jäänud paar uemat ja/või kirjandusliku algupäraga laulu.¹¹ Kolluka kirjapanekutes on esindatud kõik põhilised regilaulude teemavaldkonnad. Tähelepanuväärseteks iseärasusteks võib pidada lühikesi, 3–6-värsilisi tekste.¹² Osa niisugustest lühitekstidest on regilaulu ja vanasõnade piirimailt, osa loomuldasa lühikesed laulud ja osa vaieldamatult fragmendid.

Teine erijoon on meheliku temaatika ja käsitluslaadi domineerimine, mis johtub kindlasti suurelt osalt sellest, et Kolluka enda teatel on ta suure osa lauludest kirja pannud oma isalt Rein Kollukalt. Kolluk märgib kirjas Hurdale: „Õigest kirjutamise poolest püüdsin seda viisi kirjutada kuida üteldi kui se ka kirja keelest natuke kõrvale läks.“¹³

⁹ Vaina Mälk, Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus. Tallinn, 1963, lk 250.

¹⁰ Kristi Salve, Rahvaluulekoguja Mihkel Kolluk. – Üleaedsed. Tartu, 2015, lk 30.

¹¹ EKmS 8° 2, 671/797; H IV 4, 443/50; H, Mapp 536.

¹² Seda on märkinud juba Vaina Mälk (Eesti Kirjameeste Seltsi osa..., lk 126).

¹³ EKmS 8° 2, 722.

See Kolluka kinnitus on paikapidav. Tookordset kirjaviisi ebakindlust kõrvale jättes on ilmne, et Kolluka regilaulukirjapanekud järgivad Laiuse murrakut vägagi hästi.

Võib vähemalt oletada, et Kolluka kogutu äratas Hurda huvi selle kihelkonna laulude vastu.

1872. aastal on Laiusel kirja pandud 6 rahvalaulu 24 väikseformaadilisel leheküljel ja üks lühem jutt,¹⁴ mille saatjateks on märgitud J. Zimmermann ja R. Zimmermann. Georg Zimmermannilt Laiuselt on Jakob Hurt 1867. aastal kirja pannud mitmesugust pärimusainest.¹⁵ Samuti oli tema ilmselt see „Laiuse mees“, kellele Hurt osutab kui teadete andjale katku kohta.¹⁶ R. Zimmermann on end laulu all nimetanud pärismaapidajaks Vaimastveres Kundal. Kirikuraamatutele toetudes võib arvata, et need olid vennad **Georg (Jüri, sünd 1842)** ja **Rein (1835–1904) Zimmermann**. Perekonna varasem nimi on olnud Puusepp, õdesid-vendi oli kokku kaheksa. Rein Zimmermann on olnud Eesti Kirjameeste Seltsi liige. Jüri käis Laiusel kihelkonnakoolis, hiljem siirdus Tartusse.¹⁷ Jüri ja Reinu vend Mihkel aga ostis 1879. aastal sõbraga kahasse Vana-Auvere mõisa Vaivaras ja esitas seal 1888. a kogumismatkal käinud Oskar Kaldale ja Mihkel Ostrovile kuus rahvalaulu.

Igal juhul hakkas Hurt juba enne seda, kui tema 1888. a ilmunud üleskutsega „Paar palvid...“¹⁸ algas rahvaluule suurokogumine, kandma hoolt Laiuse regilaulude täiendava kogumise eest. Nimelt suunas ta 1887. a rahvaluulet koguma kaks üliõpilaste paari. Johannes Härms ja Mihkel Koik tegutsesid Kodaveres,¹⁹ aga **Mihkel Ostrovi ja Gustav Johannsoni** kogumismatk haaras mitut kihelkonda. Peale Laiuse käidi veel selle naaberkihelkondade Torma, Põltsamaa ja Simuna aladel, viimastes küll ainult riivamisi.

1887. aasta oli Jakob Hurda jaoks mitmes suhtes oluline. Ta enda uurijahuvi pöördus setu pärimuse poole, millest annab kinnitust üleskutse „Lühikene teadus ja tähtis palumine“.²⁰ Täendusrikkaks osutub Hurda pöördumine Eesti Üliõpilaste Seltsi poole, kus ta mainib Soome kogemust üliõpilastest rahvaluulekogujatega.²¹ Aga kuigi jutt käib konkreetsemalt setu muinasjuttudest, ei pöördunud Hurt üliõpilaste poole sugugi ainult selles seoses. Just 1886. a lõppes „Vana Kandle“ I ja II köite avaldamine, samal ajal sai Hurt doktorikraadi Helsingi Ülikoolist. Mõned eesmärgid olid täidetud, oli saanud aeg uuteks algatusteks – setu pärimus ning ka üliõpilaste lähetamine kuulusid nende hulka. Üliõpilaste reisikulud aitas katta pastor L. Hesse Pensast.²²

¹⁴ EKmS 4° 3, 627/50; H, R 1, 311.

¹⁵ H, R 2, 17/23, 65; H II 45, 127/8.

¹⁶ Jakob Hurt, Mida rahvamälestustest pidada. Koostanud Ülo Tedre. Tallinn, 1989, lk 18.

¹⁷ Kõhkklusi äratab asjaolu, et J. Zimmermanni nimega tähistatud laulud on kirjutatud vilumatu käekirjaga ja kirjavahemärkideta, mis kihelkonnakooli haridusega noormehe puhul oleks ebatõenäoline. Võimalik, et Jüri/Georgil on siin olnud vahendaja, mitte üleskirjutaja roll.

¹⁸ Jakob Hurt, Paar palvid Eestimaa ärksamaile poegadele ja tütardele. – Postimees, nr 23, 23.02; nr 26, 1.03.1888.

¹⁹ VK XI, lk 64–66.

²⁰ Jakob Hurt, Mida rahvamälestustest pidada, lk 42–44.

²¹ Mart Laar, Raamat Jakob Hurdast. Tartu, 1995, lk 147.

²² Herbert Tampere, Mihkel Ostrov. – Rahvapärimeste Selgitaja 1 (9). Tartu, 1940, lk 24.

Arstiteaduse üliõpilane **Mihkel Ostrov** (1863–1940) tegi järgmisel aastal teise kogumismatka koos Oskar Kaldaga Virumaale, mis sai kohe tuntuks²³ ja mida on esile tõstetud hiljemgi selle heade tulemuste tõttu.²⁴ 1887. a kogumisretked on teenimatult selle varju jäänud.²⁵ Ostrovi esimese matka kaaslane **Gustav Johannson** (1865–1891) suri noorelt, olles just jõudnud lõpetada teoloogiaõpingud Tartu ülikoolis. Viljandist pärit noormees ilmutas ka kirjamehe-kalduvusi, nagu on ära toodud Postimehes ilmunud järelehüüdes,²⁶ kuid jäävaks mälestusmärgiks temast on siiski rahvaluulekirjapanekud.

Mihkel Ostrov oli pärit Tori vallast Saarisoo talust. Ta õppis Tartu ülikoolis arstiteadust ja töötas pärast seda pikemat aega raudteearstina Jelgavas (Miitavis), võttis osa I maailmasõjast ja hiljem oli juba Eesti diviisi arstiks. Ostrov oli Eesti Vabariigi algusaegadel Sõjaväe Tervishoiu Peavalitsuse ülem, kes rajas noore riigi sõjaväehaiglate võrgu. Hiljem töötas ta veel arstina Põltsamaal ja suri ootamatult Tallinnas.²⁷

Rahvaluulekogumismatkadel käis ta kolmel järjestikusel aastal (1887, 1888 ja 1889) Eesti eri piirkondades eri kaaslastega. Viimane matk viis teda 1890. a Läänemaale. Peale selle kirjutas ta laule oma kodukandis 1888. a jõuluvaheajal.²⁸

Herbert Tampere on esile tõstnud Ostrovi teaduslikku lähenemist, näiteks rahvalaulu-kirjapanekute varustamist sõnaseletuste ja märkustega, aga ka tema organiseerimisvõimet, mis väljendus kohalike inimeste kogumistööle õhutamises. Nii on Ostrovi kaudu jõudnud Hurda kätte Mart Kortsu kirjapanekud Mart Kreose laulud, samuti Hans Asperi lagu.²⁹

Hurda soovil on Mihkel Ostrov kirjutanud 1887. a „joulukuu 29. päeval“, jõulupuhkuse ajal, ka ülevaate enda ja Johannsoni suvisest kogumisreisist „kõige tema rõõmu ja raskusega“.³⁰ Rõõmu tegid kohtumised vanade tuttavatega ja tuttavaks saamine uute abivalmis inimestega, ja loomulikult ka reisi eesmärgi täitumine – kirjapanekud laulud. Raskused olid muidugi vastupidised rõõmudele: päevad, mil ühtegi laulu ei saadud, usaldusisikute (enamasti koolmeistrid, nende sekka ka mõisarentnikud, kõrtsmik ja kaasvõitleja ülikoolist) hoolimatus – ning ükskord isegi oht jääda ööseks lageda taeva alla. Ootuspäraselt tuleb ülevaates esile arusaam rahvaluulekogumisest kui rahva heaks tehtavast tööst. Ühel puhul nendib Ostrov näiteks, et „saksa haridus nende juures armastuse rahvuslike asjade vastu ära lämmatanud oli“.

²³ Oskar Kallas, Jutt neist kahest, kes välja läksivad vanavara korjama. – Maajumala poig. Eesti mõttelugu 123, toimetanud Hando Runnel. Tartu, 2015, lk 31–51.

²⁴ VK IX, lk 65–66; VK XII, lk 76–80.

²⁵ Põhjuseks võib olla asjaolu, et Oskar Kallas, Ostrovi teise matka kaaslane, kujunes folkloristika suurkujuks, kaitses väitekirja rahvalauludest ja jätkas kogumistöö organiseerijana 20. sajandi alguses EÜSi kaudu, rääkimata tema muudest teenetest hariduse, poliitika jne vallas.

²⁶ Postimees, nr 155, 22.10.1891.

²⁷ Herbert Tampere, Mihkel Ostrov, lk 24–26.

²⁸ Herbert Tampere, Lisandusi Ostrovi kohta. – Rahvapärимuste Selgitaja 2 (9). Tartu, 1940, lk 88.

²⁹ H II 43, 623/37; H, Asper, 1/85, 89/100, 118/28.

³⁰ EKLA, f 43, m 16: 55, l. 1/1–1/6.

Nagu reisikirjast selgub, sõltus väga palju neist nn usaldusisikutest, kelle poole külla või valda jõudnud rahvaluulekogujad pöördusid järelepärimisega ümbruskonnas elavate laulikute kohta. Vähemalt Painkülas toodi laulikud otse koju, s.t peatuskohta kätte. Või näiteks lootsid kogujad Torma kihelkonda jäävast Tuulevere külast muidugi ka laule saada – „kuid koolmeistrid polnud kodus, kes meid oleks juhatanud, seepärast rändasime edasi“. Selline suhtumine võib praegu hämmastada. Võiks ju oodata, et taluperest pärit tudeng oleks lihtsalt astunud esimesse teeäärseesse talusse sisse ja teinud seal juttu oma külaskäigu eesmärkidest. Kui esimeses talus poleks keegi laule teadnud, siis oleks sealt võinud ehk kuulda naabertalu vanaperemehest, kes on nalja- ja laulumees, või saunanaisest küla teises otsas. Aga muidugi polnud noormeestel rahvaluulekogumiseks mingisugust ettevalmistust. Ilmselt valitses nende peades ka romantiline ettekujutus „auustatud lauljast“, kes ümbruskonnast selgesti eristub. Võib arvata, et mõnedki koolmeistrid jt, kelle käest küsiti juhatust, mõtlesid ise samamoodi.

Ostrov on reisikirjas korduvalt nentunud, et sellest ja teisest külast ei saadud „midagist“. Kui kogujad olid reisi lõpul jõudnud Vaimastvere valda Kõola külla, pärisid nad sealselt koolmeistrilt lauluoskajate kohta – „ja teadis see meile ütelda, et tema noore ea sees külas küll kolm neli laulikut olnud, nüüd aga mitte terves Vaimastveres neid leida pole“. Johannson läsksi Pedja jaamas rongi peale ja sõitis tagasi Tartusse, kuna Ostrov ilmutas seekord erakordset ettevõtlikkust ja matkas üksinda Endla külla. Ta lootis, et selles külas, mille nimi oli talle ilmselt tuntud Faehlmanni kunstmuistendi järgi, võiks ometi vanu laule leiduda, aga nendib tagantjärele: „[---] pidin nägema, et vanal koolmeistril õigus oli, ei saanud mitte laulu otsagi.“ Ilmselt suhtles ta Endlas vähemalt mõne inimesega otse, aga vastastikust arusaamist ei tekkinud. Ometi on veel paarkümmend aastat hiljem dokumenteeritud Eiseni ja EÜSi kogus, et Vaimastvere vallas „laulu otsad“ siiski olid!

Muidugi saadi ka pädevaid soovitusi ja tänu neile pandi matka jooksul kirja oluline hulk Laiuse regilaule. Üks, keda ümbruskonnas ilmselt vanade laulude oskajana teati, oli Mart Kreos (Ostrovi andmetel „müürisepp“, tegelikult pottsepp), aga ta „ei olnud mitte kätte saadaval ja võttis üks noormees Mart Korts oma hooleks neid sügisel üles kirjutada, mida ta ka tänuväärilisel viisil on teinud.“ Selgub ühtlasi, et see saadeti on Hurda kätte jõudnud „kommil. Reimani“ kaudu.³¹

Romantiseeritud laulikukujutelma kõrval valitses tollal veel mõtteviis, et teatud piirkonna laulud saavad kiiresti ammendavalt „ära kogutud“. Laiuse kiriku lähedal Sootaga külas oli kooliõpetaja Hans Asper „juba enne laulud üles kirjutanud, nii et meil siin mitte aja viidet ei olnud“.³² Õnneks siiski ei marssinud noormehed otsemaid edasi, vaid Ostrov kirjutas Asperi laulukogu ümber, aga Johannson on Sootaga külas – kas Asperi vahetalitusel või omaalgatusel – kirja pannud hinnatavaid laule mustlaspaarilt Jüri ja Ann Induselt ning Jaak Lillekampilt. Kuigi kihelkonna südames asuvas Sootaga külas

³¹ Mõeldud on kaasvõitlejat EÜSis Villem Reimani.

³² 1889. a 20. veebruaril on Ostrov saatnud Hurdale jõuluvaheajal oma kodukandis kogutud rahvaluulet ja muretseb jälle, „et ehk Teile juba need laulud kõik enne on saadetud“ (EKLA, f 43, m 16: 55, l. 2/7).

pikemalt ei peatunud, jõudis vähemalt Asperi käsikiri kindlasse kohta Hurda kogusse, kus ta on eraldi köitena nimetuse all H, Asper. Ostrovi ja Johannsoni eneste kirjapanekud moodustavad samuti nimelise köite H, Ostrov,³³ aga Mart Kortsu üleskirjutatud Mart Kreose laulud paiknevad juba Hurda kogu põhiosas.

Võib oletada, et Ostrovi ja Johannsoni retke inspireeriv mõju puudutas ka hilisemat kaastööd Hurdale. Põhjendatult võib seda arvata näiteks Kortsu ja Asperi, kuid ka Julie Sepa puhul. Viimase abikaasa oli koolmeister ja rahvaluulekogujad viibisid oma tava kohaselt nende kodus, kirjutades paar laulu koolmeistri Kolga-Jaanist pärit olevalt isalt.

Ostrovi kiri lõpeb optimistlikult: „Loodan tuleval suvel jällegi rännata võivat“. Teame, et ta tegi seda nii järgmisel kui ülejärgmisel suvel.

Hans Asper (1858–1941) sündis Palupere külas peremehe pojana. 1877. a lõpetas ta eksternina vallakooliõpetajate seminari Tartus (nn Hollmanni seminari), mis annab tunnistust noormehe andekusest ja sihikindlusest. Samal aastal sai temast Sootaga koolmeister ning sellel kohal töötas ta 1913. aastani. 1879. a oli Asper abiellunud Tormas, nimelt oli ta abikaasa Mai Viik Torma koguduse hingekirjas. Perre sündis neli last. Nagu paljudki koolmeistrid, nii hakkas ka Asper pärast koolitööst loobumist jälle talupidajaks.

Erksa vaimuga inimesena võttis Hans Asper osa kohalike seltside tööst ja oli ka Eesti Kirjameeste Seltsi liige. Mis eesmärgil Asper rahvalaule kirjutas, pole teada. Võimalik siiski, et ta oli tuttav Hurda varasemate üleskutsetega rahvaluule kogumiseks.³⁴ Torkab silma, et ta on kirjutanud üles ka lastelaule ja mängitusi, mis ju rangemaid regivärsi kriteeriume ei täida, kuid samal ajal kõrvale jätnud riimilised ringmängulaulud ja muud riimilised laulud, mida 19. sajandi lõpukümnenditel puhkehetkedel ja pidupäevadel tegelikult lauldi. Asperi panus rahvaluulekogumisse ei piirdu siiski selle laulukoguga. Ta kirjutas üles ka mõistatusi, mis on koha leidnud juba Hurda kogu põhiosas.³⁵ Niisiis oli Hans Asper kahe arhailise rahvaluuleliigi jäädvustaja.

Mart Korts (1866–1944) sündis Laiuse mõisas püttsepa pojana. Ta jõudis pidada mitmeid ameteid, millest on teada töö Torma mõisa raamatupidaja ja valitseja abina 1892–1897. Seejärel töötas ta rea aastate vältel Venemaal, hiljem jälle Eesti Vabariigis kuni surmani. Laiuse rahvaluulekogumise ajalukku kuulub Korts eeskätt nende 35 lauluga, mille ta pani Ostrovi palvel kirja kodukandi pottsepalt Mart Kreoselt.³⁶ Pole siis ime, et kui rahvaluulekogumisega oli juba algust tehtud, reageeris Korts ka Hurda 1888. a üleskutsele. Samal aastal toimetas ta ise Hurda kätte kaks väikesemahulist kirjapanekut.³⁷ Teine neist sisaldab jutte, aga esimene meie seisukohalt tähtsaid regilaule. Huvitav on märkida, et korjanduses on esikohale asetatud absoluutselt omaloominguline laul, mis muidugi on käesolevast väljaandest kõrvale jäetud. Järgmised 21 laulu on seevastu täiesti

³³ Laiuse laulud on lehekülgedel 51/247, kohati vaheldumisi Torma lauludega.

³⁴ Näiteks kirjutistega „Palve neile, kes jutustusi isamaa sündinud asjost armastavad“ (1872) ja „Eestirahva ajaramat“ (1876). – J a k o b H u r t, Mida rahvamälestustest pidada, lk 26–28, 29–35.

³⁵ H III 28, 519/41.

³⁶ H II 43, 623/37.

³⁷ H I 2, 403/8, 411/7.

rahvaehtsad ja üldiselt terviklikud tekstid. Kellelt need kirja on pandud, jääb teadmatuks. Võib ju muidugi oletada, et noormees pöördus uuesti oma tuttava lauluallika Mart Kreose poole. Õigem on aga möönda, et me ei tea, kellelt need laulud pärinevad.

Aga Kortsu rahvalaulukirjapanekud ei piirdu ainult Hurda koguga. Üks osa tema kirjapandud rahvalaule koos viisidega on EÜSi kogus, nimelt selle vanemas, Karl August Hermannile (1851–1908) saadetud rahvaluulematerjali sisaldavas osas.³⁸ Kas Korts oli lugenud Hermannile üleskutset „Tähtjas palve ja soov“³⁹ või ka juba varem ilmunud üleskutseid? Vähemalt sama võimalik on see, et keegi teine soovitas Kortsul saata koos viisidega kirja pandud laulud Hermannile. Kortsu hariduskäigust pole andmeid. Igal juhul on tähelepanuväärne, et ta suutis üles kirjutada viise – oskus, mida võiks eeldada koolmeistrilt. Võime oletada, et Kortsul oli loomupärast musikaalsust, mida ta kellegi juhatusel sai arendada.

Selle korjanduse kohta kehtib juba Hurda kogus paikneva saadetise kohta öeldu: laulud on head, aga igasugused andmed lauliku(te) ja täpsema päritolukoha kohta puuduvad.

Nagu eespool mainitud, võis Ostrovi ja Johannsoni kogumismatkast olla inspireeritud ka **Julie Sepa** (1861–1941) astumine Hurda kaastöölise ridadesse juba 1888. aasta aprillis. Tuimõisa kooliõpetaja Kristjan Sepa abikaasa Julie, neiu põlvenimega Mölder, oli sündinud ja üles kasvanud Palamuse kihelkonnas, kus tema isa oli Roela koolmeister. Pärast abiellumist 1882. a elati Tuimõisas.

1888. aastal saatis Julie Sepp Hurdale kaks korda rahvaluulet.⁴⁰ Mitmekesise materjali seas on tähtsal kohal regilaulud, mida on üle 50. Sepp ilmutab soovi kogumist jätkata, kuid tal on kahtlusi selles, mida üldse kõlbab koguda. Ta kirjutab: “Vana kombede ja tembutuste pärast ja kohta palun Teilt küll juhatus, sest sagedaste on nad nii tühised ja naeste rahva juures ja laste sündimisel nii veidrad, et üles kirjutada ei tihka, kartes, et Teie kõrvale liig inetu kuulda on, ja naeste rahvale tema välja ütlemist liiaks panete.”⁴¹ Õnneks pole Sepp siiski karmi enesetsensuuri rakendanud, mis oleks takistanud mõne regilaulugi sattumist Hurda kogusse.

Järgmised saadetised Sepalt sisaldasid juba Simuna kihelkonna materjali. Uude elukohta siirdumise põhjustas abikaasa kohtuprotsess ja talle mõistetud vanglakaristus.⁴² Julie Sepp kirjutab ka süüdistustest, mis ta abikaasale esitati. Nende hulgas oli „vene usu“ solvamine. Huvitav, et sellest juhtumist räägiti veel mitukümmend aastat hiljem, ja selle järgi oli Kristjan Sepp tõepoolest halvustavalt väljendunud. Mäletati ka pealekaebajat.⁴³

Laiuse kihelkonna „neidudest ja noorikutest“ oli Julie Sepp kindlasti kõige tähelepanuväärsem rahvalaulude koguja. Ta suri 1941. a Tallinnas, kus juba 1922. a oli surnud ka elu lõpu poole Tallinna linnapangas töötanud abikaasa.

³⁸ EÜS IV, 178/82.

³⁹ Postimees, nr 97, 27.08.1888.

⁴⁰ H III 9, 159/84.

⁴¹ H III 9, 165/6.

⁴² Julie Sepa kiri Hurdale 1889. a märtsis (EKLA, f 43, m 23:8).

⁴³ ERA II 299, 45 (278).

Jakob Hurdal oli Laius-Tähkvere vallas veel teinegi naiskorrespondent. See oli kogus leiduvate märkuste kohaselt Ookatku küla perenaine **Mari Sepp**. Kahjuks on selle koguja kohta andmeid vähe ja needki on vasturääkivad. 1867. aastal sündinud Mari Tomson kandis küll pärast abiellumist nime Mari Sepp, kuid ta abiellus alles 1891. Näib, et Hurdale rahvaluulet saanud Mari Sepp pidi olema keegi teine, aga teist samanimelist vähemalt Laiuse koguduse personaalraamatute põhjal sealkandis polnud. Ometi pidi tegemist olema kohaliku inimesega, kes tundis ümberkaudseid pärimusega seotud paiku.

Igal juhul saatis see Mari Sepp oma korjanduse Hurdale juba 1888. a esimeses pooles. Kaaskirjas tunnistab ta, et esialgu polnud tal julgust „oma õppimata kätte sulge võtta ja mõnda vana terakest kokku korjata, kartes, et see kuhugi ei kõlba. Aga et teie ka naeste saadetised lahkeste olete vastu võtnud, siis julgen ka mina katsuda [---].“⁴⁴ Jäeb mulje, et Mari Sepp on kas lugenud Hurda esimesi aruandeid ajalehest või siis kuulnud sellest otse Julie Sepalt, kelle esimene saadetis oli kiitvalt vastu võetud. Väljend „õppimata kätte“, mis kirjas leidub, pole põhjustatud liigsest tagasihoidlikkusest: konarlik käekiri osutab, et kooliharidus pidi sel kogujal tõesti napp olema.

Edasine kiri kergitab jälle mitmeid küsimusi. Mari Sepp väidab, et on kuulnud ühe järgneva jutu mõne aasta eest, lisades aastaarvu 1870. Kas on tegemist näpuvääratusega? 18 aastat on ometi arvestatav ajavahemik, mitte ainult mõni aasta. Samuti on koguja sõnul järgnevad 10 rahvalaulu kuulnud samalt vanalt naiselt, kellelt juttki, ja nüüd oma mäletamist mööda kirja pandud. Nii vähemalt võib kirjast aru saada. Kuna need laulud olid meelde jäänud, siis osutab see ilmselt mitte ühe-, vaid mitmekordsele kuulamisele ning regilaulu ja üldse meeldejätmisel põhineva kultuuri elujõulisusele Laiuse kihelkonnas 19. sajandi kolmandal veerandil.

Mari Sepa kirjapandud 10 laulu⁴⁵ annavad üsna mitmekülse pildi toonasest repertuaarist, kus on esindatud lüroepika („Haned kadunud“), kiigelaul, naiselikud murelaulud ja mehelik robustselt humoristlik laad. Mõned tavapäratud sõnad või -ühendid osutavad samuti, et tegu võis olla koguja meenutusega aastate eest kuuldust.

Jüri Rimmelg (1860–1947) oli üks viljakamatest Hurda Laiuse kihelkonna kaastöolistest. Sündinud küll Vaimastvere vallas Villakveres, möödus ta elu Laius-Tähkvere valda kuulunud Reastvere külas. Ametilt oli ta rätsep, nagu mitmed kohalikud kogujad teistes kihelkondades. Taas nagu paljud teisedki oli Rimmelg, kel tema enda sõnul oli „kahekümne aasta eest saadud vallakooli aridus“,⁴⁶ agar igas ettevõtmises kaasa lööma. Ta oli mitme ajalehe kaastöoline, saates neile kohalikke sõnumeid, aga ka ilukirjanduslikke palu. Tema jutud on ilmunud ajalehtedes, karskusseltside aastaraamatus, ka omaette raamatuna.⁴⁷ Agaralt tegutses Jüri Rimmelg mitmetes seltsides, nagu laulu- ja mänguselts Edendus, Tähkvere Põllumeeste Selts, karskusselts Püüe jt. Töö karskusseltsis viis Rimmelga otse kokku või siis kirjavahetusse paljude inimestega, sealhulgas ka haritumate

⁴⁴ H III 9, 185.

⁴⁵ H III 9, 193/204.

⁴⁶ Kiri Hurdale, H II 50, 145/7.

⁴⁷ J ü r i R e m m e l g, Edenemisel. Jurjev, 1900.

ja ühiskondlikult mõjukamatega, nagu Laiuse koguduse õpetaja Johan Köpp, kes hiljem soovitas Rimmelgat kui usaldusväärset isikut Oskar Looritsale viimast huvitavate müto-
loogiaküsimuste informandiks.⁴⁸

Rahvaluule saatmist Hurdale alustas Rimmelg suure kogumisaktsiooni esimesel aastal, viimane kaheksast saadetisest jõudis Hurda kogusse 1896. aastal.⁴⁹ Kuigi Rimmelg ise jätkab oma eespool viidatud väikese hariduse üle kurtmist sellega, et ta „kirjaviis kõikuv, vildak ja oma kää peal õpitud“, ei seganud see heatasemelist kogumistööd. Tähelepanu väärib, et kui mõnel kogujal oli kalduvus oma ilukirjanduslikke taotlusi segada rahva-
luule kirjapanekutega, siis Rimmelg suutis need lahus hoida. Sealjuures kasutas ta oma ilukirjanduslikkus loomingu ka rahvajutte, uskumusi ja lühivorme.

Miks jäi 1896. aasta kaastöö viimaseks? Võimalik, et talle tundusid olevat kõik ümbrus-
konnas tuntud laulud-jutud-lühivormid kirja pandud. Folkloristid teavad, et püüd iga hinna eest jätkata on viinud nii mõnegi rahvaluulekorrespondendi läbi aegade üha lahjemaj ja varasemat kordava materjali saatmiseni. Pealegi hakkasid Rimmelga teised harrastused ilmselt rohkem aega nõudma ja olid vähemalt tema jaoks ligitõmbavamad. Rimmelga korjandustes leidub nii jutte, laule kui lühivorme. Kogutud regilaulude arvult – ligi 120 – on ta Laiuse kihelkonna kogujate esireas. Juba tema kirjapandud lühivormidele antud head hinnangut⁵⁰ võib laiendada ka rahvalauludele. Rahvajutudki pani ta kirja enamasti ehedas laadis, üksikjuhtudel siiski järele andes ilutsevale raamatustiilile.

Käesoleva väljaande koostamisel pälvis tähelepanu mõne Rimmelga saadetud rahva-
laulu suur sarnasus Jannau korjanduses leiduvate samade tüüpide variantidega. Kogu-
misaja vahe on üle 30 aasta ja kuna on välistatud võimalus, et Rimmelg sai kasutada Jannau mustandeid, siis on mõistlik oletada, et mõlemale kogujale esitasid need laulud ühe perekonna liikmed, näiteks Jannaule ema, Rimmelgale tütar – või oli koguni tegemist sama inimesega, kes nooruses laulis ühele, vanas põlves teisele.

Gustav Ivask (ka **Ivask-Saar**) sündis 1873. aastal Laius-Tähkvere mõisas. Ta vanemad olid rentnikud. 1886. aastal lapsendas poisi Juhan Saar.

Kui 1888. aastal reageerisid nii mitmedki Laius-Tähkvere valla inimesed Hurda suurüleskutsele, siis oli nende hulgas ka Gustav Ivask Saar. Kas ja kes keda mõjutas ja suunas, seda on raske kindlaks teha. Kellegi eeskuju ja julgustus on küll tõenäolised just nii noore kaastöölise puhul. Kokku saatis ta viiel korral mitut liiki rahvaluulet – rahva-
laule, lühivorme, uskumuste ja kommete kirjeldusi.⁵¹ Esimese saadetise kaaskirjas palub noormees „seda veikest andi vastu võtta ja mitte pahaks panna, et mina kõike veikesed lühikesed laulud julgen saata, ma saadaks Teile küll pikemaid kui neid veel saada oleks.“⁵² Niisama alandlikult palub ta teise saadetise kaaskirjas, et Hurt ei lükkaks tema saadetisi

⁴⁸ EKLA, f 109, m 1:26.

⁴⁹ H I 2, 419/38; H II 50, 148/218; H II 56, 9/65; H II 59, 651/8.

⁵⁰ Vt nt Eesti vanasõnad IV, lk 448.

⁵¹ H III 9, 153/5, 205/11, 213/28; H III 15, 49/52.

⁵² H III 9, 211.

teiste hulgast välja „ehk neil küll palju vigasi sees on siiski palun parandage ära.“⁵³ Hurt lohutab noorukest kaastöölisi: „Selle materjaali kõrvalelükkamisest ei ole kõnetgi.“⁵⁴ Mis puudutab Ivask Saare muret laulude lühiduse pärast, siis nähtub Hurda 65. aruandest, et temagi oleks eelistanud pikemaid laule, sest nimetab suvel saanud „10 laulu riismekest“.⁵⁵ Enamasti pole need sugugi fragmendid, vaid loomuldasa lühikesed, sageli žanriliselt ebamäärased laulud, mida on Laiuse repertuaaris üldse palju. Sama kehtib suurema osa Ivaski esimese saadetise laulude kohta. Seal leidub siiski mõni pikemgi laul, samuti ka kirjandusliku algupäraga laule ja üks tugevasti omaloomingu poole kalduv tekst.

1893. aastal on Ivask saatnud kõnekäände ja vanasõnu ning ühe laulu, märkides kaaskirjas: „Minu seisus ja aeg ei kanna rohkem saata (ma olen talu sulane).“⁵⁶ Viimases saadetises 1893. aastast laule polnud, see koosnes uskumuste ja kommete alasest ainekust.⁵⁷

Gustav Ivask siirdus hiljem Narva (või selle lähistele). Ta abiellus 1897. aastal Narvas. Pere kolmest lapsest noorim sündis 1911. aastal, mis on viimane teadaolev daatum Ivaski eluloost. Pole teada, milliseks kujunes selle rahvaluulekoguja hilisem elukäik. Võimalik, et temagi siirdus sarnaselt mõne teise Laiuse rahvaluulekogujaga, kellest allpool juttu tuleb, Venemaale. Teadmata on ka tema surmaaeg ja -koht.

Kui Ivaski puhul jääb varjatuks ta elukäigu lõpupool, siis mõne teise Hurda korrespondendiga on veelgi keerulisemad lood. **Johannes Maasik** saatis Hurdale rahvaluulet esimest korda 1889. ja teist korda 1890. aastal.⁵⁸ Saadetised sisaldavad jutte ja laule, enamikus uuemaid rahvalaule, kuid leidub ka traditsioonilisi regilaulu ning regilaulude eriarendusi, mis võivad olla folkloorseid. Koguja vabandab: „Palun mitte pahaks panna, kui alvasti olen kirjutand, sest ma olen alles noor poisikene, pallalt 13 aastad vana“.⁵⁹ Niisugusel puhul pidanuks ta olema sündinud 1877. või 1876. aastal. Neil aastatel Laiuse kihelkonnas sellenimelist isikut ei sündinud, küll aga sündisid kaks Johannes Maasikut 1872. aastal: Sepatõnni perepoeg novembris ja rätsepa poeg detsembris. Seega oleksid mõlemad olnud väidetava 13 aasta asemel kirjutamise ajal 17-aastased. Kas oli kirjas vanuseks märgitud 13 aastat näpuviga? Ehk siiski mitte, sest Hurda 50. aruandes⁶⁰ nimetatakse „noort kogujat“ ja „noort kätt“ ilmselt rõhutatult, samuti on ta saatnud Maasikule kirjamarke, mida aga viimane vastu ei võtnud, kirjutades: „Täna väga mulle kirjutamast ja markasid saatmast, aga ma saadan margad tagasi, vanemad annavad mulle raha, et ma neid võin osta.“⁶¹ Seegi viitab pigem lapseseisusele. Tuleb tõdeda, et me ei suuda mõistatust lahendada.

⁵³ H III 9, 228.

⁵⁴ 17. aruanne 24.09.1888, Postimees, nr 138, 01.12.

⁵⁵ 8.09.1890, Postimees, nr 114, 09.10.

⁵⁶ H III 15, 52.

⁵⁷ H, R 4, 19/21.

⁵⁸ H III 9, 117/44.

⁵⁹ H III 9, 143.

⁶⁰ 2.11.1889, Postimees, nr 128, 07.11.

⁶¹ H III 9, 124.

Veel üks noor Laius-Tähkvere valla koguja alustas tööd 1889. a. See oli **August Sommer** (1873–1951). Tema isa oli kooliõpetaja ja põllumees – need ametid käisidki tollal käsikäes. Ilmselt tänu isale sai ka Sommer parema hariduse: ta õppis külakooli asemel eraalgkoolis, Tartu linnakoolis ja Treffneri gümnaasiumis, seda küll lõpetamata. Hiljem täiendas ta ennast eriti metsanduse alal ja töötaski kodutalu pidamise kõrvalt aastail 1905–1924 metsaametniku, metsniku ja metsaülemena. Nagu valdav enamik Hurda korrespondente, nii oli ka Sommer aktiivne seltsitegelane ja ajalehtede kirjasaatja.

Rahvaluulet saatis ta Hurdale esimest korda 1889. a, järgnesid kaks saadetist 1890. aastal ja lõpuks viimaseks jäänu 1891. a.⁶² Selle saatmiskohaks on märgitud juba Tartu, kus noormees koolis käis. Märkame, et August Sommergi oli alles lapseohtu, kui ta hakkas Hurda kaastööliseks.

Ka Sommer kirjutas üles mitut liiki rahvaluulet. Rahvalaulude osas paistab tema panus teistest noorkogujatest tuumakam. 23 laulu seas on töö- ja tavandilaule, pikki lüürilisi laule, sekka muidugi ka lühemaid ja uuemate sugemetega laule.

Kindlasti on tähelepanuväärne ühe valla nii mitme noore (Ivask, Maasik, Sommer) lühikese aja vältel Hurda korrespondentide võrguga liitumine. Kas see oli juhuslik kokkulangemine, nii et igaüks sai ise äratust Hurda üleskutsesest, või avaldas keegi kõrvaline neile mõju või mõjutasid nad üksteist vastastikku, see küsimus jääb vastusetu. Meeldiv on tõdeda, et noorte rahvalaulukirjapanekud on iseseisvad. Nad pole üksteise üleskirjutusi kasutanud – häda, mida tuleb ette hilisemate kogude laste ja noorte kaastöödes.

Poolamaalt on Jakob Hurdale väidetavalt Laiuse rahvaluulet läkitanud **Martin Napp** 1890. aastal.⁶³ Sellest kogujast, kes oli ka eelneval aastal korra Tartu-Maarja rahvaluulet saatnud, ei teagi me midagi muud, kui et ta oli pärit Tartu-Maarja kihelkonnast ja viibis sõjaväeteenistuses olles Smolenski polgu koosseisus Ida-Poolas Kozienice linnas. Andmed laulude päritolu kohta osutavad ainult kihelkonnale. Kokku 16 Laiuse laulu hulgas on üks vaimulik laul (värss), valdavalt on tegu regilauludega. Milline võis olla Laiuse laulude tee Napi saadetisse? Kas tal võis olla Laiuse kihelkonnast pärit regilaule teadev teenistuskaaslane? Või oli ta kodukandis, võib-olla koguni perekonnas Laiuse päritolu inimesi? Kuidas Napp oma saadetised, ka Tartu-Maarja omadeks märgitud, kirja pani? Kas saatis need algselt temale keegi lähedane inimene kodukandist? Küsimusi, mis jäävad vastusetu, on väga palju. Muuhulgas on tema saadetises „Sirbiviskamise laulu“ algne versioon. Sellel on imelikke sarnasusi Ostrovi kogus leiduvaga (*kõlise* tavalisema *kõrise* asemel). Teisteski lauludes, mis pole dublettidena määratletavad, on kummalisi kokkulangevusi. Näiteks leidub ka muidu üsna sarnastes „Venna sõjaloo“ Ostrovi kui Napa variantides ühine lõppriimiline, ilmselt kirjandusliku algupäraga värsipaar. Kuna Napa kohta pole mingeid isikuloolisi andmeid, on ilmselt võimatu lahendada ka tema saadetud Laiuse rahvalaulude ja Ostrovi kogu suhete saladust. Muuseas pole Napp ainuke Hurda korrespondent, kelle saadetistel on seoseid Ostrovi-Johannsoni aktsiooni käigus Hurda kogusse laekunud lauludega.

⁶² H III 9, 61/116.

⁶³ H III 16, 428/44.

Väga vähe on andmeid ka mitmete teiste Hurda kaastööliste kohta. Nii on 1895. aastal saatnud kokku neljal korral väiksema ulatusega kirjapanekuid **Karl Taras** (ka Karla, Kaarel August, Karl August) (1877–1935). Ta oli Võduvere küla perepoeg, kes esimeste kirjapanekute ajal polnud veel 18-aastaseks saanudki, viimane saadeti tuli pärast 18-aastaseks saamist. See ongi iga, mis soosib katsetamist mitmes suunas, kuni ehk tõeline kutsumus esile pääseb. Tarase elukäigust on teada, et ta pärast abiellumist 1900. aastal asus Venemaale Novgorodi kubermangu, kus elati I maailmasõjani. Venemaale siirdumine on elulooepisood, mis ühendab Tarast mitmete teiste Hurda korrespondentidega, kes omakorda esindavad arvukaid eri haridustasemega eesti noori, kes lootsid võõrsil paremat elujärge leida. Pärast kodumaale naasmist oli Taras taluperemees.

Tarase kirjapanekud sisaldavad rahvalaule, jutte, lühivorme, uskumuste ja kommete kirjeldusi. Neljast rahvaluulesaadetisest sisaldavad (valdavalt uuemaid) laule ainult esimesed.⁶⁴ Käesolevasse väljaandesse kuuluvaid regilaule on ainult kolm (välja on jäetud kirjanduslikku algupära regivärssiimitatsioon „Röömus nekrut“).

Vaimastvere vallast reageeris kohe 1888. aastal Hurda üleskutsele **Heinrich Käär**, kes saatis aastail 1888–1894 Hurdale rahvaluulet kokku 11 korda. Siiski polnud ta päritolult Laiuse kihelkonna inimene: Käär (kirikuraamatuis ka Kähr, Käehr) sündis teadaolevail andmeil 1864. a Saarde kihelkonnas Voltveti vallas, kus tema isa ilmselt töötas. Leeris käis Käär aga juba Rakveres, abiellus 1890. aastal Kolga-Jaanis sealt pärit oleva neiuaga. Juba enne seda oli Heinrich Käär Endla küla Kärdiku talu peremees. Talu oli ostetud pangalaenuga ning raskused laenu tasumisel viisid selle lõpuks pankrotti. 1899. aastal siirdus Käär Järvamaale viinapõletajaks, sealt 1908. aastal juba Venemaale, et taas viinapõletaja kohta otsida. 1921. aastal täitis Heinrich Käär opterumisankeedi.⁶⁵ Pole teada, kas Käär kodumaale tagasi jõudis.

Erinevalt mitmest eespool käsitletust, kes pidevalt vabandavad oma väikese hariduse ja töös ettetulevate võimalike vigade pärast, on Kääri kirjade tonaalsus teine. Tõsi küll, temagi kõhkleb saadetava materjali väärtuse suhtes ja soovib, et Jakob Hurt saadeti „tuulaks ja puhastaks“⁶⁶ – väljendid, mis lähtuvad aida- ja aidamehe-metafooridest. Ometi on Kääri kirjades olulisemal kohal pateetilised üleskutsed, näiteks 1890. a 14. jaanuaril saadetud kirjas: „Armsad Eesti vennad ja õed, kes teie sulge ja pliitsid tarvitate, tähendage ülesse, mida teie aga kuskil talus või saunas kuulete, mis kuidagi viisi vanavara salve sünnib. See salv on suur, kuhu seda kallist vanavara kogutakse kus teda enam koi ega rooste ei riku.“⁶⁷ Näeme siin aidaga kokku kuuluvat salve-metafoori, aga ka piibellikku kujundit varandusest, mida häving ei ohusta. Aga tema kirjades on ka tavapäratumaid kujundeid. Nii kirjutab ta 1889. a mais: „Väga hea meelega koguks ma vana vara, nimelt Jutast, Endelist ja Endla järvest, aga siia aeani ei ole ma oma poolt rahva hulgast seda vana vara hallikast veel mitte üles leidnud.“ Edasi kirjutab ta, et on mõttes kujutanud vanavara ja

⁶⁴ H III 21, 331/54 ja 355/66.

⁶⁵ RA, ERA.36.2.8031.

⁶⁶ H III 9, 9; H III 9, 33.

⁶⁷ H III 9, 711/2.

selle korjamist „hiigla sarnaseks puuks, kõdunenud muinas aea puuks“, millest „suurem osa kõige oma kuulsusega on juba igaveste kõdunenud ja sammaldunud.“⁶⁸ Järgnevad jälle üleskutsed teistele kogujatele. Toodud tsitaadist nähtub, et Käär uskus tõemeeli Faehlmanni kunstmuistendi rahvapärasusse. Võib märkida, et aastakümneid hiljem teadis mõnigi Endla küla elanik, et kusagil järve ääres on Juta kivi⁶⁹ – aga ainult kuulu järgi.

Väsimatu üleskutsuja enda saadetised pole kuigi mahukad, kuid sisaldavad näiteid mitmest rahvaluuleliigist.⁷⁰ Näib, et rohkem huvitas teda muistsete ja ennemuistsete aegadega seonduv: ajaloopärimus, teated rahvausundi kohta, nõidussõnad. Viimaseid ongi ta talletanud, kuid piisavalt regilaulutunnuseid omavaid nende seas pole. Vanasõnade puhul on täheldatud kohatist kallakut neid värsivormis ümber sõnastada.⁷¹ Vähestest lauludest on käesolevasse väljaandesse jõudnud ainult üks regivärss.

Kärsituse ja rahunuse märgiks võib pidada seda, et enam-vähem samal ajal, kui algas kaastöö Hurdale, hakkas Käär saatma kaastööd ka Eesti Kirjameeste Seltsile, kus küllalt tagasihoidlikku kogumistööd juhtis Jaan Jõgever.⁷² Aastaist 1887–1888 pärineb 8 väikesemahulist saadetist.⁷³ Otseselt on Käär need suunanud ajakirjale Oma Maa, lootuses, et saadetud pärimusmaterjal seal trükitaks.

Kirev elukäik oli ka **Jakob Tannenthalil** (1872–1948). Ta sündis Ambla kihelkonnas vabadiku pojana. Tannenthal õppis algul tiseriks, seejärel lõpetas vallakooliõpetajate kursused ja töötaski Kehras, saates seal ka oma viimased korjandused Hurdale 1895. ja 1896. aastal. Ta omandas kooliõpetaja töö kõrvalt veel (raudtee) telegrafisti kutse. Vahepeal töötaski ta Siberi raudteel. Kodumaale naastes oli ta 1910–1913 ajalehe Olevik väljaandja ja vastutav toimetaja ning võttis osa Vabadussõjast. 1920. aastatel emigreerus Tannenthal Austraaliasse, kus töötas algul ehitustel mullatöölisena, seejärel oli Sydney eesti koguduse köster ja organist.

Käesolevasse väljaandesse võetud laulud on Tannenthal kirja pannud Mari Kalavo suust.⁷⁴

Jaan Elend oli tema enda andmeil Hurdale laule saates Tartu II Koolmeistrite Seminari õpilane, laulud aga pärinevad Laiuse kihelkonnast Reastverest.⁷⁵ Tema isikut ja elukäiku tuvastada ei õnnestunud. Kokku seitset lauluteksti sisaldav korjandus on mitmes mõttes ebauhtlane. Seal leidub ehtsate rahvalaulude kõrval ka selliseid, milles on tunda koguja ümberkujundavat kätt, ning lõpuks selliseidki,⁷⁶ milles üksikud ehtsad värsiread upuvad omaloominguliste hulka ning mille avaldamisel poleks mõtet. Üsna ootuspäraselt leidub

⁶⁸ H III 9, 754/6.

⁶⁹ Kristi Salve, Laiuse lugusid. Tartu–Puka, 2017, lk 94.

⁷⁰ H II 27, 757/800; H III 9, 9/57; H III 15, 12/44; H III 16, 713/30; H III 21, 315/30.

⁷¹ Eesti vanasõnad IV, lk 404.

⁷² Vaina Mälk, Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus, lk 222, 234–239.

⁷³ H, Jõgever 1, 13/6, 237/8, 265/6; H, Jõgever 2, 43/9, 53/60, 71/86, 91/4, 157/9, 171/4.

⁷⁴ H III 17, 739/43.

⁷⁵ H II 29, 305/18.

⁷⁶ H II 29, 305/7 (3).

korjanduses uuemaid, peamiselt kirjandusliku algupäraga laule. Kui viimaste esitajaks võis tõesti olla Madli Madisson, nagu koguja on märkinud, siis ümbertöötatud regilaulude suhtes on kaks võimalust: kas Elend töötles Madissoni laule enne ümberkirjutamist ja Hurdale saatmist või on lauliku nimi üldse fiktiivne. Arvo Krikmann on täheldanud olematute informantide loetlemist ebauutentseid vanasõnu saatnud kogujate puhul.⁷⁷ „Pahandeliselt süмптоomaatiline“, kui kasutada Krikmanni väljendit, on ka kinnitus: „Enda oma mõtteid ei ole ma kuhugi juurde tahtnud lisada. Mis on, see on nii, kui kuulsin ja kuis Lindebergi kirjades kirjutud oli.“⁷⁸ Jakob Hurt sai siiski aru ja kirjutab oma aruandes: „Keegi on neid [laule] nii ümber sepitsenud, et nende esialgne kuju ja hind kaduma on läinud.“⁷⁹ Ta soovib, et koguja saadaks muutmata laulusid, aga see soov jäi täitmata ja Elendi esimene saadeti ühtlasi viimaseks.

Võrdlemisi ulatuslik regilaulumaterjal Hurda kogus pärineb koolmeister **Georg Soo** (1849–1938) sulest.⁸⁰ ERA registrites on kõik laulud määratletud kas Kursi või Laiuse kihelkonnast pärinevaks, kuid siin on tegemist eksitusega. Soo korjanduse pealkiri on „Kõne Eesti rahva pulmapidu üle, kuhu rahvalaulud sisse on punutud Ilmarise Seltsis Narva linnas sel 6. jaan. 1880 peetud“. Pealkirja alla on märgitud teise, tõenäoliselt Jakob Hurda käekirjaga: „Kursi ja Laiuse kihelkonnas korjatud“.⁸¹ Tegelikult selgus koguga lähemal tutvumisel, et Soo oli allikana kasutanud vanemaid regilauluväljaandeid (Neus, Weske).⁸² Mis taotlused tal olid, pole selge. Võimalik, et ta arvas vajalikuks ja kasulikuks luua eri allikate põhjal ühtne avar pilt rahvalauludest ja muidugi ka kombestikust.

Jüri Riomar (1864–1928) oli pärit Kursi kihelkonnast. Pärast vallakooliõpetaja kutse saamist 1884. a töötas ta Laiuse kihelkonnas Raaduvere külakoolis, hiljem Kursis. 1893.–1896. aastani elas ta Peterburis, kus püüdis oma teadmisi ja oskusi muusika vallas täiendada, ja kutsuti sealt Laiuse köstriks. See kujunes Riomari pikaajaseks ametikohaks (1896–1925). Riomar oli agar seltsitegelane.

Peterburi perioodist (1895. a) pärineb Riomari ainsaks jäänud rahvaluulekorjandus,⁸³ mille ta Peterburis elades ilmselt Hurdale käest kätte üle andis. See sisaldab peamiselt Laiuse ainekku, kuid mõned rahvalaulud on ta kirjutanud oma Kursi kihelkonnas Puurmanni vallas elanud emalt. Käesolevasse väljaandesse võetud 4 rahvalaulu on dokumenteeritud Raaduvere külas elanud Jüri Tamme esitatuteks. Need on lühikesed laulud (Hurt nimetab neid oma aruandes „laulukesteks“⁸⁴), mis esindavad vana laulu taandumisajale omast repertuaari.

⁷⁷ Eesti vanasõnad I, lk 44.

⁷⁸ H II 29, 306/7.

⁷⁹ 14.06.1889, Postimees, nr 69, 22.06.

⁸⁰ H II 50, 74/143.

⁸¹ H II 50, 73.

⁸² Alexander Heinrich Neus, Ehstnische Volkslieder. Tallinn, 1850–1852; Mihkel Veske, Eesti rahvalaulud. Esimene anne. Rahva suust korjanud ja välja andnud Dr. M. Veske. Tartu, 1879.

⁸³ H II 50, 219/71.

⁸⁴ 112. aruanne, 28.04.1895, Postimees, nr 101, 9.05.

Jakob Peedo (1879–?) saatis Hurdale rahvaluulet kahel korral 1904. aastal Narvast.⁸⁵ Ta oli sündinud 1879. aastal Laiuse kihelkonnas Leedi mõisa alla kuulunud Kodisma külas sulase pojana. Leedist olid pärit ka tema vanemad. 1890. aastast on teada, et ema Ello asus pojaga Narva, aga 1904. aastal oli tema elukohaks juba Peterburi linn. Peterburis hakkas Peedo oletatavasti tegelema poliitikaga ja liitus lõpuks Eesti Tööraha Kommuuniga. Sellele viitavad mõned dokumendid ja kaastöö ajalehele Edasi aastaist 1917–1919, mis on allkirjastatud: J. Peedo-Vinkel. Vinkel oli olnud nimelt tema isa algne perekonnanimi. Pole teada, millest perekonnanime vahetamine johtus. Märkigem, et Hurdale kirjutades kasutas Jakob Peedo ainult ühte nime.

Peedo saadetises leidub mitmesuguse päritoluga esitajate laule, mis on linnas üsna loomulik. Üks esitajatest on olnud Peedo enda ema Ello Peedo. Need laulud on võetud käesolevasse väljaandesse. Kuid Peedo kirjapanekute puhul ei saa mööda minna nende kattuvusest narvalase August Raudkella (1875–1924) poolt mõni aasta varem Eisenile saadetutega. Kokkulangevus pole siiski täielik ja asjaolust, et Peedo saadetised olid hilisemad, ei saa teha kindlat järeldust, et ta lihtsalt kopeeris August Raudkella üleskirjutused. Kanni Labi ja Ruth Mirov on tulnud kirjapanekute võrdluse teel tasakaalukale järeldusele, et „noormehed on koos töötanud ja pärast enda mustandi puhtaks kirjutanud.“⁸⁶ Võib-olla kirjutati siiski eraldi ja kasutati vastastikku teineteise mustandeid? Raudkell näiteks on ümber kirjutanud ühe Ello Peedo esitatud laulu, aga teisi mitte, pidades neid ilmselt rohkem Peedo „perekonnaasjaks“. Sama valikuliselt on Peedo suhtunud Raudkella isa Jakob Raudkella lauludesse.

Matthias Johann Eiseni korrespondendid

Matthias Johann Eisen oli teine, kes suutis luua ulatusliku korrespondentide võrgustiku, mille töö tulemuseks oli suur rahvaluulekogu. Rahvaluule kogumist alustas ta 1880. aastate lõpul, seega ajal, mil Hurda töö oli parimas hoos. Kuigi Eisen alustas mõistatuste kogumise ja rõhutas edaspidigi laulude asemel pigem teisi folklooriliike (jutud, lühivormid), on ta kogus esindatud tegelikult kõik rahvaluuleliigid nagu Hurda omaski. Tema erihuvi mõistatuste vastu hakkas taanduma eriti alates 1894. aastal avaldatud üleskutsest, milles on loetletud praktiliselt kõik rahvaluuleliigid.⁸⁷

Hurt ei varjanud oma eivat suhtumist ametivenna algatusse, kuna pidas seda lõhes-tavaks. Tõsi on, et see tõi kaasa dubleerimist, kus samad korrespondendid saatsid mõlemale sama materjali. Laiuse kihelkonnast pole ükski korrespondent saatnud materjali mõlemale kogumistöö organiseerijale, küll aga on meil tegemist omavahel seotud kogujapaaridega (Jüri Rimmelg ja Tiiu Rimmelg, Jakob Peedo ja August Raudkell),

⁸⁵ Laiuse materjale sisaldavad H II 68, 657/61, 664, 677/8; H II 71, 742, 751/2, 753/70.

⁸⁶ VK XII, lk 90.

⁸⁷ Rein Saukas, Eesti mõistatuste allikalugu II. Tartu, 2005, lk 65.

kellest üks saatis ühele, teine teisele. On selge, et materjali korraldamisel, avaldamisel ja uurimisel on dubletid pigem tööd komplitseerivad, meie regilaulupilti nad ei rikasta.

Kuigi tagasi vaadates on eriti selgelt näha, et Hurt haldas oma kaastööliste võrgustikku ja kogunenud rahvaluulekäsikirju paremini, tuleb siiski möönda, et Eiseni kogumisaktiivide kaudu laekus meie rahvaluulearhiivi ka väga palju head ainetikku, mis muidu oleks üldse kirja panemata jäänud. Mitmesugustel põhjustel, mille hulgast ei saa välistada juhuslikkust, jõudis Eiseni korrespondentide hulka Hurda juhitud kogumistööst kõrvale jäänud häid kogujaid.

Villem Ervart (1861–?) on saatnud Eisenile 1895. a mõistatuste kõrval ka paar rahvalaulu, sealhulgas ühe regivärsilise.⁸⁸ Tegelikult oli Ervart sündinud ja kasvanud Palamuse kihelkonnas, kuid Eisenile rahvaluule saatmise ajal elas Laiuse kihelkonnas Kivijärvel. Ametimehena (püttsepp ja viinapõletaja) otsis temagi paremaid hakkamasaamise võimalusi jälle Narvast, kuhu perekond siirdus 1897. a. Kahjuks puuduvad andmed selle rahvaluulekoguja elu hilisema perioodi kohta.

A. Voimann Vaimastverest on saatnud kaks regilaulu arvatavasti seoses sama Eiseni aktsiooniga nagu eelnimetatud Villem Ervart.⁸⁹ Kuna Voimanni-nimelisi oli Vaimastveres enne nime eestistamist palju ning kirjaneku juures pole eesnime välja kirjutatud, siis jääb ka see koguja identifitseerimata.

Kaastööline, kes Laiuse regilaulude pilti oluliselt täiendas, oli **Johannes Ermann** (1883–1925). Ermann oli Vaimastvere valla Paduvere küla Pere-Reinu talu perepoeg, kes õppis Eisenile rahvaluule saatmise ajal Põltsamaal Aleksandrikoolis. Tema isa Mart Ermann oli tuntud rahvaarst, keda meenutab ka Hugo Raudsepp.⁹⁰ Ermann pidas hiljem isatalu, olles ühtlasi valitud Vaimastvere vallavanemaks. Ta oli aastaid Tallinnas tegutseva põllumajandusmasinate impordiga tegeleva firma teenistuses.

Ermann saatis rahvaluulet kokku neljal korral.⁹¹ Kaks esimest saadetist pärinevad 1898. aasta lõpust. Need sisaldavad jutte, uskumusi ja kombeid, lühivorme ning ka kaks rahvalaulu. Kolmandas, 1900. a saadetises on mitut laadi rahvajutud. Neljas saadetis, mis tuli 1904. a, seega pikema vahe järel, on märk sellest, et noormees teadvustas rahvaluulekogumise tähtsust ja oli töös püsiv. See korjandus sisaldab suuremal hulgal mõistatusi ning kümnekond rahvalaulu. Temaatilisel mitmekesisel laulud on kõik lühikesevõitu, mis pole üllatav olukorras, kus regilaul oli ilmselt juba inimpõlve jagu aktiivsest käibest kadunud.

August Raudkell (1875–1924) oli sündinud eesti asunduses Ingerimaal. Edaspidised andmed temast pärinevad Narvast, kus ta ka suri. Narvast on ta koos muu rahvaluulematerjaliga saatnud Laiuselt pärit Ello Peedolt üleskirjutatud regilaulud.⁹² Nendega seotud probleemidest oli juttu eespool seoses Jakob Peedoga. Rõhutame, et Narvast oli

⁸⁸ E 18380/9.

⁸⁹ E 19163/6.

⁹⁰ Hugo Raudsepp, Minu esimesed kodud, 1. Tallinn, 1947. Teine trükk: Paduvere, 2011.

⁹¹ E 37923/42; E 40357/70; E 44364/769.

⁹² E 41079/85; E 43890.

ju saanud 19. sajandi lõpuks tõmbekeskus mitte ainult Virumaa, vaid kogu Eesti, eriti Põhja- ja Ida-Eesti jaoks. „Vana Kandle“ XII köites avaldati Narvas üles kirjutatud laulud koos Vaivara kihelkonna omadega – seda juhul, kui linnaelanike päritolu kohta polnud muid andmeid.

Ello Peedo suust kirja pandud laulud pole ainsad, mis esinevad meie materjalis dublettadena. Dublettideks oleme nimelt lugenud Hurda tubli kaastöölise Jüri Rimmelga tütre **Tiiu Rimmelga** (abielus Kurvits) saadetud laulud.⁹³ Väärrib märkimist, et selleks ajaks, kui Tiiu Rimmelg oma saadetised Eisenile suunas, oli tema isa rahvaluule kogumisest juba loobunud. Tütar võis ka ehk laule kirjutada samadelt inimestelt, kellelt isa oli seda varem teinud, kuid seda tuleks siiski pidada ebatõenäoliseks. Näiteks laulutüübi „Haned kadunud“ variantide vahel on nii suur sarnasus, mis on peaaegu võimatu ka ühe lauliku korduva esituse puhul. Isa ja tütre saadetud laulude erinevused on peamiselt ortograafilis-keelelist laadi, vahel tuleb ette ka mõne üksiku värsi puudumist või värsside järjekorra muutumist parallelismirühma piires. Erandlik on „Oleks see mees minu“, mille Tiiu Rimmelga variant on siiski iseseisvaks loetud, kuna tema isal on sellega liitunud „Odav neiukaup“. Saja aasta tagant on pole enam kuidagi võimalik kindlaks teha, kas ja kuidas Tiiu Rimmelg kasutas isa mustandeid või märkmeid. Muuhulgas tuleb silmas pidada ka seda, et Jüri Rimmelg on Laiuse regilaulude korpuses esindatud laulikuna.⁹⁴ Pole võimatu, et tema repertuaar oli palju ulatuslikum.

Karl Voldemar Rosenstrauch, kellest kujunes üks EÜSi viljakamaid kogujaid, on saatnud mõned Laiuse laulud ka Eiseni kogusse. Kaastööd Eisenile oli ta alustanud juba 1901. aastal, saates mitmesugust rahvaluuleainestikku nii Laiuse kui Simuna kihelkonnast. 1908. a tegi ta juba esimese kogumismatka EÜSi aktsiooni raames. Näib, et Eisenile saatiski ta hiljem juhuslikke ülestähendusi.⁹⁵

Hans Karro Palamuselt on saatnud 1909. a Eisenile 20 rahvalaulu, mis on väidetavalt kirja pandud Kuremaal elavalt Ann Väädilt (89), kes aga lisatud andmete kohaselt pärines Laiuse kihelkonda kuulunud Pedasi külast.⁹⁶ Karro rohkete saadetiste võrdlemisel avastasid koostajad aga, et ta saatis samu tekste korduvalt, omistades neid eri esitajatele. Seega pole neid laule väljaandesse võetud.

Eiseni kogu lõpuosa pärineb juba Eesti Vabariigi ajast ja sisaldab peamiselt üliõpilaste, kooliõpilaste, vähem teistegi kirjapanekuid. Üliõpilastel läksid rahvaluulekirjapanekud arvesse proseminaritööna.

Nii on mitmest kihelkonnast (Pilistvere, Nõo, Haljala, Laiuse) pärinevat materjali jäädvustanud üliõpilane **Marie Tork** (snd Kabin) (1892–1985). Laiuselt kirjapandu koosneb lastelaulukestest ja loodushäälenditest, mille esitajaks on märgitud koguja ema Anna Kabin.⁹⁷

⁹³ E 46116/30.

⁹⁴ Vt laulikute registrist, lk 764.

⁹⁵ Laiuselt E 46058/73; E 46756/75.

⁹⁶ Hajusalt muu materjali hulgas E 46667/7132.

⁹⁷ E 56557/8.

Frieda Masing (1908–?) on samuti üliõpilasena kirjutanud mitmesugust materjali mitmelt poolt, muuhulgas laululaadseid lugemisi Laiuse kihelkonna Vaimastvere valla laste suust.⁹⁸

Nagu öeldud, leidub Eiseni kogus ka kooliõpilaste kaastöid. Nende hulgas on nii gümnaasiumi- kui algkooliõpilasi.

Tartu Tehnikagümnaasium oli üks koole, kelle õpilased saatsid 1930. a Eisenile rahvaluulet. Nende hulgas oli ka **Elmar Voimann** (pärast nime eestistamist Voorand, 1915–1941). Regilaulu on ta kirja pannud oma vanaisalt Mart Voimannilt Rohe külast.⁹⁹ Voimann-Voorand oli üks hävituspataljonlaste ohvreid Vaimastvere vallas.

Salme Ein (1918–1979) oli pärit samuti Rohe külast nagu eelminegi koguja, kuid rahvaluulet kirjutas ta koos teiste Kõola kooli õpilastega 1929. aastal (teiste kirjapanekutes puuduvad „Vanasse Kandlesse“ võetud laulud).¹⁰⁰ Temagi elukäik oli sellele põlvkonnale omaselt karm: üle kümne aasta oli ta poliitilistel põhjustel vanglates ja asumisel Siberis.

Eesti Üliõpilaste Seltsi stipendiaadid

Eesti Üliõpilaste Seltsi nime all kogutud rahvamuusika üleskirjutused pärinevad peamiselt 20. sajandi algusest (1904–1916). Põhiosa sellest kogust moodustavad üliõpilastest stipendiaatide jäädvustused. Kogumist organiseeris ja juhendas Oskar Kallas (1868–1946), esimene eesti rahvaluuledoktor, hilisem diplomaat. Peamiselt käidi kogumisretkedel paarikaupa: viise kirjutas enamasti Peterburi Konservatooriumi üliõpilane, sõnu mõni Tartu Ülikooli tudeng.

EÜSi kogumistöös pöörati Laiuse kihelkonnale suhteliselt palju tähelepanu – võimalik, et selle taga oli ka Oskar Kalda Virumaa-reisi kaaslase Mihkel Ostrovi kogumismatk Laiusele. Kuna ju EÜSi aktsiooni esiletõstetud eesmärk oli viiside kogumine, siis on mõistetav ka see, et püüti saada viise kihelkonnast, mille laulude tekste oli talletatud juba suhteliselt palju. Samuti ei saa eirata tõsiasja, et Laiuse oli tänu raudteele hästi ligipääsetav, samuti kogujate päritoluga seotud puhtisiklikke põhjusi. Näiteks olid nii Jüri Välbe kui Voldemar Rosenstrauch pärit Laiuse kihelkonnast. Nimetatud põhjustel ongi Laiuse kihelkonda suundunud või seda riivanud mõne aasta vältel mitmed EÜSi stipendiaadid.

Esimesteks olid Jüri Välbe ja Hans Sulg 1908. aastal, kes oma matka ajal kogusid rahvaluulet Maarja-Magdaleena, Palamuse, Laiuse ja Torma kihelkonnast, seega Põhja-Tartumaalt, lisaks riivamisi Laiusega piirnevast Põltsamaa kihelkonnast.¹⁰¹ **Jüri Välbe** (1881–1941) isa, Kolga-Jaanist pärit Aleksander Välbe, oli Laiusel Sadala õigeusu abikooli õpetaja. Jüri Välbe oli paljulapselise pere ainus täisealiseks saanud poeg. Ta õppis Riia vaimulikus seminaris, edasi omandas juba töö kõrvalt muusikahariduse Vene

⁹⁸ E 64444/56.

⁹⁹ E 71464.

¹⁰⁰ E 77268/77; E 77415.

¹⁰¹ Laiusest kogutut leiab EÜS V 1101/22, 1185/8.

keiserliku muusikaseminari Riia osakonnas, mille lõpetas 1909. a. Edasi jõudis laialdaste huvidega Välbe õppida veel Varssavi ülikoolis. Ta töötas Vene keisririigi eri paigus kuni kodumaale naasmiseni 1920. a. Eestis töötas Välbe pikemat aega Narvas õpetaja ja koolijuhatajana. Väga aktiivne Välbe kuulus Isamaaliitu, Kaitseliitu, mitmetesse seltsidesse ja ühingutesse. Punavõimud arreteerisid ta 1941. aastal ja sama aasta 18. novembril suri ta Siberis. Siberis surid ka küüditatud abikaasa ja nooruke tütar.

Hans Sulg (1886–1946) oli 1908. aastal arstiteaduse üliõpilane, hiljem arst. Ta kuulus EÜSi, mis oligi ju kogumistöö organisatoorne keskus. Välbe ja Sule kogumismatka kirjeldab viimase reisikiri,¹⁰² mis aga on kohati ebatäpne, nii et pole võimalik kokku viia kohti, esitamissituatsioone ja laulikuid. Näiteks sattusid nad juba Palamuse poolt Laiuse maile jõudnuina pulma. Sulg märgib: „Olime rõõmsad, et õnnega kokku oleme saanud.“ Ja tõepoolest, pulmarahva seas oli naine, „kes luges ette pealt kümne laulu“. Ülejäänud pulmarahvas olevat seda jälginud huviga ja imetlenud naise „suuvärki“ ja „vigureid laule“. Ka olevat üks kui teine pakkunud kogujaile omi laule, nagu „Minge üles mägedele“, „Vares vaga linnukene“ ja „mõnda muud ammu tuttavat laulu“. Keegi tõi välja käsikirjalise lauliku, mis aga sisaldas kogujate huviorbiidist välja jäänud vaimulikke laule.¹⁰³ Kui Palamusel olid noormehed üles otsinud Helene Maaseni, siis Laiuse kihelkonnas külastasid nad samuti üht Hurda püsivamat kaastöölist, Jüri Rimmelgat. Ühise arupidamise käigus leiti, et kõik laulud ümbruskonnas on juba kirja pandud. „Paar laulu mis hra Rimmelg oli kirjutanud ja veel saatmata olivad, need annetas ta meie kätte, edasi toimetamiseks.“¹⁰⁴ Samuti külastasid Välbe ja Sulg Laiusel köster Jüri Riomari, kes oli samuti olnud Hurda kaastööline. Vaimastvere valla kohta nendib Sulg, et seal jäi kohtumata kahe neile soovitatud mehega. Üks neist oli „Looma tohter Reinu Mart“, kellest oli eespool juttu seoses tema poja Johannes Ermanniga, kes saatis rahvaluulet Eisenile. Võimalik, et ta oligi isa laulud kirja pannud.

1910. aastal käis mitut kihelkonda haaranud kogumismatka raames Laiuse mail oma-pärane kogujate kolmik **Oskar Lõvi** (1892–1977), **Johannes Lauri** (1891–1974) ja **Oskar Lalli** (1892–1968). Need olid väga noored, lausa poisiohtu mehed. Oskar Lõvi, kes pidas ühendust Oskar Kaldaga, oli sellal ise Treffneri gümnaasiumi õpilane, samas õppis ka Johannes Lauri, kuna Oskar Lalli õppis Tallinnas „keskkooli kursustel“¹⁰⁵. Lauri ei teinud kaasa kogu matka, sh Laiuse kihelkonda puutuvat osa. Võib mainida, et kogujad ei piirdunud ainult rahvalauludega, vaid panid kirja ka jutte ning lühivorme.¹⁰⁶ Muuseas kirjeldab Lõvi rahvajuttude kolmekesi kirjapanemise moodust, mis andiski silmapaistvalt hea tulemuse. Laulude kohta kirjutab ta: „Viisisid ei ole ühelgi laulul – suuremalt jäolt laulikud lugesivad laulud ette, mõned ainult – Eva Jakobs, Hans Pirss, Kai Prommann,

¹⁰² EÜS V 1039/54.

¹⁰³ EÜS V 1047/8.

¹⁰⁴ EÜS V 1049/50.

¹⁰⁵ EÜS VII 651.

¹⁰⁶ EÜS VII 708/21.

laulsivad.¹⁰⁷ Nimetatutest oli Hans Pirss Jõgeva mõisa öövaht, kelle repertuaarist küll valdava osa moodustasid uued, lõppriimilised laulud. Jõgevale tulid kogujad arvatavasti Vägevalt rongiga, olles enne seda põhjalikumalt kogunud Järva-Jaani ning Koeru aladel. Jõgevalt sõitsid nad arvatavasti jälle rongiga Kaareperre, sest järgmine laulik on juba Kaarepere vallast.

Viimastena käisid Laiusel 1911. a ühed kõige silmapaistvamad EÜSi kogujad **Karl Voldemar Rosenstrauch** (1877–1919) ja **Karl Viljak** (1887–1917). Laiuselt pärit Rosenstrauch töötas lühemat aega vallakooliõpetajana Kundas, seejärel viinapõletajana Orjoli, Minski, Tšernigovi ja Ufaa kubermangus, avaldas rohkesti luuletusi perioodikas ja kaks luulekogu. Rahvaluule kogumisega alustas ta Väike-Maarja kihelkonnakoolis õppides 1893. aastal saadetistega Hurdale. EÜSi kogumisaktsioonis raames pani ta kirja üle 700 lehekülje rahvaluulet, osaledes kogumismatkadel aastail 1908–1915. 1919. a alguses võeti Rosenstrauch punaväelaste poolt pantvangi ja lasti Rakke lähedal maha. Treffneri gümnaasiumi matemaatika ja muusika õpetaja Karl Viljak osales hinnatud viisikirjutajana EÜSi käikudel aastail 1906–1913 eri kaaslastega eri piirkondades.¹⁰⁸

Oma aruande lõpus, mis käsitleb kogumistööd Peetri, Paide ja Anna kihelkonnas, mainib Rosenstrauch Laiusel käimist vaid ühe lausega: „Peale selle kirjutasime hra Viljakuga veel järelkorjamisel 1200 rida laulusid ja 35 viisi Laiuse ja Simuna kihelkonnades.“¹⁰⁹ Siiski kirjutasid Rosenstrauch ja Viljak Laiuselt üles 37 laulu.¹¹⁰ Suurema osa neist lauludest esitas Koeru kihelkonna päritolu laulik Leena Leinberg, mis seetõttu käesolevas väljaandes avaldamisele ei tule. Küll aga trükitakse kahe meeslauliku – 30-aastase Jüri Seina ja 75-aastase Mart Pilli repertuaar (lähemalt vt laulikute ülevaatest lk 107–108).

Laiuse kihelkonnast pärinevaid laulikuid kohtasid oma kogumismatkadel ka mujal piirkondades kogunud EÜSi stipendiaadid. Tartu ülikooli ajalootudeng **August Sildnik** (1886–1955) ja Peterburi konservatooriumi muusikatudeng **Peeter Penna** (1873–1943) käisid 1909. aastal rahvalaule kogumas Jõhvi kihelkonnas.¹¹¹ Ühe regilaulu panid nad kirja Konju vaestemajas elanud, kuid Laiuse Kivijärvelt pärit 50-aastaselt Anna Pardilt.

Johannes (John) Voldemar Kärt (1887–1944) ja **Marie Kärt** (1888–1980) kuulusid selles mõttes tavaliste EÜSi kogujapaaride hulka, et üks neist, Johannes Kärt, oli Peterburi konservatooriumi üliõpilane. Tavatuks muudab selle koosluse aga tema abikaasa Marie osalemine retkel. Noorte naiste osavõtt kogumistööst oli haruldane ja äratas soovimatut uudishimu.¹¹² Johannes Voldemar Kärt (alates 1939. aastast Jaak Karis) oli Tallinnas sün-

¹⁰⁷ EÜS VII 651.

¹⁰⁸ Rahva ja luule vahel: kogumispäevikuid aastaist 1878–1996. Koostanud Mari-Ann Remmel. Tartu, 1997, lk 381.

¹⁰⁹ EÜS VIII 479.

¹¹⁰ EÜS VIII 1148/98.

¹¹¹ Vt VK VIII, lk 94.

¹¹² Vt naiskogujate päevikuid, nt Amanda Raadla (1936) – Rahva ja luule vahel, lk 118–119. Vrd ERMi stipendiaatide kogumisaruannetega, nt P i r e t Ö u n a p u u, Saateks. – Marie Heiberg, Marta Veiler, Bertha Veske. Vanavara kogumisretkedelt, 9. Tartu, 2012, lk 5.

dinud, seal ka oreliõpinguid alustanud ja Peterburi konservatooriumis õppinud organist, koorijuht ja muusikapedagoog, kes töötas algul Bakuus, naasis 1920. a Eestisse ja jätkas oma mitmekülgset muusika-alast tegevust Tartus. Eestistatud nimega perekond Karis püüdis 1944. aastal läände põgeneda. Jaak Karis hukkus 22. septembril torpedotabamuse saanud põgenikelaeval Moero, Marie Karis koos tütreaga pääses appitultud laeva pardale ja elas elu lõpuni Rootsisis.

Erinevalt mõnestki teisest EÜSi stipendiaadist jäi Kärtide tookordne retk Kursi ja Võnnu kihelkondades ainsaks. Nagu nad kirjutasid oma reisikirjas: „[---] oli meeoleolu siiski suurepäraline ja korjamine huvitas väga. Kõige parema meelega astuksime ka sel suvel selle tööpõllule, – kuid – kuid armas kodumaa on Baku petrooleumi vaadidest liiga kaugel.“¹¹³

Kursis Härjanurme vallas Kurukse külas kohtasid Kärdid Jõgeva vallast pärit 78-aastast Jaan Lobjakat, kellelt kirjutasid kaheksa laulu koos kahe viisiga.¹¹⁴

Rahvaluulekogud A, ERM, ERA ja õpilaste kaastööd

Nagu paljudes teisteski kihelkondades tekkis ka Laiusel kogumistöös ajaline vahe I maailmasõja puhkemisest kuni Eesti Vabariigi n-ö toimimahakkamiseni. Rahvaluulekogumine sai uue hoo Eesti Rahvaluule Arhiivi moodustamisega Eesti Rahva Muuseumi allüksusena 1927. aasta sügisel. Üksikuid regilaule võib leida ka ERMi kaastööliste muuteemalistest saadetistest 1920. aastate algusest. Üks Laiuse kihelkonna regilaul on sel kombel meieni jõudnud **Elisabeth Vihvelini** (Vichvelin, snd Stamm, 1873–1967) jäädvustatuna.¹¹⁵

ERA juhatajaks sai noor ja energiline Oskar Loorits (1900–1961), kelle ümber koonduis tegus meeskond: Herbert Tampere (1909–1975), Paul Berg (Ariste, 1905–1990), Rudolf Põldmäe (1908–1988), Richard Viidebaum (Viidalepp, 1904–1986) ja Olga Jõgever (1896–1989). Arhiivi esimeseks ülesandeks sai eri institutsioonide ja isikute rahvaluulekogude koondamine ja korraldamine, sellele lisandus rahvaluule kogumine („järelkorjamine“), avaldamine ja uurimine.

1928. aastal loodi uus rahvaluulekogu tähisega ERA, kuhu koondati juurdetulev materjal. Kogujateks olid lisaks professionaalsetele folkloristidele ka ERA ajutised töötajad ja üliõpilastest stipendiaadid, Walter Andersoni juhendatavad tudengid ning ERA kohapealsed korrespondendid Richard Viidalepa käe all. Ka Laiuse kihelkonnas oli kogumistöös tekkinud pausi vältel siitilmast lahkunud suur osa regilaule mäletavast põlvkonnast. Kuna juba EÜSi kogujad osutasid regilaulu hääbumisele, aga olid siiski talletanud omajagu viise, siis ei nähtud Laiuse kihelkonda kõige pakilisema kogumispiirkonnana. ERA enda

¹¹³ EÜS VIII 201.

¹¹⁴ EÜS VIII 244/7, 297.

¹¹⁵ ERM 156, 4 (10).

töotajaid ega ka stipendiaate sinna ei suunatud.¹¹⁶ Üksikud üleskirjutatud laulutekstid lisandusid juhuslikena või naaberkihelkondadesse kolinud lauluoskajate jäädvustustest. Nii näiteks kohtasid **Paul Ariste** ja **Karl Leichter** 1930. aasta Torma kogumiskäigul Tammispää külas Laiuselt pärit 70-aastasest Ann Traksi.¹¹⁷ Selle kohtumise tulemusena lisandus „Vanasse Kandlesse“ küll üksnes viis teksti, kuid seda märgilisem on, et Karl Leichter tegi Laiuse esimesed helisalvestused, fonografeerides vaharullidele kolm regilaulu. Ann Traksilt jäädvustati ka uuemaid rahvalaule ning jutte.

Eesti folkloristikas toimusid toona mitmed muutused. Rahvaluulet nähti laiemalt kui rahvuse ajaloolis-kultuurilise aluskivina. Huvi hakati tundma perifeeriaste vastu, koguma hakati rahvusvähemuste folkloori ning seni marginaaliasse jäänud – lastefolkloori. Üle-eestilised õpilaskorjandused algatati esmalt lastepärimuse jäädvustamiseks, nende käigus koguti lastelaule, mängu, lastehirmutisi, aga ka kohajutte.¹¹⁸

Walter Anderson (1885–1962) oli baltisaksa haritlasperest pärit folklorist, kellest sai 1920. aastal iseseisvas Eesti Vabariigis esimene Tartu ülikooli rahvaluuleprofessor. Ta oli üks ajaloolis-geograafilise koolkonna silmapaistvamaid esindajaid, keda lisaks klassikalistele rahvaluulenähtustele huvitasid ka kaasaegsed rahvaluule ilmingud, nagu nt kettkirjad ja lastefolkloor. Walter Anderson algatas 1921. aastal lastefolkloori kogumise, mille eesmärk oli kõikide võimalike variantide fikseerimine. Saamaks andmeid üle maa, pöördus ta koolide poole, saates neile vastavad küsitluskavad. Lisaks alg- ja keskkooli-õpilastele rakendas Anderson lastefolkloori kogumisel ka üliõpilasi. Kogumisaktsioon toimus aastatel 1921–1939 ja selle tulemusel moodustus Andersoni rahvaluulekogu (A).

Laiuse kihelkonnast pärinevaid lastelaule on Andersoni kogus väga palju. Kokku tuli Laiuselt 15 saadetist, neist seitse on üksikisikult. Viimastest on enamik filoloogiatudengid, kes kogusid rahvalaule oma proseminaritöö raames: Helene Vunk, Hilda Kivi, Paul Hamburg ja E. Jürgenson.¹¹⁹ Hurda ja Eiseni kaastööline, üks suuremaid rahvaluulekogujaid **Helene Maasen** (abielus Varik, 1869–1933) saatis Andersonile 1924. aastal 42 lastelaulu Laiuselt ja Palamuselt.¹²⁰ Leedilt pärit ülempreester **Andrei Ramul** (1842–1926) saatis oma pensionipõlves 1923–1924 kahe väiksema saadetise hulgas 12 laulu.¹²¹

Laiuse koolid osalesid Andersoni kogumiskampanias enamikus aastail 1922–1924. 1922. a saatsid 54 õpilast Jõgeva kõrgemast algkoolist kokku 314 laulu.¹²² 1923. aastal saatsid 27 õpilast Laiuse kõrgemast algkoolist 269 laulu¹²³ ning 47 õpilast Vaimastvere

¹¹⁶ Kadri Tammi, Statistiline ülevaade kogumisvõistlustest ja folkloristide välitöödest. – Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. Tartu, 2002, lk 220–239.

¹¹⁷ Vt Paul Ariste päevikust, ERA II 30, 218/9. Vt ka Kristi Salve, Ühe noore rahvaluulekogu jälgedes. – Üleaedset, lk 48.

¹¹⁸ Vt Kadri Tammi, Statistiline ülevaade...

¹¹⁹ A 490; A 1541; A 852; A 9513.

¹²⁰ A 1844.

¹²¹ A 3475–3476, A 6899.

¹²² A 697–750.

¹²³ A 3293–3319.

kõrgemast algkoolist 129 laulu.¹²⁴ 1924. aastal saatsid 11 õpilast Kõola algkoolist 58 laulu¹²⁵ ja Vaimastvere kõrgemast algkoolist saabus veel üks saadetis ühe lauluga.¹²⁶ Aastail 1923–1924 saatsid 151 õpilast Laius-Tähkvere kõrgemast algkoolist Friedrich Eichenbaumi juhendusel 1231 laulu.¹²⁷ 1930. aastatest on Andersoni kogus vaid üks saadetis – 1937. aastal saatsid 18 õpilast Kivijärve 6-kl algkoolist 295 laulu.¹²⁸

Kõigi saadetiste peale kokku on tulemus tohtu: 2417 laulu (ja salmi), sh lastelaule, regilaule, lõppriimilisi laule, mängulaule, tantsulaule, loodushäälenäid, nõiasõnu, lisaks veel sõrmenimetusi, rahvaluule lühivorme, salakeelt jm. Kuna lapsed järgisid vastates Andersoni küsitluskava, kus on loetletud kõikvõimalike lastelaulude ja -salmide esiread, pole ime, et klasside kaupa on laulud kirjutatud samas järjekorras.

Andersoni koguga aga ei piirdu Laiuse kooliõpilaste panus lastepärimuse jäädvustamisse. Laiuse koolid osalesid 1930. aastatel ERA kooliõpilastele suunatud kogumisvõistlustel. Muuhulgas laekus Laiuselt ka mitmeid lastelaulude saadetisi, mis järgisid tihtipeale Andersoni küsitluskava. Õpetaja ja noorkotkaste instruktor Elmar Vardja on saatnud 1934. aastal kaks köitetäit laste kaastöid, mh kahest Laiuse koolist: Laiuse algkoolist lisandus sealhulgas 878 laulu,¹²⁹ Vaimastvere algkoolist 176 laulu.¹³⁰ Vähemal määral laule sisaldavad 1935. aastal mängude kogumisvõistlusele saadetud kaastööd Jõgeva algkoolist¹³¹ ja Sadala algkoolist.¹³²

Sadala algkooli saadetistega on seotud üks Laiuse pärimuse suurkogujaid **Friedrich Eichenbaum (Priidu Tammepuu, 1896–1976)**. Pihkva kubermangus Eesti väljarändajate perest pärit Tammepuu opteerus Eestisse 1920. aastal. Eestis ei asunud ta elama mitte vanemate päritolukohta Rõngu valda, vaid Laius-Tähkvere valda Sadalasse, kus tal õnnestus saada kooliõpetaja koht. Hoolimata püüetest ei õnnestunud tal kõrgharidust omandada ja nii teostas ta oma kirjamehe-ambitsioone mitmetes seltsides. Ta tegi kaastöid Eesti Rahva Muuseumile, Emakeele Seltsile ning ka arheoloogidele ja muinsuskaitsetele.

1923. aastal organiseeris Tammepuu Sadala koolis Andersonile kogumist. Sellest peale korraldas ta oma õpilaste seas pidevalt küsitlusi – vahendas arhiivide ja muuseumide küsitluskavu. Ta kogus lisaks lauludele ka mõistatusi, unenägude seletusi, muistendeid, mänge, muinasjutte jms. Tema õpilased on meenutanud, et oli kohustus koguda folkloori.¹³³

Lisaks sellele, et tal on suur teene Laiuse kihelkonna lastepärimuse kogumise organiseerimisel, tegeles ta ka täiskasvanute folklooriga, üritades suuremate pärimusekandjate repertuaari ammendavalt jäädvustada. 1937–1941 külastas Tammepuu korduvalt Anna

¹²⁴ A 1845–1891.

¹²⁵ A 6833–6843.

¹²⁶ A 5331.

¹²⁷ A 4018–4104; A 4710–4773.

¹²⁸ A 16331–16346.

¹²⁹ ERA II 72, 247/511.

¹³⁰ ERA II 72, 513/73.

¹³¹ ERA II 105, 657/723.

¹³² ERA II 97, 105/33, 201/327, 363/517; ERA II 118, 53/103, 139/70.

¹³³ Valdek Päll, Intervjuu. – Oma Keel, 2002, nr 2, lk 98.

Räppi, oma õpilase Meta Kirschi vanaema, ja kirjutas üles sadakond lehekülge jutte ja laule ning eluloogi. Veel rohkemgi, tuhat lehekülge, sh palju laule kirjutas Tammepuu üles Sadala jutustajalt Peeter Käärilt. Ta üritas ka Peeter Kääri saada heliplaadistamisele, kuid kahjuks see ei õnnestunud.¹³⁴ Korrespondente ja informante, kelle teadmisi ta korduvalt jäädvustas ja mitmetele arhiividele vahendas, oli teisigi (nt Anna Lindvere Kodaverest, Julius Sildvee Tormast). Oma viljakate kaastööde eest pälvis Tammepuu ka rahalisi preemiaid.

Ometi on Priidu Tammepuu nimi üks vastuolulisemaid ERA kaastööliste seas. Lahkeliid arhiiviga põhjustas Tammepuu otsus laste üleskirjutustest koopiad teha ja need arhiivile saata, originaalid aga oma eraarhiivi jätta. Konflikt folkloristidega tipnes 1940. aastal, kui Tammepuu jäi ilma presidendi rahvaluulepreemiast, kuna ei saanud originaale, vaid ümberkirjutusi.¹³⁵ Tõepoolest, sõja ajal ja järel tegutses Tammepuu Emakeele Seltsi murdekorrespondendina ja kaastööd ERAle katkesid kuni 1957. aastani. 1962. aastal saatis Looduskaitse selts kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonda Tammepuu võistlustöö.¹³⁶ See sisaldas juba varem arhiivi saadetud materjalide ümberkirjutusi, sh mõningaid lastelaule. 1972. a sügisel, pärast Tammepuu juubelit, soojenesid tema ja kirjandusmuuseumi suhted taas ning Tammepuu arhiiv anti rahvaluule osakonda üle.

Ligi sajand hiljem on raske hinnata Tammepuu tegutsemise ajendeid ja põhjuseid. Esmalt võib oletada kõige praktilisemat põhjust, paralleelset tööd ESi murdearhiiviga. Murdeuurijad soovitasid kirjutada mustandid puhtaks, märkides hääliduse iseärasusi foneetilises transkriptsioonis. Folkloriste huvitasid aga „originaalsed“ üleskirjutused. Teisalt võib oletada tõepoolest Jakob Hurdast inspireeritud soovi luua oma arhiiv, kust siis vastavalt eri institutsioonide soovidele vastuseid leida. Paraku tekitab säärane korduv tekstide kopeerimise praktika arhiivi- ja publitseerimistöös tõsiseid raskusi. Esiteks tekivad mitmed dubletid, mille „algust ja otsa“ on raske kindlaks teha. Osa lapsi nagunii kirjutas kas samal aastal või järjestikustel aastatel laule korduvalt üles, rääkimata kindlasti levinud üksteise pealt mahakirjutamisest. Laste dublettidele lisanduvad veel Priidu Tammepuu ümberkirjutused ning need, mis tema ülesandel on teinud Helgi Kangur, üks ta õpilastest. Koopiates leidub paraku vigu ja murde- ning kõnekeelsete väljendite kirjakeelsemaks „parandamist“. Samuti esineb vigu laste nimede ja elukohtade märkimisel. „Vana Kandle“ käsikirja koostamisel uuriti läbi Tammepuu arhiivis säilinud õpilaste üleskirjutused¹³⁷ ja võrreldi neid võimalusel käsikirjaseeriates ERA ja RKM leiduvate ümberkirjutustega. Originaaliks loeti RKM, Tammepuu seerias leiduvad tekstid. Tammepuu vahendusel „Vanasse Kandlesse“ jõudnud 254 laulust 92-l leidis üks või rohkem dubletti.

Sellegipoolest peab tunnustama Tammepuu tööd Sadala kandi pärimuse jäädvustamisel. Tema „tiheda“ kogumistöö tulemusena on üsna hea pilt nii lastepärimusest kui ka asustus-

¹³⁴ Uus Eesti, nr 224, 17.08.1938.

¹³⁵ Nt ERA II 253, ERA II 256, ERA II 274, ERA II 299. Kirjavahetust preemiast ilmajäämise osas pidas Tammepuu Richard Viidalepaga (EFAM, Tammepuu, M 1: 3, 32, 35, 389).

¹³⁶ RKM II 192.

¹³⁷ RKM, Tammepuu 16–22.

loost, perekondlikest suhetest ja läbikäimisest. On vähe piirkondi, kus paari aastakümne õpilased oleks kirjalike dokumentidena nii hästi jäädvustatud. Samuti on hinnatavad tema pingutused andekate jutustajate ja laulikute „ammendavaks“ jäädvustamiseks.

Hilisemad rahvaluulekogud

1940. aasta sügisel, Nõukogude okupatsiooni esimestel kuudel, lammutati muude teadus- ja kultuuriasutuste seas ka Eesti Rahva Muuseum. Arhiivraamatukogu, Eesti Kultuuriloolise Arhiivi ja Eesti Rahvaluule Arhiivi baasil moodustati Riiklik Kirjandusmuuseum, ERAst sai RKM-i rahvaluule osakond (RO). Pärast sõjaaegseid segadusi, võimuvahetusi ja kogude evakueerimist-reevakueerimist jätkus sisuline töö endisel moel.

Eesti folkloristide hulgas võeti kasutusele uus välitöömeetod – suured, kõiki osakonna töötajaid kaasavad ekspeditsioonid, kus osalesid ka muude institutsioonide esindajad, näiteks muusikud. Ekspeditsioone korraldati tööplaanidele vastavalt, enamjaolt suurtele allikapublikatsioonidele (akadeemilised regilaulu- ja muistendiväljaanded) lisamaterjali saamiseks ja need olid piirkonnapõhised (ühes-kahe kihelkonnas).

Põhja-Tartumaale ei korraldatud peale Kodavere ekspeditsioone 1950. aastate teisest poolest peaaegu üldse, käidi üksikutel väiksematel retkedel. Laiusel käisid 1971. aastal **Hilja Kokamägi** ja 1975. aastal **Kristi Salve**. Suured ekspeditsioonid Põhja-Tartumaale algasid alles 1980. aastatel.¹³⁸ Laiusele jõuti üksikutel juhtudel ka varem, kuid suur ekspeditsioon toimus alles 1992. aastal. Nii pole ka imestada, et uuemaid üleskirjutusi Laiuse regilauludest pole peaaegu üldse, ega muidugi ka mitte helisalvestusi. Jäädvustatud on üksikuid lastelaule ja -lugemisi ning kooliõpikutest meelde jäänud regilaule.¹³⁹

Lõpetuseks tuleb ära märkida ka murdekoguja **Agu (August) Tamm** (1906–1975), kes 1960. aastatel omamoodi Priidu Tammepuu järglasena kogus murdetekste Sadala piirkonnast. Agu Tamm oli endine Tartu kooliõpetaja, kes Sadalas elatas end asendusõpetaja kohustustele lisaks põllu- ja metsatöödega. Ta oli Keele ja Kirjanduse Instituudi palgaline korrespondent, kelle peamiseks ülesandeks oli sõnasedeleid kirjutada ja etteantud küsimustikele vastuseid leida. Ta küsitles Sadala vanemaid elanikke, kirjutades neilt üles elulugusid ja olustikulisi jutte. Juttudele lisaks jäädvustas ta ka laule, mh 10 regilaulu.¹⁴⁰

Kui heidame selle kogumisülevaate lõpetuseks tagasipilgu Laiuse rahvalaulude jäädvustajate pikale reale, alustades 19. sajandi kirikuõpetajatest ja lõpetades algkoolilastega, näeme seal vägagi erinevaid inimesi. Nagu Eesti folkloristika ajaloo käsitlustes on korduvalt nenditud, annavad just kohalikud rahvaluulekogujad läbilõike ühiskonnast. Ka Laiuse kihelkonnas on nende hulgas olnud kooliõpetajaid ja kõstreid, taluperemehi ja

¹³⁸ Maarja-Magdaleena 1983, Kursi 1989, Torma 1991. Vt Kadri Tamm, Statistiline ülevaade...

¹³⁹ Üksikud tekstid köidetes RKM II 359, 429 ja 430; helisalvestised RKM, Mgn II 2075; RKM, Mgn II 2774; RKM, Mgn II 4392/3; RKM, Mgn II 4400/1; ERA, DK 626.

¹⁴⁰ EMSUKA, KKI MT 260; MT 266; MT 306 ja MT 307.

-naisi, käsitöölisi ja mitmete ametite pidajaid, õpilasi ja üliõpilasi. Samal ajal oli kõigil neil palju ühist. See paistab kõige teravamalt silma siis, kui keskendume ajajärgule, mil talletati regilaulude olulisim osa, 1870. aastatest kuni I maailmasõjani. Nende aastakümnete rahvaluulekogujate koondportrees tõusevad eriti esile noorus, püüd hariduse poole, ettevõtlikkus ja huvi oma rahva ajaloo ning kultuuri vastu. Viimasega on seotud valmisolek omalt poolt panustada teaduse arengusse. See oli vabatahtlik töö, mida tehti tasuta. Õeldu kehtib ka valdavalt üliõpilastest stipendiaatide kohta, kes said küll veidi raha reisikulude katteks, kuid käisid rahvaluulekogumismatkadel oma suvepuhkuse ajast. Tegelikult on seda nooruslikku entusiasmi jaganud kõik rahvaluulekogujad, küsimata east ja ajast, milles parajasti elati. Nende tões ja vaimus tehtud töö viljaks on meie suur rahvaluulearhiiv, millest üks murdosajandus leiab avaldamist käesolevas „Vana Kandle“ köites.

LAIUSE REGILAU LUDEST JA LAULIKUTEST

Kristi Salve

Millised on Laiuse laulud teiste kihelkondade omadega võrreldes? Pilk Eesti kaardile näitab, et Laiuse lauludele võib otsida sarnasusi ühelt poolt Põhja-Eesti, teiselt poolt Ida-Eesti lauludest.

Nüüdseks on valminud „Vana Kandle“ köited mitme võrdluseks vägagi sobiva kihelkonna lauludest, alustades Põhja-Tartumaa kultuuripiirkonda kuuluva Kodaverega ja jätkates Virumaa ning Järvamaa kihelkondadega. Piirneb ju Laiuse mõlema nimetatud maakonnaga. Idapoolsele Eestile, mõnel puhul lausa Ida-Virumaast Setumaani omaseid ilminguid võib selgelt näha vanasõnade levikupiltides.¹ Niisugused idalised levikutüübid ei puudu ka regilauludes. Siiski oleks Laiuse regilaulupildi täpsemaks ilmutamiseks vajalik eeskätt vahetute naaberkihelkondade regilaulude koondamine ja avaldamine. Täiesti erilisel kohal on selles suhtes Torma kihelkond. Laiuse ja Torma vahel puudus looduslik piir, samal ajal kui mõned Laiuse kihelkonna vallad olid üksteisest eraldatud metsade ja soodega.

Arvo Krikmann on möönnud, et lühivormipiirkonnad vastavad põhijoontes varasematel aegadel tehtud kaartidel esitatud rahvaluulerajoonidele.² Laiuse paistab kõigil kaartidel silma (Põhja-)Eesti keskmisena.

Kuigi Laiusel hakkasid regilaulud taanduma suhteliselt vara, oli õnneks juba 19. sajandil palju häid kogujaid, kes tõenäoliselt jõudsid sealse repertuaari peajoonetes fikseerida. Tänu sellele on meie kasutuses laululiikide, temaatiliste rühmade ja variantide poolest üsna rikkalik kogu.

Kas aga üldistav kõnelemine „Laiuse regilauludest“ ei varja huvitavaid erinevusi kihelkonna osade vahel? Silmapaistev on just Laius-Tähekvere (hilisema Sadala) valla eriasend. See vald jagunes kahe kihelkonna – Laiuse ja Torma vahel. Eelduspäraselt oli suhtlemine ühe valla piires tihedam kui sama kihelkonna kaugemate valdadega. See on ju ka looduslikult põhjendatud – Laiuse valla küladest eraldab Laius-Tähekvere valda metsaala, aga selle piires asuvad Laiuse ja Torma kihelkonda kuuluvad külad lähestikku. Keeleliseltki olid märgatavad erinevused: kihelkonna idaosa on loetud idamurde alla kuuluvaks, kuna suurem osa kihelkonnast kuulub laialdasse keskmurde alasse. Tähtsamatest

¹ Arvo Krikmann, Sissevaateid folkloori lühivormidesse. Tartu, 1997, lk 214, levikutüübid Ranna-Eesti ja Põhja-Tartumaa; lk 215 ulatuslikum Ida-Eesti levikutüüp.

² Samas, lk 234.

liiklusteedest ja (kasvõi kohalikest) keskustest eemal asetsemine tagas suure tõenäosusega regilaulude kauasema püsimise Laius-Tähkvere vallas. Paljudel puhkudel on võimatu otsustada, kumma kihelkonna alla kuuluvad laulud, mis kirjapanekus kannavad ainult üldist määratlust „Laius-Tähkvere vald”.

Aga asjaolu, et kihelkonna regilaulude korpus on ida poole kaldu, pole seletatav ainult laulude kauasema püsimisega. Selle kallaku kujunemisel on suurt rolli mänginud kogudajad – nii kohapealsed kui ka väljastpoolt tulnud. EÜSi kogujate matkad on ikka viinud eelistatult Laius-Tähkvere, seejärel ka Laiuse valda, kuna Jõgeva ja eriti Vaimastvere vallad pole suuremat tähelepanud pälvinud. Nagu üldiseltki, nii on ka Laiusel suundunud eelistatult sinna, kus on juba varasemate kogujate materjali ees ja seega lootust lisa saada.

Pärast I maailmasõda olid Laiuse kihelkonnas säilinud ainult üksikud laulud üksikute mälus – enamasti katkendlikud, tihti kirjanduslike mõjutustega ja/või kallakuga uuema lauluvormi poole. Just hilised korjandused tugevdavad muljet Laiuse lauludest kui tüpoloogiliselt hägusatest, uuemapoolsetest ja ebatraditsioonilistest.

Kui projitseerida Laiuse laulud ülemaalsele korpusele, siis võivad silma hakata lüngad: puudub üks või teine esinduslik tüüp, mida on harjutud nägema antoloogiates ja lugemikes, koguni mõni laululiik paistab olevat tüübivaene ja silmapaistmatu. Kui aga vaadata Laiuse (või ka mõne teise kihelkonna) laule nii, nagu nad omaette võetuna on, kujuneb palju parem mulje. Märkame õnnestunud sõnastuses laule: mõnel laulikul üks või kaks, mõnel lausa mitu järgemööda. Ka lühikeste tekstide puhul võib tihti nentida, et vähestesse värssidesse on suudetud palju mahutada, nii et nad mõjuvad igati lõpetatuina. Mõne ülemaalises arvestuses haruldasema tüübi puhul on isegi üksainus variant röömustav leid. Huvi pakub terve hulk sageli ühevარიandilisi Laiuse laule, millel vähemalt meie praeguste andmete põhjal pole otsesemaid vasteid ka teistes kihelkondades, aga mis ometi jätavad mulje, et need on olnud laiemas traditsioonis.

Iga „Vana Kandle“ köide peegeldab vastava kihelkonna repertuaari kõrval ka ajastu folkloristika ning koostajate hinnanguid ja eelistusi. Kokkuleppeline, suures osas pikema aja traditsioone järgiv ja neid kohaldav on tüüpide määramine ja tüübinimetused, samuti ka laulude liigitus ja järjestus köites. Käesoleva köite liigitus püüab küll arvestada funktsiooni, kuid kuna sellekohaseid teadmisi on napilt, siis sai tähtsamaks liigitusaluseks laulu teema ja lõpuks suuresti ka kujunenud tava. Järgnev ülevaade näitab, et korduvalt on tulnud teha kompromisse kahe või koguni mitme liigitamisvõimaluse vahel.

Lüroepika on eesti folkloristika traditsiooni kohaselt esinduslik laululiik, millega regilauluväljaanded sageli algavad. Nagu osutab juba termin *lüroepika*, peaks tegu olema põhimõtteliselt jutustavate ehk eepiliste lauludega, millel aga on tugev kallak tundeluule ehk lüürika poole. Üldiselt on Eesti regivärsside seast lüroepika eraldamine tihtipeale problemaatiline. Ulatuslikuma sündmuste arengu asemel on sageli kirjeldatud üht lühikest episoodi, aga puuduvad ka tunnete avaldamine ja näiteks dialoogid, mis on paljude lüroepiliste laulude iseloomulik koostisosa. Suurelt jaolt johtub see laulude unustusse vajumisest, mistõttu konkreetse teksti lüroepika hulka lugemisel on sageli tuge andnud

teised ja täielikumad variandid kas Laiuselt või kaugemalt. Siiski tuleb möönda, et liigiline ebamäärasus võib olla ka olemuslik. Kindlasti pole teravat vahejoont lüroepika osas ja paljude muudes osades toodud laulude vahel.

Lüroepika osa algab müütiliste või pigem müüdi põhjaliste lauludega, mille kunagi tõsiselt võetud sisu oli muutunud ajapikku „ilujutuliseks“.³ Selline on „Harja otsimine“ ja selle liitosad, millega võib liituda „Mõök merest“. Muistsete tekkelugude aluspõhja võib aimata laulus „Mere pühkimine“.

Läänemeresoomeline „Suur tamm“ põhineb väga vanal ja laia levikuga kujutelmal maailmapuust. Laiuse variandid sisaldavad erinevaid liitosi, millest mõned, näiteks „Liigsõja“ osutavad selgelt laulu ümbermõtestamisele olustikulises ja meelelahutuslikus suunas. „Pühkmed merre“ liitosana seostub taas teistpidi mere pühkimisega, kusjuures tamm (või tammetaim) leitakse pühkmetest. Läänemeresoome müütilise olemusega lauludes ongi meri tihti koht, kust asjad alguse saavad.⁴

Samuti väga vana müüdi põhjala ja laia rahvusvahelise levikuga on „Tähemõrsja“.⁵ Esimene kahest Laiuse variantist on selle tüübi alla paigutatud tingimisi: teksti ühendab tüübi tavapärase kujuga ainult motiiv ihaldatava neiu tavatust algupärast. Teine variant sisaldab tüübile iseloomulikku taevakehadest kosilaste motiivi. „Kuldnaine“ on ühelt poolt kosjateemaline laul, teiselt poolt evib see imevõimetega sepa kuju kaudu ka müütilist haaret. Laiuse materjal esineb laul madaldatud kujul: tegemist on puunaisega. Muidugi pole puunaise redaktsioon Laiusele eriomane.⁶

„Nuttev tamm“ on õieti kosjafantaasia, millel on „Suure tamme“ kaudu üsna haprad seosed müütilise maailmapildiga. Vaieldamatult on müütiline algimpulss laulutüübil „Hiie noormees“. Kuigi Hiie noormees jääb vihjeliseks kujukaks nii Laiuse kui teistegi kihelkondade variantides, on sõna *hiis* variantidel väga erinevaid usundilisi konnotatsioone paljudel läänemeresoome rahvastel.⁷

Neile järgnevad selgelt maist mõtteviisi esindavad mitmevariandilised „Arg kosilane“ ja „Kaevul kosija“, mis mõlemad kasutavad kosjateema käsitlemisel huumorit.

Laulu „Neiud põlgavad“ paigutamist lüroepika alla õigustab laulude struktuur: neljast variantist kaks on korduslaulud.⁸ Variant 4 näitab aga, et laulu püsimise tagas uuetüübilise, refrääni ja värsikordusega viisi kasutuselevõtt. „Tütart vette“ ja „Tütart tapja“ on paljuski lähedased, käsitledes tütart ja poegade erisugust väärtustamist perekonnas – ja seda naiste poolt nähtuna. Esimeses keeldub ema tütart surmamast, teises soostub seda

³ Jakob Hurda kasutatud termin, vt Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Rāpinä ja Vastseliina lauludega. Välja annud Jakob Hurt. Ezimene köide. Helsingi, 1904, lk XXXIV.

⁴ Matti Kuusi, Suomen kirjallisuus I. Kirjoittamaton kirjallisuus, 1963, lk 65.

⁵ Ka „Salme laul“ – vt Uk Masin, Salmelaulu paralleelidest. – Aarded tellistes. Koostanud ja toimetanud Mari-Liis Tammiste, Risto Järv, Kristi Salve. Tartu, 2011, lk 245–261.

⁶ Vt Eesti rahvalaulud I. Tartu, 1926, lk 73–109.

⁷ Mauno Koski, Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue. Semanttinen tutkimus II. Turku, 1970.

⁸ Oskar Kallas, Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoese. I Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 15: 1. Helsingfors, 1901.

poja survele tegema ja peab kahetsema. Kuigi nimetatud laulud näivad väljendavat üsna tänapäevaseid ideesid, kajastuvad neis kauge mineviku karmid olud, kus soovimatute laste hukkamine või hülgamine oli aktsepteeritav. „Tütarde tapjas“ võib leida ka osutust hingelinnukujutelmale – räägus, tedres jm lindudes kehastusid tapetud tütarde hinged.

„Mehetapja“ („Maie laul“) on põhjendatult üks eesti lüroepika esindustüüpe. Ballaadis tuuakse meie ette jahmatavalt motiveerimatu mõrv – ja ometi sunnitakse kaasa tundma ka põgenevale mõrtsukale. Laiuse ainuke variant küll lõpeb kuritöö avastamisega, siin ei järgne sellele tavapäraselt, episood episoodilt pinget tõstvat Maie põgenemise ja pelgupaiga otsimise lugu.

„Joodiku kojukutsumine“ erineb eelmisest kardinaalselt. Perekonnaliikmete surmasid käsitletakse eesmärgiga mõista ja mõista anda, kes on kõige kallim. Eepikat on selles laulus minimaalselt, surmateated on tinglik-mänglevad. Laulu pikkus ei johtu sündmuste rohkusest, vaid episoodide kordusest.

Nii nagu eelmine, on omastevõrdluslaul⁹ ka „Veetele viibinud“, aga eelmisest nüansseeritum. Selles on mõistetamatuid motiivide liitumisi, kauneid looduspilte ja ootamatu lahendus. Nimelt mõistab ja kaitseb neiu vennanaine, keda on nii regilauludes kui muinasjuttudes kujutatud valdavalt negatiivsena. Laiuse variandid erinevad omavahel tugevasti.

„Haned kadunud“ on laul, mille sündmustik on ainult näiliselt argine ja sellisenagi põnevust tekitav, aga laiem usundilooline taust lubab arvata, et selles on algselt kujutatud hanede otsija teekonda teise ilma. Laiuse neljast variandist sisaldab ainult variant 1 kõiki tüübiomaseid episoodide.

Õnnetustest ja äpardustest kõnelevaid laule on veelgi. „Ehted katki“ on esindatud küll üheainsa katkendliku kirjapanekuga, mille sisu isegi ei osuta seosele tüübinimega. Seevastu „Härjad murtud“ oma kuue variandiga näib olevat tugevalt Laiuse traditsioonis, kuigi tüübiomast korduslaulustruktuuri pole mõnes variandis üldse, teistes on see ebatäielik. Iseloomulikud on liitumised teomehelauludega. Ka samalaadset häda kujutava laulu „Hobune varastatud“ ainuke variant jääb poolikuks, kuid selles on siiski tüübi tunnusvärsid „kurjast mehest kuusikus“ ja „vargast mehest vaavikus“. Lõunaeestilistes tekstides on varas *varikus*, kuid Laiusel annab algriimi välja *haaviku* kohalik murdeline vorm *vaavik*. See on tore näide murdepärase keelevormide kasutamisest poeetilise mõju saavutamiseks.

„Karja kauplejad“ räägib metafoorselt kosjaasjadest, mida näitab ka see, et Laiuse ainus variant liitub lauluga „Müüdnud neiu“.

Laul „Kass kaevus“ esineb sageli koos mitmesuguste kontaminatsioonidega, millest vähemalt osa on määratud lokaaltraditsiooniga. Laiusel on näiteks tavapärane liitosa „Pere-tütar ei viitsi vett tuua“. Laulu sündmustik areneb hoogsalt, lüürilisel meeleolutsemisel pole siin kohta. Ülikoomiliselt mõjub kaevu kukkunud kassi väljatõmbamise kujutamine kogu küla haarava aktsioonina.

„Kubjas ja toomes“ esindab uuemat ja samas mehelikumat osa lüroepilistest lauludest. Selleski laulus pole ruumi lüürikale. Kindlasti pakkus lauljatele ja kuulajatele

⁹ Matti Kuusi, Suomen kirjallisuus I, lk 344–346.

moraalset kompensatsiooni kaasaelamine südile teomehele, kes enda peksta laskmise asemel hoopis ise kuppjale tuupi teeb. Mälestused teotööst ja kurjadest kubjastest püsisid visalt veel põlvkondi. Rahvalaulude peamisel kogumisajal, 19. sajandi lõpuveerandil, oli veel elus neid, kes olid kõike seda kogenud. Pole siis ime, et sellest laulust võidi Laiusel talletada nõnda palju teisendeid. Samuti uuemasse kihistusse kuuluvad kaks lähedast laulu: „Mõisa rehest varastamas“ ja „Mõisa aidast varastamas“.

Laul „Saunamees Ants“ on samuti mõisaga seotud. Vana ja uue rahvalaulu vormivõtete kasutamine on varianditi väga erinev. Meie ette laotub laulu ajalugu, alustades valdavalt regivärsilaadest variandist 1 ja lõpetades tugevalt uue vormi poole hoidvatega.

Lüroepilised sõjalaulud on meil esindatud põhiliselt lauluga „Venna sõjalugu“, mis on ühtlasi laia rahvusvahelise taustaga.¹⁰ Laiuse neljast variandist on kaks fragmentaarsed: üks sisaldab ainult laulu algusosa sõjasõnumite ja venna teelesaatmisega, teine jälle koju saabunud venna mittetundmist/tundmist. Viimasel puhul pole sugugi selge, et kujutatakse just sõjast tagasipöördumist.

Legendilauludest on Laiuselgi tuntud kogu Eestis armastatud „Ori taevas“, mis on esindatud küll üheainsa, kuid pika ja täieliku variandiga.

Poetikalt sootuks erinev, kuid samuti ülemaaliselt populaarne laul „Maarja otsib poega“ on esindatud 5 variandiga. Mõnes (variandid 3 ja 4) on märgatavad regilaulu vormivõtted, mõnes (1, 2) on aimata mõistetamatu teksti päheõppimisest tulenenud asemantilisust. Kuigi tegu pole kaugeltki puhta regivärsiga, tasub mainida, et juba Jakob Hurt avaldas ühe variandi „Vana Kandle“ II köites.¹¹

„Imetegija“ on põnev ja piiripealne juhtum. Ühelt poolt esineb laulutüübi variantides (1, 3) otsesõnalisi väiteid, et imetegija on Jumala poeg, Maarja laps, s.t Jeesus. Teiselt poolt osutavad tema tehtud imed pigem muinasjututegelastele, kes täidavad raskeid ülesandeid kosjaretkel. Legendidele omane õpetlik alge selles laulus puudub. Teisendis 2 teeb imesid koguni minategelane, mis lähendab laulu poiste hooplemistele.

Laulud laulust ja laulikust on alates 19. sajandi esimestest rahvalauluväljaannetest paigutatud algusesse või siis kohe pärast lüroepikat. Päris mitmed selle rühma lauludest on leidnud korduvalt avaldamist ka rahvalikes trükistes. See on mõistetav, sest tegemist on poeetilisel kõrgetasemeliste lauludega, mis kannavad ülesehitavat sõnumit. Laul aitab unustada eluraskusi, saada jõudu lauljate kokkukuuluvustundest, tunda rõõmu laulus loodud fantaasiailmast. Mõnegi arhiiviteksti juures on märgata trükiteisendite mõju, mis on lausa ootuspärane, arvestades kõnealuste laulude soositust nii laulikute kui trükkitoimetajate seas.

Käesolevas „Vana Kandle“ köites on laule laulust ja laulikust 33 laulutüüpi. Paljudel juhtudel on tegemist liitlauludega, kusjuures liituda võivad teised samateemalised

¹⁰ M a d i s A r u k a s k , „Venna sõjalugu“ ja inimõtlemise muutlikkus. Setu lüroepiline regilaul kui pideva distantseerumise ja muutumise dokument. – Kust tulid lood minule... Artikleid regilaulu uurimise alalt 1990. aastatel. Tartu, 2000, lk 57–121.

¹¹ VK II, nr 491.

või hoopis muu ainevaldkonna laulud. Kaetud on siiski kõik alateemad. Esimene neist puudutab laulude saamislugu. Ratsionaalse seletuse annavad „Laulud tööl õpitud“ ja „Lauliku soost“. „Laulud lutsu suust“ võib olla tõeselt võetud metafoor, aga ka üleemeelik absurd. „Lauliku lapseõli“ annab jälle mõtlemisainet. Laiuselt on mitu teisendit, kuid kõik need on hilised, pärinedes Priidu Tammepuu ja ta õpilaste kirjapanekutest. Algselt on lindudelt laulu õppimise motiiv kuulunud Lõuna-Eesti laulualale. Mujal on lähtunud Miina Härma – Aino Tamme töötlustest, mis võis hilisemal ajal tõesti hakata folkloorset levima. Mõnel puhul on see ilmselt saanud hällilaulu funktsiooni, mis näitab folkloorset ümbermõtestamist. Koostajad on laulu paigutamisel siiski lähtunud lindudelt laulu õppimise motiivist.

Mitmed laulutüübid kiidavad head ja laidavad halba laulikut. Viimaste hulka kuuluvad laulutüübid „Otsid hobusevorsti“, „Alles suu verine“, „Võta regi rindadeks!“, „Laulad sea sõnu“, „Mis sa, sitikas, sirised!“, „Mida suust kukub“ ja mõni teine, mis sageli on mitmekaupa liitunud. Tekstid marginaalinumbri 145, 146, 150 jt on suure tõenäosusega kuulunud pulmades peiu- ja pruudipoolsete laulikute vastastikuse sõnasõja juurde, mis on suubunud otsesesse sõimu. Väärrib rõhutamist, et tegu pole sugugi spontaanse sõimuga: vastavad laulud on traditsioonilise sõnastusega ja sageli ülemaalse levikuga. Muidugi on sellised halvustavad laulud mõeldavad ka muus kontekstis.

Regilaulule on omane, et käsitletavad teemad, näiteks lauliku võimed ja oskused, leiavad põhjaliku läbikatsumise *pro et contra*. Laulude „Roostetanud hää!“ ja „Hädine hää!“ vastukaaluks on „Hea hää!“. Esile on tõstetud ka sõnarikkust: „Palju sõnu“. Julgelt ja enesekindlalt laulmisest on juttu tüüpides „Õhtul ilus laulda“, „Küla jääb kuulama“ ja „Laulan ligi küla“. Viimases esinevad paikkondlikku kuuluvust näitavad kohanimed Laiuse ja Leedi. Eelnimetatuile vastanduvad „Arg laulik“ ja „Kurb laulik“. Viimases kujutatakse väliselt nähtava ja tegelikkuse kontrasti. Julget fantaasiat, aga võimalik, et ka usku sõnamaagiasse väljendavad laulutüübid „Laulan mere maaks“, „Lauldud hobu ja sadul“ ning „Laulust saar“. „Nüüd pole suul sulgejat“ on nii laulmist kui neiupeõlve ülistav. Mitmetel siin nimetatud jäävatel lauludelgi on kokkupuutepunkte teiste laulu-liikide ja temaatiliste rühmadega.

Laulu ja laulja eneseväärtustamist osutavad „Lauliku vaev“ ja „Laulikule palka!“. Viimases on koguni neli varianti ja tegu on sealjuures laialt levinud, lausa läänemeresoomelise, seega vana lauluga. Üle-eestiliselt tuntud on kaunis „Laula, kuni elad!“, sealjuures on sõnastus paljudes eri kihelkondade teisendites väga lähedane. On selge, et neis, nagu ka Laiuse variandis 1 kajastub varane trükitekst.¹² Teine Laiuse variant on vastupidiselt esimesele vägagi iseseisva sõnastusega, rõhk on peamiselt elu kurbuse talumisel.

Tähelepanuväärselt palju variante (9) on laulutüübist „Suude sulg“. Selles laulus tor-kavad silma regilaulule võõrad sõnad ja sõnaühendid (*keelekõlks, pajatisvaip* jne), mis esinevad üleskirjutustes tihti mitmel viisil moonutatult. Tegu on lauluga, mille levikut on otsustavalt mõjutanud Friedrich Reinhold Kreutzwaldi trükitekst.¹³ Laiuse variandid

¹² Eesti-ma rahva Kalender, ehk Täht-ramat 1828 aasta peäle. Tallinn, 1828.

¹³ Friedrich Reinhold Kreutzwald, Viina katk. Tallinn, 1973, lk 36–37; esimene trükk ilmus 1840, teine, täiendatud trükk 1881.

pärinevad valdavalt usaldatavalt kogujatelt, nad pole ka omavahel ega trükitekstiga otseselt kattuvad. On tõenäoline, et käesolevalgi juhul on kirjanduslik versioon jõudnud rahvasuhu.

Peatüki „**Meelelahutus**“ esimene alaosa „**Kiigelaulud**“ on samuti kaunilt sõnastatud, värvi- ja fantaasiarohked, ning annavad tõelise maast-lahti-elamuse. Laiuse, nagu Põhja-Tartumaal ja üldse kogu Põhja-Eestis, oli kiikumine pikema kevadsuvisse ajajärgu meelelahutus. Kiigelaulude tuumikalale, Viru-, Harju- ja Järvamaale omased pikad kiigetsükliid, mille üheks osaks on sageli „Kiigu kaugele“, puuduvad isegi Laiuse varasematest korjandustest. Ilmselt hakkas kiigelaulutraditsioon taanduma juba 19. sajandi keskpaiku.

Väljaandes on 17 kiigelaulude teksti, neist mõned kahest või kolmest laulutüübist koosnevad liitlaulud. „Tulge kiigele, tooge mune!“ on tuntud ülemaaliselt, mitte üksnes Lõuna-Eestis, kus kiikumisaeg oligi seotud „munapühadega“. Tähelepanu äratav, et viiest Laiuse variandist üks varasem (2) ja üks hiline (4) sisaldavad sama motiivi, mis ei kuulu tüübi põhikujusse. Variandis 1 esineb haruldane motiiv, millel on üksainus lähedane vaste Kolga-Jaanis.¹⁴ Niisugused Põhja-Eesti kiigelaulualal populaarsed tüübid nagu „Kiigel kartlik“, „Ei kullad kulu kiigel“ ja „Ilus neiu kiigel“ on esindatud üksikute variantidega vanemates kogudes. Just need laulud peegeldavad kiigelaule kui neidudele omaseid.

Rida laule on adresseeritud noormeestest kiigesepadele. Need on kas laitvad: „Kiik sobimatul kohal“, „Kitsas kiik“, või tunnustavad: „Kallist puust kiik“, millest on Laiuse kiigelaulunappuse taustal silmapaistvalt tervelt kolm varianti, samuti kolmevariandiline „Kiige toomine“. Need eranditult Laius-Tähkvere (Sadala) vallast üleskirjutatud laulud sisaldavad jälle kohalikke toponüüme Sadala ja Tähkvere.

Pillimängust on üksainus laul „Pill ei toida“. See teema on üldse vähe viljeldud. Siinne laul osutab pillimängu ohtlikule seosele kõrtsi ja muude joomakohtadega.

Mängulaulud jagunevad vanemateks ja uuemateks. Vanemate laulumängude koosseisu kuuluvad regivärsiline laul, dialoog ja (sageli sportlik) tegevus.¹⁵ Tuntud laulumäng on „Nõelamäng“, millesse kuuluv laul on esimesi kirjapandud regivärsse aastast 1680.¹⁶ Laiuse ainuke variant on sellest traditsioonilisest kujust täiesti erinev. Tegu on ilmse improvisatsiooniga, milles on kasutatud traditsioonilisi vormeleid.

„Lambamäng“ on küll esindatud koguni 5 variandiga, kuid mängukirjeldused puuduvad. Ainult vanemates kirjapanekutes (1, 2) on mängulaul tüübiomane, hilistes õpilaskirjapanekutes esineb kõrvalisi motiive ja pole selge ka laulu kuulumine mängu juurde. „Hobusemängu“ ainuke tekst annab nii arusaadava mängukirjelduse kui ka ilusa regivärsilise laulu.

¹⁴ H, Kolga-Jaani 2, 213/5 (132), vt ka VK II, lk 253–254.

¹⁵ Ruth Mirov, Regivärsilise ekspositsioonlauluga voormängud. Tüpoloogia, struktuur, poeetika. Tallinn, 1998.

¹⁶ Edward Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. Tallinn, 1963, lk 60–62.

Vana „Väravamäng“ oli üks neist, millest tekkisid uemate vormitunnustega versioonid. Niisugusest uuest versioonist, mis räägib silla parandamisest, on väljaandes kaks õpilaskirjapanekut, mis märgivad omal moel mängutraditsiooni järjepidevust.

„Oldermannimängu“ puhul on raske leida regivärsilist algkuju. Ilmselt on see laenu-line mängulaul, millele osutab juba sõnavara. „Vanasse Kandlesse“ on ta on võetud kui tähis regivärsiliste rahvalaulude siirdevormilistega asendumise teel. Kõik neli varianti on hilised kirjapanekud, selle puudumine vanematest kogudest johtub ilmselt kogujate rangemast uue ja vana piiritlemisest. „Nukumängu“ laul on küll regivärsiline, kuid selle põhiosa pole tüübipärane.

Olemuselt samuti siirdevormilise „Midrilinnumängu“ variantidest vähemalt esimene on kirja pandud 19. sajandi lõpul, mis võiski olla selliste laulude ja mängude käibeloleku lõpuaeg.

Ka mängulaulude osa lõpetav „Kes sind käskis kosja tulla!“ on siirdevormiline, siiski küllalt regivärsilähedane muuseas ka viiside poolest, kui neid on fikseeritud. Laulu üheks levikukeskmeks ongi Põhja-Tartumaa.¹⁷ Näeme, et vanemaid mängulaule on Laiuselt talletatud äärmiselt napilt.

Teekäigulaulud on, nagu nimestki nähtub, funktsiooni põhjal eristatud laulurühm. Temaatikalt on need laulud üsna erinevad ja seetõttu on väljaande koostamisel sellegi laulurühma puhul tuginetud analoogiatele ja oletustele. Laulurühmale iseloomulikud värsid, nagu *Lähme seda teeda mööda, Kus me lähme vastu ööda, Kuhu meie läheme kolmekeste*, paiknevad sageli laulu alguses ja viitavad funktsioonile. Pikka teed oli ju kahtlemata ladusam lauldes käia. Tavaliselt järgnevad sissejuhatavatele värsidele kirjeldused millestki ebaharilikust või üleloomulikust. Heaks näiteks on „Imemaa“, mille viiest variandist neli on muide ühe pere traditsioonist fikseeritud. Sama fantaasiarikas „Neiu linn“ („Imelik linn“) on ühes varases kirjapanekus liitunud „Riia rikkumisele“, aga võib esineda ka muudes liitumistes või üksi. Tüübist „Tulge öömajale!“ järelduks justkui, et seda on lauldud teel olevatele neidudele, kuid kõige ilmsemalt on kutsujad ainult kujuteldavad. „Orjade tee“ oma liitosaga kuulub samuti funktsionaalsete teekäigulaulude hulka. „Imelik maja“ ja „Teeksin toa tuule peale“ seostuvad teema põhjal „Neiu linnaga“. Laulurühma alustavad „Soomesild“ ja „Tore sõit“ pole ju teekäigu-, vaid sõidulaulud ja nende funktsioon oli midagi muud kui üksluise astumise elavdamine, kuigi eriti viimati nimetatud on neidude lauludega ühist fantaasialendu. Järgnevat laulu „Kodu kaugel“ võiks pidada eelkõige lahkumislauluks.

Laulurühma „**Külalised**“ ainuke laulutüüp „Külaliste roog“ on õieti pilkelaul soovimatu külaliste aadressil. Teise variandi liitosa on pulmalaul, milles halvustatakse peigmeest.

Ebamäärasteks jäävate esitamissituatsioonidega, kus aga üsna ilmselt on olnud mängus õlu ja viin, on seotud nn **jorutused**. Laulurühma nimetuse võttis kasutusele juba Jakob Hurt.¹⁸ Nende aineks on väga erinevad eluvaldkonnad, ühendavaks aga käsituslaad. Hurdal oli läbinägelikkust märgata jorutuste ning pilke- ja naljalaulude erinevust, kuigi

¹⁷ Ingrid Rütel, Eesti uuemad laulumängud. Tallinn, 1980, lk 299–304.

¹⁸ VK II, alaosa IX „Pilkamise ja nalja laulud. Jorutused“.

neil on ühisjoonigi. Sageli algavad jorutused asemantiliste trallitussõnadega, mis on küll omased ka temaatiliselt selgematele meestelauludele. Tulebki mõnda, et peale selles alajaotuses toodute esineb jorutustele omaseid jooni nii mõneski mujale paigutatud laulus. Et näitlikustada seda, mis teeb jorutusest jorutuse, võiks kõrvutada laulu „Imed“ teekäigulaulude hulka kuuluva „Imemaaga“. Mõlemas kirjeldatakse võimatuid olukordi, aga kui „Imemaas“ kujutatakse kaunist fantaasiamaad, siis „Imed“ põhineb tegelikkuse pahupidi pööramisega saavutatud koomikal. Oluline koht jorutustes on pikkadel parallelismiahelatel. „Rommelgane rüü“ kolm Laiuse varianti koosnevad 5–6 paralleelvärsist, mis loendavad algriimi järgides absurdsetest materjalidest tehtud kehakatteid. „Sandi nädalapäevad“, „Nädalapäevade tööd“ ja „Nädalapäevad“ võtavad aluseks nädalapäevade nimed, millest igäihe külge haagitakse allitereeruvad omadussõnad või tegevused. Tervelt 7 varianti on tüübist „Palju“, kus alliteratsiooniahelat hoiab koos lõpukordus *palju*. Sama võtet kasutavad „Jätkud“, „Meil on ka“, „Raha kodus“, „Kubjas koera seljas“ ja „Hakkan peale“.

„Nälja peksmine“ käsitleb 19. sajandi lõpus inimeste mälestustes elanud reaalselt ja kohutavat nälga, kuid seda tehakse jälle absurdivõtmes, eriti kahest variandist teises, kus on lisaks obstsõönsevõitu lõpp. „Laseme kuppu Kaiela“ ainus Laiuse tekst on ainult kahevärsiline. On ülimalt kahtlane, kas seda niisugusena on kunagi lauldud, pigem on tegemist meeldejäädud fragmendiga, millest on kujunenud kõnekäänulaadne üksus. Ka mitmed teised jorutuste alla liigitatud tüübid võisid olla pigem ütlemlised või rütmistatud lugemised. „Lõputa laulu“ eesmärgiks oli petta kuulaja kõrva, nii et samade ridade lõputu kordamine jääks märkamatuks. Eriline esitus, ilmselt väga kiire ja ebaselge intonatsiooniga, oli tüübil „Sandi nädalapäevad“, mis püüdis jätta santide poolt tavapäraselt esitatavate vaimulike värsside muljet.

Näib, et jorutustel on küll vana aluspõhi, aga nad kerkisid 19.–20. sajandil rohkem esile teiste laulude unustusse vajumise tõttu. Jorutustele ei pakkunud konkurentsi koolis ja kooris õpitud laulud, mis võtsid võimust noorte koosviibimistel, perekonnapidudel ja mujal ning tõrjusid kõrvale regivärsilased tavandi- ning lüürilised laulud.

Kui jorutused annavad mitmel moel märku, et neid lauldi või jorutati joomase peaga, siis järgmise osa laulud räägivad otsesõnu õllest, selle tegemisest ja joomisest – ning ka joomise tagajärgedest, seda küll joodikust mehe enda poolt nähtuna (laulud joodiku naise kannatustest on paigutatud abielulaulude alla). Tegelikult pole suurt vahet jorutustel ja **joodikulaulude** osa esimesel laulul „Meeste õlletegu“. Selleski on tegemist paralleelvärsside kuhjamisega ja sõnakordusega (*mees* ja selle täiendiks olev kohanimi).

Õllelauludest on ammu Soome uurijate tähelepanu äratanud „Humal hõikas“ ja reegli-päraselt sellega liituv „Õlu viib meeled peast“ huvitavate välisparalleelide tõttu. Laul arvataksegi kajastavat läänemeresoome-balti kontakte.¹⁹

„Õllest saar“ on esindatud 5 üleskirjutusega vanemates kogudes, millest enamik on vägagi lähedased. Lisaks selgub, et vähemalt variante 1 ja 5 on lauldud mingi uuema viisiga. Kuna väga lähedasi tekste – vahel ilmselt sama viisiga esitatuid – on kirja pan-

¹⁹ Vt Matti Kuusi, Suomen kirjallisuus I, lk 138–141.

dud ka teistest kihelkondadest, siis suunab see mõtted võimalikule ühisele (kirjalikule) allikale. Järgnevad bravuursed „Joo, kurk!“ ja „Ei tüdi õllest-viinast“. Kaine pilguga nähakse joomasõprust laulus „Seni sõbrad, kuni õlu kannus“. „Tere, kõrts!“ oma liitosaga meenutab mõneti pulmamaja teretust, kuid ta kontekst on raskesti aimatav. Järgneb rida ühevარიandilisi laule, mida ühendab idee joomisest kui vaesuse põhjustajast: „Raha jäi õllevaadi otsale“, „Kopik kõrtsi“, „Juhtusin jooma kimpu“, „Jõin hobuse maha“. Tasub rõhutada, et kõik need, nagu muudki õlle- ja joomalaulud on vormiliselt puhtad regivärsid. „Kõrtsinaine tütar“ on sisult hoiatuslaul, selsse alajaotusse paigutamist tingis asjaolu, et kõrtsilakas oli seksuaalmoraal kahtlemata rohkem ohustatud.

Kalendritähtpäevadel, nendega seotud tavadel, ka tavanditoitudel ja muidugi **kalendri-lauludel** oli traditsioonilises ühiskonnas äärmiselt tähtis osa inimese elu liigendamisel. Rahvakalendis tähistatavad pühad ja tähtpäevad olid seotud astronoomilise, fenoloogilise ja töökalendri oluliste punktidega. Kõikide kalendritavandite juurde laulud ei kuulunud – või siis kuulusid ainult teatud laiemates või kitsamates piirkondades. Laiuse puhul võib oletada, et lisaks käesolevas väljaandes avaldatavatele olid tuntud ka jaanilaulud, aga neid pole millegipärast rahvaluulekogudesse jõudnud. Tegemist on ilmselt juhuslikkusega, mis kujunes kogumises käigus: mida üleskirjutaja küsis, mis laulikule endale meelde tuli.

Mardilaul on väljaandes koguni 19 ja need on väga erineva kvaliteediga. Viis esimest kirjapanekut 19. sajandist on pikad, neis kajastuvad tavandi eri osad alates palvest sisse lasta ja lõpetades andide eest tänamisega. Ei puudu teekonna kirjeldused, tantsulaul, palve perenaisele jm. Viimasel sajal aastal jäädvustatud laulud on lühikesed, koosnedes enamasti ainult palvest sisse lasta. Ometi on uuematel üleskirjutustel ka eeliseid: neis kirjeldatakse rohkem kombestikku ja selle muutumist ajas.

Teatud erinevustega kehtib eelõeldu ka **kadrilaulude** kohta. Nimelt on 7 kadrilaulu kõik alles möödunud sajandil kirja pandud. Pikim tekst 1930. aastast on sealjuures väga improvisatsiooniline. Väärib tähelepanu, et enamasti ei mäletatud eelmise sajandi lõpu-poolle ei kadri- ega mardilaulude viise, kuid kohati nähtub kirjapanekutest, et kasutusel olid refräänidega viisid.

Võib oletada, et varasemal ajal ei peetud täiemõõdulisteks vanadeks lauludeks jõulu- ja vastlalaule. „Jõudke, jõulud!“ ongi pigem lühike lugemine kui laul. Välja arvatud esimene variant, mis pärineb Mihkel Kolluka rohkesti muidki lühikesi tekste sisaldavast korjandusest, on ülejäänud hilised. Samuti lühike, kuid algselt loitsulise iseloomuga on vastlalaul. „Linad liulaskjale!“ on esindatud 9 tekstiga, millest taas ainult üks on 19. sajandist. Kuigi Mihkel Ostrov ja Oskar Kallas on 1888. a Vaivarast kirja pannud samasuguse 4-värsilise laulukese,²⁰ on see pigem erand selses mõttes, et vaevuti niisugust lühikest laulu või lugemist kirja panema, kuigi just sellistena nad rahvasuus elasid.²¹

²⁰ Vt VK XII, nr 565.

²¹ Näiteks Kodavere 18 varianti on kõik samasugused lühikesed ja ühemotiivilised nagu Laiusel. Vt VK XI, nr 270–287.

Looduslaulud on teema alusel moodustatud mitme alljaotusega laululiik. Laulud erinevad üksteisest suuresti käsitluslaadilt. Tundub tõenäoline, et need laulud polnud seotud kindla esitamiskorraga, vaid laulmise eelduseks oli ehk jõudeaja olemasolu ja vastava teema aktualiseerumine.

Põllumehe õnnetust – viljasaagi nurjumist – kujutab „Külma võetud vili“, mida on tähelepanuväärselt palju (8 varianti) kirja pandud. **Ilmastikunähtuste** (külm, rahe, põud, rooste) põhjustatud häda üle kurtmine viib siiski kaudselt kosjateemade juurde, nagu kinnitavad ka liitosad (variant 5). Talitee ootusest kõneleb „Et saaks saan sõitma“, külma üle kurdab „Külm külmetab mind“. Aastaaegadest kõnelevad veel „Kevad põllul“ ning „Kevad ja sügis“. Viimane laul on avaldatud juba Mihkel Veske poolt²² ja kuna tegemist on tõesti kauni lüüriilise lauluga, on seda taasavaldatud. Laiuse variandi lähedus trüki-tekstile on tähelepanuväärne.

„Paista, päev!“, millele liitub „Rannas süüakse kala“, viitab naabritevahelisele, ilmselt siiski poolnaljatlevale kadedusele, nagu ka „Vihm mujale maale!“, millega samuti võib liituda „Paista, päev!“. Ilmastikuteemaline on veel mõneti improvisatsiooniline „Tule välja, päevakene!“.

Laulud lindudest on väga mitmelaadilised. „Varesemunad“, millest on seitse head üleskirjutust, on mõnes mõttes lähedane lastelauludele. Tähelepanuväärselt esinevad mõnes variandis toponüümid Vaiatu ja Puiatu, millest esimene on naaberkihelkonda Tormasse kuuluva küla nimi, huvipakkuv ka etnilise ajaloo seisukohalt.²³ Puiatu-nimeline küla asub Põhja-Tartumaal, Maarja-Magdaleena kihelkonnas.²⁴

Laulutüüp „Kurg ja vares“ on mõistukõneline: eri linnud annavad vastandlikke hinnanguid neidudele. Kaks Laiuse kirjapanekut esindavad kumbki ainult üht poolt.

„Kurg kündmas“ on põnev laul, milles on parasjagu eepilist alget. VK viimastest köidetest mõnes ongi laul paigutatud lüroepika alla (VK VIII, VK XII), mõnes lüürika alla (VK XI). Laiuse tekstid ei sisalda küll eriti salapärast kure lüpsmise episoodi ja sellele järgnevat sündmuste kirjeldust, mis põhjendab nende esitamist loodulaulude all. „Linnuke mäe peal“ on siirdevormiline. Laulud käost esindavad puhast regivärsilüürikat, kuigi mõni tekst on fragmentaarne. Eelnimetatuist erineb „Vaeslaps käoks“, mis on irdosa samanimelisest muinasjutust ATU 720.²⁵ „Lindude õlu“ oma liitosadega on taas võrreldav loomamuinasjuttudega, milles loomad kavandavad ja teevadki mitmesuguseid töid. „Kull kutsumata“, mis võib eelmisele liituda või ka üksi esineda, kujutab jälle linde inimlikult toimimas, pidutsemas ja tülitsemas. Mõlemast on variante nii vanades kui hilistes kogudes. Sisust lähtudes on siia alaliiki paigutatud ka „Kuhu pean pesa tegema“. Kirjapanija

²² Eesti Rahvalaulud. Rahva suust korjanud ja välja andnud Dr. M. Veske. Esimene anne. Eesti kirjavara 2. Tartu, 1879.

²³ Valdek Pail, Põhja-Tartumaa kohanimed. Tallinn, 1963, lk 263.

²⁴ Samas, lk 167.

²⁵ Hans-Jörg Uther, The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Part I–III. FF Communications 284, 285, 286. Helsinki, 2004.

määratluse järgi on see „Vaese laul“ ja seega võib laulu mina olla inimtegelane ja *pesa* vastavalt kodu metafoor.

Laulud loomadest on samuti väga erisugused. Näiteks hobusest kõnelevad nii fantaasiaküllane „Heinast hobune“ ja „Ehitud hobune“ kui kahemõtteline, kuid koguni 5 variandiga esindatud laulutüüp „Teohobuse söök“. Tegelikult taluhobusest on juttu laulutüüpides „Vares ootab hobuse surma“ ja „Kiidan teohobust“. Viimane on hea näide märgatava varieerumise ja tüübiomase invariandi tasakaalustatusest. „Hobu jookseb ohja tõttu“ on taas vanasõnalaadne tekst.

„Hirnum selgaistujaid“ kiidab toredat hobust, aga sedakaudu ka hobuse omanikku. Laulu mina on enesekindel ja uhke noormees, kindlasti ka ihaldatav kosilane. Laulust on olemas trükiversioon „Kuldakapja kõrvikene“, mille mõju on tunda viimases variandis. „Hobuse ja härja tuli“ on huvitav laul, kus loomade dialoogist selgub nende ebavõrdne kohtlemine. Siiski pole hobune ja härg inimeste allegooriad. 2. variandi lõpuosa kirjeldus sellest, kuidas härja liha kõlbab inimeste söögiks, loob seosed setu legendilauluga „Jeesuse sõit“.

„Hobuse otsija“ algusosa põhineb „Hobusemängul“. Samuti mitut päritolu motiividest (võib leida isegi itkuparoodiatele omaseid värsse) on liidetud „Hobuse surm“.

Lauluga „Härg läks mõirates mäele“ liitub „Hästi kündsin härra väljad“, mis kaldub töölaulude poole. Hobuse ja härja esinemust võrreldes on härg selgelt tagaplaanil. Oli ta ju ainult tööloom, samal ajal kui teohobuse kõrval on ka toredaid ja ehitud hobuseid uhke sõitjaga. Laulutüüp „Loomad vilja söönud“ sisaldab eepilist alget nagu paljud muudki laulud loomadest. „Läti lammas“ on õigupoolest mõistatus, mis on käesolevasse köitesse võetud huvitava piiripealse näitena. „Seatapmine“ esindab jälle algelist eepikat, eriti liitudes tüübiga „Kass kaevus“. Tunnetel, hinnangute andmisel ja muul sellisel pole siin kohta, on sündmuste pidev edasiandmine.

„Pisike punane põrsas“ sarnaneb loomamuinasjutuga, kus loomad käituvad inimlikult, näiteks järglastele elutarkust jagades. Ühele variandile on liitunud „Siga rikkus Riia linna“, mis esineb ka iseseisvalt. Ilmselt on viimati nimetatud laulutüübi „Riia rikkumine“ parafras.

„Rähn ja siga“ on ühtaegu mõistukõneline, filosoofiline ja muinasjutupärane. Väidetakse, et igäihe igasugune töötegemine ja vaevanägemine ei anna soovitud tulemust. „Perenaine peksis kassi“ seevastu on madalastiilne ja laia traditsiooniga laul, kuigi ainus Laiuse teisend on sihitud ilmselt konkreetse kohaliku mehe Tramp-Ansu pihta.

„Põdratapia“ on tugeva jutustava algega laul. Loogiliselt liitub „Sarvest sadul“, seevastu „Imed“ ja „Naiste taplus“ liitosadena mõjuvad juhuslikena. Küsimusi äratav kahe üleskirjutaja (Mihkel Ostrov, Martin Napp) variantide väga suur lähedus. Millel see põhineb, jääb teadmatuks, kuna kogu Nappi korjandus on saladusliku saamislooga (vt kogumise ülevaatest, lk 57). „Jänese õhkamine“ on Eestis käibinud pikemat aega mitmetes redaktsioonides, millest osa on kirjanduslikud, osa suulised.²⁶ Laiuselt kirja pandud variantidest

²⁶ Herbert Tamper, Laul jänese õhkamisest eesti rahvatraditsioonis ja kirjanduses. – Vanavara vallast. Tartu, 1932, lk 59–116.

on väljaandesse võetud vähemalt osaliselt folkloorse päritoluga tekstid. „Kits ja krapp“ on esindatud kolme üpris erineva variandiga, nagu see ongi suulise leviku puhul loomulik.

Alaosas „**Taimed**“ on „Sõidaksin Sõõrumäele“ muretut meelt avaldav laul, mis võib olla kujunenud marjuliste funktsionaalsest laulust. „Võine mets“ on äärmiselt ilus ja huvitav. Söömiskohta kerkinud mets, mille puudest saadakse mitmesuguseid esemeid, tuletab mitmeti meelde nii „Õllest saart“ kui „Suurt tamme“. Sellesse laulurühma on paigutatud ka „Kalajõgi“, millele on liitunud motiiv „Oksad oravaid täis“, moodustades ülemaaliselt levinud terviku. „Odra ja kaera tüli“ järgib „Hobuse ja härja tüli“ struktuuri: isikustatud teraviljad heidavad teineteisele ette teenimatult paremat kohtlemist. Laulust on tervelt viis varianti vanemates kogudes.

Mõistatuslaulud on Arvo Krikmanni sõnul „kummaline fenomen“, omamoodi vahežanr mõistatuste ja laulude vahel.²⁷ Vormilt on nii küsimus (mõistatus) kui vastus regivärsilised ja neid lauldi, mõistatamine ja vastuse ootamine puudusid. Eesti mõistatuslauludel on rohkesti teema põhjal eristatavaid tüüpe, mis võivad liituda ja põimuda. Laiusel on tuntud „Mõistatus kodust“,²⁸ „Mõistatus loomadest“, „Mõistatus viljadest“ ja „Mõistatus puudest“. Ühe õpilaskirjapanekuga esindatud on „Mõistatus mesilasest“, kus võib arvesse tulla kirjanduse mõju.

Töölaulud sõna kitsamas mõttes on laulud, mida lauldi tööd tehes. Käesolevas väljaandes on kasutatud seda mõistet laiemas tähenduses, mis hõlmab ka teatud tööde ja tegijate kohta käivaid laule ehk tööteemalisi laule. Töö- ja tööteemaliste laulude täpsemat piiritlemist segab kaugema mineviku kohta käivate andmete nappus. Üksluiste, teatud liigutuste pidevat kordamist nõudvate tööde (sirbiga viljalõikamine, käsikivi ringiajamine, võitegemine) juures aitas laul jõudu kokku võtta ja rütmistas liigutusi, aga püüdis ka mõjutada töö objekti. Viimane taotlus lähendab töölaule loitsudele. Karjased ja ketrajad laulsid igavuse ja une peletamiseks. Karjaste puhul võis arvesse tulla ka metsloomade peletamine.

Karjaselaulude tüübirikkaim ala on kahtlemata Lõuna-Eesti. Laiuselt on karjase laule talletatud vähe – neli teksti, mille hulgast on tüüpiline ainult „Näljased karjased“, teised on eriarvused. „Karjasele tuli uni“ on üks näide niisugustest lauludest, mille teema ja funktsioon on oletusliku algusvärsi järgi võiks seda ka jorutuseks pidada.

Õitsilaulud on ülemaaliselt üsna haruldased ja seda arvestades on Laiuse kolme tekstiga juba tugevalt esindatud. Kaks neist on värsirea keskele kiilutud refrääniga (*lääle* või *lää-lää*). „Õitsile kutse“ on ilmselgelt funktsionaalne töölaul. Teine õitsilaulude tüüp on „Halb õitsipaik“.

Samuti huvipakkuvad on **heinateolaulud**, mille leviku põhiala on just Põhja-Tartumaa rahvakultuuriline piirkond, kuhu kuulub ka Laiuse. Heinalaulud on olnud refräänilised. Viiest kirjapanud heinalaulust on siiski ainult Heinrich von Jannau kirjapanekus märgitud refräänsõnad *heinale*, *kullale*. Tundub, et kui üleskirjutaja laskis endale sõnu dikteerida,

²⁷ Arvo Krikmann, Sissevaateid folkloori lühivormidesse I, lk 92.

²⁸ Vt Leea Virtanen, Suomalais-virolainen arvoitussarja. Helsinki, 1966.

siis võis refrään jääda märkimata. Heinalaulutüüpidest on Laiusel keskne „Vihun viie vikatiga“, millele on võinud liituda muud, näiteks „Seni heinamaa ilus“ (variant 1), „Teohobuse söök“ (variant 4) jm.

Lõikuslaulud seevastu on Eestis üldlevinud, olles kindlasti kõige tüübrikkam töölaudude alaliik selgete piirkondlike erijoontega. Õeldu kehtib täiel määral ka Laiuse kohta. Käesolevas köites on lõikuslaulude all üle kolmekümne teksti. Jannau kogus on koguni neli lõikuslaulu, kahe puhul („Hulgana lõikama“, „Alles otsast alustan“) on märgitud refrään *hõigake, lõigake*. Jüri Rimmelg on samuti ühe lõikuslaulu lõppu lisanud märkuse, et „sõnade“, s.t värsside vahele lauldi *õigake, lõigake* („Võidulõikamine“ (2)). Mart Korts on refrääni paigutanud esimeseks reaks („Jätan lindude süüa“ (1)). Sama refrääni on tuntud teisteski Põhja-Tartumaa kihelkondades ning see on ilmselt suhteliselt hiline, nagu osutab peale kitsa leviku ka semantiline läbipaistvus. Teine Laiuselt fikseeritud refrään on laiemalt levinud *ele-lee* („Jätan lindude süüa“ (4)), mille tähendus on oletuslik.²⁹ Refrääni esimene sõna *hõigake* pole juhuslik: lõikuslauludes ongi palju hüüdelist, neis pöördutakse teiste lõikajate, aga ka põllu poole: („Asuge eside peale“, „Tõmmake, õed, tõesti“, „Lõpe otsa, põllukene“ jne).

Ühiselt tehtavat tööd kujutavad „Hulgana lõikama“, „Võidulõikamine“ ja hoopis teises toonis „Etterutanud lõikajale“. Lõikustööd raskendasid sasiitud vili ja ebaühtlane pind – „Siin on kündnud küürseljad“, „Risus vili“ – ja muidugi „Halb sirp“. Mõisapõllul töötamisele osutab härraste poole pöördumisega algav „Päid jäänud põllule“. „Jätan lindude süüa“ on ilmselt algselt maagiline, hiljem mänguline ähvardus mitte lõppeda tahtvale põllule, mida on kirja pandud mitmel korral. Üleskirjutuste koguhulgalt on teistest tunduvalt ees „Sirbiviskamise laul“. Mitmed kirjapanekud on küll hilised, kuid juba Hurda kogus leiduvad teisendid on kirjandusemõjulised. Estofilist krahv Mannteuffel on lähtunud töö lõpetamisel sooritatavast ennustustavandist ja sellega kaasnevast laulust, luues oma lõppriimilise redaktsiooni.³⁰ Vastates rohkem 19. sajandi muutuvale maitsele, tõrjus Mannteuffeli sõnastus rahvapärase redaktsiooni välja kogu maal. Laiuse kihelkonnast on ainult kaks „Sirbiviskamise laulu“ üleskirjutust (variandid 1 ja 2), milles pole Mannteuffeli mõju, kuid need on meetriliselt konarlikud ning ei esinda seega ka traditsioonilist redaktsiooni. Mannteuffeli redaktsiooni „Vanasse Kandlesse“ võtmise kasuks kõneles tõsiasi, et selle levik oli ilmselt (valdavalt) suuline, et see võis liituda rahvaehtsatele regivärssidele ja et seda lauldi.

Linakitkumine oli nagu viljalõikaminegi sügisene põllutöö. Sellepärast on sageli raske otsustada, mis puhul seda või teist laulu on esitatud. Laulu „Otsast leiame orava“ on üleskirjutaja Jannau märkuse järgi linakitkumise juures lauldud, aga põllu otsa poole rühitakse nii vilja lõigates kui lina kitkudes.

²⁹ Herbert Tampere arvates tuleb see kohalikust murdesõnast *elejad* 'lõigatud vili', vt Herbert Tampere, Eesti rahvalaule viisidega, I. Tallinn, 1956, lk 58. Vt ka Põhja-Tartumaa töö ja tavandilaulud, lk 20.

³⁰ Peter Mannteuffel, Ajaviide peeru valgusel. – Teosed. Tallinn, 1967, lk 40–41.

Laulu „Lina kasvas kui lint“ ette on sageli liitunud müütilise sisuga „Mere kündmine“. Selle esitamissituatsioon jääb lahtiseks, töölauluks on see loetud tinglikult.

Rehepeksulaulud on Laiusel, nagu mujalgi Eestis, haruldased. Need on pigem tööteemalised laulud, mitte funktsionaalsed töölaulud. „Maha peksin musta rehe“ on ilmselt sel kujul ainuke, koosnedes kahest värsipaarist, millest esimene räägib rehepeksust, teine mustaks saanud riiete pesemisest. Teine värsipaar on sealjuures vanasõnana käibel olnud. Kahest tüübist, „Paksud lademed“ (mis räägib tegelikult mõisatööst) ja „Ei kulu koodil“, on liidetud teine rehepeksulaul.

Meeste välistest töödest enim kõneldakse kündmisest kas tegija või kõrvalseisja vaatekohast. Vastavalt on need hooplevad, nagu „Kündes külasse“, „Hästi künsin härra väljad“, või halvustavad, nagu „Siin on kündnud küürseljad“. Peenemalt pilkav on „Kange kündja – ei hukanud ohakat“. „Jättis ruumi rohul kasvada“ räägib teomehe tahtlikult hooletust tööst ja teda ähvardavast peksukaristusest, paiknedes niimoodi töö- ja orjuslaulude vahealal. „Sahad alles sepal“ mõjub kehva peremehe kurtmisena.

Mõnedki laulud räägivad metsatööst: „Heinalööjad, puuvedajad“ + „Kased kasvama“, „Pandi paju raiuma“, „Tarbepuude raiumine“.

Huvitava taustaga on „Sillad soodele“, milles kajastub endisaegne teetegemine ehk sillutamine. Sillad olid täidetud ja kindlustatud teelõigud ja lauluski on eelkõige nimetatud sildu soodele. Selle laulu esimeses variandis väärivad jälle tähelepanu kohalikud toponüümid.

„Saani tegemine“ kajastab küll esmalt meeste puutööd, aga selle varjus on tähtsamgi kosjateema. „Auk aias“ on pilkelaul, isegi nimesõimu tunnustega, kuigi teemaks on aia tegemine. „Viska sohu separiistad!“ ja „Püss ei toida“ väljendavad põllumehe eneseteadlikkust, rõhutades, et ainult „kütismaade kündmine“ annab leiva lauale. „Hea jahikoer“ kasutab koera tublidust kirjeldades jälle laulikule tuttavate kohtade nimesid.

„Meremehe riided“ kirjeldab samasugust fantastilist ja võimatut riietust nagu „Remmelgane rüü“ või ka „Kassinahast kasukas“. Mõlemas variandis liitunud „Luust laev“ oli põhjuseks selle paigutamisele teise ebamäärase merelaulu „Laisk naine meremehele“ ja kindlasti vana, tugeva traditsiooniga „Laevasõidu“ juurde. Kõigi nende liigitamine töölauludeks on väga tinglik.

Naiste koduste tööde laulud toovad meid tagasi konkreetsemusse. „Anna piima!“ ja „Sõõru sõirapiima!“ on mõlemad lühikesed loitsud lähtunud lüpsilaulud, kuid sõnastuselt nii erinevad, et neid ei saanud näidata ühe tüübi variantidena. „Kokku, koorekene!“ on esindatud tervelt 12 tekstiga, millest ainult üks on kirja pandud 19. sajandi lõpus. Vägaigi sarnased, enamasti 3–4-värsilised tekstid kergitavad mõtte, et lisaks õpilaste variantide-vabrikule võib teatud ajast alates küsitav olla ka folkloristide kogumistöö mõttekus. „Ei viitsinud võid teha“ kolmest variandist on üks 19. sajandi lõpust, kuid ka kaks õpilaskirjapanekut on huvitavad, eriti nende lõpumotiiv, mille järgi metsa visatud võitegemisriistadest kasvab suur saar täpselt samuti nagu õllekannust. Toiduteemat käsitlevad ka käsikivilaul „Eks võinud meres mürada“, mis on olnud funktsionaalne töölaul, ning „Lopergused leivad“ ja „Keev leem põletab suu“, mis on naljaviluks või

pilkeks lauldud. Ketrustööst kõneleb „Laisk ketraja“, millega võib liituda „Küllap hiired heietavad“, mis võib esineda ka muude liitosadega, näiteks „Laisk viib villad virga kätte“.

Kui eelnimetatud osutavad mõnigi kord juba siirdevormilise laulu poole, siis „Austab annivakk“ on puhas regivärss, mis toob sisse juba pulmade teema.

Ühiskondlikke suhteid kajastavaid laule peatükis „**Ebaõiglus ja viha**“ võib jaotada selle järgi, missuguste rühmade vahelisi või siseseid suhteid vaadeldakse. Sõltumata aga sellest, kas vaadeldakse üldisemalt rikaste ja vaeste vahekordi, pererahva ja teenijarahva vahekordi taluperes või mõisa ja küla, mõisasundijate ja teoliste vahekordi, avalduvad neis kibestumus, viha, enda lootusetut allasurutust püütakse kompenseerida trotsliku hoiaku ja pilkega. Sotsiaalsed pinged pole midagi päris- või teoorjuse ajale ainuomast, seetõttu on ka vastavate laulude sõnum avaram.

Rikka ja vaese rühma kuuluvad laulud on kõigist sotsiaalseid vahekordi käsitlevatest lauludest ilmselt kõige vanemad, suurema üldistusastmega ja kristalliseerunud sõnastusega.

„Vaesed pilkealusteks“ on üks paljudest Mihkel Kolluka kogu vanasõnalistest lauludest. „Rikas hüüab reeks“ kuulub laia levikuga (puudub ainult Kagu-Eestis) laulude hulka, nagu ka „Ei sünni suurte sekka“. Laulu „Rikas – inetu, vaene – ilus“ variandid on pärit eri valdadest, mis näitab kunagist üldist tuntu. Neist lauludest õhkub allaandmatust ja iseteadlikkust, viimases osutatakse isegi Jumala soosingule.

Lauludes „Rikas härra ja vaene mees“ ning „Rikka härg ja vaese vares“ on vastandus hüperboolne ja sihitud rikka väljajätmisele. „Rikas tappis hiire“ kujutab just rikast tapmas väikest looma, millest saab ometi mõndagi teha. Sõnastuselt on sel laulul kokupuuteid tüübiga „Kassinahast kasukas“.

Humoorikalt käsitlevad rikaste ja vaeste vahekorda „Toidan toru otsast“ ja „Joon mullust raha“, mis võiksid (eriti viimane oma lõputrallitustega) asetseda ka jorutuste hulgas. Uuem arendus vanal teemal on „Enne leivamees, pärast susipill“. Kahevärsiline fragment „Rikas sureb soode peale“ näitab väga selgesti raskusi, mis on tingitud materjali kogumisest pärast kaheteistkümnendat tundi: nii laululiik kui tüüp jäävad paratamatult oletuslikeks.

Pingeid oli muidugi ka sotsiaalselt võrdsete inimeste ja inimirühmade vahel, olgu põhjus ükskõik milline. Nagu proosapärimeses, nii enamasti ka lauludes on teise küla, valla või suurema piirkonna inimesi kujutatud iseäralike ja endast kehvemadena.³¹ **Naabrite vahekordi** kajastab kaks laulu. „Puurmani mehed linnateel“ on oma kohanimede loendamise poolest ilmselt geneetiliselt seotud tüüpidega „Linnast põgenemas“ ja „Nekrut põgenemas“. „Vinnis viletsad viisud“ näitab inimese kalduvust teisi tühistel ja otsitud põhjustel halvustada.

„Tühja jutu ajaja“ on uemate vormitunnustega tagarääkimist tauniv laul. Laimujuttude ohvriks sattunu tunded on valatud kaunisse sõnastusse laulus „Kõnnib kõnede sees“.

³¹ Mari-Ann Remmel, Viru mees viljapulli, Harju mees aganapulli. Piirkondlike suhete kajastumisest eesti rahvapärimeses. – Mäetagused, 2003, nr 21, lk 141–192.

Sõakamalt astutakse laimajale vastu laulutüüpides: „Mis luban laimajale“ ja „Ärge sööge mu südant!“. „Laisk naine naerab neidu“ pöörab süüdistuse otse süüdistajate vastu ümber.

Eelmistest lauludest erineb tonaalsuse poolest „Naiste taplus“, mis on nähtud pigem mehe vaatevinklist ja naeruvääristab naistele sobimatut käitumist. „Naised tööl laisad, peol viinamaiad“ on justkui vastukaaluks paljudele lauludele joodikutest meestest. Taas naiste aspektist on „Kus on meie ketramine“, mis tõrjub meeste süüdistusi laiskuses. „Ärge laitke!“ on näide poolimprovisatsioonilisest laulust, millel on ühiseid värsse „Lauliku sõimuga“.

Külaühiskonna sees vaieldamatult olnud pinged on **talurahva ja mõisa vastuoludest** selgelt kõrvalisema tähtsusega, nagu nähtub juba vastavate laulude hulgast.

„Hirmus mõis“ kirjeldab mõisat põrgust hullema paigana. Ent „Hea ja kuri mõis“ vastandab tegelikult tuntud kodukoha kurjale (Leedi) mõisale kauge ja hea mõisa. „Mõis võtab mullika“ on kaheldava traditsiooniga ja võib kajastada koguni konkreetset mõisapoolset omavolijuhtumit.

„Palve sakstele“ ja „Kättemaks sakstele“ on mõlemad variantiderikkad (esimesest 8, teisest 11 teisendit). Ilmselt on mõlemat võimendanud varased trükised, kuid kahtlemata oli olemas ka tugev suuline traditsioon. Teema oli ju aktuaalne teoorjuse lõpuni ja elav mälestus kestis palju kauem. „Saksad põrgu“ väljendab muinasjuttude ja muistenditega sarnaselt lootust, et teispoolsuses saavad saksad talurahvale tehtud kurja eest karistada.³²

„Saksad sandid, maad madalad“ on pigem jorutus („viinavabriku poiste“ laul), kus loetletakse mitmesuguseid halbusi elus. Kui laulus „Palve sakstele“ kasutatakse sakste kohta meelitusõnu, siis tüübis „Silmad põllule põlevad“ nimetatakse saksa sabata koeraks – ja see tuleb tõenäoliselt rohkem südamest.

Olulisemadki kui sageli kaugeks jääv mõisahärra olid kubjas (ja kilter), kellega puututi pidevalt kokku. „Puust naine“ + „Veab vemmalt järele“ on ilmselt juhuslik arendus. Üsna kohutav on „Kubjas, võta tütar teole!“, mille 2. variandis pakub isa kupjale peale parema toidupoolise oma tüdruku otsesõnu seksuaalseks ärakasutamiseks, et niimoodi teopäevad kirja saada. Laul on Eestis laiemaltki levinud ja ei kajasta ilmselt konkreetset üksikjuhtumit, vaid üldisemat tendentsi.

„Kubjas, lase lõunale!“ on paluva ja meelitava tooniga. Huvitavas variandis 2 (teoliste kurtmist tühja kõhu üle on teisteski laulutüüpides) liitub sellele veel „Kurat kubjast kummardagu!“ ja „Kättemaks sakstele“, s.t lootusriikas meeoleolu asendub viha ja kättemaksusooiviga. Variant 3 algab selle tüübi tunnusliku värsiga *laske lapsed lõunale*, kuid põhiline osa tekstist pärineb tüüpidest „Ema, too süü!“ ja „Päike lõunas – orjad lõunata“. Viimane esineb ka omaette. „Sundijale meelega“ räägib jälle püüdest sundijaid enda vastu leplikuks teha toidu, muuhulgas värsketel kaladega.

Tunduvalt rohkem on siiski selliseid laule, kus avaldub varjamatu viha: „Kubjas ahju!“, „Kubjas põrgu!“, „Kupja sajatus“. „Kupja sõim“ oleks raskesti mõistetav ilma 2. variandi juures oleva situatsiooniselgituseta.

³² Vt nt muinasjutt „Mõisnik põrgus hobuseks“, ATU 761.

„Kubjas mõõtis suure tüki“ on jutustava kallakuga, millega võib alata kupja ja teomehe kokkupõrget kirjeldav laul.

„Ei hooli peksust“ on ülemeelikus toonis ja pole selge, kas jutt on üldse mõisapeksust. Otseselt kupjale suunatud on vaeslapse palve „Peksa perelapsi!“.

„Sundija sulane“ on huvipakkuv, laialt tuntud laul. Kes oli *sundija*? Selles laulutüübis on tal toredad hobused, mis pole kupja puhul ootuspärane. Ehk on siin kajastus selle vanavene keelest laenatud sõna algsest tähendusest 'kohtunik, kohtumõistja'³³

Mõisasundijate meelevallas olid need, keda peremees talust teole saatis. Need võisid olla oma perekonnaliikmed või palgalised. Teotööst kõnelevad ka mõned laulud, kus pole rõhutatud töö raskust ja sundijate kurjust. „Hiire seljas teole“ annab oma deminutiivsuses isegi südamlikuna mõjuva pildi, kuid liitosad toovad tagasi raske töö ja peksu teemad. „Teolise leivakott“ on esindatud kahe variandiga, milles mõlemas esineb ebatraditsioonilisi värse, esimeses ka liitosi. „Tilluke teomes“ kuulub nende regivärsside hulka, millest arenesid uued, siirdevormilised versioonid, mida lauldi uute viisidega ja mis olid sageli mängulaulud. Niisuguste laulude sissevõtmine põhineb regivärsilise versiooni olemasolul ja selle ühisosal uuemaga. Vaieldamatult räägib teotööst võrdlemisi improvisatsiooniline „Murdsin musta sarved“.

Ori on vana sõna, mille vasted ulatuvad permi keelteni.³⁴ Selle etümoloogia pole päris selge ning ka tähendus lauludes pole ühemõtteline. Paralleelvärssides vastavad sellele *vaene(laps)*, *vaim*, *sulane*. Igal juhul tähendab see inimest, kes on teisest – enamasti taluperemehest – sõltuv. Kui mõisast, sakstest, kupjast jne kõnelevad laulud on enamasti sõnastuselt robustsed, siis orjast minategelasega laulud alaosas „**Sulane ja ori**“ on viimistletud väljenduslaadiga, mis ilmselt tähendab ka seda, et nad on vanemad. „Orjale otsitakse tööd“ ja „Orja hool“ esindavad mõlemad mitme varasema kogumisperiodi üleskirjutusega regivärsilüürika paremaid saavutusi. Laulus „Ori lahkub“ on ori taluperemehe lepinguline, kes aja täis saades oma teed läheb.³⁵ „Orja palk“ apelleerib taevasele õigusemõistmisele, sest ebaõiglus palgamaksmisel puudutas paljusid valusalt. Laiuse variandid on enamasti 19. sajandist, vähem ka 20. sajandi algusest. Palga kõrval oli muidugi oluline igapäevane toit ja selle üle kurdetakse mitmes laulus, näiteks „Sulasele seeni süüa“, „Sulasele kõrti“, „Hoi orjasid“, „Sulase kättemaks“. „Söögitoojad surnud“ on ilmselt vanem mõnestki söögiteemalisest laulust. Orja (sulase) söögi teema on üldse avaram ja pole alati selge, kas ta töötab mõisa- või talupõllul. Laulu kündvast sulasest, kes ootab söögitoojat ja kellele lõpuks tuuakse midagi hoopis sobimatut, tundsid muuhulgas sajandeid eraldatuses elanud Lutsi eestlased.³⁶

„Orjusest ostja“ viitab mõisaorjusele ja ühtlasi tavale, et abielunaisi mõisa ei saadetud. Neiu jaoks töötas abiellumine seega kergendust. Mõisateema tõuseb esile ka tüüpides

³³ Eesti etümoloogiasõnaraamat. Tallinn, 2012, lk 489.

³⁴ Samas, lk 338.

³⁵ Veera Pino, Laulutüüp „Ori lahkub“. – Saaksin ma saksa sundijaks. Toimetanud Eduard Laugaste. Tallinn, 1976, lk 273–302.

³⁶ Oskar Kallas, Lutsi maarahvas. Helsingi, 1894, lk 110–111: „Sulane künnil“.

„Öösel tuleme, öösel läheme“ ja „Pandi öösel käima“ – mõlema on üleskirjutajad määratlenud „vaimu“, s.t naisteolise lauluks.

Laulutüüp „Hollandi sulane“ on ajalooliselt uuem ja seda näitavad ka laulus sisalduvad võõr- ja laensõnad. Dialogil põhinev ülesehitus meenutab mängulaule.

Pererahva, eriti perenaise ja peretütre kohta on mitmeid pilkelaule: „Peretütar inetu, vaeslaps ilus“, „Peretütar ei viitsi vett tuua“, „Laisk peretütar ketrab hooletult“ jne.

„Saunanaine palub paja-aset“ kuulub üle maa tugevasti kirjandusest mõjutatud laulude hulka. Ka väljaandesse võetud variant erineb trükiversioonist vähe, kuid on ometi sisse võetud eeldusel, et trükitekst läks uuesti suulisesse traditsiooni.

Teiste rahvaste kohta käivad pilkavad ja lausa mõnitavad laulukesed on Laiusel esindatud ainult hiliste kirjapanekutena, kuid pole kahtlust, et nad olid tuntud palju varem ning et neid lihtsalt ei peetud kogumisvääreteks vanadeks lauludeks. „Sõi sea söögi“ on võrdlemisi regivärsilaadne, „Venelane vette“ aga meenutab oma kuuesilbiliste värsside poolest lastelugemisi.

Sõjast, soldatist ja nekrutist rääkivaid laule on vähe, otsene sõjategevuse kujutamine puudub täiesti. Teemat on nähtud kodurahva pilgu läbi. „Sõjakuuldused“ on haruldane ja jääb ebaselgeks, mida sõjasõnumid kaasa toovad. Võimalik, et tegu on vana, kuid ähmastunud lauluga. Palju konkreetsem mure väljendub nekrutivõtmisest ja soldatielust kõnelevates lauludes, nagu „Noormeeste tundmatu saatus“, „Nüüd lähen sõtta sõdimaa“, „Nekrutite võtmine“. „Ei sündind soldatiks“ kuulub kokku lauludega, kus heidetakse emale ette õnnetu saatusega lapse kasvatamist. Loomulikult ei soovinud ema poja nekrutiks võtmist, küll aga võidi mõisas näha nekrutiks andmises head võimalust vabaneda tõrksast noormehest. „Põlatu soldatiks“ kõnelebki sellest. Nekrutilauludes kohtame tüpoloogilist ebamäärasust ja kallakut uema lauluvormi suunas. „Ainus vend soldatiks“ on liitunud „Venna sõjaloost“ pärit sõtta saatmise episoodiga. Nekrutilaulude toon on nukker – see on lahkumiskurbus, hirm tundmatu tuleviku ees, kibedus kogetud ülekohtu pärast.

Murest ja leinast rääkivate regilaulude seas leiame selliseid, mis arutlevad **elu tõsiasjade** üle üldistavamal tasandil. Tervis pole enese teha („Oleks see tervis minul!“), elatud on ka raskemates tingimustes („Ennemuistne elu“), vana inimene jääb jõuetuks („Enne sain üle hobuse“), hädad võivad tulla hulgakaupa („Kolm head otsas“). Utopia valdkonda kuulub olukord, kus töö saab ilma vaevata tehtud („Vikat niidab, ma vilistan“). Tegelikult saatis igapäevaelu pidev **väsimum**, mille leevenduseks oodati iga hingetõmbamise võimalust, oli see siis õhtune pime aeg („Hämarik äratab üles“), vihm („Sajaks vihma, saaks magada!“) või talv, mil oli siiski kergem kui suvel („Sureksin suveks!“).

Kurbus, olgu selle põhjus ükskõik milline, on mitme laulu aineks. „Kellele kurdan?“ osutab tõsiasjale, et sageli pole kurvastajal ühtegi osavõtlikku kuulajat. See laul, nagu ka „Kurva kodu“ kuuluvad regivärsilüürika kauneimate hulka. Viimane on olemuselt utopia³⁷ nagu mõnedki teised, võib-olla helgema tundetooniga laulud, näiteks „Neiu linn“.

³⁷ S e n n i T i m o n e n, Kui mul oleksid linnu tiivad... Utopia lüürilises rahvalaulus. – Kust tulid lood minule... Artikleid regilaulu uurimise alalt 1990. aastatel. Tartu, 2000, lk 229–243.

„Kurva koduga“ liituvad motiivid („Linnud ja loomad tööl“, „Neiu linn“) rõhutavad selle utopia-olemuse. Üleskirjutaja, aga võib-olla juba lauliku määratluse järgi oli „Kellele kurdan?“ lesknaise laul. Otsesõnu lesknaise elu üle kurdab „Elu igav lesknaisel“. Laiuse variantidele liitub püsivalt „Öösel üksi“ – seega ei peetud silmas lesknaiste elu majanduslikke raskusi. „Mitu halba ilma peal“ loetleb isata-emata laste kõrval „halbadena“, viletsatena, väärtusetutena ka lesknaist.

Vaelslapselaulud kõnelevad külaühiskonna ehk kõige haletsusväärsematest liikmetest. Tühi kõht ja viletsad riided, samuti pidev ja vägagi raske töö olid möödunud sajanditel üldised, aga vaelslapsel – ja eriti ematul lapsel – polnud julgustava sõna ütlejat, peasililitajat, heal juhul parema toidupala pakkujat.

Selle rühma alla on paigutatud ka „Pole isa olnudki“, kuigi laulu isatu-ematu staatus pole päris selge. Kas tegu on leidlapsega? Viimased värsid „linnulikust“ päritolust toovad meelde nii „Taevaste kosilaste“ alguse kui ka regivärsi arvukad linnumetafoorid ning poeetilised sünonüümid.

Laulutüüpides „Ärge lööge vaeslast!“ ning „Oma ema ja võõrasema ootavad koju“ põimuvad vaeslapse elu mured („pesemata silmad märjad“) mõisatöö raskuse ja peksu-hirmuga.

Kõige suurema variantide arvuga eesti regilauluks on vaelsapselaul „Ema haul“ ning Laiuse materjal rohkem kui tosina variandiga vastab üldpildile hästi. Sagedane algusosa on „Kaks vaeslast“. Jaanipäeval kirikusse minemises kajastub just sellel ajal peetud surnuaiapäeva pidamise tava. Kui selles tüübis ongi tavaline, et ema annab vaeslapse Jumala hooleks, siis üsna tähelepanuväärselt on kahes Laiuse variandis nimetatud Kristust. Variandis 8, mille on saatnud lauludesse rohkesti omaloomingulisi värsse põiminud Jaan Elend, on paralleelvärsis *Jumala* vasteks *Uku*, mis pole kindlasti rahvapärane. Kui üldiselt on vaeslastena kujutatud tütreid, nagu selgub juba annivaka teemast, siis ka muidu ebatüüpiliselt „Teie ja meie poistega“ alanud Kreutzwaldi kirjapanekus (variant 1) on tegemist vaeslapselastest noormehega.

Haruldasem on kaunilt sõnastatud „Millest tunneb vaeslapsel“. Teiste lauludega liitunud esineb „Ema ja armud“. Muude vaelsapselaulude alistunud hoiaku taustal tõusevad esile „Surma sajatus“ ja „Vara vaeslapselasteks“ oma sajatava algusega.

Kodu ja lapsepõlv kajastuvad regilauludes ema ja tütre suhete peeglis. Seda osa avab „Memme vaev“ on taas üks kauneid, kuid kirjandusest mõjutatud laulutüüpe. Peab siiski rõhutama, et 1828. a Gresseli kalendris avaldamise ajal pidi Laiuse regivärsitraditsioon veel küllalt elujõuline olema ja kui isegi eeldada, et „Memme vaev“ algelt Laiuse traditsioonis puudus, jõudis ta juurduda. Ühe osana pikast tekstist „Palju poegi ja tütreid teeb vanaks“ sobitub ta hästi tervikusse. „Marjul maksan memme vaeva“ on eelmise laulu mõtteline jätk. Muretut tütrepõlve kujutavad „Tütär läheb aita ehtima“ ja „Tütär on maja iluks“. Paraku oli tütre osaks isakodust lahkuda ja „Tütär ei saa tööst palka“ väljendab kibestumist, et tema tööpanust ei hinnata väärikselt. Lausa omaette käsitlust vääriks paljudest tüüpidest liidetud tekst, mis kannab esimese liitosa pealkirja „Tütär

ei taha tuba“. Selles kohtame mõistatuslikku *hiie* motiivi, millest oli juttu seoses „Hiie noormehega“. Neiu tuleb vanematekoju „hiiest elamast, kasvulinast kasvamast“ – ja vanemad pakuvad talle võidu maja, hobust, sadulat ja saani, mis osutab, et tütar polnud põlu all. Küsimuseks jääb, miks ta pidi kasvama kodust eemal, ja seegi, miks isa-ema talle esiti pigem pojale sobivat hobust ja sadulat pakuvad. Huvipakkuv on veel tõik, et lähim paralleel sellele laulule pärineb Kolga-Jaanist.³⁸ Muidugi on Põhja-Tartumaa ja Põhja-Viljandimaa rahvaluules märgatav ühisosa, kuid see põhineb pigem mõlema paiknemisel põhja-lõuna vahevööndis kui millelgi eredalt omapärasel.

Laulu „Hiljuke“ minategelane on laps, kes on millegipärast vanemate ebasoosingus – ei selgu, kas poeg või tütar, ega selgu ka, kas tal oli õdesid-vendi, keda vanemad eelistasid. Halvakspeetu töötus näidata, et ta saab tulevikus hästi hakkama, pidi leidma kõlapinda, sest laulust on kirja pandud Laiuselt 7 varianti ja ka mujal on ta olnud soositud. „Kasvatus asjata“ sõnum on nagu eelmiselgi laulul: kõik ei kujune nii, nagu arvatakse-loodetakse. Kui „Hiljuke“ langes 20. sajandil unustusse nagu enamik regilaule, siis „Kasvatus asjata“ kujunes ümber uue viisiga lauldavaks siirdevormiliseks lauluks ja oli veel kaua käibel. See, et Laiuselt pole jäädvustatud 20. sajandi variante, on puhtalt juhuse asi. Siinses väljaandes avaldatavatest variantidest on 3. ja 5. tugevasti uuema vormi poole, aga seda on juba ka varaseim variant (1).

Kuna Laiuse laulude korpuses on palju ühe variandiga esindatud laulutüüpe, siis võib neljavariandilist „Tugi sai sellel, kes ei tundnud“ juba soosiktüübiks pidada. Üks neist kujutab asju erandlikult ema vaatenurgast, teised tütre omast. Laulu metafooride *õel, kade, vihane, tuim, laisk* jne taga võib aimata halba abikaasat, aga ka mehe peret. Laul „Kasvas üks ja kangekaelne“ kujutab samuti ema lootuste luhtumist, aga seda lapse (poja) enda süül. Laulu „Halval ajal sündinud“ kahest Laiuse variandist on üks traditsiooniline enesevabandus, teine improvisatsiooniline arendus, mida tüübi traditsioonilise olemusega ühendab veekandmise motiiv. „Sugu ootab surevat“ kujutab samuti nagu „Hiljuke“ peresiseseid pingeid ja halva suhtumise ohvri trotsi.

„Teie ja meie talu“ kuulub sümmeetrilise ülesehitusega vastanduste hulka. Meie ja teie võrdlus, kas siis talu, küla või suurema piirkonna ulatuses, on alati päevakohane. „Mis viga Virus elada!“ ilmestab suhtumist, kus teis(t)el tundub kõik hästi olevat ja kergesti tulevat. Kahest variandist esimene kaldub – eriti liitosa tõttu – jorutuse poole.

Tüübirikkas alaliigis „**Noorrahva elu ja kosjateemad**“ kaalutakse põhjalikult läbi vastassugupoole esindajad ja hinnatakse neid kui võimalikke tulevase abikaasasid. Osa siin toodutest on ilmselt kunagi olnud pulmalaulud, kuid kaotanud tavandilise seose. Leidub ka laule, kus neiu näiliselt tagamõttetult ilutsevad ja poisid lihtsalt hooplevad.

„Eest ära neidude teelt!“ ja „Lähnen mööda – väänan pead“ kujutavad **neidude** eneseuhkust ja imetlust, nagu ka „Mesi meeste meelest“ ja „Tore neiu“. „Kallis neiukaup“ on esindatud tervelt viie variandiga. Variantide 1 ja 2 algusvärsid osutavad selle kasutusele

³⁸ VK II, lk 36.

teekäigulauluna. See maa, kus neid on nii kallid, on küll võrreldav imemaaga. Vastupidist olukorda, kus neiu tunneb, et teda ei hinnata, kujutab „Neiu lähevad ära“.

„Neiuhulk laiali“ on nostalgilise meeleoluga. Suur soosik on olnud rohkem kui kümnevandiline „Oleks see mees minu!“, mille hulgas leidub ka teiste lauludega liitumist ning (hiliseid) fragmente. Nimetatud laulu hüperboolse ülistuse kõrval on samuti populaarne „Kaasa kaugel“, varianditi meeleoludelt vahelduv, kuid üldiselt vaashoitud. Tulevik on lõpuks ikka teadmatu, kuitahes head soovitaksegi. „Ei saa teile naist“, „Siin pole sinu oma“, „Kaugele mehele“ ja „Palju püütud neiu“ kõnelevad taas enesekindlastest neidudest, kes on kriitilised reaalse peigmehekandidaatide suhtes. „Neiu valib, kellele minna“ on esindatud kolme äärmiselt sarnase variandiga, mis on kirja pandud 30 aasta jooksul Leedis. Kerkib küsimus, kas võiks tegu olla sama laulikuga. Ei varasemas Heinrich von Jannau korjanduses ega ka Jüri Rimmelga omas pole laulikute nimesid laulude juurde märgitud. Selle üleemeeliku algusega laulu lõpus kohtame itkulaadset tooni, mis oli seotud mõrvoja lahkumisega isakodust.

„Miks see Mihkel mind ei võta?“ on uuema rahvalaulu tunnustega (lõppriim viimastes värssides) ja naljatleva iseloomuga laul. „Lust on minna lonkurile“ võib esmapilgul naljana mõjuda, kuid kui meenutame nekrutilaule, siis selgub, et tegu võib olla tõsise kriteeriumiga kaasavalikul. „Neiu tahab talupojale“ väljendab talurahva eneseteadlikkust, olgu ka, et tegelikkuses muud valikut enamasti polnudki. „Ei lähe sepale“ kannab eelmisega sama mõtet. „Neiu läheb, kuhu loodud“ on vanasõnaline tarkuseõpetus, paar ülejäänut vastumeelsete kosilasekandidaatide haugutamised. „Ärgu naergu naine naist“ on hoiatuslaul eeskätt tütarde vanemaile, liitosa hoiatab sama tegemast poisse.

Regilaulule ja üldse folkloorile omaselt tasakaalustatakse ühe laulu, vanasõna jne liialdused teises. „Ärge põlake poisse!“ on mõeldud vastukaaluks eeltoodud halvustamistele. Kuus varianti lubavad seda soosiktüüpide hulka lugeda. „Seni heinamaa ilus“ ainus variant on fragmentaarne, kuid liitosa „Põlvist pödema“ juhib ju samuti neiu põlve eelistamise poole. „Neiul rauad kaasas“ on pikema, legendilaadse teksti lõppu liidetud üsna mehhaaniliselt nimede Maarja ja Mari alusel. Igal juhul õigustab järgmine laul „Karske neiu“ poiste käperdamispüüetele lausa terariistaga vastuhakkamist – ideoloogia, millest on kantud ka lüroepiline laul „Suisa suud“.

Ka järgmised laulud „Hoiä oma tütar!“, „Ära usu poisi juttu!“, „Ennem kivi kui poisi juures“ ja „Peiu süda teadmata“ hoiatavad petlike poiste eest. Ühelt poolt küll ergutatakse tüdrukuid virkusele, et neid naiseks võetaks („Virgad viiakse mehele“ ja „Uneregi“), teiselt poolt taas on oht, et mees osutub joodikuks („Neiu saatus teadmata“, „Ära jookse joodikule!“).

Karskest neiu rääkivate laulude vastukaaluks on hoiatavad laulud neidudest, kes on läinud „Metsast mehele“, vahel lausa enda algatusel, nagu tüübis „Neiu kutsub poisid metsa“, mille variantide enamik on küll hilised fragmendid. Rida laule kõneleb paras-tavas toonis tüdrukust, kes on oma au kaotanud ja kes on saanud vallaslapse („Uhkel nipp niideti“, „Teiste naerda jäänud“, „Üks ema, üheksa isa“). Muidugi oli võimalik, et süüdistused lodevates kommetes olid põhjustatud, nagu laulus „Oodati hooraks“, kus on

liidetud neiu- ja naisepõlve võrdlus ja lõpuks mõisatöö kujutamine. Neidude laimamisest kõneleb ka siirdevormiline „Mahajäetud neiu“, samuti „Õeldi vanaks“. „Mängin mätastega“ on esindatud kahe fragmendiga, milles laulutüübi tuum puudub: nimelt laulu minategelane on noormees, kes väidab, et ta mängib pigem mätastega kui „enneaegu armastatud“ neidudega. Niisama puudub tüübiomane motiiv laulu „Enne sain sada raha“ Laiuse variandis.

Mehelemineku ja sobiva abikaasa üle arutavad tõsisemas toonis veel „Sulasele“ ja „Kaasa ei pane kasvama“. Tüdrukute laiskust ja kasimatust pilkavad laulud „Muude nähes mukid“ ja „Peretütar ei viitsi vesile“, ka „Pesi pead piimakranni“ viitab lõpus sellele.

Poiste laulude alla paigutatud lauludest on mitmedki ainukordsed kas Laiuse reper-tuaaris või üldse. „Sugulased Saaremaal“ kuulub nende hulka, nagu ka „Kuub kokku kummalgi“, „Lasin lippu linna poole“, „Võidu naist võtma“ ja „Poisid lakka magama“. Mõni neist on ilmselt pikemast laulust pudenenud fragment, mõni eri päritolu värsside ühendamisel saadud uus tervik. „Ühes sööme, ühes joome“ on traditsiooniline laul, mis väljendab poistevahelist seltsimeheliikkust. „Pidin Pillele minema“ on samuti laialt tuntud lorilaadne laul. Viimase puhul on taas ilmne, et seda ei peetud varem eriti kogumisväärseks, samuti ei sattunud see õpilaskorjandustesse, mis oleks viinud variantide hulga mitmekordistumiseni.

„Kes käskis külla minna“ esindab mõistatusliku sisuga laule, mis mõne lähedase teksti toel on määratud ühte või teise laululiiki. Järgnevad pilkelaulud „Odav poisikaup“, mis toob meelde laulutüübi „Kallis neiu kaup“. „Poistel koitanud habemed“ ja „Seaharjastest habemed“ pärinevad kõik varasematest kogudest ja ilmselt oli sellistel poolimprovisatsioonidel oma koht noortekollektiivis. Kahevariandilise „Uhkus uue kuue peale“ esimene variant on fragmentaarne, nagu ka sellele liitunud „Öösel ükski“, teine esindab traditsioonilist kaju. „Käivad Virus vihtlemas“ on pilkelaul, kus muude komponentide kõrval on kasutatud pulmalaulu. „Ei enne laulatust“ on selles tekstis loogiline jätk laulutüübile „Neiu kutsus poisid metsa“. Ühtlasi vaidleb see vastu poiste ahvatlemissüüdistustele, nagu ka „Ei ole neidude magaja“. „Poisi ja neiu matus“ on esindatud kahe variandiga, milles on otse vastupidised lahendused: esimeses saab väärikas matus osaks poisile, teises neiu-le. Eelöeldu kehtib ka tüübi „Neiunälg“ kahe variandi suhtes: esimene väidab, et poistel ei tule iial „neiunälga“, teises, mis vastab rohkem üldisele traditsioonile, on vastupidi.

Mitut pidi kaalutakse neidude eeliseid ja puudusi: „Ei taha pakutud neiu“, „Tühi tööst, kui midu meelepärast“, „Pane see tütar minule!“. Huvipakkuv on „Nõiad pangu koju kopitama“, milles kajastub usk, et nõiduse teel oli võimalik nii vastassugupoolt ligi tõmmata kui eemale peletada. „Neid pole püssil püütav“ on seotud „Ara kosilasega“, meenutades selle lühikokkuvõtet.

Õpetuslaulude osas kutsutakse oma küla „küpsed marju“ eelistama mujalt otsimisele („Oma külas küpsed marjad“). Täpselt samuti, nagu hoiatati meeste varjatud halbade kommete eest, hoiatatakse ka noormehi: „Neiu süda teadmata“.

„Tunnen tuima neiu“ on mitmetest eelvaadeldud ühekordsetest tekstidest erinevalt jälle tugeva traditsiooniga laul. Algselt on see olnud seotud pulmatavandiga, mis kajas-

tub üleskutses „kutsu õde kaasanaiseks“. Viiest variandist mitmed liituvad teiste kosjateemaliste lauludega. Laialt levinud õpetuslaul oli „Vahelt vaene“. Variandis 1 valib noormees vaeslapse n-õ südame sunnil, millele lisab kaalu liitosa „Kui on õnne, siis elame“. Variant 2 on fragmentaarne, aga variandi 3 liitosas eelistatakse vaeslast, sest „Vaene põimib põllud“ (järgmine laulutüüp kannabki vastava motiivi nime). Niisama traditsiooniline õpetuslaul on „Ära vahi valgeid!“, milles *valge* tähistab ilusat, *must* aga töökat neiu. Samu metafoore kasutatakse ka meeste kohta („Mine mustale mehele“). Selgelt naljatleva tooniga on „Võta väike naine!“, kus pika ja lühikese naise tegevus lähtub algriiimist: pikk läheb pingile magama, lühike lüpsab lehmad. Kolm varianti, kirja pandud 20. sajandi algusveerandil Vaimastvere vallast, on vägagi lähedased, kuid ometi varieeruvad. Neli õpilaskirjapanekut on Sadalast, täielikumad sisaldavad Vaimastveres tundmatuid värse. Töökust kui tähtsat valikukriteeriumi rõhutab „Võta naine töölt!“. Soovitusi täiendavad keelud: „Ära võta mõisast naist!“ ja „Ära võta linnast naist!“. Põhjenduseks on mõlemal juhul kahtlane seksuaalmoraal. „Ära võta mõisast, võta talust!“ rõhutab talutüdrukute töökust.

Alajaotusse „**Unelmad**“ on paigutatud laulud, mis vähem või rohkem varjatult räägivad paarilise leidmise soovist. „Mind viiakse mehele“ polegi nii otsesõnaline, vaid paistab silma poeetiliste keelemängudega. Huvitaval moel on see puhas regivärss liitunud Mannteuffeli riimilisele laulule. Laulu „Kolm välja“ ja sellele liitunud „Kolm järve“ ning „Kolm metsa“ sisu on ealis-sooliste rühmade võrdlus, milles parima koha saavad neiu.

„Meri õue all“, millele Laiuse kuuest variandist suurele osale liitub „Neli neiu“, on ahellaululaadse ülesehitusega ja sisaldab arvatavasti ammuseid usundilisi kujutelmi. Tüübiga „Meri õue all“ võib liituda ka „Luust sõrmus“. „Neli neiu“ esineb ka eraldi ja liitosana laulus „Kotkas kaare alt“. Kõigis nimetatuis võime tajuda üleloomuliku maailma kohalolu. Neli neiu pole ilmselt tavalised inimesed, vaid taevased olendid, kel on tähtis osa mitmetes maailma kujundavates tegevustes, nagu väidab Aado Lintrop rikkalikule võrdlusmaterjalile tuginedes.³⁹ Muutunud maailmapilt põhjustas hilisemas minevikus laulu fookuse suunamise noort meest nutvale neiu, seega armastuse- ja kosjateemale. Palju selgem kui „Neljal neiu“ on side (kosja)unelmatega laulul „Kolm õuna“. Toodud tekstis on liitosad juba selgelt pulmadele ja abielule orienteeritud. „Kümme kosilast“ on algusvärstile järgnev kümnevärsiline parallelismirühm, mille eesmärk pole kosilaste kirjeldamine, vaid järgarvudega allitereerivate iseloomustuste leidmine. „Öösel üksi“ kuulub variantiderikkamate tüüpide hulka, kuid nagu mõnelgi muul juhul, tugineb see hilistele ja õpilaskirjapanekutele, mille puhul võib kahtlustada kirjanduse mõju. Siiski on neiski variantides rahvaluulepärasalt varieerumist, mistõttu nad avaldataksegi.

Kosjad olid oluline samm abikaasakandidaatide hindamisest ja unistamisest edasi pulmade poole. Kuigi tegu oli tähtsa sündmusega, ei kuulunud selle juurde spetsiifilisi laule. Võib öelda, et kindlat vahet pole ei eelmise laulurühmaga, kus käsitleti kaasvaliku probleeme, ega ka pulma- ning abielulauludega.

³⁹ Aado Lintrop, Suur tamm, kudevad neiu ja punane paat, kadunud harjast rääkimata. – Loomisaja laulud. Tartu, 2016, lk 17–33.

„Sala neusid vaatamas“ (+ „Kosjahobu söötmine“ + „Tore sõit“) kujutab pruudi valimist töö ja nimelt ühe raskema naiste osaks olnud töö – viljalõikuse järgi. „Kosjahobu söötmine“ kirjeldab juba otsest ettevalmistust kosjaminekuks. Kindlasti oli erilise hoolega söödeta hobune tavaline tööloom, aga kosja- ja pulmasõiduks püüti ikka tavalisest paremat muljet jätta.

Laialt populaarsed on olnud sellised laulutüübid nagu „Tule mulle!“. Tüübiomased on algusvärsid, põhjendused, miks neiu peaks noormehele tulema, on vahelduvad. „Miks ei mullu tulnud?“ alguses kirjeldatakse möödunud kosjaskäiku natuke pikemalt, edasi järgnevad jälle varianditi erinevad kirjeldused muutunud olukorrast. Niisuguseid laule võiks nimetada tüüpide asemel tüüpühmudeks.⁴⁰ „Ilus neiu, tule mulle!“ on uuem laul, mis aga siiski lõpeb regivärsivormis värssidega. „Ehkki ilus, siiski ei võta“ kujutab tõrkuvat kosilast. „Petis peiu“ on üles ehitatud samamoodi nagu „Tule mulle!“, alguses heidetakse peiule ette neiu ja tema vanemate petmist, seejärel kirjeldatakse, milles see petmine seisib. 2. variandi põhjal muutus algne „linnukeelne“ jutt varsti sõimuks, variandis 4 tõi peiu lubatud kolme kingapaari asemel ühed veidrad, kolme põlle toomise asemel peksis. „Tule mult luba küsima!“ on eriarendus kosjateele ehtimisest, millele liituvad laialt tuntud „Oleks see mees minu!“ ja „Meie ja teie poisid“. Laulus „Kosilane laisas talus“ on rõhk kasimatu majapidamise kujutamisel, kosjamotiiv 2. variandis on harv ja võimalik, et sekundaarne. „Kupja kolm tütart“ osutab pruutpaaride kokkusobitamise tavale, aga ka isikliku sümpaatia arvesse võtmisele. „Pidin peresse minema“ on peretütre ja vaeslapse kõrvutamise poolest justkui traditsiooniline, aga traditsioonist erineb nii lõpplahendus kui laulu teise poole lõppriimiline vorm. Tegu ongi hilise õpilaskirjapanekuga. Kaks varianti on tüübist „Neiu uurib kosilasi“, milles neidu kujutatakse lõpliku otsustajana kosjaõhtul. „Kelle jagu kena nägu“ läheneb neiu ja noormehe nimepidi nimetamise põhjal nn paariapanemismängudele, aga teisalt on see kosjaskäigul juhtunud samm-sammult kirjeldav jutustus. Martin Sohbergi loodud laulu folkloriseerunud variant on köitesse lisatud näitena kirjanduse ja rahvaluule keerulistest suhetest.⁴¹

Vanapoiss ja vanatüdruk on olnud marginaalsed isikud, nagu ka külahullud, füüsiliste puuetega inimesed, lastega tüdrukud, teisest rahvusest inimesed, kellesse kõigisse nende teistsugususe pärast suhtuti halvaks panevalt. Mõnigi kord oli just füüsiline või vaimne puue, aga ka vallaslaps (tüdrukute puhul) vanapoisiks või -tüdrukuks jäämise põhjuseks.

Selle rühma esimesed laulud on „Võtaks naise, kardab kurja“ ja „Võtaks naise, kardab last“. Laulude tundetoon lubab küll arvata, et nende minategelane on võib-olla ainult natuke naisevõtuga viivitanud, aga muidu uljas ja elujulge mees. „Vanapoisid müüriile magama!“ ja sellega ühiste värsside kaudu seotud „Püksid pea alla“ on juba pilked tõe-

⁴⁰ Ülo Tedre, Tähelepanekuid regivärsilise rahvalaulu tüpoloogias. – Eesti rahvaluulest. Tallinn, 1964, lk 7–33, 24 jj.

⁴¹ Martin Sohberg, Essimine Eesti laulotoja, aastal 1865. 49 uut laulo Ma- ja linna nore-rahva romuks. Tallin: 1865, lk 26 (22, „Peigmehe ja prudile“). Vt ka käsitlust: Ülo Tedre, Martin Sohberg ja rahvalaul. Eesti Keele instituudi toimetised, 4. Tallinn, 1999, lk 111.

liste vanapoiste armetu olukorra kohta. Samasugused on ka järgnevad „Hullemad kui hundipäevad“ ja „Vanapoissi vaevati“.

„Vanapoisi ja vanatüdruku matus“ on analoog „Poisi ja neiu matusel“. „Mind jäeti, teised korjati“ on kaebelaul, mis meenutab kujundite poolest vaeslapselaule. „Vanatüdruk istub leelõukal“ on pilkelaul, samuti nagu järgnev „Vanatüdruku pilge“. Viimases leidub nii lõppriimilisi värsse kui ka regilaulumotiive. Alaosa lõpetab „Palju vanatüdrukuid“, mille kolmest variandist kaks hilist on fragmendid või lõppriimi poole kalduvad improviseerimised.

Pulmalaulud kuuluvad paljudes Eesti kihelkondades rikkalikumalt esindatud laululiikide hulka. Seda ei saa siiski öelda Laiuse kohta, kus pulmalaule on pigem vähe. Laule, mis võisid olla varem seotud pulmadega, on leida noortevaheliste suhte kajastuste ja ka abielulaulude hulgast. Kui pole teateid kontekstist, siis saabki pulmalaulude hulka paigutada ainult need, milles on otsesõnaliselt juttu või viiteid mitmesugustele pulmaetappidele.

Peiupoolsete saabumisega pruudikoju on seotud tervituslaulud: „Langude teretus“, „Tare teretus“.

Pulmadele iseloomulik vastastikune laulmine on esindatud juhuslikult, tihti on kirja pandud ainult ühe poole küsimus või vastuslaul. Näiteks niisugustest on „Miks kaua viibisite“. „Loomad ootavad pulmi“ on omapärane juba struktuurilt, samuti puuduvad andmed selle kohta, kas ja milline koht oli tal pulmatavandis. Viimaste värsste alusel on ta paigutatud pruudikodus lauldute hulka. „Miks võõriti vaatad?“ on laul peigmehele pärast pruudi väljatoomist. Mõrjsja lahkumine isakodust oli pulmade murdepunkt. Pole siis ime, et sellega seotud laulud on täis kaunis sõnastuses lahkumiskurbust. Ka Laiusel on säilinud sellised olulised laulud nagu „Anna aega ehtida!“, itkulaadne „Mõrjsja lahkumine“ ja „Kodu jääb tütart nutma“.

Peiukoju jõudmisel lohutati mõrjsjat uue kodu jõukusega: „Leidsid leivapaiga“. Pruudipoolsete saabumisel lauldi uljas toonis „Andke maad marjal tulla!“. Sama uljalt kiidetakse mõrjsja töökust: „Tuuakse töötegitaja“.

Vana uskumust, mille järgi pulmades oli eriti suur oht nõiduse ohvriks langeda, peegeldab laul „Välja tuusijad toast!“. Kuid pulmade lahutamatu osa oli ka vastastikune laulmine, tõeliste ja otsitud puuduste ettetoimine. „Tuuakse tuline kurat“ prognoosib, et mõrjsja uues kodus lööb välja ta tõeline, kuri loomus.

Mõned laulud on ka veimevakast ja veimede jagamisest. „Mul on kimp kindaid“ on lühike ja vihjed tavandilistele seostele puuduvad. Seevastu „Kukeni kudunud“, pikk liit- osadega tekst, annab aimu, kuidas pöördutakse mõrjsja poole, kutsudes teda oma näputöid rahvale näitama, ja kuidas mõrjsja vastab. Tüübiniimetuse „Pruut pooleli peetud“ alla on paigutatud pikk tekst, mille arvukate liit- osade seas on nii vastastikust laulmist kui oma poole ülistamist, nii tervitus- kui õpetuslaule. „Kes käskis kenasti käia“ on peiupoolsete laul pruudile ja pruudist, sellest, kuidas „vennake“, s.t peigmees teda tähele pani. Nime- tused *vennake* ja *õde* või *õeke* viitavad sellele, et pulm oli vanasti suguvõsade vaheline asi. „Anti aher lehm“ kõneleb justkui kaasavarast, aga paar värssi selles ja eriti liitosa

„Ei ole süüdi“ panevad selles kahtlema. „Kindel kihlvedu“ kuulub ilmselt selliste laulude hulka nagu järgnev „Ei ole süüdi“, kus laulu juurde kuulub situatsiooni kirjeldav jutt, millela laul olekski raskesti mõistetav.

Õpetuslauludest on esindatud „Niidist piits“ ja „Hoia õde ilusti“, mis mõlemad õpetavad tulevast abielumeest. Hoopiski puuduvad õpetuslaulud mõrsjale. „Pole pooleldi peetud“ on vastulaul peiupoolsete süüdistusele „Pruut pooleli peetud“.

Rahakorjamise laulud on „Lappige põlle!“ ja Kodaveres ülipopulaarne „Lemmikibu laul“, mille juurde kuulub ka kombekirjeldus ja uuem tantsulaul.

Mitu laulu on söögist ja joogist. Variantiderohkem on „Koka kiitus“, mis esineb ka liitosana laulus „Aitüma kurba kutsumast!“. Söögi eest tänatakse („Tänu söögi eest“) ja kinnitatakse, et endalgi oli „Kodus kolm rooga“. Laialt levinud ja kaua püsinud naljatlev hoiatus oli „Ärge põue pistke!“. Õllest kõnelevad „Tooge täied toobid!“ ja „Õllesepa kiitus“, mis liitub lapulise lauluga „Ma pole päris pulmaline“.

Abielulaulud on üsnagi amorfne laulurühm. **Abielumehe elust** rääkivate laulude rühma on paigutatud tekste, mis on algselt ilmselt olnud pulmalaulud, samuti jutustava kallakuga laule ja selliseid, mille funktsioon ja sõnum jäävad lahtiseks. Üldjuhul ei nähta mehe vaatepunktist abielupõlve õnnetoovana ja naisest kõneldakse enamasti üleoleva huumoriga.

„Puu otsas pulmad“ on mõtteline paralleele laulule „Metsast mehele“. „Kutsuti koduväiks“ seevastu kirjeldab väga realistlikult koduväi lootusi ja nende luhtumist. „Pere ütles: „Peksa naist!““ esineb lauluga „Teng, hobu, naine“ liitunult – viimane esineb ühel korral ka ilma liitosadeta. „Teng hobu, naine“ on mitmete tunnuste järgi pigem õllejoomise juurde sobiv jorutus. Algusosa vajutab pitseri ka järgnevale, mis justkui tõsimeelselt deklareerib abielumehe seismist oma naise eest.

Väga huvitav motiiv on Narvast naise võtmine. Nagu näeme Kagu-Eesti lauludest, kus Narva esineb samas reas Koiva ja Väinaga, on algselt mõeldud jõge, mitte linna. Neist paikadest naisevõtmine on sama, mis naisevõtt teispoosusest.⁴² Lühikeseks kulunud laulus „Naine Narvast – sureb teel“ võib niisiis aimata mütoloogilisi sugemeid. „Narva naine“ esineb aga ka siirdevormilises laulus „Narr, kes Narvast naise võtab“, kus Narva tähendabki linna. Lauluke ilmestab maarahva umbusaldavat suhtumist linna ja kõigesse linlikusse. „Hilbakas naine“ on üks paljudest laulutekstidest, mis on moodustatud vanade motiivide ja lõppriimiliste värsside liitmisel. „Must naine“ on seevastu ülitugeva traditsiooniga. See on eepilise kallakuga laul, kus ebasobiv naine on saatuslik paratamatus. Minategelane kaebab Jumala poole, kuid üritab ka ise asja parandada naise pesemisega, mida on varianditi koomiliselt kirjeldatud. Kümnest variandist on enamik talletatud küll 19. sajandi lõpus, kuid üks usaldatav, kuigi lühenenud variant on veel 20. sajandi teisest

⁴² Kristi Salve, Secretly through Salatsi: place names in Estonian runic songs related to Livonian settlement areas. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics. Studies on Livonian II, 2016, lk 87–103.

poolest. „Must ja kuri naine“ on taas improvisatsiooniline tekst. Ka „Tilluke naine“ on ilmselt uue viisiga laiemalt levima hakanud laul.

Laulus „Põlvist põdema“ on selge süžee ja tugev annus huumorit, aga pole abieluprobleemide tõsiseltvõetavat, ükskõik kui erapoolikut käsitlust. Mida arvatagi mehest, kes ei taipa, miks noorik hakkab „põllepaelust paisuma“? Tüübist on 4 varianti. „Naine tahab kala“ võiks justkui olla laul naise soove täitvast abikaasast, aga tegelikult on see ettekääne lori ajamiseks.

Seevastu „Ema ja naise hooles“, millest on kaks märgatavalt erinevat, kuid selge invariantse sisuga üleskirjutust, võrdleb poissmehe ja naisemehe elu nende riietuse põhjal ja järeldab, et esimene on ema hoole all paremini riides kui teine.

„Vahetasin valju naise“ algab asemantiliste sõnadega nagu jorutustele omane. Kuigi värsid on enamasti traditsioonilised, näib tervik olevat improvisatsiooniline. „Vana naise töö“ püüab anda objektiivset hinnangut naise kohta, tõstes puuduste vastukaaluks esile tublidust töös.

Laulud **abielunaise elust** on üldjuhul toonilt kurtvad ja kahetsevad. Täpsemalt on need nooriku laulud, kes ei pea olema mitte ainult mehe, vaid ka äia ja ämma, küdide ja nadude meele järgi. Kūpsemas eas minia elujärg, kui äiad-ämmad olid kas surnud või taandunud, lapsed aga kaelakandjateks kasvanud, oli sellest tunduvalt erinev, ta sotsiaalne positsioon oli tugevam.

„Noorelt mehele“ läinu kahetseb varast abiellumist, *vaevarätt* ja *hoolerätt* on selles laulus naisepõlve poeetilised sünonüümid.

Mitmeast vaatekohast vastandatakse isa- ja mehekodu, leides esimesel kõikvõimalikke eelseid („Kodus maksin kulla“, „Kallis kasvupõli“). Viimase variantidel on liitosi, mis kõnelevad abielunaise elust, nt „Nüüd saan nutta kõögiski“ (variantid 3, 5), „Nüüd saan süüa sütevett“. Viimane on üheks osaks ka tingimisi miniapõlve kujutavate laulude hulka paigutatud tekstis „Ei pääse minia“, kuigi kaebelaulus seda otse ei nimetatagi.

Nooriku ellu kuulus igatsus isakodu järele. Sellekohastest lauludest on Laiusel esindatud „Noorik kodu käimas“, mille teine variant on fragment, kuid esimene seevastu väga pikk mitme liitosaga tekst, kus leidub ka haruldasi ja raskesti mõistetavaid motiive. Nt laulu lõpuosas kirjeldatakse, kuidas minategelane läheb isakodus aita, leiab sealt emale kuulunud rõivaid ja voodiriideid ning hakkab nutma – kas tähendab see, et ema oli vahepeal surnud? „Millal saan omile“ kaks ligi saja-aastase vahega kirjapandud teksti on küllaltki lähedased ja jätavad õhku küsimuse kirjanduslikust (vahe)allikast. Nimelt on just hilisemale variandile liiga sarnaseid kirjapanekuid mitmetest üksteisest kaugel asuvatest kihelkondadest. „Ei kiideta miniat“ on vanasõnaline tõdemus, „Miniat sõimatakse“ tuttavatest osadest (värsid, sõnapaarid) loodud uus tervik. Üsna erandlik on „Perenaise meelevald“, kus noorikul on „emanda elu“. Üldine on ikkagi kaeblemine, näiteks „Ei jõua leiba sõtkuda“. „Anna au kätte“ minategelane soovib mehest lahku minna ja teisega abielluda. „Mehe omaste pilge“ sisaldab jälle pigem õpetust asju mitmest küljest näha kui tõelist pilget. „Kui mees on meelepärane“ räägib naise kavast valmistada mehele riideid vastavalt mehe olemusele ja käitumisele. „Vaip võinuks vakas vanuda“ on pettunud naise

seisukoht. Kui oleks ette teadnud, et abikaasa osutub halvaks („Kurjale kositud“), siis poleks neiu kosimisega nõustunud: „Tulle oleks visand viinatoobi“ (motiiv variandis 2). „Hull mees“ on jälle vanasõnalaadne laul, mille põhiosa koosneb kahest sümmeetrilisest parallelismirühmast. Tähelepanu vääriavad *naise* poeetilised sünonüümid. „Miks põllepõli parem“ toob esile ühe põllepõlve, s.t abielu eelise: naised langesid vähem kuulujuttude alla kui neid. Laulutüübi „Hea pilliga, kuri piitsaga“ kahest vanemast variandist on esimene ilmselt teise poolikuks jäänud koopia. Sellest üle maa populaarsest laulust on veel kaks usaldusväärset varianti 19. sajandi lõpust. „Saksa asemel sandile“ esimene variant on tüübiomane, teine on liitunud tüübiga „Perepoeg ja sulane kündmas“, mis muudab terviku ebaselgeks. „Mis sa toonud tulles“ on hoiatus miniale, et ta ei kulutaks mehekodu vara, vaid arvestaks enda kaasavara. „Vana vainule, tuli järele“ on lühike tekst rahulolematusest vana mehega, kes ei tunne „mängitamist“.

„Joodikul saab nälga näha“ seisab uue ja vana rahvalaulu skaalal selgelt uue laulu poolel. Variandis 3 on üleskirjutaja kasutanudki stroofideks jagamist. Side vana lauluga on teema ja kohatiste liitosade kaudu. „Otsib riidu riietest“ räägib joodiku kombest tüli otsida. Kas see on hoiatuslaul või joodiku naise kurtmine, on 4-värsilise teksti põhjal keeruline öelda. Ja lõpuks „Laps naise vokk“, traditsiooniline laul, millega püütakse märku anda, et väikese lapse kõrvalt ei jõua nõnda palju kedrata ja kududa.

Hälli- ja lastelaulud on laululiik, mille suhted regilauluga on lauluti ja laulurühmiti erinevad. Kõige regivärsivormilisemad on hällilaulud: „Suisu suuremaks!“, „Tule koju, too saia!“, „Tule, uni!“, „Lase kiik käia!“, „Head lapsed hälli sisse!“. Leidub sõnalise teksti poolest nappe äiutusi. Kui hällilaulude puhul pidi laul mõjuma lapsele uinutavalt, siis mängitustega püüti juba veidi suuremat last lõbustada. Laiuse materjalis leiduvad sellistest lauludest, õigemini rütmilistest lugemistest „Tii-tii, tihane!“, „Koer läheb karja“, „Tee pätsi!“ ja „Sõit, sõit linna!“. Omaette rühma moodustavad ahellaulud, näiteks „Liiri-lõõri!“, „Kits karja“, sellega seotud „Mina leidsin õlekõrre“ ja „Onnimanni“. Lõpuks on lastelaulude hulka loetud veel mõned loomtegelastega laulud – „Parmu matus“ ja „Hiire pulmad“.

Iga „Vana Kandle“ köite koostajad on pidanud sissevõtmise-väljajätmise piirid uuesti tõmbama. Käesolevast köitest on välja jäetud rida ERIAs ja mõnes varasemas köites (nt VK X ja XI) avaldatud laulutüüpe. ERIAs on näiteks lastelaulude alamliigina ära toodud liisutuslugemised, mida käesolevas köites ei avaldata. Ka VK X köites trükitud loodus-häälendid on välja jäetud. See on kaasa toonud veel Kodavere köites (VK XI) avaldatud „Kassi laulu“ kõrvalejätmise, sest olemuselt on „Kassi laul“ loodushäälend. Sissevõtmise mõõdupuud on olnud mõnevõrra erinevad ka ühe või teise kihelkonna kogu materjalist johtuvalt. Käeoleva köite koostajad⁴³ on igal juhul jõudnud järeldusele, et sissevõetavate lastelaulude valikut võiks veelgi kitsendada, lähtudes regilaulude vormitunnustest või nende puudumisest. Praktikast on muidugi raske piiri tõmmata.

⁴³ Liina Saarlo oli ka VK XI köite koostaja, Kristi Salve selle toimetaja.

Just lastelaulude osas on „Vana Kandle“ koostajad autentsusküsimustes eriti eba-kindlal pinnasel. Esiteks on väga suur osa neist laste kirjapanekud, teiseks on mitmed laulud leidnud põlvkondade vältel publitseerimist, mistõttu ka 20. sajandi lõpu eakad informandid ei suutnud oma lastelaulurepertuaari päritolus kindlad olla. Kui mäletatigi, et laul oli kuulnud emalt, siis kuidagi pole enam võimalik kontrollida, kas ema oli selle õppinud koolilugemikust või oma emalt. Nagu nendib 20. sajandi lõpu kodust lastele laulmist põhjalikult uurinud Anu Vissel, on põlvkondi kestnud koolihariduse mõjul lakatud tähtsaks pidamast vahetegemist ehtsa rahvalaulu, selle töötuse ja rahvaliku laulu vahel. Kooli- ja muude raamatute mõju kõrvale kerkisid jõuliselt raadio ja televisioon, kust ammutati ka lastele lauldavaid laule.⁴⁴ Vahetegemine polegi lauljate, vaid uurijate ja publitseerijate probleem.

Kui enamikus laululiikides, mõnes vähem, mõnes rohkem, esineb laulutüüpe ja -variante, mis on siirdevormilised, s.t on ainult osalt regivärsivormis, osalt aga järgivad juba uue, lõppriimilise laulu reegleid, siis **nõiasõnade** kui liigiga on lood teistsugused. Paljud käesolevasse köitesse, nagu ka teistesse köidetesse sissevõetud loitsud on pigem regilaulu vormivõtteid kasutavad, aga mitte regivärsilised ja ka mitte laulud. Esitusviisilt on Laiuse loitsud olnud lühikesed lugemised.

„Sõnad nõiduse vastu“ on tuhmunud sisuga, samuti on selles mõistetamatud nimed, mis üleskirjutaja ja/või esitaja järgi peaksid olema „metsajumalad“. Võib arvata, et tegu on küll üleüldise tõrjeloitsuga, kuid et sel on kokkupuude hundisõnadega (vrd *metsa ülli*, *metsa a'lli* tüübi „Hoiä oma koerad!“ 2. variandis). „Armsaks arstimise sõnad“ lähtuvad küll kirjandusest, aga kuna tegemist on laiemaltki folkloriseerunud ja ümbermõtestatud tekstiga, on see võetud väljaandesse. „Hoiä oma koerad!“ on palve püha Jüri poole, et see keelaks oma hoolealustel huntidel kurja teha. Ühisosa on sellel teiste hundisõnadega „Lase mu kari kaugel käia!“ „Hunt karja järel“ on kaheosaline: esimene on kahjustavale maagiale omane soov, et hunt nimelt karja kallale tuleks, teine pool tõrjemaagiline lausumine. „Ussisõnad“ (ning eelmise tüübi liitosa) on sõnastuselt üsna erinevad, neid ühendab funktsioon. Ühe variandiga on esindatud „Sõnad koera hammustamise vastu“, mille juures köidab tähelepanu üleskirjutaja, uuema mõtteviisi kandja irooniline kommentaar.

„Jeesus kirikuteel“ võis olla kasutusel nii luumurru kui nikastuse puhul. Nikastuse parandamiseks olid veel teisedki „Nikastusesõnad“. Kirja on pandud ka „Luud kokku!“. Arstimissõnadest paistavad silma täielikud „Riisisõnad“, kus last piinavat haigust aetakse minema ja keelatakse tagasi tulemast enne võimatute tingimuste täitmist. Ühe hilise kirjapanekuga on esindatud ka sõnad „Maast hakanud haiguse vastu“. On mitmeid saunasõnu: „Tere, saun!“, „Sopu, sopu, saunakene!“ ja „Sopu, soolakott!“. Viimane on mõeldud mingi haiguse arstimiseks. „Vihtlemise sõnad“ ja „Tänu sauna eest“ on olnud vormellikud soovi- ja tänusõnad, mida varasemal ajal ei peetud „vanavaraks“. See on kindlasti üks põhjus, miks Laiuse nõidussõnu on vähevõitu.

⁴⁴ Anu Vissel, Mida lauldakse lastele eesti kodudes tänapäeval? Laste endi arvamus. – Pärimus pärijaile. Toimetanud Ingrid Rüütel. Tartu, 2000, lk 8–31.

Juba Jakob Hurda väljaannetest alates kuulub „Vana Kandle“ köidetesse laule, mida on peetud sündmatuteks. Näiteks leidub „Vana Kandle“ I köites laul, mida Hurt ei pidanud võimalikuks esitada saksakeelses tõlkes, küll aga ladina keeles.⁴⁵ Alates III köitest kannab alaosa pealkirja „**Carmina obscoena**“. Obstsöönuse piirid on muidugi poolteise sajandi jooksul nihkunud. Ka käesolevas köites on mitmes eelnevas osas laule, kus tehakse vihjeid või nimetatakse otse (inimeste) intiimseid kehaosi ja nendega seotut, mis varasemates köidetes oleksid kuulunud obstsöönsete hulka. Laiuse väljaandes on alajaotusse paigutatud laulud, milles suguelundite ja -eluga seonduv ongi keskmeks, mitte kõrvalmotiiviks või möödaminnes mainimiseks.

Kui mõnes laulus leidub kokkupuuteid ühiskonnaelu kajastustega (näiteks laulus „Neitsiau ära viidud“ on varianditi kannatanuks väsinud vaimutüdruk), siis „Karu Kaie kiskunud“, „Läks läbi küla“ ja „Saab saapasääre nahka“ sisaldavad *aidu-raidu*-tüüpi trallitamissõnu, mis näitavad nende kuulumist meeste joomise ja jorutamise juurde. „Salaja saunalaval“ räägib suhteliselt tagasihoidlikult piiluja kogemusest. „Teeme tillukese!“ on haruldasem arendus, „Teopoi si tillike“ ja „Tee tinast!“ aga ülemaaliselt tugeva traditsiooniga. „Tütar tahab tükule“ ja „Vaskraha vastu“ on oma kuuesilbiliste värssidega rohkem mõne lastelaulu või labajala-laulude kui päris regivärsi sarnased. „Maha tuled, matart saad!“ on eepilise algega laul, kus tegutsevad personifitseeritud suguelundid. Laulu omajagu tugevat traditsiooni näitab selle esinemine mitmes vallas. Nii viimati nimetatud kaks varianti ja veel mitmed muud obstsöönset laulud on kirja pandud kooliõpilaste poolt. Kuna osutus allikale puudub, siis paistab usutav, et teismelised teadsid ise selliseid laule peast ja võisid neid kasutada koolikaaslaste, eriti tüdrukute provotseerimiseks.

Kihelkondadest, kus regilaul säilis kauem, on ka rohkem andmeid **laulikute** kohta, sest 19. sajandil lisati laulutekstile vaid erandjuhtudel rohkem teavet kui lauliku nimi ja vanus – kui sedagi. Rahvaluulekogudest ei leia seega Laiuse laulikute eluloolisi andmeid kuigi palju.

Lauliku isikupärased eelistused saavad ilmned ainult siis, kui ta on saanud kuulda (ja kaasagi laulda) teemade, funktsiooni ja kunstilise laadi poolest väga erinevaid laule. Olukord, kus esitati ühelt inimeselt, tavaliselt lähisugulaselt lapsepõlves kuulnud laule, võis põhjustada motiivide segiminekut ja fragmentaarsust. Kui laulud olid kuulnud näiteks vanaisalt, siis võisid ka naissoost laulja esituses domineerida robustsed teomehelaulud. Tuleb veel silmas pidada asjaolu, et küllalt suure osa Laiuse lauludest on kirja pannud väljaspoolsed kogujad, kes tulid ja läksid. Sellelgi oli vaieldamatu mõju, sest võib eeldada, et laulikule ei meenunud sugugi kõik laulud, mida ta teadis, samuti võisid ununeda või segamini minna meenunud laulude värsiread ja motiivid. Vastupidist näidet absoluutsest „tühjakogumisest“ pakub Peeter Käär, kellelt Priidu Tammepuu talletas suure hulga mitmesuguseid rahvaluuletekste, sealhulgas laule.

Eeltoodud asjaolusid arvestades on allpool vaatlusele võetud ainult üksikud laulikud. Valik lähtus mitmest kriteeriumist: repertuaari suurus (Mart Kreos), laulikute etniline

⁴⁵ VK I, 46–47, nr 39 „Kosilast sõimatakse“.

kuuluvus (Indused), sugu („naiselikud“ ja „mehelikud“ laulud eri soost laulikutel), päritolu, võimalus abikaasasid kõrvutada (Ellu ja Pärtel Tann), vanus (Jüri Sein).

Meeste ülekaal vaadeldute seas peegeldab ühest küljest nende tõepoolest tugevat esindatust Laiuse kihelkonna regilaulude esitajate hulgas, teiselt poolt aga teadlikku soovi rõhutada, et see polnudki nii erandlik ja haruldane. Nimelt on Eesti folkloristika algusaegadest personaalselt esile tõstetud naislaulikuid alates Epp Vasarast, kelle laule kirjutas üles Mihkel Veske. Näiteid võiks tuua veel paljudest Eesti piirkondadest läbi aastakümnete ja lõpetada setu 20. sajandi silmapaistvate naislaulikutega. Võib eeldada, et suurem hulk laule ja värsiridasid ongi talletatud naissoost esitajatelt, kuid tundub, et selle rõhutamisega on liialdatud. Tervitataval moel on Olli Kõiva oma Paide ja Anna rahvalaulikute käsitluses osutanud nii meestelaulupärastele joontele kui vaadelnud lähemalt ühe meeslauliku repertuaari.⁴⁶ Ühtlasi on ta märkinud meestelaulutraditsiooni lähema uurimise vajadust.

Rein Kolluk (1819–1903) oli rahvaluulekoguja Mihkel Kolluka isa. Temalt kirjapanud laulude täpset arvu me ei tea, sest kuigi Mihkel Kolluk oli üks väheseid kohapealsetest kogujatest, kes vastavalt Jakob Hurda palvele üldse saatis andmeid laulikute kohta, olid need umbmäärased. Näiteks on 1879. a teises saadetises konkreetselt märgitud Leenu Tiidu esitatud laulud ja lisatud: „Teised on enamiste R. Kolluka ütlemise järele kirjutud“.⁴⁷

Sama umbmääraselt on kirjeldatud Rein Kolluka esitapanust ka 1880. a saadetises. Tõenäoliselt olid peamiselt isa suust kirja pandud 1879. a esimesegi saadetise laulud, kus andmeid üldse pole. Mihkel Kolluk on kirjast Sakala toimetusele 31.08.1880 tutvustanud oma kogumismeetodit: pliiats ja märkmik olnud tal alati käepärast ja kui isale meenus mingi situatsiooniga sobiv vanasõna, kõnekäänd või laul, pani ta selle kohe kirja.⁴⁸ Võib-olla selline meetod, ühelt poolt vaieldamatult hea, oli teiselt poolt põhjuseks lühikeste tekstide arvukusele tema kirjapanekutes.

Mart Kreos (1843–1913) oli teadaolevate andmete põhjal silmapaistvaim Laiuse kihelkonna laulikute. Siin pole oluline ainult laulude arv, mille poolest Rein Kolluk võib eespoolgi seista. Olulisemgi on see, et Mart Kreoselt kirjapanud laulud on terviklikud, suhteliselt pikad, esindavad mitmesuguseid laululiike ja temaatilisi rühmi. Kui pidada silmas ühe hilisema lauliku, Mai Vaheri mälestusi,⁴⁹ siis polnud Mart Kreos mitte üksnes säilitanud oma mälus ulatuslikku repertuaari, vaid oli ka esitaja ja edasiandja. See aga eeldab, et ta pidi regilaule, mis sellel ajal moodi tulnud uuematest rahvalauludest igas mõttes erinesid, ise väärtustama. Võib arvata, et tegemist oli tugeva perekonnatraditsiooniga, sest oma eakaaslastelt oleks ta võinud õppida ehk näiteks teomehelaule ja õlle, joomise ja kõrtsiga seotud laule, samuti mõne uuemate sugemetega laulu. Tähelepanuväärselt aga just need Mart Kreoselt talletatute hulgast peaaegu puuduvad. Muidugi peame arvestama kogujate ja laulikute enesetsensuuri, mistõttu kõik teadaolev ei tarvitsenud kirjapanemiseni

⁴⁶ VK X, lk 66–92.

⁴⁷ EKmS 8° 2, 722.

⁴⁸ EKIA, f 47, m 20: 38, l. 1/5p.

⁴⁹ Vt laulu nr 434 kommentaari.

jõuda. Mart Kreose laulude hulgast tõusevad esile laulud laulust („Kurb laulik“, „Võidulaulmine“) ja eleeegilise loomuga laulud lapsepõlvest ja noorusest („Hiljuke“, „Kaks vaeslast“). Sotsiaalsetest suhetest ja ebavõrdsusest kõnelevad laulud on samuti ilmselt neiu vaatepunktist nähtud, nt „Mida luban laimajale“, „Kõnnib kõnede sees“, „Kasvatus asjata“. Leidub ka reipama tooniga kosjateemalisi laule, nagu „Kümme kosilast“, „Neiud lähevad ära“. Noormeeste vaatepunkti kajastavaid laule on Mart Kreosel samuti: „Ärge põlake poisse!“, „Saani tegemine“, „Ära võta mõisast naist!“. Mart Kreose repertuaari iseloomustab see, et jutustavatele lauludele on liitunud lüürilisi, kusjuures tulemus mõjub üldiselt terviklikuna. Terve rida lüürilisi laule on näiteks liitunud kosjateemalise jutustava lauluga „Kaevul kosija“. Tal on lisaks veel mitmeid laule, milles võib näha mõistatuslikke müütilise/legendilise taustaga motiive: „Kotkas kaare alt“ + „Neli neiu“, „Imetegija“, „Maarja ei maga maas“.

Mart Kreos sündis sulase perre, kuulus seega päritolult külaühiskonna vaesemasse ossa. Temast sai hinnatud pottsepp ja suure pere isa. Ilmselt oli ta elus hakkamasaav inimene. Elu lõpus siirdus ta koos abikaasaga Tallinnasse, võimalik, et lapse (laste) juurde, kus ta ka suri.

Mihkel Ostrovi ja Gustav Johannsoni matka suuremaid laulikuid oli ka **Liisu Kaschan** (Kasjan, 1819–1905) Leedist, kes tollal oli 67-aastane. Temalt on kirja pandud üle kahekümne regilaulu, sealhulgas paar uuemate vormitunnustega laulu ja ilmselt fragmentaarne „Kupja sõim“.⁵⁰ „Siit nurga“, s.t Leedi valla kõige suuremaks laulikuks nimetab teda ka Jüri Rimmelg, kes on andnud ka teateid Liisu Kaschani eluloost. Selgub, et noorena oli ta käinud mõisas teotööl, pärast abiellumist Leedi väikesest läti asurkonnast pärit mehega pidasid nad kandikohta. Liisu Kaschani repertuaari kohta ütleb Rimmelg: „Muud vanavara temal ka ei olegi, kui aga laulud – neid võib ta mitu kümnet ühekorraga ette ütelda ehk laulda“.⁵¹ Kahjuks pole Rimmelg enda kirjutatud laule konkreetset laulikute nimega sidunud ja nii jäävad need kümned laulud teiste sekka.

Teadaolevalt Liisu Kaschanilt kirja pandud laulud esindavad regivärsitraditsiooni väga erinevaid aspekte. Lihtlaulude kõrval on liitlaule, viimaste seas taas loogilisemaid, teema piires püsivaid („Madal vili“ + „Viljade mõistatus“, „Peretütar inetu, vaeslaps ilus“ + „Laisk peretütar ei viitsi vett tuua“) kui ka selliseid, mis sisaldavad ootamatuidki pöördeid ja viivad algsest sisuarendusest kaugele. „Saani tegemine“ näiteks käändub ootuspäraselt kosjateemadele, lõpetuseks on aga laulud laulust. Üldiselt ongi soositud teemadeks kaasavaliku, kosjade ja abieluga seonduv („Palju püütud neiu“, „Kaasa kaugel“ + „Tule mulle!“, „Kallis neiukaup“), aga ka laulu ja laulmise teemat kohtab mitmel puhul („Laulikule palka!“, liitosadena „Laulu lõpetus“ jm). Peale nimetatud kupja sõimu (ja ka laulu „Ärge lööge vaeslast!“) on ühiskonnas valitsevaid suhteid nähtud külakogukonna

⁵⁰ Peab mõnema, et on omajagu problemaatiline, mida pidada fragmendiks. Sõim ei saagi ju venida kümnete värsiridade pikkuseks! Probleemne on ka esitusviis: kas niisuguseid 3–4-värsilisi tekste tõesti lauldi või esitati muul moel?

⁵¹ H II 56, 10.

või ka perekonna sisesest vaatepunktist („Orjale otsitakse tööd“, „Vastumeelt külalised“, „Küla ütles liigsööjaks“, „Söögitoojad surnud“, „Hiljuke“, „Tütar vette!“).

Võib mõjuda lausa kurioossena, aga üheks tähelepanuväärsuseks Liisu Kaschani repertuaaris tuleb pidada mitmest osast koosnevat marditsükli. Ilmselt ei pidanud paljud tolleaegsed kogujad nende veel üldtuntud tavandilaulude jäädvustamist tarvilikuks, kuid hilisemaks ajaks olid esitajate mälus säilinud ainult lühikesed katked. Korralikke helisalvestusi Laiuse mardi- (ja kadri-)lauludest polegi.

Jaak Lillekampf elas 1887. aastal, kui Gustav Johansson temalt laule kirjutas, kihelkonna südames – Sootaga külas. Laule on küll kõigest kaheksa, mitmed neist liitlaulud. Meeslauliku puhul on igati eelduskohased laulud neidudest („Ärge põlake poisse!“ + „Neiu kutsub poisid metsa“ + „Soad suitsu surevad“ + „Kõlvatu kangas“, „Nõiad pangu koju kopitama“), üllatav pole ka „Palve sakstele“ + „Kubjas põrgu“. „Laisa laulu suits“ erineb laulust ja laulmisest kõnelevate laulude suurest enamikust oma absurdilaadse pildistikuga, mis kuulub ilmselgelt meheliku alge juurde. Samal põhineb laul „Imed“. Lillekampfi repertuaaris on ka jutustav laul „Nuttev tamm“. Legendilaadne „Imetegija“ liidab endaga pigem ootamatult laulutüübid „Tore sõit“ ja „Hobuse ostjad“, kuid „Toredat sõitu“ sissejuhatavat motiiv tuulehobust võib taas hämardunud müütiliseks kujutelmaks osutada, samuti nagu laulutüübi „Loomad vilja söönud“ arendused. Kohanimed ei tarvitse olla pelgalt algriimitaotlusest tingitud ning lõpuks jõuab laul suure kuuse kujutamiseni, mis on „Suure tamme“ teisendus.

Ann ja Jüri Indus on huvitavaks erandiks nii Laiuse kui kogu Eesti ulatuses. Nimelt oli tegemist Laiuse mustlastest⁵² abielupaariga. Kuna Indus oli Laiuse mustlastel populaarseid perekonnanimesid, samuti nagu tol ajal eesnimed Jüri ja Ann, siis pole neid olnud võimalik identifitseerida. Laiuse mustlased olidki Paul Ariste andmetel hästi integreerunud – vähemalt keeleoskuse poolest. Ometi erinesid nad oma eluviisidelt ikkagi eestlastest oluliselt, mida osutavad ka neist räägitud jutud ja pilkesalmid. On selge, et Laiuse mustlased ei jaganud eestlastega 19. sajandil järjest mõjusamaks saavat koolist, kirikust ja muudest allikatest pärinevat kirjalikku kultuuri. Samal ajal näitavad Industelt üles kirjutatud regilaulud, et nad võisid jagada eestlastega viimaste eredalt omapäraselt rahvaluuleliiki. Tänapäeval pole enam võimalik selgitada, mil viisil ja kus need laulud olid õpitud, kas Jüri ja Ann Indus olid oma etnilise rühma erandid või oleksid teisedki võinud mõne laulu esitada, kui vaid rahvaluulekogujad nende poole oleks pöördunud. Võiks nimetada, et laulu „Ilus küla“ Induste teisendis esinevad kohanimed Karinu ja Kõnnu, mis aga ei tarvitse tähendada laulude õppimist seal. Induste laulud pani kirja Johansson, Mihkel Ostrovi kaaslane 1887. a kogumismatkal, ümber on need kirjutanud Ostrov. Laulutekste on kokku 15, kuid tüüpide ja motiivide arv on palju kordi suurem: paljud laulud koosnevad väga mitmest liitosast, mis moodustavad siiski mõttelise terviku. Nende repertuaaris on tugevalt esindatud lüürika meelisteemad: laulud laulust, noortevahelised suhted ja kosjateemad, aga ka kõrtsilaulud ja fantaasiad. Tavandilaule (teatud reservatsiooniga) on vähe: üks kiigelaul, pulmalaul, ehk ka funktsioonilt pulmalauluna

⁵² Vt Paul Ariste, Laiuse mustlasi meenutades. – Keel ja Kirjandus, 1984, nr 4, lk 223–225.

käibinud lauliku sõim. Puudutamata ei jää ka küla ja mõisa suhted. Müütilise tagapõh-
jaga lauludest on Induste repertuaaris olnud „Pühkmed merre“ + „Suur tamm“ ja „Hiie
noormees“. Kokkuvõttes on tegemist heade näidetega 19. sajandi viimaste aastakümnete
Laiuse lauluvarast.

Mõnevõrra väiksema laulude arvuga on esindatud üks teine Ostrovi ja Johannsoni
kogumismatka laulikute abielupaar, **Pärtel** (1834–1903) ja **Ellu** (Ello, 1830–1900)
Tann Jõgeva valla Mõisamaa külast. Kuigi nendelt on laule vähem kui Industelt, on see-
eest kummagi esitatu konkreetsetl määrgitud. Loomulikult võib pidada tõenäoliseks, et
emma-kumma esitatud laulud olid ka teisele abielupoolele vähemalt tuttavad. Võib-olla
sõltus kõik sellest, kummale esimesed read esimesena pähe turgatasid. Pärtel Tanni nime
all on laule rohkem (7 abikaasa 3 vastu), niisiis võis tema ollagi pere suurem laulumees.
Esimene tema nime all kirjapandu on tüüpiline uuemapoolne meestelaul „Kubjas ja teo-
mees“. Ülejäänutest enamik sobitub nii meeste kui naiste repertuaari. „Tütar läheb aita
ehtima“ võiks küll olla pigem naiste laul, nagu ka „Sõõru, sõõru, sõrgajalga!“, millele
liitub „Palve sakstele“. Abikaasa Ellu kolmest laulust võiks oma teema poolest pigem
meestelaul olla „Õllest saar“, niisama ka „Lauliku sõimule“ liitunud „Tule mulle!“.
„Uhkus uue kuue peale“ näeb küll noormehi neidude vaatepunktist, sellele liitub „Õsel
üksi“ obstsöönse arenduses. Obstsöönst on kultuuriliselt sallitud pigem meeste puhul.

Eesti Üliõpilaste Seltsi stipendiaadid märkisid üles laulikute nimed ja andmeid nende
kohta.⁵³ Jõgeva vallas elanud **Kai Ansonilt** (1836–1922), kes oli üleskirjutamise ajal
72-aastane, kirjutasid Jüri Välbe ja Hans Sulg 13 (12) laulu, mille hulgas on laule noorte-
vahelistest suhetest ja abikaasavalikust, mõisast ja orjusest, muudest ühiskondlikest
vastuoludest, laule laulust, muuhulgas lauliku sõim, pilkeline vanapoisilaul, üks ahellaul
ja üks uuemas kihistusse kuuluv laul. Vaimastvere vallas elanud 78-aastane **Ann Rasin**
(1832–1912) on kogujatele laulnud kauni lüürilise teekäigulaulu „Tulge öömajale!“ ja
„Tooge täied toobid!“, mis tõenäoliselt oli funktsioonilt pulmalaul.

Teine EÜSi kogujapaar, Viljak ja Rosenstrauch on 1911. aastal pannud **Jüri Seinalt**
kirja neli regilaulu, lisaks veel üks uuem laul. Tähelepanuväärselt oli Vaimastvere vallas
elanud laulik sel ajal alles 30-aastane (eluaastad 1880–1920; nimekujud ka Jüri Rudolf
ning Rudolf Sein) ning võinuks olla ea poolest eelnevalt nimetatud lauliku lapselaps,
mis on ebatavaline ka ülemaalises kontekstis. Tõsi, laulude teadjaid selles vanuserüh-
mas võis mõnes piirkonnas olla üsna palju, nagu näitab aastakümnete pärast 60-, 70-,
80-aastastelt talletatu, kuid tavaliselt ei siis ega hiljem noorte poole ei pöördutud. Oma
laulud oli Jüri Sein õppinud isalt. Üks tema lauludest on teomehelaul, teine „Võta väike
naine!“, kolmas „Teohobuse söök“, mis kõik võiksid olla tüüpiliselt mehelicu repertuaari
näidisteks. Neljandaks regilauluks on pulmalaul.

Mart Pill (1832–1915) Leedilt on heaks võrdluseks Jüri Seinale. Tollal juba 75 aastat
vana, oli ta selgelt põlvkonna või enamagi võrra eelmisest vanem. Pealegi oli ta pärit
kihelkonna kõrvalisemast ja ilmselt vähem uuendustega kaasa läinud Laius-Tähkvere

⁵³ K a d r i T a m m, Oskar Kallase ja Eesti Üliõpilaste Seltsi stipendiaatide reisikirjeldused. – Ko-
gumisest uurimiseni: artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks. Tartu, 2002, lk 82–98.

vallast. Repertuaar on mõlemal siiski üheilmeline. Mart Pilli viie regilaulu hulka kuuluvad „Kubjas ja teomes“, mis kuulub meheliku (hilis)eeepika valda, nagu ka „Seatapmine“ + „Kass kaevus“. Eepilist joont esindab ka „Suur tamm“ oma liitosaga. „Jänese õhkamise“ vanem, rahvapärane versioon läheb edasi juba lausa obstsöönsetele radadele. Mart Pill on esitanud veel kosjateemalise laulu „Vahelt vaene“ ja siinses väljaandes mitteväljandava torupilliloo.

1911. aastal kirjutasid EÜSi stipendiaadid Johannes ja Marie Kärt Kursi kihelkonnas Härjanurmes üles 9 laulu, mille esitaja **Jaak Lobjakas** (78 a) oli aga pärit Laiuse kihelkonnast Jõgeva vallast Painkülast. Üks lauludest on lõppriimiline kirjandusliku algupäraga, ülejäänud aga regivärsid. Nende hulgas on lüroepiline „Tütarde tapja“, mis oma sõnumi poolest on kahtlemata naisi väärtustav. Hiliste jutustavate laulude hulka kuulub „Mõisa aidast varastamas“ + „Põgenemine“. Mõned muudki laulud käsitlevad mõisaga seotud probleeme. Ka üks mehelik õllelaul kuulub lauliku repertuaari.

Peeter Käär (1859–1938) oli sündinud ja peaaegu kogu elu elanud Laius-Tähkvere vallas. Ta oli talusulase poeg ning tema haridus piirdus külakooliga. Ometi sai temast kirjamees: Sakala kaastöeline ja kahe rahvaraamatu avaldaja.⁵⁴ Priidu Tammepuu kirjutas temalt üles rohkem kui 900 lk suulist vanavara, milles leidub ka omaloomingulist. Uuemate rahvalaulude kõrval on ta esitanud laule, mis kuuluvad põhiliselt regilaulu perifeeriasse, laule, mida Jakob Hurda kogus üldiselt ei esine, aga millest suurel osal on vasted 1920.–1930. aastate õpilaskirjapanekutes. Käesolevasse „Vana Kandle“ köitesse on temalt jõudnud 46 laulu.

On mõistlik möönda, et rahvalaulikud on siiski eelkõige traditsiooni kandjad, kes on laulnud nii, „nagu isa enne laulis“ – kui laenata sõnu lauluvärsist. Me ei saa kirjapandu põhjal rekonstrueerida Jaani või Jaagu, Mardi või Jüri, Kaie, Liisu, Anne jt tõekspidamisi elu- ega laulusfääris. Võime vaid tänulikud olla, et nad olid mees hoidnud vanu laule, olgu neid palju ja mitmekesiseid või üksainus mõnevärsiline, ning nõustusid neid – võib-olla iseene või ümberkaudsete kahtlevat suhtumist ületades – kogujatega jagama.

⁵⁴ Priidu Tammepuu, Ühe suurjutustaja mälestuseks. – Rahvapärimeste Selgitaja, Tartu, 1938, nr 5, lk 167–168; Eesti kirjanduse bibliograafiline leksikon. Toimetanud Endel Nirk ja Endel Sõgel. Tallinn, 1975, lk 180.

MÜÜTILISED LAULUD

1. HARJA OTSIMINE

1.

1

Päev soeb sulaste päid + Harja otsimine

Veere looja, päävakene,
kulu, kulla tunnikene!

Ei ole aega pääval veerda,
pääval veerda, kullal keerda.

⁵ Pääv soeb sulaste päida,
kammib karjalaste päida,
harib päida armetuila.

Kamm tal kukkus kaevudesse,
hari tal kukkus allikasse.

¹⁰ Kes läheb harja otsimaie,
kammi kaevust võttemaie?

Ann läheb harja otsimaie,
kammi kaevust võttemaie –
helmini Emajõgeje,

¹⁵ kaelani konnakuduje.

Mis tema põlvi puutunessa
või tema kaela karganessa
või tema rinda ripsateles?

Suga põlvi puutunessa,
²⁰ kamm tal kaela karganessa,
sõlg temal rinda ripsateles.

H II 43, 632 (24) < Laiuse v – M. Korts (koguja) ja M. Ostrov (saatja) < Mart Kreos, u 50 a (1887).

2.

2

Harja otsimine + Mõök merest

Sugesin sulase päida,
arin päida armetuida,
kasin karjalaste päida.

Suga merde sulpsatelles,
⁵ päielaud läks laine'eie.

Läksin Peetri palv'eie –
Peeter ei võtnud palveta,

Paavel ei ellida sõnuda.
Läksin ise illukeisi

¹⁰ elmini Emajõgeje,
kaelani kalakuduje,
silmini seatiguje.

Mis mul põlvi puutuneksa?
Mõek mul põlvi puutuneksa.

¹⁵ Mis mul kaela krapsatelles?
Rahad kaela krapsatelles.
Mis mul rinda ripsatelles?
Sõlg mul rinda ripsatelles.
²⁰ Viisin mõega mõisa' aie,
isanda elutubaje,
emanda elumajaje,

panin saksa laua peale.
Kõik need saksad mõstatasid:
„Kust see mõeka seie saanud?“
²⁵ Meremeeste meeleluista,
kaubameeste kaelaluista,
poisikeste peidlaluista.

H II 56, 43/4 (4) – J. Remmelg (1895).

2. MERE PÜHKIMINE

3

1.

Nüüd aga sundku Surju saksad,
kärvaku Kärü isandad,
võtku Võnnu nooredhärрад!
Panid mind merda müttamaie,
⁵ kalajärve kaevamaie –
ma mütsin, meri müdises,
kaevsin kalad kalda'asse.
Panid mind merda pühkimaie,
mereäärta äigamaie,
¹⁰ jõekallasta kasima.

Kus ma need pühkmed paneksin?
Panin pühkmed põlle sisse,
viisin venna välja peale –
rukis kasvis kui see roogu,
¹⁵ pea tal peale päideroogu.
Siis saivad salved terida,
aidad arjani ivada,
vakka vana taaderida,
kirstu kiilutud rahada.

H III 9, 163 (17) < Laius-Tähkvere v, Tuimõisa kool – J. Sepp (1888).

Kk: 15. Paide roogu.

3. SUUR TAMM

4

1.

Mere pühkimine + Suur tamm

Ma läksin merda vaatamaie,
mereäärta pühkimaie.
Mis ma leidsin pühkidessa?
Tamme leidsin pühkidessa.

⁵ Viisin tamme taadi õue,
taadi õueje ilusaks,
rohuaja roosideksa –
tamm ei kasvand, tamm ei jõudnud,

tamm ei kasvand taeva alla,
¹⁰ oksad pilve ei pugunud,
ladva kuud ei kustutanud.
Viisin tamme venna õue,
venna õueje ilusaks,
rohuaja roosideksa –
¹⁵ tamm ei kasvand, tamm ei jõudnud,
tamm ei kasvand taeva alla,

oksad pilve ei pugunud,
ladva kuud ei kustutanud.
Viisin tamme peiu õue,
²⁰ peiu õueje ilusaks,
rohuaja roosideksa –
tamme kasvis taeva alla,
oksad pilve pugesis,
ladva kuud jo kustutelles.

H, Asper 27 (45) < Laiuse v, Sootaga k – H. Asper (koguja) ja M. Ostrov (ümberkirjutaja) (1887).

Kk: 6, 13, 20. õu jäi.

2.

5

Ilus küla + Tuba pühkimata + Pühkmed merre + Suur tamm

Oh seda uhket Kubja-Kustast –
nüüd on oobelda obusid,
kaubelda karimärasid!
Ennäe poissa, mis külasse,
⁵ ennäe mehi, mis Karinul!
Käisid kahed Keila vahet,
käisid kahed kõrtsi vahet.
Tüdrukud kui Türgi neitsid,
poisid pooled sakselased.
¹⁰ Kõnnu mehed kui isandad,
Kõnnu naesed kui emandad!
Muud küll kiitvad muida maida,
mina küll kiidan Kõnnu maida:
Kõnnu kohta – linna kohta,
¹⁵ piibud kumavad suussa,
varred läigivad järele!
Akkame, mehed, minema,
paneme piibud põlema!
Meie tuba pühkimata,

²⁰ seinäeäred seenimata,
varnäeäred vaalimata.
Meie tuba toosilene,
aknad liisi-laasilesed,
õrred õbeelmedesta,
²⁵ parred punapaeludesta,
seinad siidilintidesta.
Pühin pühkmed põlle sisse,
äigan laastud laine'essa,
viisin venna väl'la peale,
³⁰ isa pika põllu peale.
Mis ma leidsin pühketesta?
Suure tamme, laiad oksad.
Viisin see tamme koduje,
istutin peiu iluksa.
³⁵ Tamm see kasvis, tamm see jõudis,
tamm see kasvis taeva alla,
oksad pilvije pugesis,
lehed kuuda kustutasid.

H, Ostrov 121/2 (65) < Laiuse v, Sootaga k – G. Johannson < Jüri Indus ja Ann Indus (1887).

Liigsööja + Suur tamm + Peretütre ja vaeslapse veimed

Süüa tahaks mina isuldes!
 Mis mina sööksin isuldes?
 Härja sööksin isuldes.
 Mis oli viga härjallani?
⁵ Saba taga, sarved peas,
 luu tal kõigessa lihassa –
 see'p oli viga härjallani.
 Juua tahaks mina januldes.
 Mis mina jooksin januldes?
¹⁰ Vaadi jooksin januldes.
 Mis oli viga vaadillani?
 Iiva alla, vahtu peala,
 keskel õlut punane.
 Siis viin vahu vainiale,
¹⁵ iiva põllupeenderasse.
 Siis lään homme vaatamaie:
 tamm on kas'nud, tamm on jõudnud,
 tamm on, ellake, edenend.
 Tamm taht kasva taeva'aie,
²⁰ oksad pilvesse pugeda,
 Ma lään venna palve'elle:
 „Ihu mul kirvest, haljast mõeka,
 tee tapper, tera tasane –
 ma lään tamme raiumaie!“

²⁵ Mis aga jäävad liistud üle,
 liistud üle, laastud üle,
 sest sai suuri söömalauda,
 tüdrukutel tansulauda,
 noorikutel nutulauda.
³⁰ Siis sai neidul kiidukirstu –
 kinni läks tema kiitsateles,
 lahti võtsi laksateles.
 Peretütart kiidetie,
 vaest-aga-lasta laidetie.
³⁵ Kui tuli anni andemine,
 kirstukaane kiskumine –
 äi sai särgid, ämm sai särgid,
 peiupoiss sai pilutud särgi,
 nadu särgi narmelise,
⁴⁰ küdi sai särka kümme särki.
 Peretütart kiidetie.
 Tuli tal anni andemine,
 kirstukaane kiskumine –
 äi ei saand särki, ämm ei saand särki,
⁴⁵ peiupoiss ei saand pilutud särki,
 nadu ei saand narmastki näha,
 küdi ei saand kümmetki narmast.

H II 43, 624/5 (7) < Laiuse v – M. Korts (koguja) ja M. Ostrov (saatja) < Mart Kreos, u 50 a (1887).

4. TÄHEMÕRSJA*Tähemõrsja + Rannas saab värsket kala*

Kukk aga sittus kuldasitta,
 kana kulda kõerutas –
 sealt mina noppisin rüpetäie,
 viisin kodu memme kätte.

⁵ Memm pani kerstu kerkimaie,
 vaka alla vajumaie.
 Sest sai ilus neitsikene.
 Sel käisid kolmed kosilased:

üks tuli, viksi, Vil'landist,
¹⁰ teine tuli, tarka, Tarvastust,
kolmas tuli meie oma külast.
Ei ma lähe oma valla vaestele,
oma küla tühistele –
ma lään, viksi, Vil'landi,

¹⁵ ma lään, tarka, Tarvasti!
Seal saan seda kalada,
mis tuleb mängides mäele –
enne sain seda kalada,
mis oli märsis mädanenud.

H, Asper 20/1 (31) < Laiuse v, Sootaga k – H. Asper (koguja) ja M. Ostrov (ümberkirjutaja) (1887).

2.

8

Mere kündmine + Lina kasvas kui lint + Tähemõrsja

Oi imeta, voi imeta,
mis nägin mina imeta!
Mereäärta künnetie,
rannaearta raiutie,
⁵ linad peale külvetie.
Lina kasvis kui see linti,
kupar otsa kui see kulda.
Mina röövin rüpetäie,
korjan kuueõlma täie.
¹⁰ Viisin kodu eide kätte –
eit panni vakkaje vajuma.
Kasvis kuu, kasvis kaks,
kasvis kui kuningatütar,

sai kui Salme-neitsikene.
¹⁵ Sel käisid kolmed kosilased:
üks oli Kuu, teine Päeva
kolmas Tähte, täisimeesi.
Salme saanasta kõneles,
üle õue oone'esta:
²⁰ „Ma'p lää kullasta Kuule
ega lää pärglest Päevalegi!“
Tulli tähte, täisimeesi,
kuuekümmeal obusel.
„Võtke eest Tähe obused,
²⁵ Tähe täkud teeringista,
allid aisade vahelta!“

H, Ostrov 104/5 (44) < Jõgeva v, Saare kõrts – G. Johannson (1887).

5. KULDNAINE

1.

9

Mardikene, poisikene,
lubasid naeseta elada,
abikaasata kaduda!
Võttis puusta naista teha,
⁵ tammepakusta tahuda,
haavapuusta Annekesta,

marjapuusta Marikesta,
kasepuusta Kaiekesta.
Sai aga naene valmis saanud –
¹⁰ ei see kullake kõnelnud,
hõbedane ei teinud healta.
Siis läks Rootsist rohtu tooma,

kellega naista suitsetada.

Suitsetasin ühe korra –
¹⁵ suur ju varvas liigutelli.
Suitsetasin teista korda –
kõik ta keha kergatelli.
Suitsetasin kolmat korda –

juba see kullake kõneles,
²⁰ hõbedane ju tegi healta!

Heitis naesega magama –
kõik öö õled kõhasid,
nõrkusid nõrgad süngilauad,
paukusid sulised padjad.

H I 2, 407 (20) < Laiuse v – M. Korts (1888).

Kk: 7. maarjapuusta.

KOSJAFANTAASIAD JA PEREELU

6. NUTTEV TAMM

1.

10

Läksin metsa kõndimaie,
leidsin tamme nuttemasta,
nõmmepuu nõretamasta.
„Mis sa nutad, tammekene,
⁵ nõretad, nõmmepuukene?“
„Mis ma nutan, vennakene!
Muida puida raiutasse,

meid aga üksi jäetasse!“
Siis akasin aru pidama,
¹⁰ mis sest tammest saadanesse:
tüükast sai Türi kirikut,
keskpaigast kena kirikut,
otsest sai obustetalli,
ladvast sai laste laululauda.

H, Ostrov 109 (49) < Laiuse v, Sootaga k – G. Johannson < Jaak Lillekampf (1887).

7. HIIE NOORMEES

1.

11

Öösel käimas + Hiie noormees + Pidin Piipe minema + Nälja peksmine + Härja tapmine

Õhtulaul

Kus me lähme vasta ööda,
vasta pilgista pimedat?
Õe tuleb pikka ja pimeda,
taevas laia laiguline –
⁵ lähme me öemajale!
Lähme homme hommikule,
varaselle valge'ella,
enne pääva, enne koitu,
kus ei kuule Hiie kukke,

¹⁰ ega näe Hiie naised.
Kuulis Hiie noorem poega,
kuulis kuljuste kulinad,
vaskivaljaste valinad,
tinasaani tiltsumista,
¹⁵ hõbelooga lõksumista.
Hüidis ta üle värava:
„Tulge sisse, neitsikesed,
sisse siidi ostemaie!

Sees jo siidi müidanekse,
²⁰ kalevit jo kaubeldakse.
 Siidi müiaks süllalagi,
 kalevit ju vaksalagi,
 sametit sammude kaupa!“
 Pidin Piipeje minema,
²⁵ eksisin Emumäele:
 ees olid ellad elmekaelad,
 tagapool olid taadrikaelad,
 vahepeal olid vaesedlapsed.
 Läksin jälle tüki maada,
³⁰ tükikese Türgimaada,
 natukese Narvamaada,
 poole versta Pohlamaada.
 Nägin, kui nälga peksetie

Saare mõisa välja peal:
³⁵ vitsad vingusid käessa,
 tühjad kotid vankerilla.
 Läksin mina Härma kaudu,
 läksin Härma Matsi kaudu:
 Härmas härga tapeti,
⁴⁰ lauku üles lõigatie,
 tõmmu üles tõmmatie,
 päitsu pea pandi padaje,
 ruuna reied ristakute –
 sealt mul süia pakutie.
⁴⁵ Sain ma, vaene mees, valama,
 püksid puuga õlala,
 tanu lapiti laela,
 põll olli põigiti eessa.

ÕES, EK 127, 28/30 (24) < Leedi – Dr H. v Jannau (1857).

Kk: 12. kuulsusta.

12

2.

Lauldud hobu ja sadul + Hiie noormees

Mina laalan, miks ei laala,
 mina laalan laterikku,
 laterikku lauku täkku,
 laugu täkule sadula,
⁵ sadulalle saksapoissi,
 saksapoisile kübara,
 kübaralle kuldamõeka,
 kuldamõegale kuduja.
 Sõida, obu, joose, obu,
¹⁰ sõida sõbra sõnnikulle,
 aja langu laada ette,
 et ei kuule Iie kuked,
 Iie kuked, Iie koerad,

Iie nooremad agijad!
¹⁵ Kuulis Iie noorem tütar,
 akas sisse üüdemaie:
 „Tule tuppa, noori meesi,
 istu meie laua taha,
 võta meie võida-leiba,
²⁰ katsu meie kala-leiba!“
 Obu oovie aeti,
 kaerad ette kallatasse,
 rokatoober tõstetasse:
 „Joose poiss, jooda obune,
²⁵ palgapoiss, pane sadula,
 käskujalga, keera saani!“

H, Ostrov 118/9 (62) < Laiuse v, Sootaga k – G. Johannson < Jüri Indus ja Ann Indus (1887).

Kubjas, lase lõunale! + Hiie noormees

Meie kubjas, kullakene,
 kilter, kirju linnukene,
 lase lapsed lõune'ella,
 õekesed õhtalle!
⁵ Lapsed hommiku usinad,
 enne valget varased,
 enne koitu, enne päeva,
 et ei kuule Iie kukke –

kuuleb Iie noorem poega.
¹⁰ Seal jo siidi müüdaneksa,
 kalevid jo kaubeldakse.
 Siidi müüdi süllakaupa,
 kalevid jo vaksakaupa,
 mõdu ilma mõetmata,
¹⁵ saia ilma sallartita.

H, Asper 36/7 (58) < Laiuse v, Sootaga k – H. Asper (koguja) ja M. Ostrov (ümberkirjutaja) (1887).

8. ARG KOSILANE*Arg kosilane + Neid pole püssil püütav*

Läksin metsa kõndimaie
 pühapäeva ommikulla,
 argipäeva aegudella.
 Neiud mängisid mäela,
⁵ kaokesed karjamaala,
 kullapeased kuusikul
 ja siidilindid liivakul –
 mul põlnd julgust juure jääda,
 südant ei olnud sülle võtta.
¹⁰ Läksin ära nuttedessa,
 kodu kurvale näola.
 Tuli mul vasta eidekene,
 tuli mul vasta taadikene:
 „Mis sa nutad, poega noori?“
¹⁵ Mina mõistsin, vasta kostsin:
 „Miks ma ei nuta, eidekene,
 miks ma ei nuta, taadikene!
 Läksin metsa kõndimaie

pühapäeva ommikulla,
²⁰ argipäeva aegudella.
 Neiud mängisid mäela,
 kaokesed karjamaala,
 kullapeased kuusikul
 ja siidilindid liivakus –
²⁵ mul põlnd julgust juure jääda,
 südant ei olnud sülle võtta.“
 Eit jo mõistis, vasta kostis,
 taat jo mõistis, vasta kostis:
 „Oh, poissi, rumal vai ullu!
³⁰ Eks võind püüda püssilagi,
 katsu kalavõrgulagi.“
 Mina mõistsin, vasta kostsin:
 „Neidu ei püüta püssilagi
 ega ei võeta võrgulagi –
³⁵ neidu veetass viinalagi,
 tuuaks õlletoolilagi.“

EKÜ, F 232 m h, 1/2 (4) – F. R. Kreuzwald.

Arg kosilane + Neid pole püssil püütav

Läksin metsa kõndimaie
uduselle ommikule,
varatsele valge'ele,
karedale kaste'ele.

⁵ Leidsin neid neljakeste,
kogemata kolmekeste –
ei olnd julgust juure minna,
ei südant süli karata.

Läksin kodu nuttessagi,
¹⁰ panin kaabu laua peale,
kinda'ad kübara peale,
ise peale nuttemaie.

Isa juure küskemaie:
„Mis sa nutad, poega noori?“

¹⁵ „Isakene, taadikene,
läksin metsa kõndimaie
uduselle ommikule,
varatsele valge'ele,
karedale kaste'ele.

²⁰ Leidsin neid neljakeste,
kogemata kolmekeste
madarida kiskumasta –
pead valged, pärjad punased,
süsimustad kuued seljas.

²⁵ Ei olnd julgust juure minna,
ei südant süli karata.

Isakene, taadikene,
teeme võssa võrkusida,
padrikusse paelusida –

³⁰ ehk lääks neidu nende sisse!“

„Oh sina ullu poega noori!
Kurjad lähvad kunderisse,
pahad lähvad paeladesse!“

„Isakene, taadikene,
³⁵ paneme püssid püüdmaie,
võrgud kinni võttemaie!“

„Oh sina ullu poega noori!
Unt on püssil püüetav,
kala võrgul võetaval –
⁴⁰ neiu kullal kaaluvada,
õbedal püütavada,
saiakakul saadavada.

Tuhat maksab neiu tukka,
sada maksab neiu salka,
⁴⁵ viiskümmend neiu juuksed.
Siis saab neidu su kädeje,
pärgapea sinu peralta.“

EKmS 4° 3, 645/7 (5b) < Vaimastvere v – J. Zimmermann (1872).

Arg kosilane + Mõelge mõni minule! + Eest ära neiude teelt!

Nooruse ilu

Neidissed mängisid mäella,
kenadkaelad keeritasid –
pead valged, pärjad punased.
Ma vahin mää varjusta,

⁵ pihlakamarjad pihussa,
jaanikannid kaindelassa –
ei ole julgust juure minna.
„Mõelge, mõelge, neiid,

mõelge mõni minule,
¹⁰ mulle sāngi seadijaksa,
pehme padja peksijaksa,
linade lahutajaksa!“
Neiud kuulsid, kostsid vasta:
„Minge nurka, noored mehed,

¹⁵ pingi alla, piibumokad!
Siin jo tüterid tulevad,
sõrmed täide sõrmuksida,
peidlad täide peningida,
käeramme’ed rahasid!“

EKmS 8° 2, 782 (32) < Jõgeva v, Ellakvere k – M. Kolluk (1880).

4.

17

Läksin metsa kõndimaie
uduselle ommikulle,
varaselle valge’elle.
Mes ma leisin metsastagi?
⁵ Leisin salga suarepuida,
teese salga sarapuida,

kõlmas salka kuslapuida,
neljas salka neidusida.
Ei õlnd julgust juurde minna,
¹⁰ ei südant süli karata.
Siadin siis sammud salaja,
pistin siared pikkamööda.

H III 9, 181 (25) < Laius-Tähkvere v, Tuimõisa kool – J. Sepp (1888).

9. KAEVUL KOSIJA

1.

18

Kaevul kosija + Kauge kaevutee + Kolm aita + Hea pilliga, kuri piitsaga + Kolm rätti + Kolm põlle + Kolmed kingad + Petis peiu + Kallis kasvupõli

Minu isa, hiiekene,
tegi õue hiiekese,
karjateele kaevukese.
Tegi kaevu kadakista –
⁵ viks oli vinna, kõrk oli kooku,
veel viksem veevedaja,
kergem koogukiigutaja.
„Vinna vetta, neiukene,
vinna vetta virgemini,
¹⁰ tõmba kooku kergemini,
anna mu hobusel juua!
Ma olen päris teedekäija,

teedekäija, maademõõtja,
viie raamatu vedaja,
¹⁵ kuue kirja kustutaja.“
Mina’p aga kuulsin, kostsin jälle:
„Oh sina petis peiukene,
kavalik sina kaasakene –
sa oled kohe kosilane!
²⁰ Kosjahobu sul eessa,
kosjasaanike järella,
kosjatekk sul saani pealla,
kosjapiitsake peossa,
kosjakindad käessa,

²⁵ kosjakirjad kinnastessa.“
 „Neitsikene noorekene,
 kas tuled sina minule?“
 „Ei tule mina sinule!“
 „Miks ep tule sa minule?“
³⁰ Meil pole kaugel karjalaudad,
 eemal hobustetalli.
 Sammu astud aidateeda,
 kaks vaksi kaevuteeda.“
 „Ei tule mina sinule!“
³⁵ „Miks ei tule sa minule?“
 Kolm on aita õuessagi:
 üks ju nikutab nisussa,
 teine tantsib tatterissa,
 kolmas rudub rukkiessa.“
⁴⁰ „Ei tule mina sinule!“
 „Miks ep tule sa minule?“
 Ma viin pillilla magama,
 kannelil viin kaenla'aie.“
 „Ei tule mina sinule!“
⁴⁵ „Miks ep tule sa minule?“
 Ma toon sulle kolmi rätti,
 iga räti isemoodu:
 ühe toon sul sitsiräti,
 teise toon sul siidiräti,
⁵⁰ kolmanda toon ruutulise.“
 „Ei tule mina sinule!“
 „Miks ep tule sa minule?“
 Ma toon sulle kolmi põlle,
 iga põlle isemoodu:
⁵⁵ ühe toon siiruviirulise,
 teise toon sul ruutulise,
 kolmas on põlle punane.“
 „Ei tule mina sinule!“
 „Miks ep tule sa minule?“
⁶⁰ Ma toon sulle kolmed kingad:
 ühed toon luised, teised puised,
 kolmandad kivised kingad.
 Luised on sul lustikingad,
 puised on sul pulmakingad,

⁶⁵ kivised – kirikuingad.“
 Sain aga sulle saanudeksi,
 sinu tuppa tulnudeksi –
 ei saand viisku villaldeski,
 pajukoort ei parajasti!
⁷⁰ Oh sina petis peiukene,
 kavalik sina kaasakene!
 Ütlesid olema kolm aita õuessagi –
 üks oli sul hiirte hüpatagi,
 teine kasside karata,
⁷⁵ kolmas joosta jooksikutel.
 Siis sul olid linnu keeled,
 linnu keeled, linnu meeled,
 kui sa mind ju püüdelesid,
 püüdelesid, petelesid,
⁸⁰ üle õue hüüdelesid,
 kükakil külatänavas,
 perseli pere väravas.
 Sain ma sulle saanudeksi,
 siis sul olid koera keeled,
⁸⁵ koera keeled, koera meeled,
 koera mõtte'ed mõlemad,
 koera suu, koera südamed!
 Lubasid tuua kolmi põlle –
 rusikas oli punane põlle,
⁹⁰ kaigas siiruviiruline,
 matar maksakarvaline.
 Lubasid pillilla magama viia,
 kannelil viia kaendelasse –
 viisid piitsalla magama,
⁹⁵ kantsikul viisid kaendelasse.
 Õikad korra, õikad kaks,
 õikad poole kolmandalle:
 „Tõuse sina, litsi, lüpsa lehma,
 tõuse, atta, aa sina karja!
¹⁰⁰ Aa sina kari kauge'elle,
 vasikad vasemäele,
 lehmad linna lepikusse,
 kitsed Kiilu koppelisse!“
 Hakkan nüüd ruttu nuttemaie:

¹⁰⁵ „Oh minu ennista eluda,
kallist kasupõlvekesta!
Istusin isa toassa,
veerin vendade seassa,
paisusin patjade vahella.
¹¹⁰ Olin kui uba ilusa,

käisin kui käbi kenasti:
oaõisil uhke'esti,
hernevarsil valge'esti.
Nüüd käin, kägu sülessa,
¹¹⁵ öökukk mul kaendelassa,
lauluräästas rätikussa!“

H II 43, 630/1 (21) < Laiuse v – M. Korts (koguja) ja M. Ostrov (saatja) < Mart Kreos, u 50 a (1887).

2.

19

Soome sild + Kaevul kosija + Ilus neiu, tule mulle!

Sõitsin üle Soome silla –
Soome sild see ragises,
aluspalk see pragises.
Sõitsin äia ukse ette,

⁵ teretasin äiapapat:

„Tere, tere, äiapapa!

Kas on kodus sinu tütar?“

„Ei ole kodus minu tütart,
ta läks alla kaevule.“

¹⁰ „Kas võiks sõita kaevule,
kaevule ta järele?“

„Tere, tere, eesti neiu!

Kas sa lubad mulle tulla?

Palju tööd ma sulle ei anna,

¹⁵ seda pead sa meeles kandma:

suvel sukad kududa,

talvel takud kedrata.

Suvel söödan suhkruga,

talvel tangupudruga,

²⁰ sügisel saad sealiha,

kevadepäeval saad kanamuna.“

„Kui see kõik võiks nõnda olla,

siis ma tahan sulle tulla, sulle olla,

[sulle tulla,] sulle olla,

eluaeg sind armastada.“

Märge: üles kirjutatud jutustaja enda kirjutuse järele pakkimispaberi lehelt; minu jaoks kirjutatud.

ERA II 299, 471/2 (364) < Laius-Tähkvere v, Reastvere k – P. Tammepuu < Anna Räpp, 72 a (1937/41).

Koostajad: Sisaldab omaloomingulisi ja ebatraditsioonilisi värse.

Vrd: Ingrid Rüütel „Eesti uuema rahvalaulu kujunemine“, lk 433–434: „Sõitsin üle Soome silla“.

10. NEIUD PÕLGAVAD

20

Ma läksin küla laka peale –
tüdrukud ei tahtnud mind!

Akasid mind augutama:
„Sul pole sel´las sitsisärki,
⁵ sitsisärki, siidivesti,
kaelas kardaje-maniskat,
jalgas saksa saapali!“

Siis läksin kodu kammerissa,
võtsin tooli, istsin maha,
¹⁰ pannin kaabu laua peale,
kindad kaabu jeäre peale.

Tuli tuppa vana taati:
„Mida nutad, poega noori?“

„Ma läksin küla laka peale –
¹⁵ tüdrukud ei tahtnud mind!

1.

Akasid mind augutama:
„Sul pole sel´las sitsisärki,
sitsisärki, siidivesti,
kaelas kardaje-maniskat,
²⁰ jalgas saksa saapali!“

Ma lään omme Paide linna,
sealt toon endal sitsisärgi,
sitsisärgi, siidivesti,
kaela kardaje-maniskat,
²⁵ jalga saksa saapalida.“

Siis läksin küla laka peale –
tüdrukud kõik tahtsid mind,
tunnistasid toapoisiks,
arvasivad aedameheks.

H, Ostrov 229/30 (73) < Tähkvere v, Tuimõisa k – G. Johannson < Ann Kamm, 50 a (1887).

21

Pruudi otsimine

Läksin ükskord hulkuma,
omal pruuti otsima.
Tüdrukud ei tahtnud mind,
et mul polnd seljas sitsisärki,
⁵ sitsisärki, ei siidivesti,
vööl põlnud poepussakid,
kaelas karda-ei-rätikid,

2.

jalas saksa saapaid.
Tüdrukud küll tahtsid neid,
¹⁰ kel oli seljas sitsisärki,
sitsisärki, siidivesti,
vööl poepussakid,
kaelas kardarätikid,
jalas saksa saapaid.

H III 21, 341/2 (11) < Jõgeva v, Võduvere k – K. Taras (1895).

Ma läksin küla laka peale –
 tüdrukud ei tahtnud mind!
 Akasid mind ka augutama:
 „Sul pole seljas sitsisärki,
⁵ sitsisärki, siidivesti,
 kaelas karda-ei-maaniskid!“
 Siis läksin kodu kamberisse,
 võtsin tooli, istsin peale.

Siis panin selga sitsisärki,
¹⁰ sitsisärki, siidivesti,
 kaela kardamaaniskid.
 Siis läksin küla laka peale –
 tüdrukud kõik tahtsid mind.
 Mõtlesid mõne mõisapoisi,
¹⁵ tunnistasid tuapoisi,
 arvasid mõne aidamehe.

No nüüd on see valmis. Oh, ma seda kuulsin kaugelt. Kas Narva, koskilt siit. Aga sealst vist.

RKM II 113, 222/3 (77) < Laius-Tähkvere v, Tuimõisa k, Lepiku koht – P. Tammepuu < Mai Vaher, 80 a (kogutud 1938, saadetud 1962).

Kk: 6. kõrda; 11. kaelas kõrda-ei-maniskid.

Poiss läks küla laka peale –
 tüdrikud ei sallind teda.
 Akkasid teda augutama,
 koera kombel noogutama,
⁵ ai riia-riia-riia-ree,
 koera kombel noogutama.
 Poiss tuli kodu, võttis tooli,
 istus maha tooli peale,
 ai riia-riia-riia-ree,
¹⁰ istus maha tooli peale.
 Pani kaabu laua peale,
 piibu kaabu veere peale,
 ai riia-riia-riia-ree,
 piibu kaabu veere peale.
¹⁵ Vanataat see tuast tuli,
 akkas ta käest küsima,
 ai riia-riia-riia-ree,
 akkas ta käest küsima:
 „Mis sa nutad, noorukene,

²⁰ mis sina kurdad, pojukene,
 ai riia-riia-riia-ree,
 [mis sina kurdad, pojukene?]“
 „Mis mina nutan, noorukene,
 mis mina kurdan, pojukene,
²⁵ ai riia-riia-riia-ree,
 mis mina kurdan, pojukene?
 Mul pole seljas sitsisärki,
 sitsisärki, siidivesti,
 ai riia-riia-riia-ree,
³⁰ sitsisärki, siidivesti,
 mantsetit ei maaniskat,
 jalas saksa saapaid ka,
 ai riia-riia-riia-ree,
 jalas saksa saapaid ka!“
³⁵ „Ära sina nuta ,noorukene,
 ära sina kurda, pojukene,
 ai riia-riia-riia-ree,
 ära sina kurda, pojukene!

Ma läen omme Paide linna,
⁴⁰ Paide linna Ohmani poodi,
ai riia-riia-riia-raa,
Paide linna Ohmani poodi.
Sealt toon sulle sitsisärki,
sitsisärki, siidivesti,
⁴⁵ ai riia-riia-riia-raa,
sitsisärki, siidivesti,
mantsetid ja maaniskat,

jalas saksa saapaid ka,
ai riia-riia-riia-raa,
⁵⁰ jalas saksa saapaid ka!“
Poiss läks küla laka peale –
tüdrukud ei tunnud teda.
Mõtlesid teda opmanniks,
pärašt mõisaärraks ka,
⁵⁵ ai riia-riia-riia-raa,
pärašt mõisaärraks ka.

ERA II 274, 399/401 (6) < Sadala v, Mäeküla, Uuetalu – P. Tammepeu < Elena Martinson, 74 a (1940). Dbl: RKM II 113, 223/6 (78) (1962).

Kk: 22. värss lisatud dubleti järgi.

11. TÜTAR VETTE!

24

1.

Tütar vette! + Olgu terve, et on tütar!

Nurganaine

Taat jo hüidis uksestagi:
„Kui on tütar, vii vetteje!“
Eit jo hüidis voodiasta:
„Las olla alles alba lapsi!
⁵ Kui ep künna, et äestab,
kui ep niida, võtab loogu.“
Siis viidi jo sõnum külasse,
et on tütar eidelagi.
Kõik küla tõstis kübaraid,
¹⁰ mehed hinge ka ülensid,

poisid kappa kallutasid:
„Olgu terve, et on tütar –
siis saab juua viinusida,
sada süia saiusida,
¹⁵ mõni mees mekib mõduda!“
Joome viina, kui me võime,
sööme saia, kui me saame.
Viina jõid Viru isandad,
saia sõid Salu emandad.

ÕES, EK 127, 27/8 (23) < Leedi – Dr H. v Jannau (1857).

Tütar vette! + Olgu terve, et on tütar!

Kui mind anti andijalle,
 kui mind kanti kandijalle,
 taati üüdis uksestagi,
 alatselles akenasta:
⁵ „Kui on tütar, vii vedeje!“
 Eite üüdis voodiasta:
 „Las olla alles alba lapsi!
 Kui ep künna, äestab,

kui ep niida, võtab loogu.“
¹⁰ Viidi ju sõnum külasse,
 et on tütar eidelagi.
 Olgu terve, et on tütar –
 viis saab juua viinasid,
 sada süüa saiasid,
¹⁵ mõni mees mekib mõduda!

H, Ostrov 200/1 (15) < Leedi v – G. Johannson < Liisu Kasjan, 67 a (1887).

Kk: 8. künnab; 9. niidab.

12. TÛTARDE TAPJA

1.

26

[fragment]

Pane tüterid mehele!

Emakene, memmekene,
 ei tule naine minule,
 ei tule mini sinule –
 sul on paⁱllu tüterida,

⁵ paⁱllu pauakandijaida!
 Pane tüterid mehele –
 siis tuleb naine minule,
 siis tuleb mini sinule!

EKmS 8° 2, 773 (11) < Jõgeva v, Ellakvere k – M. Kolluk < Mart Lindeman (1880).

2.

27

Emakene, memmekene,
 kasvatasid poegasida,
 kasvatasid, kallistasid,
 üles tõstid, üpitasid,
⁵ maha panid, mängitasid!
 Süles oisid stüiessagi,

kää peale käiessagi,
 põlles põldu põimidessa.
 Mõtlesid mõisaje minema,
¹⁰ saksa asjasid ajama,
 papi ruamatuid vedama,
 kuningate kirju kandma –

poega kõndis kosjateeda,
vedas neiu-viinasida,
15 kandis neiu-kihlasida.
Tuli ta kosjast koduje,
viskas vöö varna peale,
kübara laua nurgale,
kindad kübara kõrvule
20 ja siis ise nuttemaie.
Nuttis pääva, nuttis teese.
Kesse tuli küsimaie?
Ema tuli küsimaie:
„Mis sa nutad, poega noori?“
25 „Mis ma nutan, memmekene!
Ei tule naene minule,
ei tule mini sinule –
sul on palju tütteridä,
enam elmekandijida.
30 Vee sa tütterid vesile,
kanna armud allikalle,
lahe lapsed laenetelle!
Siis tuleb naene minule,
siis tuleb mini sinule.“
35 „Oh sa ullu poega noori,
oh sa ullu ja rumala!
Kuda veen tütterid vesile,
kuda armud allikalle,
kuda lapsed laenetelle?
40 Õleks kümme tütarlasta,
kõik lääks tarvis talulegi:
viis pa'eks villuda tegema,
kaks pa'eks kangasta kuduma,
kolm pa'eks linu kolkimaie.“
45 „Emakene, memmekene,
vee ikke tütterid vesile,
kanna armud allikalle,
lahe lapsed laenetelle!
Siis tuleb mini sinule,
50 siis tuleb naene minule.“
„Oh sa ullu poega noori,
jälle ullu ja rumala!
Kuda veen tütterid vesile,

kuda armud allikalle,
55 lapsekesed laenetelle?
Nõnna tütar tööda vasta
kui see tamme tuulta vasta,
pärna paksu pääva vasta,
sarapuu sadude vasta!“
60 „Emakene, memmekene,
vee ikke tütterid vesile,
kanna armud allikalle,
lahe lapsed laenetelle!
Siis tuleb naene minule –
65 kuldane kodukanake,
siis tuleb mini sinule –
õbedane linnukene.“
Ema, ul'1, jäi uskumaie,
vei ta tütterid tuasta.
70 Anne pani akist aja peale,
Kaie käost kaevukooku,
Leenu linavästrikesest
laada arjale laalema,
Krõõda rukkisse riagusta,
75 Tiiu teerajale tedresta.
Ema läks aeda astumaie,
ajast rohtu kiskumaie.
Anne üidis ajastagi:
„Emakene, memmekene,
80 ise tuled ajast rohtu veema!
Kos see kuldane minike,
õbedane linnukene?“
Ema läks kaevust vetta tooma.
Kaie kukkus tall' koogulta:
85 „Emakene, memmekene,
ise piad ajast rohtu veema,
ise käima kaevuteeda!
Kos see kuldane minike,
õbedane linnukene?“
90 Ema läks lauta loomi söötma.
Laulis Leenu laada pialta:
„Emakene, memmekene,
ise piad ajast rohtu veema,
ise käima kaevuteeda,

⁹⁵ ise laadateed laduma!
 Kos see kuldane minike,
 õbedane linnukene?“
 Ema läks rukkit lõikamaie.
 Riakus Krõõdake rukkista:
¹⁰⁰ „Emakene, memmekene,
 ise piad ajast rohtu veema,
 ise käima kaevuteeda,
 ise laadateed laduma,
 ise rukkit lõikamaie!
¹⁰⁵ Kos see kuldane minike,
 õbedane linnukene?“
 Ema läks karja suatemaie.
 Ütles Tiiu teerajalta:
 „Emakene, kallikene,

¹¹⁰ memmekene, kullakene,
 ise piad ajast rohtu veema,
 ise käima kaevuteeda,
 ise laadateed laduma,
 ise rukkit lõikamaie,
¹¹⁵ ise karja suatemaie!
 Kos see kuldane minike,
 õbedane linnukene?“
 Ema mõistis, vasta kostis:
 „Oh mu tütar tillikene,
¹²⁰ mini magab voodiesse,
 parajaste padjadesse!
 Imetab ilusakesta,
 taevariigi taemekesta,
 mua piale marjakesta.“

H III 9, 174/6 (7) < Laius-Tähkvere v, Tuimõisa kool – J. Sepp (1888).

3.

28

Minul on üks ella velle –
 see küll sõitis kosjateeda,
 ajas naese-asjasida,
 ajas naese-asjasida.
⁵ Tuli kosjasta koduje,
 viskas piitsa pingi alla,
 kübar, kindad laua piale,
 ise jäi juure ikkemaie.
 Memm tuli juure vaatamaie:
¹⁰ „Mis sa ikket, poiga noori?“
 „Mis ma ikken, memmekene,
 mis ma ikken, memmekene!
 Ei tulnud naene minule,

ei tulnud mini sinule –
¹⁵ sul oli palju tüterida,
 sul oli palju tüterida!
 Memm võttis tütrid pilluda.
 Ühe pani rääguss rukki sisse,
 teise partsist põõsikusse,
²⁰ kolmas tedress teerajale.
 Memme läks pinust puida tooma –
 hakki õikas aia pialta,
 rääku rääkis rukkiesta,
 tedre õikas teerajalta:
²⁵ „Emakene, memmekene,
 kas sul on mini kodusse?“

EÜS VIII 245/6 (45) < Kursi khk, Härjanurme v, Kurukse k < Laiuse khk, Jõgeva v, Painküla –
 J. Kärt ja M. Kärt < Jaan Lobjakas, 78 a (1911).

Kk: 20. kolmast tedreste rajale.

13. MEHETAPJA

29

Maiekene, neitsikene,
tantsis Tõrvaku mäela,
sulg oli suus, parg oli peas.
Jürje sõitis teeda mööda
⁵ hõbedasel vankurila,
kuldasella kaarikulla.
Mai jooksis Jürje järele,
hüppas Jürje vankrile,
kargas Jürje kaarikulle.
¹⁰ Mai läks Jürjega magama.
Ämm läks usinast vaatamaie:
„Miks so linad punased,
miks so riided verised?

1.

Tapsid ära Jürjekese!“
¹⁵ „Ei mina tapnud, ämmakene,
ei mina tapnud Jürjekesta –
tuast mina tapsin tubase talle,
laudast mina tapsin laugu talle,
vainult valgepea vasika.“
²⁰ Ämm läks tuppa vaatamaie:
tuas oli tubane talle.
Ämm läks lauta vaatamaie:
laudast oli lauku talle.
Ämm läks vainul vaatamaie:
²⁵ vainul oli valgepea vasikas.

H, Asper 45 (71) < Laiuse v, Sootaga k – H. Asper (koguja) ja M. Ostrov (ümberkirjutaja) (1887).

14. JOODIKU KOJUKUTSUMINE

30

Ööd mina niidan, päevad köidan,
vaevan vaesta tütarlapsi,
piinan peretüterida.
Tühi teab, kus mu hobune –
⁵ kas on õues või on hoovis
või on tuisku turja peal,
laia lotsi laudijal.
Ikke joon, ikke jorutan,
ikke kõrsilaua peal,
¹⁰ kõrsi laial laual laalan,
kõrsi õllekannul laalan.
Tuleb mul kodust käsku jälle,
Viru vennalta hobune,
sõsaralt tuleb sõidusaani:
¹⁵ „Tule aga kodu, kõrsijoodik!
Sul on surnud paari härgi,

1.

paari härgi, häida härgi.“
Mina aga mõistan, jälle kosten:
„Kui on surnud, surgu peale,
²⁰ kui kadunud, kadugu peale!
Eks ma osta uued jälle,
ostan uued ja paremad.“
Ikke joon, ikke jorutan,
ikke kõrsilaua peal,
²⁵ kõrsi laial laual laalan,
kõrsi õllekannul laalan,
viis aga vitsa kannul laalan,
kümme küünta vitsal laalan.
Tuleb aga kodust käsku jälle,
³⁰ Viru vennalta hobune,
sõsaralt tuleb sõidusaani:
„Tule aga kodu, kõrsijoodik!

Sul on surnud sõiduruuna,
sõiduruuna, häida ruuna.“

³⁵ Mina aga mõistan, jälle kosten:

„Kui on surnud, surgu peale,
kui on kadund, kadugu peale!
Eks ma osta uue jälle,
ostan uue ja parema.“

⁴⁰ Ikke joon, ikke jorutan,

ikke kõrsilaua peal,
kõrsi laial laual laalan,
kõrsi õllekannul laalan,
viis aga vitsa kannul laalan,

⁴⁵ kümme küünt on vitsal, laalan.

Tuleb aga kodust käsku jälle,

Viru vennalta hobune,
sõsaralt tuleb sõidusaani:

„Sul on surnud naene noori,

⁵⁰ naene noori, häida noori.“

Mina aga mõistan, jälle kosten:

„Kui on surnud, surgu peale,
eks ma võta uue jälle,
võtan uue ja parema.“

⁵⁵ Ikke joon, ikke jorutan,

ikke kõrsilaua peal,
kõrsi laial laual laalan,

kõrsi õllekannul laalan,
viis aga vitsa kannul laalan,

⁶⁰ kümme küünt vitsal laalan.

Tuleb aga kodust käsku jälle,

Viru vennalta hobune,
sõsaralt tuleb sõidusaani:

„Tule aga kodu, kõrsijoodik!

⁶⁵ See sinu maja põlenud.“

Mina aga mõistan, jälle kosten:

„Kui on otsas, olgu peale,
eks ma tee siis uue jälle.“

Ikke joon, ikke jorutan,

⁷⁰ ikke kõrsilaua peal,

kõrsi laial laual laalan,
kõrsi õllekannul laalan,
viis aga vitsa kannul laalan,
kümme küünta vitsal laalan.

⁷⁵ Hakkasivad hallad käima,

hallad käima ja lund sadama.

Hallad minu aga augutama,
lumi loopima sõnuda:

„Kus sul kuube, kus kasukas,

⁸⁰ kus sul sokid saabastesta,

kus on kindad sul käesta?“

„Kõik on otsas, olgu peale!“

H, Ostrov 59/62 (64) < Laiuse v, Ravakoti k – M. Ostrov < Mart Kreos (1887).

ARGIELU

15. HANED KADUNUD

31

Ajasin anid arule,
keeritsin kanad kesale,
varvasjalad vainuele,
lestajalad lepikusse.
⁵ Tuli kulli, kurja lindu,
tihane, tigated lindu –
ajas mo anid arulta,
keerutas kanad kesalta,
varvasjalad vainuelta,
¹⁰ lestajalad lepikusta.
Läksin ani otsimaie,
lestajalga leidemaie.
Vötsin kündijalt küsida,
äästajalt otsust nõuda –
¹⁵ ei võind kündija kõnelda,

1.

äästaja hääлта teha.
Vötsin kündija kübara,
äästajal looga pealta –
siis võis kündija kõnelda,
²⁰ äästaja hääлта teha:
„Mine Mäo mõisa’ase!
Sealt leiad ani omada.“
Läksin Mäo mõisa’ase –
tooli alla annetie,
²⁵ patja peale paisatie,
anti anipraadi süüa.
Tool oli oma ani luudest,
padi oma ani sulest,
praad oli oma ani praad!

H III 9, 199/200 (1) < Laius-Tähkvere v, Ookatku k – M. Sepp (1888).

32

Kadunud aned

Ära mu aned kadusid,
maha mu marjad sadasid.
Üles mu aned otsiti
ja maast marjad nopiti:
⁵ kumerasta kuusikust,
kaharasta kaasikust,

2a–2b.

ani paksusta pajusta.
Siis ajasin orjad otsima,
päävilised peastma parti –
¹⁰ ori ei osanud otsida,
pääviline peasta parti.
Läksin ise otsima.

Läksin Mõra mõisae –
tool mul alla annetie
¹⁵ ja padja peale panneti.

Tool oli ane sääreluust,
padi pardisulgedest.

H II 50, 202/3 (9) < Reastvere v – J. Rimmelg (1895).

33. E 46118 (5) < Reasvere k – T. Rimmelg (1907). Värsid 1–8, 10–17. 1. hanid; 5. kuusikusta; 6. kaasikusta; 7. Aned; 10. ei otsind ani taga; 11. Päeviline ei peastnud; 12. Läksin siis ise; 16. seare.

2c.

34

Tütar läheb aita ehtima + Haned kadunud

„Emakene, eidekene,
anna mulle aidavõti,
kingi mulle kerstuvõti!
Ma lään aita ehtima,
⁵ kerstule kenitama –
panen selga siidisärgi,
peale kroogitud käissed.
Emakene, eidekene,
anna muile muuda tööda,
¹⁰ sulasele suurta tööda,
mulle tööda õlbukesta:
aned oida, kanad kaitsta,

lestajalad lepitada,
varvasjalad vaigistada!“
¹⁵ Aas siis aned alla õue,
lestajalad lepikusse,
varvasjalad voavikusse.
Istus maha mäta’ aie,
akkas amet aama.
²⁰ Tuli kulli, kurja lindu,
kajakas, kadeda lindu,
kirju lindu, kiskja lindu.
Aas siis aned alta õuest,
lestajalad lepikusta.

H II 56, 23/4 (15) – J. Rimmelg (1895).

16. VEETEELE VIIBINUD

1.

35

Veeteele viibinud neiu + Kodu kuus, kõik kurjad + Neiud kaklevad

Läksin Virust vetta tooma,
Arjust vetta andemaie.
Sinna viitsin pääva viisi,
kulutasin pääva kuusi –
⁵ seitsmendal sain koduje.
Kodu oli viisi, kõik vihased,

kodu oli kuusi, kõik olid kurjad,
kodu seitse, kõik segased.
Annel oli arki, Kaiel kooku,
¹⁰ Maiel margapuu õlalla.
Noksid, koksid koerapoisid,
näksid näljaste sulased.

EKmS 8° 2, 672 (4) < Jõgeva v, Ellakvere k, Kolluka t – M. Kolluk (1879).

SUMMARY. FOLK SONGS FROM LAIUSE PARISH

Vana Kannel (Monumenta Estoniae Antiquae I: Estonum Carmina Popularia) is a series of scholarly publications of ancient Estonian folk songs in the *regivärss* meter, or runo songs (in Estonian *regilaul*, pl. *regilaulud*). Each volume contains thematically and typologically arranged song texts and melodies from one or two parishes. The series was initiated by Jakob Hurt, a prominent figure in the Estonian national awakening, who himself was able to compile only the first two volumes in his lifetime: *Vana Kannel I* (songs from the parish of Põlva, 1875–1886) and *Vana Kannel II* (songs from Kolga-Jaani, 1884–1886). Other volumes of *Vana Kannel* (VK) that have been published thus far include: VK III, 1938 (Kuusalu); VK IV, 1941 (Karksi); VK V, 1985 (Mustjala); VK VI: 1 and VK VI: 2, 1989 (Haljala); VK VII: 1, and VK VII: 2 (Kihnu); VK III, 1999 (Jõhvi and Iisaku); VK IX, 2009 (Lüganuse); VK X, 2012 (Paide and Anna); VK XI 2014 (Kodavere) and VK XII 2018 (Vaivara and Narva).

Runo song is a language-specific verse form shared by most of the Baltic-Finnic peoples – the Estonians, Finns, Karelians, Izhorians, and the Votes. It is characterized by parallelism, initial rhyme (alliteration and assonance) and the octosyllabic (four foot) trochaic verse. It is believed that the runo verse dates back to the first millennium B.C.E. In the course of many centuries, *regilaul* has evolved with its use of an array of unique structural devices (multilevel figures of repetition) and an extraordinarily rich poetic figurative language.

Parishes, which have been used in Estonian national academic disciplines to mark territorial belonging, are historical territorial-administrative units that initially emerged from tribal affiliations. From the 13th century onwards, ecclesiastical parishes were formed. Over the course of centuries, the cultural differences between former tribes deepened, which is why subsequently, even as late as in the 19th century (or in the first half of the 20th century), parochial affiliation and boundaries also marked the peculiarities of the spiritual and material culture of the peasantry.

The runo song corpus of Laiuse parish is characteristic of North Estonian runo song tradition. Parallels to the songs can be found in other local corpuses of northeast Estonia (e.g., Jõhvi and Iisaku, Lüganuse and Vaivara), east Estonia (e.g., Kodavere), but also in runo song corpuses of central Estonia (Kolga-Jaani, Paide and Anna).

The 1,709 runo songs and spells published in *Vana Kannel XIII* were documented during a century and a half from the mid-19th century to the 1990s. The last song was documented near the end of the process of publishing the volume in 2019.

The earliest manuscripts containing records of Laiuse runo songs were written by the key figures of Estonian national and cultural awakening – pastors Arnold Friedrich Johann Knüpfner and Heinrich Georg von Jannau, and Friedrich Reinhold Kreutzwald, author of the Estonian national epic *Kalevipoeg*. Even Jakob Hurt, the “grand master” of Estonian folklore collection, made notes about the folklore of Laiuse parish.

The construction of railway and introduction of other innovations made Laiuse a progressive community. Fortunately, at the end of the 19th century, at the peak of runo song collection in Estonia, there were enough people who still remembered runo songs, and enough “awakened” people to write them down. The runo song corpus of Laiuse parish, which is published in *Vana Kannel XIII*, certainly relies on the songs documented by local activists and literati (e.g., Hans Asper, Julie Sepp, Jüri Remmelg), and the students and stipendiaries of Jakob Hurt (e.g., Mihkel Ostrov, Georg Johannson) at the end of the 19th century. The stipendiaries of the Estonian Students’ Society collected runo tunes from Laiuse at the beginning of the 20th century, but it proved almost too late. In the coming decades until the 1990s, no major collecting activities were organized in Laiuse. Occasional collecting events in the region did not result in any substantial additions to the already collected material. However, rare audio recordings of runo songs from Laiuse were made.

The song corpus contains a considerable number of children’s songs. In the 1920s and 1930s, various persons and institutions (e.g., Matthias Johann Eisen, Estonian Folklore Archives) organized several collection campaigns using the help of schoolchildren. The most important of these was the nation-wide campaign, organized by Professor Walter Anderson, to collect children’s songs. Schoolchildren from Laiuse took very active part in it. In addition to this campaign, Priidu Tammepuu, a school teacher in Laius-Tähkvere municipality, has successfully organized collecting of children’s lore in the region over several decades. This volume presents only selected redactions of children’s song texts, whereas very similar variants are listed below redactions. Nevertheless, the number of children’s songs published in this volume is 510.

The first part of *Vana Kannel XIII* features overviews of the history of Laiuse parish, of the dialectal peculiarities of the language of songs, of the process of collecting the songs, as well as the songs, singers and melodies. To assist the reader, the volume is complete with the typological indexes of the song texts, a typology of melodies, lists of the collectors and song performers as well as a glossary of archaisms and less-known dialectal words. Below follows a list of the song types of Laiuse and their contents.

SUMMARIES OF FOLK SONG TEXTS

Kanni Labi

LYRICAL EPIC SONGS

Mythic songs

1. SEEKING THE BRUSH. The Sun was combing the farmhands' hair and the brush slipped into the river. A girl went to seek the brush. (2:) I dropped the brush and asked St Peter and St Paul to retrieve it from the river. They refused, and so I had to look for the brush myself. As I searched the river, my neck and chest and knees touched the treasure and a sword. I took the sword to the manor, where the gents wondered – where has the sword come from? The sword was made of the bones of sailors and merchants.

2. SWEEPING THE SEA. I curse the masters because they ordered me to dig and sweep the sea. I will carry the sweepings in my apron to the field of my brother, who will have good crops and a chest full of money.

3. THE GREAT OAK. An oak tree is found in the sweepings of the sea. The oak would not grow in father's garden. The oak would not grow in brother's garden. But in the bridegroom's garden the oak grows and reaches to the moon. (3:) The oak tree is so big that it has to be cut down. All kinds of things are made from the oak.

4. STAR BRIDE. Hen and rooster are pooping gold (or golden capsules grew on the flax by the sea). I gathered the gold and took it to my mother. She put the gold in the chest and it turned into a beautiful girl Salme. Three suitors came to betroth her – the Moon, the Sun and the Star. Salme wouldn't marry the Moon and the Sun. Salme accepts the Star, because he is the real man. (In the first version, the suitors come from faraway parishes and from the home village and the girl refuses to marry poor suitors from her own neighborhood.)

5. THE WIFE OF GOLD. Mart vowed that he would never marry. Instead, he made himself a wife out of wood, but the wife was silent and could not speak. He went to Sweden for a medicine to smoke his wife. He smoked once and a toe started moving. He smoked twice and the whole body moved. He smoked for the third time and the dear wife started talking. Then he went to bed with his wife.

Fantasies about marriage proposals and family life

6. THE CRYING OAK. The oak was crying in the forest. I asked him, why was he crying? The oak asked, Why am I crying? I'm crying because other trees have been cut down and we stay here alone. Then I thought what can be made from the oak. A church and a stable and a singing board for children was made from the oak.

7. A YOUNG MAN FROM THE SACRED GROVE. Let's walk secretly through the sacred grove so that the dogs and the roosters cannot hear us. The youngest son heard us and called us to come and buy silk and woolen cloth. (The first version ends with the motifs 'I Had to Go to Piibe', 'The Whipping of Hunger' and 'Killing the Ox'.) (2:) The youngest daughter in the sacred grove heard us and called: Young men, come in, sit at the table and eat our bread, butter and fish!

8. THE TIMID SUITOR. I went for a walk in the woods and stumbled upon young maidens. I did not dare to approach and hug them. I went home crying. My mother and father came and asked me: Why are you crying? I told them what had happened. They told me: Why did you not catch them with a gun and a fishing net? I replied: Young maidens are not to be caught with guns or fishing nets! They are taken with liquor and money. (3:) The maidens mock the boys and praise their fine jewelry.

9. THE SUITOR AT THE WELL. I was taking water from my father's well. A man came and said: Give my horse some water, I am a traveler and a messenger. I did not believe him, because his horse was adorned as a betrothal horse and he was wearing fine clothes like a suitor. He asked me to marry her and told me what a nice farm he has and what beautiful gifts he will give me. When I married him, I saw that his farm was poor and he beat me instead of giving fine gifts.

10. THE GIRLS REJECT A POORLY DRESSED SUITOR. I climbed up to the hayloft to look at the girls there, but they found me unacceptable. They began to mock me for not having a silk shirt, an embroidered shirt front and German shoes (fancy store-bought clothes). I returned home crying and complained about it to my parents. I told them that I will go to the town and buy some fancy clothes, so the girls would think I was a man from the manor. (4:) The parents comforted me and promised to go to town and buy me some fancy clothes in a store.

11. THE DAUGHTER INTO THE WATER. The man told his wife in labor: If it is a girl, throw her into the water! The mother called from the bed: Let the poor thing live! If she cannot plough, she will harrow, if she cannot cut hay, she will rake. The men in the village rejoiced that a girl was born: now they can eat and drink at her wedding.

12. THE SLAYER OF THE DAUGHTERS. Brother returned angrily from his betrothal visit, threw his hat on the table and started to complain that no girl would marry him, since his mother has too many daughters who need a dowry. The mother first refused, but then turned her daughters into birds. Now the mother has to fetch water from the well and do all the household chores herself, because her daughter-in-law is in bed, nursing her baby.

13. THE HUSBAND SLAYER. Mai was dressed up and danced on the hill. Jürje, her husband, rode by. Mai ran after him and they went to bed. In the morning, the mother-in-law discovered the blood and accused Mai of killing Jürje. Mai told that she had killed a sheep or a calf, but the mother-in-law saw that she was lying.

14. CALLING THE DRUNKARD HOME. I don't care for my horse's wellbeing and I'm staying in the tavern to drink and sing. People at home send me word to come

home because my oxen, my horse and my wife are dead and my house has burned down. I reply that I don't care – I can buy new animals, find a better wife and build a new house. When the winter came, the frost and the snow asked: Where is your coat, where are your stockings and mittens? – Everything is gone and I don't care!

Daily life

15. THE GEESE LOST. I let the geese out to the meadow but then came a bird of prey and chased the geese away. I went to look for the geese. The ploughmen guided me to the manor. In the manor I was offered a seat and served food – made of the bones, feathers and meat of my own geese.

16. LINGERING ON THE WAY TO WELL. I went to a faraway spring to fetch water. People at home were angry that it took me too much time. Only my sister-in-law told them to remember their own youth when they spent a lot of time with the village youth (2). I told my brother that I spent time watching the fish spawn (3).

17. JEWELLERY BROKEN [fragment]. Anne went to jump on the seesaw and broke its board.

18. THE HORSE BUYERS. I was a herding girl of my father's and brother's horses. Two merchants arrived and asked me to sell them the horses. I asked them to first sell me their swords and the spurs off their feet. They refused and said that my parents and brother had sold me to them. My brother told me that the merchants gave a purse full of money and a granary full of grain for me.

19. THE OXEN KILLED. I ploughed the field with the oxen. Having worked for a while, the oxen grew tired (or the plough broke). I let the oxen rest. A wolf and a bear came and killed the oxen. I returned home crying and told my mother about it. She comforted me and said that her cows will give birth to new oxen. (1:) With the new oxen I will plough the manor fields and will not be afraid of the taskmaster and his assistant, I will beat them up instead.

20. THE HORSE STOLEN. Oh, me, a wee man, a boy as tall as a knee! At night, I threshed grain, in the day I ploughed the manor field. I let the horse rest and fell asleep. A thief came from the forest and stole my horse and I was beaten for it.

21. A CAT IN THE WELL. The master's lazy daughter did not care to fetch water and forced the cat to do it. The cat fell into the well. Men from the village came and began to haul the cat up with ropes but the ropes snapped. (1:) I managed to get the cat out of the well with my bast shoe laces and the cat's body was used to make different shoes and a bagpipe. (2:) A hundred and a thousand men were hauling the cat while the master's daughter cried and mourned her dear cat. (3:) The mice gloated: good for you, cat, where did you put our children! Using the third rope which had been immersed in tar helped to get the cat out of the well.

22. **THE TASKMASTER AND THE SERF.** I, a poor serf, went to work in the landlord's field. The taskmaster measured a big and bad plot for me to plough. My oxen grew tired ploughing it. The taskmaster came to punish me. Just wait, taskmaster! I will beat you lame in revenge when the weekend comes!

23. **STEALING FROM THE MANOR'S THRESHING BARN.** Other serfs went on Tuesday to do serf duty, and I followed them on Wednesday. I went to the manor's threshing bar and when the overseer was resting, I started to shovel the grain into my bag. The overseer saw it and turned on me, I hit him and ran away. When I reached the big swamp, I decided to build a house there. When girls saw my house made of clay and moss, they took me for a rich man.

24. **STEALING FROM THE MANOR'S GRANARY.** I am sitting in front of the manor's granary and handing out grain to the paupers. The guard saw me and I ran away, holding meat, butter and bread. When I reached to Salla fields, I started to play pipe. (1:) Everybody came to listen and wondered where I had learned all these tunes. (2:) When we get wet, where can we dry ourselves? Let us go to the manor's threshing room and throw into the oven the taskmaster's bones, the thighs of his assistant, and the breastbone of the threshing room's guard. (3:) I was tied up but I got myself free and run away.

25. **ANTS THE COTTAR.** Ants (Hans) built a small house into the woods where wolves, bears and foxes ate and spoiled his eggs and milk. He went to the manor to complain. (1:) The landlord ordered to have a new house built for him in the middle of the village and promoted him a parish overseer. He went to Riga to sell the manor grain but the grain was wet. Hans told that it was the fault of the taskmaster's assistant that the grain was spoiled. The landlord did not believe him and punished him.

Songs of war

26. **THE BROTHER'S WAR TALE.** A young man was recruited to the Russian army and had to go to war. His sister taught him that he should not ride in the front or in the back, but in the midst of the troop since the front ones are decimated and the rear ones are killed, but those in the middle come home. After a while he returned home. His father did not recognize him. His mother and brother did not recognize him either. Only the sister recognized him from his stockings and mittens. The sister asked him to come in and tell about the war. – There are as many finger bones in war as there are reed in the sea, as many shinbones and costal bones in war as there are posts in the fence, as many men's heads in war as there are tussocks in the wood, as much men's blood in the war that a horse can swim in it.

Legend songs

27. **THE SLAVE IN HEAVEN.** A slave was allowed to visit his home but he died on the road. He was taken to heaven. His master followed him by the landmarks he left behind. A chair and a table of silver were given to the slave, a chair and a table burning hot were given to the master; the slave was given honey and liquor to drink in a silver cup, the master got fire and brimstone in a hot cup. To his question, the slave answered that they were treated like that because in the lifetime the master did not pay his slaves. The master offered the slave a pay now. The slave replied that since he is in heaven, he no longer needs a pay, the master should have paid them on the earth.

28. **MARY IS LOOKING FOR HER SON.** Mary wanders around on a dark night, looking for her son. She found him near the town of Jerusalem and told that the whole world is lamenting for him. – Let them lament now, it is their fault that Jesus had to die on the cross!

29. **WONDERWORKER.** God had a son and Mary had two children. They were wonderworkers: they made fire sticks of stone, planks of snow, ropes of chaff. They knotted eggs and made a horse of wind. With this horse they rode to Finland and Kurland so that the hills were humming and the bridges were cracking. The rich men ran there and wanted to buy the horse for a lot of grain and money.

LYRICAL SONGS

The song and the singer

Origin of the songs

30. **SONGS LEARNED AT WORK:** When I start singing, everybody stops to listen. They think that I have been studying singing instead of working. I reply that I composed the songs while ploughing and harrowing the field, and cutting swathes in the swamp or weaving cloth at home.

31. **SONGS FROM THE BURBOT'S MOUTH.** When I start singing, everybody stops to listen – where has this child learned her songs? I reply that I took the songs from a burbot's mouth, from a pike's teeth, and from a ruff's tongue.

32. **CUT OUT TO BE CHATTY.** My mouth is made for singing a lot, my tongue is made for talking and chatting.

33. **THE SINGER'S CHILDHOOD.** My mother went to the hayfield and made the duck and other birds cradle me.

34. **FROM THE LINE OF SINGERS.** My father and mother, my brothers and sisters were singers – so I must become a singer, too. My family members are far away in

foreign countries – I had no parents even when I was born, the birds hatched me, and I grew up on the pasture paths.

35. **WRETCHED SONGS FROM ABROAD.** Nobody wanted to hear me singing because my songs were wretched. I went to Harju and Viru to learn songs but I met evil boys and girls there who started to revile and beat me.

The power of song

36. **SING AS LONG AS YOU LIVE!** Move, dear tongue, be glad, my heart! Why are you grieving and staying silent? There will be time to be silent when you are covered with black earth and laid between white boards. The grass will grow on the ground and the flowers will grow on your eyes.

37. **I WILL SING SO THAT THE SEA WILL TURN INTO LAND.** My singing will turn the sea into a hayfield, the seashores into fish, the sea sand into malt, the bottom of the sea into floor (field).

38. **A HORSE AND A SADDLE OF SONG.** My singing will turn the sea into a hayfield, a stable into the sea, a stall inside the stable, a horse inside the stall, a saddle on the stallion, a man onto the saddle, a hat for the man, a golden string for the hat, a weaver for the string, a golden weaving sword for the weaver.

39. **MANY WORDS.** (1:) The forests will run out of trees, the fields will run out of hay, the hills will become valleys and the rivers will dry off before I will run out of songs. I have sacks of songs waiting at home and sleighs full of words coming behind. (2:) Who dares to compete with me in singing? Who has more words, you or me? I have more words than beans, peas or lentils. When my songs will come to the end, my home-folk will bring me some more from home.

40. **THE VILLAGE STOPS TO LISTEN** [fragment]. When I start singing and hurling the words...

41. **SINGING NEAR THE VILLAGE.** Why should I not sing near the village and the manor? The king's sons and manor lords listen and ask: Who is she to crow in our forest, where has she come from to sing in our fields?

42. **NOBODY CAN SILENCE THE MOUTH.** Let your mouths sing now, there is nobody yet who can silence you. Once your husband will silence your mouth and hold your reins strictly. Here is my reply: the reigns are for horses, the ropes are for cartloads, the harnesses are for stallions.

43. **NICE TO SING IN THE EVENING.** It is nice to sing in the evening, because the chill and dew carry the voice far at sunset. The women from other parishes listened to our singing for hours. They even thought that I have not had time to work.

44. **A FINE VOICE.** I bought a fine voice yesterday. It sings louder than pipes, horns or the organ.

45. **SMOKE OF THE LAZY SINGER'S SONG** [fragment]. Smoke was rising from the vetches – people thought that the manor or the town or the church is burning.

Why should I sing

46. I SING AFTER THE SINGER. I am not allowed to sing myself. I will sing after the singer and follow her tune.

47. THE SHY SINGER. I would sing, but I fear being overheard, criticized and backbitten. My words will be noticed, carved into a book and tossed back at me. (2:) A singer's toil is harder than a thresher's toil who can forget the threshing piles once the work is done. The singer always worries about the next song. If only my voice was what it used to be, I would sing better and louder than pipes or horns. My singing will turn the sea into a hayfield, the seashores into fish, the sea sand into malt, the sea bottom into field. (6:) The village could not sleep when I was singing but came out to listen. They thought that I had learned my songs abroad, but I told them that I got them from a burbot's mouth, from a bream's nose, and from a cricket's tongue.

48. THE SISTERS WERE REJOICING. The sisters were singing and rejoicing on the oak's leaf, on the apple tree's blossom. My voice was so fine and my songs were so beautiful that the men who heard it spat blood out of envy. – Make the fence of tin and iron pales so that the thief cannot come in.

49. NOT CUT OUT TO BE A SINGER. I am not cut out to be a singer but to be a ploughman and sewer.

50. THE SAD SONGSTER. Whoever hears me sing, thinks that I live a merry life or that I never bother to work. But I sing to gladden my sorrowful heart and to give me tears of delight. Streams, wells and lakes fill up from my tears. (2:) The fish will live in the lake of tears, I will catch them and take to my mother. (3:) The witches take water from the well of tears. (4:) The village's cattle and the manor's horses got their drinking water from my tears.

51. MOUTH SINGS, HEART WORRIES. My mouth sings but my heart is full of sorrow. Streams, wells and lakes fill up from my tears. The witches take water from them and carry it on the heath and to the graveyard.

52. SET MY HEART ON FIRE. My heart is burning with worries and sorrow.

53. MOUTH'S QUILL. The village told me to sing! How can I, a poor wretch, sing when I left the mouth's quill home and the song sheet on the table. Young men, harness the horses and bring me the mouth's quill! Then I will sing in the language of birds and will make the noise of a goose. (1:) Everybody came to listen to my singing and wondered where I have got my songs. I got them from a burbot's mouth, from a pike's teeth, from a bream's nose, and from a ruff's tongue. My parents and my brothers were musicians, so I became a merry singer, too. (4:) I don't have the mouth's quill and the song sheet at home! My family is far away, and I cannot visit them because my horse would drown on the road.

54. RUSTY VOICE. I would sing, but I cannot, my throat has gone rusty. My songs would be noticed and the listeners would ask, where I have got my songs. I got them from a burbot's mouth, from a pike's teeth, from a bream's nose. The listeners would

say that I have not worked while singing. I will answer that I composed the songs while ploughing in the village and weaving the cloth at home.

55. **FEEBLE VOICE.** My voice is feeble and my tune is faulty, because I had no mother to anoint it with butter and pork. My voice and my tunes have gone away. Please come back home, all good drinks and foods are waiting here!

56. **A SINGER'S TOIL.** A singer's toil is harder than a thresher's toil who can forget the threshing piles once the work is done. The singer always worries about the next song. I am not singing to harass or to compete like other singers.

57. **PAY FOR THE SINGER!** I will not sing without money. Give me gold, bring me honey and cream to anoint my mind and my voice! (1:) A singer's toil is harder than a thresher's toil who can forget the threshing piles once the work is done. The singer always worries about the next song. My parents and my brothers were musicians, so I became a singer, too. My family is far away, and I cannot visit them because my horse would drown on the road. Dear brother, make bridges over the swamps to help me visit my family! (4:) I would sing, but I will be overheard, scolded and backbitten. My words will be noticed and carved into a book. – I am not singing to you, I am singing to men and boys abroad and over the sea. We are not singing to harass or to compete.

Singers' verbal abuse

58. **WHERE HAS THE SINGER COME FROM?** Why have you, landloper, come to our place! If you want some horse sausage, look for it in the paddock. Where has the singer come from? From the pig's nest, from between the tubs of urine and black gelding's dick. Why are you, voiceless one, groaning, why are you, breastless one, hawking? You don't have a fine voice or a nice tune. Take a harrow for your voice, an old sleigh for your breasts, then you may come and sing against me! Shut up, you dog, barking! Bark at the pigs in the yard! Get up, you slut, and milk the cows, you tart, go tend the herd, old whore, water the calf!

59. **TAKE A SLEIGH FOR BREASTS!** Why are you singing when you cannot do it! Your songs are like a pig's dreams. You don't have a voice for singing. Take a harrow for your voice, plough handles for your throat! Why are you buzzing and droning, you beetle! I will set your head on fire. (1:) Don't resist marrying me, you can grow in my arms and in my bed! I will not divulge where my young fiancée's cradle is swinging. (2:) Shut up, you wretched, made up of sleigh's runners and goat's legs! I will give a barrel of fire and another of tar to the barker and slanderer!

60. **WHAT DROPS FROM THE MOUTH.** Why are you, blue and ugly one, singing! Let me, red and pretty one, sing! Feces drop from your mouth; drool from under your teeth. Gold is dropping from my mouth; silver is dropping from under my teeth. (2:) I will sing stables to the yard, stalls inside the stable, a blazed horse inside the stall, a saddle on the horse, a gent onto the saddle, a hat for the gent, a golden wreath for the hat.

61. MOUTH STILL COVERED WITH BLOOD. Why are you singing when you cannot do it! You ate carrions in summer and putrefying lambs in winter, your teeth are still covered with blood and slime. Go to the crossroads and wash your mouth in three springs there!

62. BETTER ONE AND PRETTY THAN MANY. You have many long songs, but they are terrible – my song is beautiful!

63. WHY ARE YOU TREMBLING, OLD ONE! Why are you wheezing, voiceless one, why are you trembling, old one! The old one cannot endure being played around with.

64. DON'T BARK! Shut up, you dog, barking! Go to the paddock, bark there! There are bones of three carrions there, you can eat one, sell another and take home the third.

End of singing

65. THE SONG RUN DOWN THE BROOM. The song run down the broom, down the pig's back, the goat's side, the old gelding's thigh.

66. END OF THE SONG. Now the song is ending. The rest will be kept for tomorrow, for next Friday, for St. Catherine's Day and Christmas.

Recreation

Swing songs

67. COME TO THE SWING, BRING EGGS! Come to the swing, village women, bring eggs, chickens and ducks with you. – Our hen laid eggs far from home. A serf boy should tie their legs, then they would lay eggs at home.

68. FEARFUL ON THE SWING. Don't push the swing too strongly, I am afraid! If I fall, who will pay for it? Her head, her breasts, her knees, her feet cost as much as big towns! – The girls from our village did not dare to come swinging, they were afraid their jewelry would break. But we have many goldsmiths in our farm. – Village women, bring eggs, chickens and ducks with you!

69. A PRETTY MAIDEN ON THE SWING. Swing high, dear swing, so that I could be seen from afar, my head is seen over the forest, my feet under the forest, my body in the middle of the forest, my eyes on the blue forest.

70. SWING FAR! Swing far, dear swing! (1:) Reach the land where roosters eat gold. I could sing like a bird there. My head was seen over the forest, my feet from under the forest, my body from the middle of the forest, and my eyes from the blue forest. (2:) Reach the land where the bull's horns are of wood, the heifer's horns are of silver, the calf's horns are of copper.

71. PRESENTS TO THOSE WHO PUSH THE SWING. I made a beautiful swing and brought people from abroad to push the swing. Which gifts do I promise to give them? The first one will get an egg from me, the second one a young wife and a large bed.

72. THE SWING ASKS FOR MITTENS. The swing is squeaking and asking for gifts: mittens and red garters.

73. A SWING ON A BAD SPOT. Oh, you crazy swing makers! You have built the swing on cattle-trails and fields, on the boys' logging grounds. Should I fall from the swing, on the stumps and spikes, in the potholes, I will tear and soil my clothes.

74. THE SWING IS NARROW. I had an only brother who cut a hundred black alders and made a swing near the village. The swing turned out too narrow. A swallow could fit through the top of the swing, geese could swim through under the swing.

75. A SWING MADE OF PRECIOUS TIMBER. The boys from Sadala village were the best – they made a swing of cherry tree. It turned out so narrow that even the birds would not fit through the top of it.

76. BRINGING THE SWING. Our boys made a swing, they brought parts for it from different faraway places. It turned out so narrow that even the birds would not fit through it.

Instrumental music and dance

77. MUSIC WILL NOT FEED YOU. Sound and sing, dear pipe! The pipe and the zither won't feed a family and sustain a wife. The musician goes from one party to another and drinks all his pay away.

Game songs

78. THE NEEDLE GAME. (A game song incorporating elements of drama.) The players stand in a row. One player comes to the row and asks the first person in the row for a needle. He is told to take it from the back of the row. The last player in the row, "the needle", runs away and the searcher catches him and takes to the top of the row. Then he comes and asks for another needle, saying that the previous one was stolen by a cat. When asking for the third needle he tells that he broke the last one while patching an old shoe or a fur coat.

79. THE SHEEP GAME. (A game song incorporating elements of drama.) I am herding and protecting my mother's sheep. She will make a new coat for me and blue and red garters. I am building a fence, I am honing a fence pole so that the wolf could not enter through it. Wolf, take the daughter-in-law's sheep and leave my mother's sheep untouched!

80. THE HORSE GAME. (A dialogue song incorporating elements of drama.) Have you seen my lost horse early in the morning? – Your horse went through the villages and made a lot of mischief: ate a garner of oats, drank a barrel of water and broke the fence. The fence is not made by women or men, it is made by girls. – Let's go and catch the horse! (The participants stand in a circle. A young man goes round in the circle, holding his hat as a bag of oats and attempts to jump out of the circle.)

81. THE GATE GAME. We are going over the big bridge. – The bridge broke. – Let's repair it! – What will we use to repair it? – Gold and silver. – The last child must stay in prison.

82. THE ALDERMAN GAME. Wash your eyes and comb your hair, put on your boots! If you want to see the bride, come and look, she is here with us.

83. THE DOLL GAME. Go to the corner, young men, smoking pipes! My well-dressed brother is coming here! Drop down, doll! Rise up, doll! Jump out, doll! (The players walk in a circle: one player is inside the circle and follows the orders, jumping on the hands of the others at last to get out.)

84. THE MIRACULOUS BIRD GAME. Our lord has a beautiful garden and in the garden there is a miraculous bird. It makes a lot of mischief, eating the vegetables and berries. If you have guns, catch it, if you have nets or arrows, seize it!

85. WHO TOLD YOU TO COME TO PROPOSE MARRIAGE! Who told you to come to propose marriage? You are not worth having a wife, you will drop soup and coffee on her. I have better suitors, but I prefer a soldier – he will feed me sweets.

Songs of the road and travel

86. THE FINNISH BRIDGE. I bought a horse and a saddle and rode on the Finnish bridge so that the Finnish bridge cracked.

87. A FINE RIDE. I was riding a fine horse through the villages, the horse was adorned with beads, a cuckoo was singing on the harness, a grouse was ticking on the axle-tree, a wood-dove on my shoulder.

88. HOME IS FAR AWAY. Let's go marching, men! Home is where the high spruces, white birches, straight alders and grey aspens grow. Our home is far away – five fields, six dry rivers, seven soggy swamps and eight seas with fishes stand between us.

89. THE JOY OF THE ROAD. Many proud and rich girls have walked along this road, but none of them have sang and rejoiced. We, two orphans, are the ones who sing and rejoice on the road.

90. LAND OF WONDERS. (1:) Dear sister, when we will reach the land where roosters eat gold, hen eat tinsel and geese eat silver, where there is a lot of money and the horses are cheap? (2, 3:) The little bird was looking for its stockings and shoes to prepare for a long trip to a land where golden spruces, young aspens, white birches, straight alders grow. Let's go to a land where you can hear no sound of roosters or hen

or crying babies. Let's go to a land where wind has built a room and the water rolled up logs, the rain has covered the wall with moss and the fog has made new doors.

91. THE SLAVES' PATH. Let's go along the path that slaves have treaded upon, and the oxen and the orphans. Gold and silver have fallen on their path. When we will reach the land where a mouse costs as much as an ox, a rat as much as a horse, a grain of groats as much as a lamb, an egg as much as a calf?

92. COME AND STAY THE NIGHT! Dear maidens, where are you off to so late at night when darkness is about to fall? Come and stay the night here at our home! We have paths of tin and coins, your animals will not wet or hurt their feet here.

93. THE RUINING OF RIGA. Dear sisters, let's wear nice clothes, let's go and ruin Riga and slaughter Tallinn! The town guard shouted on the town wall, the merchant on his chest, the citizen in front of his house: don't ruin Riga, don't slaughter Tallinn! Let the towns stay for us to bring goods from there: salt and all kinds of finery! – Dear sisters, let's wear nice clothes, let's go to make a town of berries and fish scale! Let's make ships of silk, silver and copper inside the town! When the merchants come and see them, they admire that such ships are made by maidens.

94. A WALK AT NIGHT. Dear sisters, where are we off to so late at night when darkness is about to fall? There will be a long and dark night – better let's get started in the morning! Let's go and ride through the towns! The town guards and the merchants will hear our bridles jingling and call us to buy silk and velvet.

95. MAIDEN'S TOWN. I cut down an oak and made barrels and kegs of its stem and top. Of the branches left behind a little sauna was built. Manor lords and princes went by and wondered if it is a castle or a fine ship. I answered that it is my little sauna. (2:) The men from our village built a room upon the winds, and a house on the edge of the world. Manor lords and princes went by and wondered.

96. THE WONDROUS HOUSE. When my father and mother died, I started to build a house. I made the walls of bird cherry, the door posts of rowan tree, the floor of red stone, the roof of eggs, the eaves of pork. I put the sun for the window and the moon for the door, I brought a silk bed into the room and went to sleep.

97. I WOULD BUILD A ROOM UPON THE WIND. If I had it my way, I would build a room upon the wind, and a house on the edge of the world.

Guests

98. FOOD FOR GUESTS. Guests are coming to our place, also some strangers and pipe smokers! What will I give them to eat? – I slaughtered a black gelding last year, there is some meat on its skull and dock.

Jocular songs

99. **MIRACLES.** I witnessed many miracles in Não village. Men trod the tavern road, women made horse carts and sleighs. Dogs were ploughing, oxen were barking, a horse had an ox calf, a cow had a stallion foal, sheep went up to the hayloft to lay eggs, a hen had two lambs. (3:) Our cows make bread and the oxen take loafs into the oven – you can see that the cow’s horns are doughy and the ox’s back is ashy. (5:) The taskmaster ploughed and the manor lord barked on the snowdrift, a dog wore boots and a calf wore copper shoes.

100. **I SAW MANY A THING IN THE MANOR.** I saw many pranks in the manor, I ate white bread there a hundred times, I drank mead there many times, and in the end I got beaten with a dog whip.

101. **A LONG JACKET OF GREAT WILLOW.** My long jacket is made of great willow, my fur coat is made of fish skin, my shirt is made of roach’s scales, my trousers are made of sailcloth (grouse’s feathers), my shoes (hat) of ruff’s bones.

102. **A WONDROUS LONG JACKET.** My father could work miracles – he made a wondrous long jacket for me of sheep legs, billy goat and calf leather.

103. **A COAT OF CAT FUR.** Juhan Jüts killed a cat and a big mouse. He made a blanket for Maie, a fur coat for Kaie, and a bed sheet for Anne.

104. **A COAT OF RAT FUR.** Father killed a big mouse, a large rat. From that he made me a long coat.

105. **BEER OF CHAFF.** My father was a rich man, he made beer of chaff in an old ladle and in an old bast shoe.

106. **THE WHIPPING OF HUNGER.** I saw hunger being whipped on the manor granary door. Go to hell, hunger, and take empty bags with you!

107. **THE WEEKDAYS OF A PAUPER.** The pauper was asking for bread, “Dear Monday, Tuesday, Wednesday, Thursday, Friday, Saturday, Sunday – dear mistress, cut me a piece of bread, or give a bushel of rye!”

108. **THE DUTIES OF WEEKDAYS.** On Monday, we were at home (threshed peas), on Tuesday, we went to manor work (winnowed the peas), on Wednesday, we slaughtered a dog, on Thursday, we skinned it, on Friday, we took the fat, on Saturday, we boiled the porridge, on Sunday, we had a holiday.

109. **WEEKDAYS.** Different chores were done on weekdays, but on Sunday, when the weather was fine, people went to the church.

110. **KÄRT’S VOICE.** When Kärt farted, the ceiling cracked and the town walls shook, masters thought that it was the sound of horns and pipes.

111. **LET’S TREAT KAIE WITH CUPPING!** Let’s treat Kaie with cupping therapy and sick Anne with bloodletting.

112. **A LOT OF DAMAGES.** Look at the damages I’ve suffered: my daughter got spoilt and my mortar is broken.

113. ENDLESS SONG. A serf told the taskmaster that he will sing a song so long that it will last until the others have finished threshing. Should the song be shorter, he will get 30 lashes. He sang: There is water inside the curled goat horn – I will add more to it and start all over again. – There is water inside the curled goat horn. And the song continues until the others had threshed all the piles.

114. LET'S LIGHT THE PIPES! Let's light the pipes and ride to Maari village where the grey girls, grey old men and women live.

115. I TRIED TO GO TO PÜTSEPA. I tried to go to Pütsepa and Nigula but ended up in Kolluka.

116. WE HAVE IT TOO. Hey, you, neighbor's *plou*, at home we also have a *plou*, a bright-colored *plou* in the chest, an old *plou* in the coat hook, a thousand *plous* at the dwelling house, a hundred *plous* near the sauna. – The taskmaster Mart was called a *plou*.

117. AN OLD WOODEN CART. The village men were different parts of the old wooden cart.

118. UNDER THE LEE OF A GREY BEARD. Oh, dear grey beard, you shelter me from the wind and the sun and angry dogs.

119. MONEY AT HOME. Others have their money, but I have money at home, too! In the granary I have money for a grey stallion, in the chest I have money for a mottled goat.

120. HORSE, HOUSE, WIFE. If my horse died, I would get leather for boots; if my house burned down, I could warm my ass by the fire; if my wife died, my dick would drip water.

121. SUCCESSION. Water comes after milk, chaff comes after bread, well water comes after root beer, ashes come after tobacco. The tobacco has been brought from Vyborg market. The rest will be saved for tomorrow, for next Friday, for Christmas and the New Year's Eve.

122. MANY. There are many wolves here and many ghosts behind the house. I went to scare the wolves away and my house took fire. I went to the village for help and the house burnt down.

123. THE TASKMASTER ON A DOG. The daylight has come and the taskmaster is riding a dog, the threshing room guard is riding a grey hound, the taskmaster's assistant – a spotted dog.

124. I WILL GET STARTED. I will get started with the work, bringing hay and brushwood from the meadow, logs and billets from the wood.

Drinker's songs

125. MEN ARE BREWING BEER. Men from different parishes were brewing beer: one added yeast, others made the wort, added hops and flour. The beer rose from the barrels and pushed them upside down, made men and women lose their senses.

126. **SEARCHING FOR HOPS.** I went to Ubakalu and Kābikūla to search for hops, to exchange wool for yarn.

127. **THE HOP CALLED.** A hop calls out from the wood: “Come here, young man, pick me up, take me home, and dry me on the rods! From there, I will sneak into beer and make men and women lose their senses – men will be frolicking around without hats on, women will be dancing without caps on, boys wearing one boot, girls on hands and knees.”

128. **BEER WILL TAKE AWAY YOUR SENSES.** Men were frolicking around without hats on, women were dancing without caps on, boys half squatting, girls on hands and knees, the best man was all naked and the groom’s boy had bare buttocks.

129. **THE ASH TREE OF BEER.** Thank you, beer maker, for the good beer! Once I have finished my beer, I will throw the pieces of the beer jug to the coppice. A big ash tree with wide branches will grow of them, there is a squirrel on every branch of the ash, and birds are singing on the top. (2:) A river ran under the roots and fish of all kinds and colors swam in the river.

130. **DRINK, MY THROAT!** We have a lot of beer in our village, a lot of mead in our manor. Keep drinking, my throat!

131. **WON’T GET BORED OF LIQUOR.** Dear brother vodka, dear cousin beer, when will I get enough of you? – It will not happen until I’m under the black earth and laid between white boards, until I’m carried into church, feet first.

132. **FRIENDS, AS LONG AS THERE IS BEER IN THE MUG.** Men are like brothers and women are like sisters as long as there is beer in the mug. When the beer is finished, they will immediately leave each other.

133. **HELLO, INN!** Hello, dear innkeeper and your wife! Hello, fine ceilings and floors! Let us in! – You did not dare to come here, you were afraid to spend your money.

134. **MONEY LEFT ON TOP OF A BEER CASK.** Where do I store my savings? I leave my money on a top of a beer cask and along the hoops of a vodka barrel.

135. **COIN TO THE INN.** I left my money on the roads, my coins on the inn table, my precious things to other men. I took a beautiful wife from town and could not buy fine clothes for her.

136. **I WAS CAUGHT IN A DRINKING BINGE.** I was caught in a drinking binge and gave away all my best clothes for drink.

137. **I SOLD MY HORSE TO BUY LIQUOR.** Other people had black and chestnut horses, I had only one grey horse. I sold my oxen and my horse to buy liquor in the inn.

138. **WILL I DRINK FROM A MUG, A TANKARD OR A GOBLET?** I ate an ox for the meal and drank a barrel of beer in one go. The ox was not enough for a meal: only bones, skin and a bit of meat; the barrel of beer was not enough to drink: only barm, froth and just a few drops in the middle. Give me something to drink, I don’t care if I drink from a mug, a tankard or a goblet.

139. THE INNKEEPER'S DAUGHTER. Mistress of the inn, protect your beautiful daughter! Don't let her go to the loft with boys! (1:) Oh, what a nice bottom I used to have, noblemen paid me well for it. Now I don't get even a pittance for it.

140. THE VODKA SHOT ASKEW. The road was askew, the mistress of the inn walked askew and poured me the vodka glasses askew.

Calendar songs

St Martin's Day mummers

141. THE MARTINMAS SONG. (On the eve of St Martin's Day, village youth masked as Martinmas mummers and dressed in disheveled and ragged clothes go from house to house, singing, acting, dancing and asking for alms. Martinmas songs are longer or shorter cycles consisting of several motifs.) Mart has come from afar, from the sky, crossing a swamp. Mart's toes are aching from cold. Let us enter and light the fire! If you don't have fire sticks, take thatch from the roof to burn! Mistress, go to the cellar and bring us food! We will dance while waiting for the food. Before leaving we bestow luck upon animals and crops.

St Catherine's Day mummers

142. ST CATHERINE'S DAY SONG. (Masked St Catherine's Day mummers go from house to house and sing. The versions consist of several motifs.) Let the Kadris come inside! The Kadris have come from a faraway land, beyond the bogs and swamps. Kadris' toes are aching from cold. Light a fire in the room! (2:) Kadri doesn't want lamb meat but only pork or ox meat. (5:) Kadri did not come to eat, she came to bestow luck upon the cattle.

Christmas

143. COME, CHRISTMAS, COME! Come, dear Christmas, so that children can eat wheat bread and serve meat with their own hands.

Shrove Tuesday

144. FLAX TO THE SLIDERS! Slide down, slide down, the flax will have long fiber! The one who is sliding down the hill shall have flax, let the one who pushes have the tow, the one who pulls, the motes, and the one who is sitting at home, the weed!

Nature songs

Weather and seasons

145. FROZEN GRAIN. Our young men are sad because the frost hit and killed crops. They cannot have wedding parties now and buy fine clothes for their brides from the town. (5:) Don't cry, dear maiden, next year there will be a good harvest and then I will buy wedding clothes for you!

146. SNOW TO THE SLEIGHS' WAY. Come down, snow! Then the sleighs can run and the sleigh runners can dance.

147. THE FROST IS NIPPING AT ME. The frost nipped at my testicles and is freezing me. My hands and toes are aching from cold.

148. SPRING IN THE FIELD. The sun is shining warmly and helps everything grow. Now we can be merry: the young grain is green, and the pods of beans and lentils are growing, and cabbage heads are getting big.

149. SPRING AND AUTUMN. Leaves are budding in the trees and hay in the grasslands, the trees are bending on the heath and the horse's neigh is heard from far away. – The scythe will cut hay from the grassland, the axe will take trees from the heath, the wolf will eat the horse and the bear will eat a foal far away.

150. SHINE, SUN! Shine, dear sun! Don't shine on coastal people, for they can eat fish and bread while we, poor ones, eat only water and bread!

151. RAIN, GO ELSEWHERE! Shine, dear sun! Rain, go to Viru County! People there are waiting for rain. All the men are dirty there and too lazy to go to the well to fetch water.

152. SUN, COME OUT OF THE CLOUDS! Rain, go to Viru county! People there are waiting for rain. Shine on us, dear sun! I will slaughter a lamb and give you its horn.

Birds

153. CROW'S EGGS. The crow laid eggs and the village people went to gather them. They got a sleigh full of eggs, a granary full of eggs, a hat full of eggs, an apron full of eggs and so on.

154. THE STORK AND THE CROW. (1:) The stork is not pleased that the girls pick all the berries and leave the storks wandering around in vain. (2:) The crow praises the girls: when they get married, animals will be slaughtered and the crow can eat the remains.

155. A STORK PLOUGHING. I went wandering in the woods and found a stork ploughing, a magpie harrowing and a grouse working (a crow making a furrow). I hit their legs, wings and heads and they fell down.

156. A LITTLE BIRD ON THE HILL. A little bird with a topknot on its head was singing on a hill in German: Where are my stockings, where are my shoes and silk garters?

157. THE CUCKOO CALLS. The cuckoo calls in the fir tree and the oak tree behind the house.

158. CALL, CUCKOO! Call, call, dear cuckoo!

159. THE CUCKOO CALLS FOR HERDER. Call, call, dear cuckoo! The cuckoo does not call for others, it calls for the herder, for the babysitter and for the haymaker.

160. CALL, CUCKOO, TO BRING US A DRY SUMMER! Listen the cuckoo calling! It forecasts us a golden summer and a dry weather to make hay!

161. AN ORPHAN TURNED INTO A CUCKOO. My mother killed me, my brother ate me, my sister picked up my bones. She took the bones to a tree stump in the forest where I turned into a cuckoo.

162. BIRDS' BEER. The rooster and the hen went to the rich man's threshing floor to peck grain. They found three grains and took them to the mill to brew a barrel of beer. Other birds were invited to the party. (2:) The sparrow started to quarrel at the party and was taken to court. He defended himself by saying that the hop had made men and women lose their senses.

163. THE UNINVITED HAWK. (1, 2, 6:) The crow invited all other birds to the christening feast, only the hawk was not invited. The angry hawk tore apart the stork's, the woodpecker's and the sparrow's coats (the lark's beak and the swallow's chaplet). (3-5, 7:) The woodpecker called the sparrow to the feast. The sparrow was quarrelsome and tore the swallow's head apart.

164. WHERE SHOULD I MAKE MY NEST? Where should I go and make my nest? Not on a fir tree, not on a birch, not on an aspen or a rowan or an alder or a willow. I will make my nest on a pine tree in the forest and on an oak behind the house, they shelter me from storm.

Animals

165. A HORSE OF HAY. (1:) My mother did not give me fine clothes and my father a horse to go to the wedding as a groom's boy. I went to the hayfield and made a horse of hay. People admired my fine horse. (2:) If I had it my way, I would make a horse of chaff and hay.

166. AN ADORNED HORSE. Why are you neighing, my horse? I have already given you hay and oats to eat! – I am not neighing for hay or oats, I'm neighing for the fine adornments I wore when I rode with you to propose marriage.

167. A CROW WAITING FOR THE HORSE'S DEATH. A crow was sitting in a maple tree and in a rowan tree, waiting for the death of my horse. (1:) My horse will not die, because I have clever stable boys who feed it well.

168. FODDER OF A WORK HORSE. The hay from my hayfield turned black so that draft horses and the manor's stallions refused to eat it. Only tired work horses who work on manor fields ate it.

169. PRAISE OF THE WORK HORSE. Others praised their grey horses, the king praised his golden horse; I praise my old mare: it will plough all the plots, give birth to foals, marry off my daughters, and find wives for my sons. (1:) It earns money for the lords and the king.

170. THE HORSE RUNS BECAUSE OF THE REINS. The horse does not run because of the reins, it leaps because of barley and oats.

171. NEIGHING AT THE RIDERS. I have good geldings, they don't neigh for hay or oats, they neigh of their desire to ride. A hundred and a thousand of men can sit on them. (1:) I have fine oxen, they have copper harness and they roar and leap going up the hill. – You are boasting, I visited you yesterday and saw that you have mice, cats and rats for oxen! Come and see our place: we have fine and adorned horses!

172. HORSE AND OX QUARRELLING. An ox and a horse were fighting with each other. (1:) When you, horse, come home from work, you get hay, oats and gruel to eat. When I come from the field, tired, I only get chaff and water. (2:) Horse: When you come home from work, you only get chaff to eat! – Ox: When you come home from work, you will be sent to the forest where wild animals are already waiting for your flesh. – Horse: When you come home from work, you will be slaughtered, your flesh will be eaten at home and your skin sold in the town.

173. THE HORSE SEEKER. Have you seen my lost horse? – Which kind of horse do you have? – Cream in the summer, grey in the winter, red as blood in the middle of summer, with a golden rope and a silver bridle. – Your horse went through our yard and made a lot of mischief. – In summer I tend the horses, in winter I repair the sleigh runners; in summer I make love to my wife, in winter I cradle the child. – On my way to the coast I met robbers, lost my horse and a cartload of rye and got beaten.

174. THE HORSE'S DEATH. Oh, my dear horse, why did you die, even though you got enough of hay and oats. A deep grave will be dug for you.

175. THE OX WENT UP THE HILL, ROARING. I had good oxen who went up the hill roaring and leaped to drink at the well. I ploughed manor fields well with them.

176. THE ANIMALS HAVE EATEN THE CROPS. The animals ate all the crops that was sown to the valleys and creek sides. (2:) I punished them: sold the horse, slaughtered the ox and killed the bear, and got a lot of money, meat and a fur coat. Then I went to town and all the gentlemen thought that I was a manor lord. But only yesterday I was ploughing the manor lord's fields so that the oxen were frozen and I was all muddy.

177. A LATVIAN SHEEP. A Finnish ram and a Latvian sheep were wandering around, looking for someone to shear their long fleece.

178. PIG SLAUGHTER. I had mighty pigs; I asked the farmhands to slaughter them but they refused. I jumped on a pig's back to do it myself and called women to bring

buckets for the blood. (2:) I put the blood dumplings in the cellar but the cat ate them. The cat became thirsty, went to drink from the well and drowned there. I broke tens of ropes pulling the cat from the well. The cat's body was used to make several things: shoes, a vodka cup, a piglet's manger. (3:) I wanted to punish the farmhands but accidentally killed my little brother. I got a lot of blood and fat and the cat started to eat it. I went to chase the cat and it ran to the master's kitchen. The mistress was cooking jam, I tried to taste the jam but she hit me. I hit her with a firebrand and she fell down.

179. A LITTLE RED PIGLET. A little red piglet complained to the big pig that it could not root up the field: the cornstalks hurt its eyes and stomach. (2:) The animals ruined the castles of Riga, Põltsamaa, Valga, Pärnu and Laiuse.

180. THE PIG CRIED [fragment]. The pig cried, all in tears, "I have to live and raise my children on barley and oat fields!"

181. THE PIG DESTROYED RIGA. The pig destroyed the Riga castle, the sheep ruined the Laiuse castle, the goat tore apart the Kivijärve castle, and the piglet burned down the Põltsamaa castle.

182. THE WOODPECKER AND THE PIG. The woodpecker chops many trees but will not get a woodpile; the pig ploughs a lot of earth but will not have crop to make beer for Christmas.

183. THE MISTRESS BEAT THE CAT. The mistress beat the cat for mating with another cat in the granary.

184. THE ELK SLAUGHTERER. I sowed barley and oats in the valleys. A roebuck came and ate my barley and oats. I caught the roebuck by its horns and struck it dead. I sold its meat and skin and kept the horns. I asked the blacksmith to make me a saddle of the horns and a horse of the horn tips. On that horse, I rode through all the world and saw many miracles: dogs were ploughing, oxen were barking, sheep went up the hayloft to lay eggs, a hen had two lambs, a horse had an ox calf, and four women were fighting.

185. MOANING OF THE HARE. Oh poor me, a white hare! A hunter shot me, took me to the kitchen and handed me to the cook. Dear cook, don't boil me bitterly or fry me hotly! The cook did not hear my pleas and I cursed him. (3:) The hunter hit me with his gun and made my blood run, but I ran away and sat down at the end of the forest to mend my ripped stockings.

186. THE GOAT AND THE WOODEN BELL. I had a wealthy godfather, he gave me a little goat with a wooden bell as a present. A wolf ate the goat and left its wooden bell. I put the bell around my wife's neck. (1:) The plague killed the wife. I put the bell around my horse's neck. A wolf ate the horse. I went to scold the wolf and behind my back my house got on fire. (2:) When we went to the church on St. John's Day the village people laughed at us. (3:) It always clanked when the wife dozed off.

Plants

187. THE FISH RIVER. Trees were full of insects, the branches full of squirrels, the treetops full of singing birds. A river ran below large trees; golden fish were in the river, big pikes with blazes and spotted sides.

188. I WOULD RIDE TO SÕÕRU HILL. If I had it my way, I would ride to Sõõru woods. I would eat currants and nuts there, and bring home bird cherries to the hungry children.

189. A BUTTERY WOOD. Let us remind where we last ate butter and honey with a silvery knife and a golden fork. I lost my knife and fork there and now a buttery wood with golden firs and giant pines has grown there. I will get timber for the ship mast and boards, wooden barrels and cradles.

190. A QUARREL OF BARLEY AND OATS. Look at you, barley, with a thorn in ass! – Look at you, oats, with furry feet! – You are given all the best fields to grow, but you are still poorly and peaked! Look at me, oats, I am growing on the poorest of lands, but still give horses strength! – Red beer comes from barley, the sweet *kama* mixture comes from oats. (1, 3:) The barley wears an old-fashioned hat, the oat has long trousers, the rye has ginger hair, the wheat has silk shirt, the pea is round, the bean is oblong, the lentil is flat and wide, the buckwheat is triangular.

Riddle songs

191. A RIDDLE ABOUT A BEE. Who walks along a straw, on the edge of a fence and along the reed?

192. A RIDDLE ABOUT HOME. (1:) Riddle me this, my sister: who is the cancer on the floor? – The baby. – Who is the squat on the doorsill? – The dog. (2:) Who is the bright bird in the room? – The rooster. – Who is the granary guard in the yard? – The dog. – Who was the queen of aspen grove? – The hare. – Who is the shepherd in the woods? – The wolf. – Who was the herder in the wide forest? – The bear. – Who are the flowers on the doorsill? – The child, the father and the mother.

193. A RIDDLE ABOUT GRAINS. Who is round? – The pea. – Who is oblong? – The bean. – Who is flat and wide? – The lentil. – Who is triangular? – The buckwheat. – Who has ginger hair? – The rye. – Who gives us the red beer? – The barley. – Who gives us bread? – The wheat. – Who wears long trousers? – The oat. – Who gives us the sweet *kama* mixture? – The oat.

194. A RIDDLE ABOUT TREES. Riddle me this, my sister: who has long apron ribbons? – The willow. – Who wears a mourning robe? – The alder. – Who has a red head? – The rowan tree. – Who has a golden fur coat? – The fir. – Who has a grey coat? – The juniper. – Who has a high hat? – The bird cherry tree. – Who has a round hat? – The pine. – Whose rooster has a golden crest? – That of the Kobru farm. – Who has fine pigs? – The Matsi farm. – Who has many apple trees? – The Mihkli farm.

Work songs

Herding songs

195. THE HERDER'S LOT. Poor herders! All the others are already having the second meal, home folk is having the third meal, but the herder has got nothing to eat. – It is good to live in Viru and Harju county, because one can eat eels there!

196. THE HUNGRY HERDERS. The hungry herders killed our black ox, the village's striped ox, the commune's white head calf and the parish's spotted ox.

197. THE HERDER FELL ASLEEP. The herder fell asleep and the animals went to eat in the gardens and fields.

198. THE HERDER IS ACCUSED. Oh poor me, herder Tõnu! I was always scolded when I did not take the herd to the wide woods and heaths!

199. A CALL TO NIGHT HERDING. Come to night herding! You will get beer, eggs, pork and lamb to eat! Oh you, crazy herders! You have made fire to a place where not even a smallest stick of wood can be found! The men were sorry for their woods and the women for their turnip fields.

200. BAD SITE FOR NIGHT HERDING. Oh you, crazy herders! You have made fire to a bird cherry wood and made a camp to an alder tree wood!

Haymaking

201. I MOW WITH FIVE SCYTHES. Here is a fine hayfield where fine hay grows! I mowed it with five scythes and raked with a hundred rakes. I got a hundred stacks which could be seen all the way to Germany. (1:) A hayfield is beautiful until the hay has been cut, the drying heaps are beautiful until they have been turned, the hay piles are beautiful until the stack has not been made. (3:) The hay from a wet field turned black, the landlord's horses and merchant's stallions refused to eat it. Only the tired work horses who work on manor fields work ate it. (5:) I fed the horse hay, grew barley with the horse, married a wife with the barley and ran a farm with the wife. The family told me to beat the wife but I would not do it.

Harvest songs

202. EVERYONE TO THE HARVESTING! Come and stand on the edge of the field, ready to reap, like the cattle go to the well or oxen go to the spring! I had just one tiny brother, but he could feed a big herd and all the horses in the stable with hay and oats.

203. I JUST BEGAN REAPING. I just began reaping, but the crow is already cawing and waiting my horse to dye. But it will not dye, I have clever stable boys who take good care of it.

204. A HARVESTING COMPETITION. Dear maidens, work hard, let your hands and fingers move! There are many who watch and notice your fine work.

205. TO THE REAPER WHO HAS LEFT OTHERS BEHIND. Why are you getting ahead of me with your work! You'll be made to swim in tar and devil's urine.

206. THUMPBACKS HAVE PLOUGHED HERE. The frozen ones have ploughed and furrowed here, a pig herd has sowed and a reckless one has made the furrows.

207. LODGED CROPS. The wind and the rain have lodged and flattened the crops.

208. THE BAD SICKLE. The sickle is made by an evil blacksmith and cuts badly. Dear brother, make me a sickle of tin and copper, so I could reap wide fields with it! At the end of the field the meal is waiting for us. I made the field to get tired out, now the bad weather and snow may come.

209. I LEAVE IT FOR THE BIRDS TO EAT. Come to an end, field! If you do not end, I will stop reaping the crops and leave it for the birds to eat and for the animals to trample and run upon. (2:) When the field has come to an end, I will lie down on my face and leave my backache to the field.

210. COME TO AN END, FIELD! Come to an end, field! If you do not end, I will stop reaping the crops and leave it here.

211. AT THE END OF THE FIELD WE WILL FIND A SQUIRREL. Once we reach the end of the field, we will find a squirrel, a big bird and a marten there. Dear brother, go home and bring me oxen to take the bird home. The bird's body was used to make several things: shoes, a fine coat, a saddle belt and a bed pillar.

212. SOME HEADS HAVE BEEN LEFT TO THE FIELD. Dear master and mistress, don't mind that some heads of grain have been left behind on the field! I will send the geese and pigs to pick them up, they will gather enough to fill the granary.

213. TOSSING THE SICKLE. [A ritual game: After the harvest, girls tossed the sickle over their shoulders while singing:] The girl whose sickle reaches farthest will soon have a suitor; the girl whose voice sounds far in the forest will have a new hat from her groom. The girl whose sickle remains behind will die.

Threshing

214. I THRESHED ALL THE GRAIN AND GOT DIRTY. I threshed all the grain and got dirty. In winter, the washing needs careful wringing, in summer, a lot of rinsing.

215. THICK PILES. I went to thresh in the manor every Friday. I was given a flail of honeysuckle timber and was told to beat hard. People thought that I will get tired and worn down working with it. But the flail will wear down, not the swinger of the flail.

216. THE FLAX GREW HIGH. A field was made by the sea and flax was sown there. The flax grew high and its capsules were like gold. I harvested the flax and took home to my mother. She put it in her chest to make a coat for me.

Men's chores

217. TOUGH PLOUGHMAN LEFT THE WEEDS GROW. (1:) Some feeble ones have ploughed here and probably furrowed on their backs or bellies. All the weeds are growing in the field. (2:) The men from Põltsamaa were tough ploughmen: they did not cut thistle's roots and so weeds would grow in the field.

218. THE WEEDS WERE LEFT SPACE TO GROW. I went to plough on the manor field and whipped the oxen to work. I left some soil unploughed between the furrows so that the weeds had space to grow. The taskmaster came to punish me but I went to the manor's inn to buy some vodka and tobacco to butter him up.

219. PLOWSHARES ARE STILL IN THE SMITHY. Oh, poor me, my plowshares are still in the smithy and the plough handles are growing in the fir grove. I have been wandering around all summer, winter and spring, and started to prepare the plough just now. All the others have gone ploughing, how can I manage now!

220. COMING TO THE VILLAGE, PLOUGHING. I ploughed well the manor lord's fields and came to the village, still ploughing. The oxen were frozen and the plowshares were clayey, myself I was all wet and muddy.

221. I PLOUGHED WELL THE MANOR LORD'S FIELDS. I ploughed well the manor lord's fields, crisscrossed the fields of Riga.

222. BIRCHES WERE LEFT TO GROW. You and me, we are manor serfs, hay-makers, woodcutters. I will cut down wet pines and dry firs, and leave birches to grow.

223. SENT TO CUT WILLOWS. The taskmaster was evil, he sent me to make brushwood and cut down willows.

224. THE CUTTING OF TIMBER. I cut trees to make wheels and yokes for my father's oxen.

225. BRIDGES OVER THE SWAMPS. Let's make bridges over the swamps so that maidens would not get their shoes and clothes wet.

226. THE MAKING OF A SLEIGH. Jaan was making a sleigh in the woods, cutting a chip every Saturday. When the sleigh was ready, he asked maidens (his father) to guess what it was missing? It misses thills, a horse and reins. (1:) Jaan, set me free, I want to get married again. I was singing while working in the fields and who heard my songs thought that I was happy. But I am singing to gladden my sorrowful heart and to delight my tears. I waited someone to bring me food, but I was accused of not working but only singing. (2:) Father told me to go to propose marriage with a horse and the sleigh.

227. A BED ON WHEELS. Dear Jaan, make me a bed with wheels under it: in the summer, I will roll it into the shade, in the winter, close to the warm oven!

228. MAKE ME A SLEIGH! Dear Jaan, make me a little carriage to drive over the sea, to bring a wife from behind Narva!

229. A HOLE IN THE FENCE. Jüri made a fence, but left a hole large enough for animals to go through.

230. **THROW THE FORGING TOOLS INTO THE SWAMP!** Dear blacksmith, give up your job and throw away your forging tools! Catch a pair of oxen and start farming land, then you will have storehouses full of grain!

231. **THE GUN WILL NOT GIVE BREAD.** I tried to live off hunting but the gun did not give me enough to eat and drink. Then I started to farm land and got enough crops to eat, drink and sell in town.

232. **A GOOD HUNTING DOG.** I had a fine grey hunting dog with a curly pig's tail. When it chased rabbits, it ran through all the parish.

233. **THE SEAMAN'S CLOTHES.** I am the son of a seaman, the child of a fisherman, my shirt is made from roach scale, my fur coat from fish skin. I made a boat from swan bones and an anchor from goose feathers.

234. **LAZY WIFE TO A SEAMAN.** I had a lazy wife who did not bother to twist the wool fiber. I would sell her to a seaman. – The seaman was cruel to me and sent me far to catch fish at the sea. I went to look for my sweetheart and reached the coast where the fish were talking to me. – My brother built a room on a bird cherry tree, a house on the berry stem. Then the frost will wail behind the door and look for heated rooms. Manor lords and princes went by and wondered if it was a castle or a merchant ship. I answered that it is my, poor man's, little home. The wind has made a parlor, the water has rolled the logs, the rain has caulked the walls; the sun is the window and the cloud is the roof.

235. **THE SHIP VOYAGE.** I saw the making of a ship with six axes and a hundred saws. When the ship was ready, the old ones were made to row first and their heads trembled. Then the younger ones were made to row and the oars were bending. I rowed to the city of Riga. Merchants were calling me to buy their goods: blue beads, ribbons and fringes. I answered that I don't care of their goods, I just wait for my father to come home alive from the sea.

Women's chores

236. **GIVE MILK!** Store up milk for me, dear cow! Give me milk from your four teats, from your splendid udder!

237. **STORE UP GOOD MILK FOR ME!** Store up milk for me, dear cow!

238. **COULD HAVE STAYED IN THE SEA, ROMPING.** Oh stone, you could have been frolicking in the sea and hopping under the shores instead of coming over to our place to torment our arms and waists? If I had my waist made from rowan tree, my shoulders made from apple tree, my fingers made from currant timber, I could compete with the stone.

239. **LOPSIDED BREADS.** This is mostly my fault: I ground the flour too coarse, so the bread loaves that my wife baked turned out lopsided.

240. **THE BOILING SOUP BURNS MOUTH.** Ellu cooked a soup too hot, it burned the farmhands' mouth and the master's son's lips.

241. THICKEN, CREAM! Thicken, cream, get churned to butter, the fruit of God! Come from heaven and go into the churn! Go into the porridge and to the piece of bread! (1:) It is good to live in Viru and Harju county, one can eat eels there!

242. DID NOT BOTHER TO CHURN BUTTER. The village women were lazy and did not bother to make butter. They threw the churning tools to the woods.

243. COOKING OF THE PORRIDGE. Cook the porridge, Pull's wife; dust in flour, Jaak's wife; put in salt, Siim's wife!

244. COOK, POT! Cook, cook, dear pot – if you could feel my hunger, you would cook faster!

245. A LAZY SPINNER. Mother told me to spin the fiber, but I slouched around with village boys. I spun all days long but still could not get enough cloth to cover my naked body.

246. THE MICE WILL ROVE THE WOOL. Surely mice will rove the wool, cats will weave the cloth, and rats will spin the yarns.

247. THE LAZY WOMAN TAKES THE WOOLS TO THE DILIGENT ONE. (1:) Bring all your wool and tows to Kärt, she is a diligent spinner! (2–4:) I will take the wools to a diligent woman, the tows to a clever woman. But the diligent and the clever woman did not bother to spin the wools.

248. MY DOWRY CHEST PRAISES ME. My father told me to cut brushwood, my mother to cut willows. But the axe would not praise me. My dowry chest praises me – I have made a lot of mittens and ribbons for it.

249. WIPE THE SPLINTERS FROM THE FLOOR! Wipe the splinters and specks from the floor, so that they would not get into our eyes and feet.

Injustice and anger

Rich and poor

250. THE POOR ARE MOCKED. The poor and inferior people are mocked by those of noble birth.

251. TA RICH MAN CALLED ME A SLEIGH. A rich man called me a sleigh and a horse cart. I replied that there must be firs, pines and birches in the swamp to make sleighs and carts for him.

252. DON'T FIT IN WITH THE RICH. I do not fit in to sit together with the rich and noble! I don't have fine feathers and earrings to adorn me.

253. THE RICH ONE IS UGLY, THE POOR ONE IS BEAUTIFUL. God has done it right to make the rich people ugly – the gold and silver adorn them. But the poor people are made beautiful.

254. THE RICH MASTER AND THE POOR MAN. Our manor lord has sown hundred bushels of grain, but still he has nothing to eat or drink. I sowed only one bushel of grain and I have enough to eat and drink and sell for money to go to the tavern.

255. THE RICH MAN'S OX AND THE POOR MAN'S CROW. (1:) Mart slaughtered a black ox – he got nothing to eat or drink. I, poor man, killed a crow – I had a lot of meat to eat and I could sell the skin. From the beak I made a snuffbox, from the head a granary bin, and so on. (2:) A rich man slaughters an ox – he cannot even taste a sausage. A poor man kills a crow – he will get hundred sausages.

256. THE RICH MAN KILLED A MOUSE. My father was a rich man. He killed a mouse and made a fur coat and beddings for the girls. The taskmaster got a new coat from it, the miller got a hat, the valet got shoes and the old lord got a lap robe.

257. I FEED MYSELF FROM THE MILKING PAIL'S SPOUT. The highborn eat and drink and live extravagantly. I have only slipslop to eat from the milking pail's spout.

258. I'M DRINKING THE LAST YEAR'S MONEY. The masters eat and drink and live extravagantly. I, a poor man, must drink for the last year's money.

259. I USED TO HAVE BREAD, THEN CAME HUNGER. Oh, poor me, I used to have enough bread and fish to eat. Now I have not seen a single herring nor heard fish broth guggle.

Village

260. GOSSIPMONGER. Look at you, old Mari, spreading gossip in the village! You are always there when somebody tells something.

261. WALKING IN THE GOSSIP. Look at me, the Moon and the Sun, I am the target of gossip in the village! Rumors tell that I often went to the inn and partied, but in fact I never went out of our gate.

262. WHAT WILL I GIVE TO THE SLANDERER. What will I give to the slanderer and the gossiper? I slaughtered a black gelding last year, there is some meat on its skull and dock – this I will give to the slanderer. Would worms, frogs and lizards run into her mouth!

263. DON'T EAT AWAY AT MY HEART! You, women from Viru and Harju, don't eat away at my heart, don't take my healthy complexion! Grief will turn me black and bleach me pale, it will ruin my ginger hair.

264. A SLOTHFUL WOMAN LAUGHS AT THE GIRL. I am not laughed at by a smart, decent woman. I am laughed at by a slothful, ill-natured woman. (1:) My parents called me premature and useless. Let them wait and see, I will have a big farm with many fields, animals and manpower once!

265. WOMEN'S BRAWL. (1:) What a marvel I saw in Näo village! Two women were fighting and reviling each other. One of them was my godmother, the other my best friend's wife. (2:) I was asked to come to a wedding and when I returned home, I saw

dogs ploughing, oxen barking and four women fighting in Käu village. (3:) When we come home from the tavern, our wives are waiting for us, angry, holding wooden tools to beat us.

266. **WOMEN ARE LAZY AT WORK, TOPERS AT THE PARTY.** At home the women are feckless, at weddings and christening feasts they are adorned and keen to drink vodka and beer.

267. **LOOK AT OUR HANDICRAFT!** Why are you beating us, men! Look at the coat racks – we spun and weaved all through the winter to make clothes for you!

268. **DON'T DISPRAISE US!** Who do you think you are that you come here to dispraise us! You only just came from the backyard, blood on your teeth! (The song was sung to flax breakers who were talking secretly from the others.)

269. **MEN FROM PUURMANI GO TO TOWN.** I passed the farms of our village in my way to town: stones were rumbling at the miller's place, wheels were screaming at the weaver's place. I stayed overnight in Ausi's place.

270. **THE BAST SHOES ARE TATTY IN VINNI VILLAGE.** The boys from Vinni village and the girls from Äntu village have one flaw: their bast shoes are too big for them and tatty.

271. **THE MEN FROM METSKÜLA ARE COMING.** Look, men from Metsküla are coming, their eyes are dirty, their lips are long and their beards are like oven brushes.

Manor

272. **A DREADFUL MANOR.** Life in hell is better than life in our manor. The old manor lord and the taskmasters make our life terrible.

273. **A GOOD AND AN EVIL MANOR.** In Leedi parish, serfs get beaten at work. In Karinu parish, music is played for them.

274. **THE MANOR TAKES THE HEIFER.** I had a black cow who calved a red calf. The manor lord wanted good cattle and sent the taskmaster to the village to get him some. I offered the taskmaster black heifers and white-headed bulls and begged him to leave me the red one, but he would not listen to me.

275. **A PLEA TO THE MANOR FOLK.** Handsome gents in fine clothes should stand up on a chair and look out the window. They would see how poor parish people are treated: their backs are lashed with sticks. (1, 6:) They have appointed the devil as a taskmaster and a thief as a chief. They make us groom their big horses.

276. **REVENGE ON THE MANOR LORDS.** If I could, I would turn manor lords into oxen, their wives into parts of horse harness and their daughters into plough coulters, masters into wooden ploughshares, taskmasters into plough handles, and taskmasters' assistants into ploughshares' wedges. (9:) I would make the masters beg and the peasants dance.

277. **THE MANOR LORDS ARE CURSED TO HELL.** The devil is making a carriage in the woods which will take the manor lords to hell and peasants to heaven.

278. **BAD MANOR LORDS, BOGGY FIELDS.** The oxen were good, but the fields were boggy, the ploughshares were bad, and the manor lords were evil – so the harvest was poor year after year.

279. **EYES ARE BURNING TOWARDS THE FIELD.** The manor lord rides along the road, but his burning eyes devour the field. The day is hot, the hay is thick, the taskmaster is evil, the scythe's blade is dull, and the lunch is poor.

280. **A WOODEN WIFE.** I made a wife from wood and took her to the hayfield. She started to scythe hay. The taskmaster came from the manor, carrying a cudgel. My wife was afraid of him, ran away and raised her shirt up. The taskmaster covered his eyes with his coat and left.

281. **TASKMASTER, TAKE MY DAUGHTER TO SERF DUTY!** Dear taskmaster, take my daughter to serf duty! I will send a bag with a milk bottle and flour with her. Take the bag and fuck the daughter but mark my serf days done!

282. **TASKMASTER, LET US HAVE LUNCH!** Dear taskmaster, let the serfs have their lunch! (1:) If you won't, I will not ask again but will curse that wild animals would kill your cattle and horses. (2:) If I could, I would turn manor lords into oxen and other manor workers into plough parts. (3:) Dear mother, take some food from the chest for me! – Young daughter, there are only birch rods in the chest for you. The lunch has not been prepared yet, the fish are still swimming in the water and the kettle is not cleaned.

283. **THE SUN IS AT NOON, BUT THE SERFS HAVE NO LUNCH.** Roll, dear Sun, move on to noon! Our lunch has not been prepared yet, even the kettle is not cleaned.

284. **BRIBE TO THE TASKMASTER.** Young men, let's take nets and seines and catch fish to butter up the taskmaster! Let's give cheese to the young lord and goat milk to the taskmaster's assistant!

285. **DRAGS THE CUDGEL AFTER HIM.** Work yourself and force the others, drag the cudgel after you, carry the rod under your arm!

286. **THE TASKMASTER MEASURED A BIG PLOT.** I had to go to serf duty with a pair of oxen on Monday. I reached there on Tuesday, carelessly prepared. The taskmaster came from the manor and measured a bad plot for me to plough. The weather became hot and my oxen fled to the woods. I was taken to the manor for not ploughing the plot and the taskmasters were called to flog me. I am not afraid of the taskmasters, I can defeat them all.

287. **THE TASKMASTER IS CURSED INTO THE OVEN.** When we, poor manor serfs, get wet, where can we dry ourselves? Let's go to the manor's threshing room! There we will throw into the oven the taskmaster's bones, the thighs of his assistant, and the breastbone of the threshing room's guard.

288. **THE TASKMASTER IS CURSED TO HELL.** You, cursed taskmaster, wanted to go to heaven, but hell is waiting for you. Your relatives are there already. When the

taskmaster will die, his body parts become different commodities for village people and for the devil: his head turns into the devil's chopping block, his throat turns into the devil's churn, his feet turn into Rein's sleigh runners, and so on.

289. **THE CURSE OF THE TASKMASTER.** May the devil go inside the taskmaster, his wife and his children!

290. **REVILING THE TASKMASTER.** Damn you, taskmaster, for not letting the serfs to piss and shit.

291. **I DO NOT CARE ABOUT BEATING.** I did not care that I was beaten every day but I made a lot of mischief: I broke the vessels and tools and trod on a hen.

292. **BEAT THE MASTER'S CHILDREN!** Dear taskmaster, don't beat the orphan who already has seen much misery. Beat the master's daughter, she has parents who take care of her and defend her.

293. **THE TASKMASTER'S FARMHAND.** I used to be my parents' serf, but now I am a farmhand for the taskmaster. The taskmaster had many big horses, all of which needed care and grooming. I failed in grooming all of them and was flogged as a punishment.

294. **ON A MOUSE'S BACK TO SERF DUTY.** Me, a tiny self, went to serf duty, a dog carried my lunch bag, a sheep my milk bottle, a cat my food boxes. Myself I sat on a mouse's back. (1:) The threshing was never done without me – but beer drinking and white bread eating is going on without me. (2:) The taskmaster came, dragging the cudgel behind and hit me with it.

295. **THE BREAD BAG OF A MANOR SERF.** (1:) Me, a tiny man, went to do serf duty. I had a drop of milk in my bottle and even that had gone bad. Could somebody buy me freedom from slavery? My mouth is singing but my heart is full of sorrow and tears are dropping from my eyes. Others have already gone to do serf duty, I will follow them. (2:) Do you want to taste my lunch? I have chaff bread, sour fish and water with some drops of milk added for lunch.

296. **THE TINY SERF.** Oh, me, a tiny man, laboring at the manor! At night, I threshed grain, during the day I ploughed the field. Wall was wet where I stood and cried. (2:) A lake grew from my tears.

297. **I BROKE THE HORNS OF MY BLACK OX.** I went to plough in the manor and started to make a fence. The manor lord came and asked me what I was doing. I broke the horns of my black ox there.

Servant and slave

298. **ENSLAVED ALL THE YEAR.** In the summer, I must work all the time; in the winter, I must serve women; in the spring, I carry the sowing bin and search the fields for barley, oats and rye.

299. **THERE IS ALWAYS WORK FOR A SLAVE.** When there is no other work for the slave, he must cart mud, lug rocks or pile limestone. (3, 4:) I must endure all the winds and rains and if it was raining fire and iron, I should endure also that. People are waiting for me to come home only to have me fetch water, make fire, wash the dishes and cook food.

300. **THE SLAVE'S CONCERN.** A slave gets very little sleep, and even then he can only lean against the wall. When the door-handle moves, the slaves must move and go to work. When I wake up in the morning, I carry the worry and concern with me. (2:) The slave is rarely praised, but the master's child is never scolded. When there is no other work for the slave, he must cart mud, lug rocks or pile limestone.

301. **COME AT NIGHT, GO AT NIGHT.** We, the serf maidens, are working long hours, coming and going in the darkness. Still we are punished and beaten. When will we escape from hard work?

302. **FORCED TO WALK AT NIGHT.** The manor lords made us walk at night and the dew ruined our stockings. If we could escape from here, we would look back only when we are far from here.

303. **THE SLAVE IS LEAVING.** Master and mistress, find some new slaves, I am done here. I am leaving this place – let's see if someone better is coming in my place. I tidied up and adorned the rooms so well that even the lords could come here.

304. **THE SLAVE'S PAY.** Master and mistress, pay your slave for his work! If you will not do it on the earth, you will have to pay in heaven. Then you will wander around carrying a fabric web and will call serfs to get their payment. I will reply that I don't want it in heaven, if you did not pay on the earth where you tormented me with work.

305. **THE FARMHAND LOOKING FOR HORSES AT NIGHT.** In daytime, I tended dogs, at night, I herded horses. The horses' withers stroke fire, their hooves sprinkled lightning. I had to fetch water from the sea and met Mary on my way. She told me to take the water home and then to come to heaven. My master followed me and offered me fabric as a payment. I replied that I don't want it in heaven, if you did not pay on the earth where you tormented me with work.

306. **DAIRY MASTER'S FARMHAND.** I was a farmhand and a herder. I was offered only a pig (a sheep, a fur coat, a gelding, a manor, a church) as a payment, but this was not enough for me. I was not satisfied until I was given a beautiful maiden. (4:) I was a shepherd to a dairy master (Hollander). He made me a new jacket and a fur coat.

307. **A CHATTEL SLAVE.** Poor me, chattel slave! At night, I tend my father's horse, at daytime, I guard my brother's cattle. In summer, I work for wolves, lynxes, bears and elks.

308. **A SLAVE LEFT TO BARK IN THE YARD.** A malicious mistress put the rope around the neck of her dog, the other end of the rope around his slave's neck and made him bark at the gate when the drunkard comes home. The mistress offered the slave fabric as a payment. My family said that I should flog and beat my wife. I will not do so!

309. BUYER OUT FROM SLAVERY. A girl's life is hard! I must endure all the winds and abuses. I was laughed at by slothful, ill-natured women. Village boy, come and make a bonfire, my hands and feet are freezing! Come and buy me out from slavery, from hard work outside in bad weather!

310. THOSE WHO BROUGHT ME FOOD ARE DEAD. I am hungry and thirsty, but no food or drink is served here. Those who brought me food are dead. And so what, I don't care of it!

311. FARMHAND ASKS FOR BREAD. Dear master and mistress, put some bread into my bag and some oats into my horse's bag, then I will do serf duty instead of you. If you don't give the bread and oats, I will go to the tavern.

312. MUSHROOMS FOR THE FARMHAND. The mistress is fat, she always eats pork. For me, she gave mushrooms to eat. I threw the mushrooms against the wall and against her fat ass. Then she gave me some salted herrings and sent me to serf duty. I told the herring that if it had stayed in the sea, the mistress had given me some butter instead.

313. GRUEL FOR THE FARMHAND. The mistress boiled gruel for me. I ate and went to work.

314. WHO WAITS FOR ME AT HOME? Only the dog waits the slave at home. The master told not to wait the slave who is a glutton and eats a whole ox and drinks a barrel of beer in one meal. The dog replied that the ox is not enough for the slave's meal: only skin, shit and a bit of meat; the barrel of beer is not enough for him to drink: froth on the top and yeast in the bottom, just a few drops in the middle.

315. WHAT WILL I TAKE TO THE VILLAGE. Dear master and mistress, do you think that I take your property away to the village? Your property is guarded too well, every bite is accounted for and recorded.

316. THE GLUTTON. Dear master and mistress, if you don't take care of your slaves, I will kill your cows and trample upon your grain sprouts. The village people called me a glutton and a drunkard. But an ox was not enough for a meal and a barrel of beer was not enough to drink.

317. THE SERVANT'S REVENGE. (1:) The mistress deceived me: put some water into my milk. I deceived the mistress: I ploughed the land carelessly, leaving weeds to grow, so that the grain would grow poorly. (2:) The master and the mistress were mean to me, but I was kind to the oxen: I ploughed the land carelessly, did not cut thistle's roots, so that weeds would grow in the field.

318. THE MISTRESS SENDS ME OUT TO STEAL. My evil mistress sent me out to steal early in the morning. I cursed her farm, her cattle and her children for it.

319. THE MISTRESS IS A DIPPER'S HANDLE, THE MASTER IS A WOOD LOG FOR FIRE STICKS. The mistress is as slim as a dipper's handle, the master is as fat as a wood log for fire sticks.

320. THE DAUGHTER OF THE HOUSE IS PLAIN, THE ORPHAN IS PRETTY. The daughters of the house eat pork and eggs, but their cheeks are still sallow and they have dark rings around their eyes. We, two orphans, eat stems of the bushes and drink

water, but we are still pretty. When I get up in the morning, I start working – when the daughter of the house gets up, she yawns and starts to scold me. When I will be a mistress, I will have many hen, geese and a lot of food in the granary. I will feed everybody with it.

321. THE MASTER'S DAUGHTER DOES NOT CARE TO FETCH WATER. The master's lazy daughter did not care to fetch water and made the cat do it. The cat refused to do it.

322. THE MASTER'S LAZY DAUGHTER SPINS CARELESSLY. The master's daughter dozes off while working. The yarn she was spinning has many knots and ravels, it is not good enough for weaving cloth.

323. THE POOR WOMAN ASKS FOR A PLACE ON THE HEARTH. I, a poor cottar woman, living in the sauna, asked for a pot, then for a place on the hearth for my pot, but the mistress turned my pot over, cast my broth into the fire and beat me. I was left to cry in the corner and eat dry bread.

Ethnic mockery

324. ATE THE PIG'S FOOD. A Russian (a Gypsy) passed through our yard, ate our pig's food and licked our child's ass.

325. A RUSSIAN IS CURSED INTO THE WATER. May a Russian fall into the water, a stone around his neck.

Soldier, recruit, war

326. RUMOURS OF WAR. A boy heard rumors of war on the seashore. He told the landlord about it, who told the young men of the parish. They told us, their parents.

327. THE UNKNOWN FATE OF YOUNG MEN. Boys, do you know where you will be taken? You will be recruited, taken to the army and forced to carry heavy packs and guns.

328. I WILL GO TO FIGHT IN THE WAR NOW. My mouth is singing but my heart worries – I will go to fight in the war now. I got a gun as heavy as a log, it chafes my shoulders and tires my hands. There are more men's heads in the war than there are tussocks in the bog, more finger bones in the bog than reed in the sea.

329. THE WEAPONS WERE HEAVY [fragment]. The gun was big, the iron was heavy, the soldier is wearing big boots and the seaman was wearing a wide coat.

330. NOT BORN TO BE A SOLDIER. Dear mother, you fed me and brought me up to be a soldier. I was not born to be a soldier, the soldier is wearing big boots and the seaman is wearing a wide coat.

331. THE OUTCAST SENT TO THE ARMY. Oh me, poor outcast! All the manor staff hated me and sent me to the army. I became a soldier and inherited a large state. (3:)

I was taken to Riga where my hair was cut, and I got iron clothes to wear. My sisters, brothers, parents and my fiancée were crying when I left and made my farewells.

332. **THE ONLY BROTHER IS RECRUITED.** I had only one brother and he was taken to the war. I heated sauna for him and taught him: Don't ride in the front or in the rear, but in the midst of the troops, because the front ones are decimated and the rear ones are killed, but those in the middle come home.

333. **THE RECRUITMENT.** Oh me, poor soldier! I was recruited into the army, my hair was cut, I got weapons and had to go on guard. I fell asleep in the morning and two men came and took me to the battle.

Worry and grief

On facts of life

334. **A FARMER IS ETERNALLY RICH.** A woman will not have fine clothes if she is lazy and unskilled. A farmer is eternally rich if he works all through the year.

335. **IF I WAS SO HEALTHY!** If I was as pretty as this scythe, if I was as healthy as this woodcutter, then I would scythe and cut wood, too.

336. **THE SCYTHE IS MOWING, I WHISTLE.** The scythe was mowing, I whistled; the sickle was cutting, I bound; the rake was raking, I slept; the axe was cutting, I piled. The pile of firewood got ready without the help of young men.

337. **PASSERS-BY WHO DON'T GREET.** Who are the people who pass us by without greeting? They are too haughty and arrogant.

338. **LIFE IN OLDEN TIMES.** Life in olden times was possible, when roots of hazel trees and birch fat were eaten and alder bark was boiled. Now that we have many animals working in the fields, my life is impossible.

339. **I WAS ABLE TO JUMP OVER A HORSE.** I was a young man before and could jump over a horse, its saddle and bow. Now I am not able to jump over a barrow, a piglet or a scraggy lamb.

Weariness and rest

340. **THE DAWN WAKES UP.** The dusk sends us to sleep, the darkness makes us rest, and the dawn wakes us up and drives us to work.

341. **IF IT WAS RAINING, I WOULD GET SOME SLEEP!** If it was raining, I would get some sleep. When the weather is dry, I cannot sleep or rest, the haymaking must be done.

342. **IF I COULD DIE FOR THE SUMMERS!** I wish I could be dead in summer and come to life for the winter – there is so much hard work in summer!

Sorrow

343. **THE SAD ONE'S HOME.** Let us leave this country of hunger and go to another where the sad one's home is (1). The sad one's home and the orphans' refuge is where the wind has made a parlor, where the water has rolled the logs, where the fog has nailed up the doors, where the sun (moon) is the roof and the earth is the floor.

344. **MANY MISFORTUNES IN THE WORLD.** Three things are considered unfortunate: a son without a father, a daughter without a mother and a widow. The sad one's home and the orphans' refuge is where the wind has made a parlor, where the water has rolled the logs, where the rain has tightened the walls, where the moon is the door, the rainbow is the roof and the sun is the window. It is silky and silvery from indoors and outdoors.

345. **WORRY AND CONCERN** [fragment]. When will I reach the hill of concern and cut down the junipers of worry? I made bridles for the parish people, axes for the village people and knives for the maidens.

346. **WHOM WILL I COMPLAIN TO?** I am a miserable widow, whom will I complain to about my sorrow? I lament my sorrows to hay and meadow flowers.

347. **A WIDOW'S LIFE IS SAD.** I, a miserable widow, could endure my lonely life in daytime, but when the night falls, and the sun sets, everybody has someone to go to bed with: my father has my mother; my brother has his young wife. Whom will I lie down with? I will go to the empty bed and talk to a flea and gambol with a bedbug. The flea and the bedbug are arrogant and don't talk to me. (3: I can spill my sorrows to hay and meadow flowers.)

The orphan

348. **I NEVER HAD A FATHER.** I have never had parents, I was born from a bird's egg, and the birds warmed and hatched me.

349. **DON'T BATTER THE ORPHAN!** I, poor orphan, work a lot, but it is not appreciated. Everybody, even the weakest ones, can abuse me, because I have nobody to defend me. Dear taskmaster, don't batter the orphan – the orphan cries without battering.

350. **IF MY SHOULDERS WERE OF APPLE TREE WOOD!** [fragment] I have a thin waist and narrow shoulders, I cannot stand the beating.

351. **MY MOTHER AND STEPMOTHER EXPECT ME AT HOME.** How can I go home, my evil stepmother greets me with reviling and calls me a glutton! She gives me gruel made by crickets. When my own mother hears me coming home from work, she warmly greets her dear tired daughter. She warms up the favorite food for me.

352. **ON MOTHER'S GRAVE.** We are two orphans: let us go to mother's (father's) grave! Get up, dear mother (father), and help me prepare my dowry! – I cannot do so,

grass has grown on my grave! – Dear mother, I will feed the grass to the cows. Get up! – Still I cannot get up. God help you with your dowry!

353. MOTHER'S AFFECTION. My mother's coffin was taken out of the door, her affection went out of the window; my mother was put into the grave, her affection went down there, too. Get up, dear mother! – I cannot do so, grass has grown on my grave!

354. HOW CAN YOU TELL AN ORPHAN APART FROM OTHERS? How can you tell an orphan apart from others? When she goes to church, her hair is unkempt, her clothes are of poor quality. Get up, dear mother, and help me prepare my dowry! – I cannot do so, grass has grown on my grave!

355. CURSING THE DEATH. I want to scold the death: it took away the parents and left a small child behind, for strangers to feed.

356. MADE AN ORPHAN EARLY. God took my parents away and made me an orphan early, without jewelry. Let me grow up, then I will buy jewelry and go to church, nicely dressed. Boys will peep and wish to marry me. I will answer: I, a singer on the swing, will not be a wife for you. Swing high, dear swing, so that I could be seen from great distance!

Home and childhood

Mother

357. MOTHER'S CARE. When can I repay my mother's care? Many nights she did not sleep, many days she did not eat, but I was crying to spite her. She lulled me to sleep in her arms and searched for a doctor.

358. I WILL REPAY MY MOTHER'S CARE WITH BERRIES. When can I repay my mother's care, her nursing and wakefulness? Let the berries and nuts ripen, then I will bring a lot of them to repay her.

Growing up as a daughter

359. DAUGHTER GOES TO THE STOREHOUSE TO ADORN HERSELF. Dear mother, give me the key of the storehouse and the chest. I want to put on the best clothes and adorn myself to go to the village swing.

360. DAUGHTER IS AN ADORNMENT OF A HOME. My dear daughter Anne has beautiful and well-groomed hair – all the boys liked her. I would rather give away all the dowry chests and fabric rolls than I would give Anne away – she is an adornment of the home.

361. MANY DAUGHTERS. This parent has daughters as many as hen, enough to marry every pauper in nearby parishes.

362. **MANY SONS AND DAUGHTERS MAKE YOU OLD.** My father has grown old because he has many sons, and each of them wants a horse. My mother has grown old because she has many daughters, and each of them wants a dowry chest. Dear mother, you had a lot of trouble with me, you could not sleep for many nights nor eat for many days, searching for a doctor who could cure the child. I advised to heat the sauna and whisk me with five whisks, wash me with three waters, swathe me with three napkins, then I would be cured. You took me to the field, laid me between the grain sheaves and put the weeds and slaves to caress me, but in the end you had to do it yourself.

363. **THE DAUGHTER IS NOT PAID FOR WORK.** At night, I tend my father's horse, in daytime, I guard my brother's cattle. As a pay I received only a straw lint, and even that I had to take in secret.

364. **THE DAUGHTER DOES NOT WANT A ROOM.** My parents sent me to grow up in a sacred grove. When I grew up and came home, they worried that they have no chamber for me. I told them that I already have a house made by rich men. Then my father wanted to buy me a horse, a saddle and a sleigh. I told him to buy these to his son and give me jewelry instead. I went to the woods with my dogs and caught a moose. I asked the blacksmith to make me a wind instrument of its horns. When I blew the horn the voice was heard in Germany and in Poland. The noblemen there desired it so they could dance to its music.

Futile upbringing

365. **THE LATE ONE.** Mother and father despised me for having been born too late. Let me grow up, then I will have a lot of barley and make a lot of beer for my parents (1), I will have many animals and farmhands working in the fields and get a lot of food (2, 4, 5, 6), I will become a master and feed my parents (3), I will become a king's servant (7).

366. **FUTILE UPBRINGING.** Dear parents, why did you raise me! If you only knew that I would be a scapegoat (2)! I'd rather wish you had taken me into the water and let the sea, the waves and the fish raise me and make my dowry.

367. **SUPPORT FOR ONE WHO NEVER KNEW ME.** Dear mother, when you raised me and took care of me, you were hoping that I would become a support for you. But I became a slave for a wicked and lazy stranger.

368. **GROWN UP ALONE AND STUBBORN.** When you were raising me, dear mother, feeding me, playing with me and rocking me, you were hoping that two would be raised. But no good child grew up, just a drunkard (1). But I grew up alone and stubborn; I wandered around and saw dogs ploughing, oxen barking and cats weaving cloth (2).

369. **BORN IN BAD TIMES.** (1:) Dear relatives, don't take me as someone bad! I am puny because I was born in bad times, with muddy weather in fall. (2:) Men and women bring water from the sea, springs and rivers [to bathe me].

370. WHERE AM I SUPPOSED TO GO? Where am I supposed to go and put my head? I will put my head in the horsefly's sleigh, I will lay myself in the mouse's sleigh and put my legs in the gnat's sleigh.

Home

371. FAMILY WAITS ME TO DIE. My family members told me that I will lose my life, my brothers told me that I will drown. Somebody like me will not die: the bigger and the smaller will.

372. YOUR FARM AND OUR FARM. In your farm, chaff porridge is always cooking, and mice, rats and cats are harnessed. In our farm, groat porridge is always cooking, and oxen and horses are harnessed.

373. NOT BAD LIVING IN VIRU. (1:) Men and boys from Vinni and Ändu villages have an easy life: pigs are fat even without food, children are polite without rod, wives are pregnant without fucking. My wife pees not like the others but she is squatting. (2:) Life is not bad in Viru and Harju county: beer, vodka and kvass springs are in the yard there.

Young people's life and proposing marriage

A maiden

374. OUT OF THE GIRLS' WAY! Go to the corner, young men, smoking pipes! The masters' daughters are coming, adorned with fine jewelry.

375. I PASS AND RAISE MY HEAD. Mockers do not scare me: I will pass them and raise my head, smooth my hair and raise my wreath higher.

376. HONEY IN MEN'S OPINION. Boys, hold me dear, I will be the wife for young men! Men think that I am honey, boys think that I am milk pap.

377. THE FINE MAIDEN: The boy saw a fine maiden swinging (dancing) and asked: Fall onto my wide hat!

378. MAIDENS AS EXPENSIVE GOODS. When we will reach the land where the maidens are expensive and the horses are cheap? A maiden's hair cost a thousand, a hundred and fifty rubles, a pair of geldings cost a ruble, a foal cost an egg, a lamb cost a bit of groats. (3:) I am not cursing the maidens, I curse their mothers who have raised their cost: before a maiden cost one mark or two, now she costs four marks or eight.

379. THE MAIDENS LEAVE. I am going to leave to the land where people cost a lot. Here I cost nothing.

380. A FLOCK OF GIRLS DISPERSED. There used to be so many of us, a whole flock of the maidens. What has become of us – have we been carried away by a gust

of rain, have we been killed off by winter chill or snatched away by the hail? No, it is the horses of the boys of Viru and Harju who have carried us away, their backs and feet striking fire and sparks.

A maiden's wishes

381. IF THAT MAN WERE MINE! A strong man rode on his horse on the Finnish bridge. The maidens saw and said: If only I had that man whose horse is as big as a stove, who is handsome like the sun and has a hat like a church bell! I would live the whole summer without food and without any slipslop the whole winter, I would feed him with pork and eggs, make him hemstitched sheet of fine linen (2). The man promised the maiden: To spare you from rain and snow, I will sow all the grain under shelter (6). Don't praise that man: his horse is moldy, he himself is tanned, his hat is frozen on his head and his belt is dirty (7). When we will reach the land where the maidens are expensive and the horses are cheap (8)?

382. LOVED ONE FAR AWAY. I do not have to fear when I sing or frolic – my love is far away. I don't know if she is well or not. May the wind send her my best regards; may the clouds send her a long life and may the sky send some wisdom! I send her as many best wishes as there are straight trees in the woods, material of different tools. (1:) I will harness my horses and ride fast to her. Cuckoos are singing in my sleigh when I reach my parents-in-law's door and ask for their daughter. I got a diligent little wife there. (2:) My love is still in the cradle in a village far away, I send him many greetings. – Don't boast, I saw yesterday that you have mice, rats and cats in harness. In our farm, horses are adorned and granaries are full of grain. (3:) I will not let it be known where my love is growing up. We haven't slept a night together or spoken a word to each other. May God be next to my love! (4:) I went to the manor, singing [perhaps complaining about the manor staff], but my love is far away and I must make up for all the loss myself. So I kept my words to myself and sent my love many greetings.

383. WILL NOT BE YOUR WIFE. Don't flatter me, boys, I will not be your wife. I am going to Finland for the summer, to Tallinn for the winter, to drink the sea water and eat grass on the shore (1). Go to the woods and hide there, noblemen propose to me every day (2).

384. NO WIFE FOR YOU HERE. You, goggle-eyed boy, will not get a wife from here. You will get a shabby woman from Narva, Poland or Harju.

385. TO MARRY FAR FROM HOME. I will not marry a man from our parish and stay to live here. My groom will come from a faraway parish and bring a lot of money.

386. A MAIDEN MUCH SOUGHT FOR. All kind of artisans tried to marry me, but I answered: Proposing is not catching maidens with guns or fishing nets! It is paying gold and silver.

387. A MAIDEN IS CHOOSING HER GROOM. All kind of artisans tried to marry me, but I did not want them. I gave some hope to Tõnu, Ants and the taskmaster's as-

sistant. Then came Jaan and pulled me onto his wedding sleigh. Jüri, Toomas and Ants were left behind, moaning: a pretty and diligent one was taken from our field!

388. WHY WOULD MIHKEL NOT MARRY ME? Miku, why don't you want to marry me? I am not dark-eyed and ugly, I am tall, slim and merry!

389. HAPPY TO MARRY A LAME MAN. I am happy to marry a lame man – he will not be drafted to the army.

390. THE MAIDEN WILL MARRY A FARMER. (1:) Dear maiden, who do you want to marry? – I will not marry a weaver or a miller, their jobs are noisy; or a young manor lord, he is too weak. I will marry a farmer: he is a shrewd worker! (2:) The young maidens will not marry a weaver or a blacksmith: their jobs are dirty and noisy. If they choose a gentleman or a clerk, they will get a violent pipe-smoker. The maiden replies: I will marry a farmer, he is clever and feeds all the lords and beggars!

391. THE MAIDEN WILL MARRY INTO THE FAMILY SHE IS MADE FOR. If we are happy together, our life will be good, even if our farm is poor and we have just one coat and one fur coat to share among both of us. If we have health, we can work.

392. I WILL NOT TAKE A BLACKSMITH. I will not marry a blacksmith, his children are dirty and he is all dirty himself.

393. HOW CAN I WED A WOLF? Must I really marry that awful wolf, bully bear and slobbery wildcat, and sleep with him?

394. I WILL NOT MARRY YOU! Why are you staring at me, Siim and Jaak! I will not marry you, pig's offspring, a horse's dream! Drool of death drops from your mouth, beard and nose.

Instructions for maidens

395. A WOMAN SHOULD NOT LAUGH AT ANOTHER WOMAN. A woman should not laugh at another woman as long as she has daughters growing up. You, boys, goggle-eyes, don't laugh at the maidens! Go and laugh at your neighbors!

396. DON'T TURN DOWN BOYS! Young maidens, don't turn down boys! (1:) You will be old soon and beg boys to come and sleep with you! (2:) As a matter of fact, you are worried if the boys will marry you or leave you home getting old and stale! (3–6:) You are lazy yourselves and the yarn you spin has many knots and ravel in it. You have many helpers weaving cloth and, still, when it is ready, it is not worth of making clothes. (5:) On your way to the church you flatter the boys to come to the woods with you.

397. A HAYFIELD IS BEAUTIFUL. A hayfield is beautiful as long as the hay stays uncut; the swaths are pretty as long as the hay is not raked together; the heaps are fine as long as the stack is not made. – I married a young wife from Võnnu; she scythed some swaths and suddenly felt weak in the knees.

398. THE MAIDEN WITH A KNIFE. The night falls and Mary goes to sleep; she sleeps in heaven next to Jesus. Mary descended from heaven and slashed the boys' livers, spleens and hearts.

399. **A CHASTE MAIDEN.** A boy came to touch me and I hit his head. He went to the manor to complain but the right was with the maiden. When a boy dies, his body will be taken away on a manure cart driven by mice, and buried in a swamp; the weeds will grow on his grave. When a girl dies, her body will be taken away on a golden carriage driven by ten horses, and buried in a golden church; the finest vegetables and apples will grow on her grave.

400. **PROTECT YOUR DAUGHTER!** Dear mother, protect your beautiful daughter, don't let her go to the hayloft with that boy! He is going to knock her up but will not marry her.

401. **DON'T BELIEVE THE BOY'S WORDS!** Don't believe the boy's words, he is eager to lie and mock the maidens. Sleep rather with a rock or a stump – it will not tear you or pluck you, but a boy cannot stay still.

402. **RATHER WITH A ROCK THAN A BOY.** Sleep rather with a rock or a stump – it will not tear you or pluck you, but a boy cannot stay still. It is better to sleep on the perch or up on the oven than next to that evil boy.

403. **THE HEART OF A GROOM UNKNOWN.** Hans was dear to me, he was a handsome lad on the outside, but his heart could never be known! – Who thinks that Hans is a man thinks also that a ruff is a good meal!

404. **THE DILIGENT ONES ARE MARRIED OFF.** Be diligent, maidens, then you will get married. Open your dowry chests and show the dowry you have made in the days and nights!

405. **THE SLEIGH OF SLEEP.** Dear maiden, don't lie on the sleigh of sleep, on the carriage of exhaustion! Sleep will not give you a new coat, slumber will not give a long shirt. Sleep sends one off to wander around as a beggar.

406. **A GIRL'S FATE UNKNOWN.** Young girls, sweet birds, you won't know your fate! Some of you will have a drinker for a husband who is always in the inn.

407. **HASTEN NOT TO MARRY A DRINKER!** Do not take a drinker as your husband! He has no money, all his money is left in the inn.

408. **MARRYING FROM THE WOODS.** Don't marry from the woods and from the treetops [after making love with a boy in the woods] like I did! The corner of the hayfield was the wedding table, a field border was the bench, a wolf was the best man, a fox was the bride's brother, and the trees were the wedding guests.

409. **MARRIED A FARMHAND.** (1:) Young maidens, shame on you for luring boys to the hayloft! You wished to marry a manor lord or a master's son, but the master's son is a lazy worker. Marry a farmhand instead, he is diligent and will be a master himself. – I am born to be a farmer, I sew a lot of grain and flax. Everybody will get clothes from my flax. (2:) When I will marry you, a farmhand, where will you have the barley and oat fields? – The farmhand's fields are in the swamp and he will have a lot of grain there.

410. **HUSBAND WILL NOT MAKE YOU GROW.** I'd like to get married, or, I rather would have stayed home, but the boy would not let it happen! A husband will not make you grow – a husband will ask for clothes, he will want fine shirts every day, four

stockings every week. Dear groom, if you gave me time to grow up, give me also time to adorn myself! – Where will we get the grooms? All the better grooms are dead or drafted in the army.

Jeers and verbal abuse directed at girls

411. ADORNED IN THE FACE OF DAY. The maidens are beautiful and adorned among other people, on the road to church. At home they piss in the ladle or the salt barrel.

412. THE MASTER'S DAUGHTER DOES NOT BOTHER TO GO OUT TO RELIEVE HERSELF. The daughter did not bother to wake up and go out to piss and shit; her shirt and sheets were soiled and wet with urine.

413. ABANDONED MAIDEN. Dear groom, why did you abandon me, why did you listen to the rumors about me? Village women, bring the magic herbs and make incense with them on Good Friday [to bewitch my groom back]!

414. DAUGHTER WASHED HER HEAD. My daughter Anne had beautiful and well-kempt hair, all the boys liked her. The dishes and the room cry for someone to come and wash them. (At weddings, mothers sent off their daughters with that song.)

415. I PLAY WITH PIECES OF TURF. I play with pieces of turf, with hillocks and clay.

416. EXPECTED TO BECOME A WHORE. The village people expected me to become a whore, a thief and a beggar. God help me not to become a whore! It is better to wear a wreath made of a willow twig than all the fine jewelry of whores. I don't care about married life, I praise my maidenhood: my only duty in the morning is to wash, comb my hair and dress before going to the manor work.

417. CALLED OLD. The village people called me old. Ask my age from my parents! Then you will hear that my cradle is still in the hayloft, the little shirt and stockings of my childhood are still there.

418. A MAIDEN INVITES BOYS TO THE WOODS. A maiden was calling from the woods: Come here, dear boy! – I answered: I have no time, dear maiden, I have to plough! But I still took some time, let the oxen rest and went to the maiden. She had some honey, I had white bread, and then we ate and drank there.

419. THE HAUGHTY ONE'S NIPPLES TOUCHED. The maiden was haughty and wanted to go to heaven. She reached Sass's windmill, there her nipples and muff were touched. I was called to try it, too, but I am a chaste boy!

420. LEFT FOR OTHERS TO LAUGH. I was pretty and used to mock and laugh at others, now the others are mocking and laughing at me. I have a little baby to carry with me. (1:) Shine, sun, then I will kill a lamb and give my son its horn to blow.

421. I GOT A LOT OF MONEY BEFORE. I had a nice ass before and earned a lot of money with it.

422. ONE MOTHER, NINE FATHERS. Many men have made me. – The child has one mother and nine fathers, I, the tenth, am rocking the whore's baby.

Boys

423. FAMILY IN SAAREMAA. Let's go to Saaremaa, my family is there! We are as strong as bulls there, eating flush coast grass and drinking honeyed sea water.

424. WE EAT TOGETHER, WE DRINK TOGETHER. We eat together, drink together and sleep together, but we cannot marry the same wife! We will marry sisters and become the husbands of each other's sister-in-law. The parents-in-law will drink from buckets, I will sip from the milking pail's spout.

425. A COAT TO SHARE. We, two orphans, have one shirt each and one coat to share among us.

426. I WENT GALLOPING TO TOWN. I went galloping to town with other boys and we met a maiden on the way. I will take her on my sleigh.

427. I WAS GOING TO PILLE. I was going to Pille's house but stopped at Malle's house for the night. Malle's kisses are sweeter than Pille's cakes.

428. COMPETING IN MARRYING. Let's race and compete in marrying the girls!

429. BOYS GO TO SLEEP IN THE HAYLOFT. Let's go to Mikk's hayloft, into the knee-deep chaff! Fleas walk around there, with straws in their mouths, lice are in the corner, with logs on their necks.

Jeers and verbal abuse directed at boys

430. WHO TOLD YOU TO GO TO THE VILLAGE! Who told you to go to the village! You got attacked with a knife there.

431. BOYS AS CHEAP GOODS. Cheap boys were carried in a coach, driven by mice and frogs. One could buy them five or six for an old shoe, a hundred for a boot sole, a thousand for an old broom.

432. THE BOYS HAVE MOTH-EATEN BEARDS. Look at our boys: they are like old bast shoes! Their beards are eaten by moths, their noses bitten by weasels, and they have old ropes for hatbands!

433. BEARDS MADE OF HOG BRISTLES. The boys from the other parish are coming here, they have beards made of hog bristles, hair made of fir roots – and they are going to laugh at our girls!

434. PROUD OF A NEW COAT. Oh, you braggart boys! You are bragging to have wealth! But you have haughtiness in your fine clothes only. (1:) Your purses are empty, you can have fleas and lice as your mates! (2:) There are three granaries at home: one is empty for mice to hop around, another for cats to pounce, and the third for beetles to run. One of our granaries is full of wheat, the other full of rye and the third full of oats.

435. **THEY GO TO VIRU TO WHISK THEMSELVES.** Look at our boys: they go to Viru county to whisk themselves, to look for a doctor in Harju county! Perhaps you want some water from the tobacco box, you goggle-eyed boys!

436. **NOT BEFORE THE WEDDING.** This is more your girl's than our boy's fault: she enticed him into the woods! She screamed when she was captured but then turned silent and asked the boy if she can put her hand down his trousers. – Dear maiden, you cannot do that before the clergyman has married us!

437. **NOT THE GIRLS' BEDFELLOW.** I was told to be the girls' bedfellow, but I am a chaste boy and have never touched a girl! The cat, the pig and the dog are the girls' bedfellows.

438. **BURIALS OF A BOY AND A GIRL.** (1:) We made the fire for night herding and a girl came there. I beat her and she went to the manor to complain. When a girl dies, her body is taken away on a carriage driven by mice, and buried in a swamp; weeds will grow on her grave. When a boy dies, his body is taken away on a carriage driven by five horses, and buried in a golden church; the finest vegetables will grow on his grave. (2:) When the girl dies, her body is taken away with a carriage driven by five horses... (and so on).

439. **FROM WHERE DID HE MARRY A WIFE?** From where did that boy marry a wife? – He married a wife from the brushwood.

Boys' wishes

440. **HUNGER FOR GIRLS.** (1:) I don't care about the haughty ones! (1, 2:) Boys, you will surely be hungry for girls and in need of brides! You will be praying on your knees, bowing without hats. (2:) Marry me, I will make you do easy work, you only have to make the bed, kiss me, look for lice on my head! If you obey me, I will take you to bed with music; if you don't, with a whip and a cudgel.

441. **DON'T WANT THE OFFERED BRIDE.** I was offered Anne, Kaie and Pille to marry, but they are not decently dressed. I married Krõõt, she was talkative and lucky with the cattle.

442. **NEVER MIND THE WORK, IF ONE IS OTHERWISE PLEASANT.** Never mind the work or anything else, when she has beautiful face and body.

443. **LET ME MARRY YOUR DAUGHTER!** Dear mother, let me marry your daughter! If you don't let me, I will not ask! Leave her home until she is old and stale, let mushrooms grow on her body!

444. **MAY WITCHES MAKE HER TURN STALE AT HOME!** If I had some money, I would pay witches and ask them to make the girls stay home and turn old and stale!

445. **YOU CANNOT CAPTURE A MAIDEN WITH A GUN.** Maidens were swinging and boys were peeping them from the bushes: If I had a gun or a fishing net, I would catch them! I answered: Birds are to be caught with guns or fishing nets! A maiden is captured with liquor and white bread.

Instructions to boys

446. **THERE ARE RIPE BERRIES IN YOUR OWN VILLAGE.** Oh you, crazy young men, why do you search berries from abroad? There are ripe berries in your own village.

447. **THE HEART OF A MAIDEN UNKNOWN.** From a distance, the maiden is beautiful, but one never knows her heart and manners! Maybe she is full of beetles, bugs and snakes inside?

448. **I KNOW A DULL MAIDEN.** Dear brother, take me with you when you go to propose marriage! I know dull, lazy and saucy girls! The dull one and the lazy one have long, unkempt hair, and the cruel one has watery eyes. (1:) Don't laugh at girls, when you are still unmarried! (2:) My horse could have just run around or hauled rocks and not gone proposing marriage. (4, 5:) Don't take a tall wife, she would go sleep to the corner. (5:) Take a small wife, she is diligent!

449. **THE ORPHAN IN THE MIDDLE.** (1:) Even if you were covered with silver and gold, master's daughter, I still would not marry you! I will take the orphan in the middle – if we have happiness, we can live; if we have health, we can work. (2:) I met on my way three rows of maidens: the rich ones were in the front and in the back rows, orphans were in the middle. Dear brother, don't take a rich maiden, take the orphan in the middle – she knows how to do every work in the field.

450. **THE POOR ONE WILL HARVEST THE CROP.** Dear brother, marry a poor wife, she will harvest your golden oats and silvery rye! Take your married wife home! – Give me the key of the storehouse, I want to adorn myself! Men think I am honey, boys think I am milk pap. – Our village is suffering because of the manor! May God raise wind to blow the manor away! – I had a brother who was worth ten men. There is no man in the parish who could make weirs and set them in the river, so that big fish would come into them.

451. **DON'T DESIRE THE BEAUTIFUL ONES!** Don't desire the beautiful ones, they only care about their looks! Marry a wife who can weave cloth!

452. **CHOOSE A WIFE AT WORK!** Dear brother, do not look for a wife from the manor, the church or the town (tavern), they all look beautiful there, but are lazy and spoiled. Don't marry a widow, her wishes are difficult to fulfil. Look for a wife while you are cutting hay or harvesting, then you will get a hard-working one.

453. **DO NOT MARRY A MANOR WOMAN!** Dear brother, do not marry a wife from the manor! (1:) Her nice clothes are not made by herself. (2:) On the outside, she is a girl but in fact she became a woman a long time ago.

454. **DO NOT MARRY A MANOR WOMAN, BUT A PEASANT WOMAN!** Do not marry a wife from the manor, they all look pretty on the outside! Marry a peasant woman who will make shirts, aprons and towels for all your family.

455. **DO NOT MARRY A TOWN WOMAN!** Dear brother, do not marry a wife from town, they are all whores there! Marry a peasant woman who can weave cloth!

456. DO NOT MARRY A MASTER'S DAUGHTER! Do not marry a master's daughter, she has long lips.

457. SLIM AND FAT MAIDENS. Slim and tall maidens became whores, but fat ones became the masters' daughters-in-law.

458. FIND A WIFE FROM AMONG YOUNG MAIDENS! Buy a horse when it is a foal, take a dog when it is a puppy, and marry a wife from among young maidens – they will be happy with you and obey you!

459. MARRY A SMALL WOMAN! Do not marry a tall woman – a tall one will curl up on a bench in sleep. Marry a small woman – she will milk the cows and tend the herd.

460. DO NOT LOOK FOR A WIFE AT A PARTY! All the lazy ones are adorned at the party, even the pig's eyes are washed and the dog's ears are curled.

Fantasies

461. I WILL GET MARRIED. I had a prophesy in a dream about a marriage proposal. I am the daughter of a dry fir tree, a wet pine – I will be married to Jüri, Kaarel or a son of Andres.

462. THREE FIELDS. A blue birdie flew over three fields: the ginger rye field belongs to women and children, the precious oat field to young men, and the wet wheat field to young maidens. A blue birdie flew over three lakes: the bitter vodka lake belongs to men, the tasty beer lake to women and children, and the sweet mead lake to young maidens. A blue birdie flew over three forests: the grey ash forest belongs to women and children, the fine fir forest to young men, the pretty apple tree forest to young maidens.

463. THREE FORESTS. There were four forests: a fir forest, an oak forest, a birch forest, and an alder forest.

464. THE SEA IN THE YARD. There is a sea in our yard, a church in the midst of the sea, and four maidens in the middle of the church. One of them sews a silk hat, another weaves patterned cloth, the third one weaves a golden belt, and the fourth one weeps for a young man. Do not weep, he has already been seen coming from beyond the woods! (Versions 2 and 3 count a column, a sieve, a brooch and a ring between the sea and the church.) (4:) Young maiden, come in and dance and look if my brother is a suitable groom for you! – I cannot dance, I have no bast shoes! If my mother had punished me, I would have become a gent's wife, but now I will become a beggar's wife, wearing old bast shoes.

465. FOUR MAIDENS. There are four maidens in the woods; one of them is weaving a golden belt, the other two are weaving patterned cloth, and the fourth one is weeping for a young man. (1:) Do not weep, he has already been seen coming from beyond the woods!

466. EAGLE BENEATH THE SWATHE. I went to cut hay and found an eagle in the hayfield; it had an axe under its wing; the axe had a chip under its corner. From the chip, Jaan's granary will be made and four maidens will be seated in the granary. One of them

is weaving a golden belt, the other one a copper belt, the third one a silver belt, and the fourth one is weeping for a young man. Do not weep, he has already been seen coming from beyond the woods!

467. A RING OF BONE. (1:) There is a sea in our yard, a church in the midst of the sea, a column on top of the church, a sieve on top of the column, a brooch in the sieve, a ring on the brooch. The ring is made of soldiers' bones. (2, 3:) There is a sea in our yard, a column in the midst of the sea, a sieve on top of the column, a cuckoo in the sieve, a bell around its neck (a brooch on its back). The bell (brooch) is made of soldiers' bones.

468. THREE APPLES. An apple tree grows on the hilltop, it has three branches, three blossoms on each branch, three apples in each blossom. One apple is made of honey, the other of wax and the third of gold. The apple of honey belongs to my groom, the apple of wax belongs to my husband, and with the golden apple I test if young men are eager for liquor, white bread and beer. I must thank my parents-in-law for not raising a drunkard.

469. TEN SUITORS. I had ten suitors, each of different parish and parentage; the tenth one was from our own village.

470. ALONE AT NIGHT. (1–3, 5–7:) Everybody has someone to go to bed with: my father has my mother; my brother has his young wife, other relatives have their wives or husbands. Whom will I lie down with? I will talk to a flea and gambol with a bedbug, but they are haughty and won't talk to me. (2:) I will turn to the other side and find a cold wall only. (4:) The night comes, brings straw on the floor and sends people to sleep. Everybody has a bedfellow, and who has not, can take a cat, a rat, a mole or a hedgehog. My loved one is far away, behind fields, forests, rivers, lakes and hills. May the wind, the clouds, the sun and the moon send my loved one best regards!

Proposing marriage

471. SECRETLY WATCHING THE MAIDENS. I sent the maidens to pick berries and secretly watched behind the bushes: I chose the maiden who was diligent and a quick picker to be my wife. Then I fed my horse well and went to propose marriage.

472. FEEDING OF THE WOOING HORSE. (1:) I saw the maiden growing up and started to feed and water my horse well. (2:) I fed and watered my horse with fine hay and oats. – Why are you singing if you cannot do it! You are singing the songs of pigs.

473. MARRY ME! (1:) Why do you resist marrying me? I will not send you out with rain and wind. – I am still too young and small! – You can grow in my arms and in my bed, too! – You can take a devil to grow in your arms and bed! (2) Dear maiden, will you marry me? I will bring you three pairs of shoes, a wooden, a bone and a stone pair! – What is the matter with our maidens that they are not singing? (3:) Why do you resist marrying me? My father has large fields, if you are hard-working there, you will get fine clothes and many words of praise. (4:) Marry me, I will give easy work to do, you only have to kiss me, look for lice on my head, make the bed! I will feed you with

sugar, pearl barley and meat! (5:) Why do you resist marrying me? I have four granaries full of grain! – I was at your place yesterday and saw your granaries!

474. **WHY DIDN'T YOU MARRY ME LAST YEAR!** Why didn't you marry me last year, even though betrothal gifts of liquor and bread had been brought for you! (1:) I would have made you a chamber of goose eggs and a silken bed inside it. The bedstead cracked into a field and an ash tree grew of it, squirrels and birds on top of it. (2:) I have large fields: if you are hard-working there, you will get fine clothes. (3:) Who invited you to propose me? Better marry the king's daughter who brings you a lot of money! (4:) Regret now, maiden, ploughing alone on the field! (5:) Now you may rot at home and serve your family! (6:) This year the crop is frozen, and young men cannot hold a wedding party. (7:) I would have made you a chamber of goose eggs and a silken bed inside it. – I am still too young, let me grow! – You can grow in my arms and in my bed, too! – A husband will not make me grow – a husband will ask for clothes. My arms are weak; the farm household's bread dough needs wooden hands to knead it.

475. **PRETTY MAIDEN, MARRY ME!** Pretty maiden, will you accept my proposal when I will come with my fine horse and adorned sleigh?

476. **EVEN IF PRETTY, I WILL NOT MARRY.** Dear maiden, you have fine jewelry and look pretty on the road to church, but I will not marry you – at home you are worth of nothing.

477. **A DECEITFUL BRIDEGROOM.** (1:) I walked secretly through the sacred grove, the dogs and the roosters did not hear me. A young man heard me and called me in to drink beer and vodka free of charge. – You are deceiving, beer and vodka are never free of charge! My mother did not teach me to drink, but to weave cloth. – Marry me, I am wealthy, I have many animals and farmhands working in the fields! – You are deceiving, only mice, cats and rats are working in your fields! – I have three granaries full of grain! – You are deceiving, they are empty for mice, cats and beetles to hop around! (2:) When you enticed me to marry you, you talked to me sweetly; after sleeping one night with you, you called me a whore and a lazy cow! (4:) You promised to bring me three pairs of shoes: a wooden, a bone and a stone pair. When I married you, you gave me just one ragged pair! You promised to bring me three aprons: a red, a blue and a brown one. When I married you, your cudgel made me red, blue and brown.

478. **COME ASK PERMISSION FROM ME!** Dear son, when you are going to propose marriage, come and ask my permission! I will give you a new coat, a nice hat and a fine horse. The maidens will look and admire: Look at that horse, as big as a stove, it carries a man handsome like the sun, and his hat is like a church bell! – Look at that moldy horse who carries a tanned man, his hat is dirty and his boots are frozen!

479. **THE SUITOR IN A LAZY FARM.** (2:) Let's go to propose marriage, but first peep in through the window! – I saw the daughter and her parents nodding. I went in and sat down. Fleas and lice were walking around the untidy room. (3:) The maidens are beautiful and adorned among people, at home they piss into a ladle or a salt barrel. The room and dishes cry for someone to come and wash them. The master's lazy daughter

forced the cat to fetch water but the cat refused to do it. Animals were crying to be fed. (1, 4:) Four maidens were in the farm but the room and dishes cry for someone to come and wash them. (4:) The swab and the soap will not wear out.

480. **THE TASKMASTER'S THREE DAUGHTERS.** The taskmaster had three daughters: one is Anne, the other is Kaie and the third one is Maie. I was offered Anne and Kaie, but I preferred Maie. (3:) Maie is a diligent and strong worker.

481. **THE HORSE GREW TIRED ON MY WAY TO PROPOSE MARRIAGE** [fragment]. My horses grew tired as I was riding to propose marriage.

482. **I HAD TO GO TO THE FARM.** I had to go to the farm and propose marriage to the master's pretty daughter, but she refused me. I ran away and met an orphan on my way who hit me.

483. **THE MAIDEN TAKES A PEEK AT THE SUITOR.** I heard sleigh bells ringing. Mother, light the fire, I will take a secret look if there is a suitable suitor, without hunches, humps and blisters! – Yes, there is a suitable suitor, without hunches, humps and blisters! (2:) A rich suitor is welcome here, who brings a lot of money.

484. **WHOM BELONGS THE PRETTY FACE?** Anne of Jõe has a pretty face; she belongs to Jüri of Metsa. Jüri went to propose to Anne but her mother tarried giving her permission. Jüri told that he will not leave without Anne.

Bachelor and old maid

485. **I WOULD MARRY BUT I'M SCARED OF A CRUEL WIFE.** I was a poor serf. Strangers told me to marry, my family told me not to: if you get a cruel one, what will you do with her? You cannot slaughter her like an ox, or ram her under the bench. I took the wife to the anthill and wherever there was water, I soaked and scrubbed her, but could not get rid of her. I took her home and put her on the oven; the devil pushed her into the fire, and so I got rid of her.

486. **I WOULD MARRY BUT I'M SCARED OF A CHILD.** I would wed a young wife, but I fear that the young woman will be crying, the cradle will be brought into the house and it will be hung from the rods. It will sting the eyes of the parents-in-law. The father scolded the mother: If you want to marry off your daughter, you must have many gifts for the wedding guests, too!

487. **BACHELORS, GO SLEEP ON THE WALL!** Bachelors, go sleep on the wall and use your trousers as the pillow, instead of a young wife.

488. **TROUSERS UNDER MY HEAD.** I have no wife to bake me bread and no child to slap my palm, I will use my trousers as the pillow. I will turn to the other side and face only a cold wall.

489. **BACHELORS MUST DIE.** Ugly and cruel bachelors must die and kiss the grave. Young and hard-working boys must wed wives and kiss them.

490. **WORSE THAN A WOLF'S LIFE.** A bachelor's life is worse than a wolf's life: he is dirty and lonely with a pipe in his mouth and a bundle on his back.

491. **THE BACHELOR WAS TORTURED.** The bachelor was plagued in all ways, a bridle in his mouth and horse collar around his neck. (1:) When the bachelor died, he was buried in a swamp; weeds grew on his grave. When an old maid dies, she will be buried into a golden church; roses will grow on her grave, lords and angels will come to visit.

492. **BURIALS OF A BACHELOR AND AN OLD MAID.** The bachelor was buried in between tree trunks, the old maid was buried in silk.

493. **I WAS LEFT, THE OTHERS WERE TAKEN.** All the maidens were taken and married, only I was left alone to rot like a fallow field.

494. **AN OLD MAID SITS AT THE HEARTHSTONE.** An old maid sits at the hearthstone, a firebrand in her hand, and apologizes for her sins.

495. **MOCKING AN OLD MAID.** An old maid is of no use, take her to the hayfield and set on fire! When she dies, she will be buried in the swamp, a bear will dig her grave and weeds will grow on her grave.

496. **MANY OLD MAIDS.** (1:) There are so many old maids in the village that one could buy them five or six for an old shoe, a hundred for a boot sole, and a thousand for an old broom. (2:) There are a many humpbacks, old maids and bachelors in the village.

Wedding songs

The bridegroom's arrival at the bride's house

497. **GREETINGS TO THE HOUSE.** Hello, house, hello, door and doorjambs! Look at the house I was brought to, it is in disrepair and tumbledown! Dear maiden, walk by the fence, then you will not wet your stockings! (1:) Who invited you to propose to our daughter? You could have married a wealthy king's daughter! (2:) The master's daughter made the cat to fetch water from the well, but the cat refused to do it.

498. **WHY DID WE TARRY FOR SO LONG.** It started to rain and snow when we were on our way. The horses' withers stroke fire, their hooves sprinkled lightning.

499. **ANIMALS WAITING FOR THE WEDDING.** The sheep was waiting for food, the horse was neighing for riding, the groom was happy that the bride was brought, the bride was crying that she was taken away.

Claiming the bride and searching for her

500. **WHY ARE YOUR EYES GLOWING?** Dear bridegroom, why are you turning your back to your bride? Is there not a beautiful red-cheeked bride in front of you, her eyes are like onions, her cheeks are like cakes, her nose is like a fine button!

The bride's leaving

501. GIVE TIME TO ADORN! Dear groom, if I was given time to grow, I should be given time to adorn myself! The groom's shirt is not washed yet; the husband wants fine clothes. Let's take the wools to a hard-working woman, the tows to a clever woman. But the hard-working and the clever woman did not bother to spin. Kärt is a diligent spinner, she wove a single yard of cloth in ten weeks. Then the cloth was taken to the pasture for the herders to weave.

502. THE BRIDE IS LEAVING. I must go now and leave my family and these best places. Better ones can take my place now.

503. HOME YEARNS FOR THE DAUGHTER. (1:) Joy was taken from home together with the daughter. Now the spinning wheel, the swift and the warping frame are yearning for the hard-working spinner. (2:) I will cry when I will be leaving home, the whole village will come to see me off. Now every animal will cry and miss me: I always fed and watered them so well. I had heard my groom's voice, but I did not know him before. Between the rose trees I kissed him. I told the other maidens that my husband comes from abroad.

The bride is brought to her husband's house

504. YOU FOUND ME A PLACE FULL OF BREAD. Thank you for finding me a place where there is plenty of salt, cream and bread.

505. MAKE ROOM FOR THE BRIDE! Make room for the bride and her dowry chest, make room into the farmyard and into the barn for her sheep! If you do not, we will turn the horses around and drive back home.

506. A WORKER IS BROUGHT. Make room, tow spinners! A silk spinner is brought in.

507. GET OUT OF THE ROOM, WITCHES! Get out of the room, witches! A maiden is brought in who will take the ladle from her mother-in-law.

508. A FIERY DEVIL IS BROUGHT. A beautiful one was brought from afar – when she arrived, she was like a fiery devil and an old cauldron. – Better marry a small wife!

Handing out the bride's gifts

509. I HAVE A BUNDLE OF MITTENS. I had a bundle of mittens, two bundles of socks, five pairs of patterned stockings and a burden of bands.

510. KNITTED ALL NIGHTS LONG. Dear maiden, open your chest and show us your handicraft, all the socks and stockings that you knitted all nights long before the rooster crowed! – I have no gifts to hand out, just one mitten without a thumb! You should have let me know a long while ago that you have many people in bare rags. I would have

gathered together all the tows of the poorest kind to make them cloth. Now the wool is still in the bushel, perhaps mice and cats will weave cloth from it.

Reciprocal blaming and praise of the bridegroom and the bride

511. THE HALF-WORN BRIDE. Dear groom, your beer is to no use: the bride is half-worn already. Don't drive the horse through the slopes and crooks, it might hurt your bride if she is pregnant already! – Hello, house, hello, door and doorjamb! Look at the house I was brought to, it is in dis repair and tumbledown! – Bring my daughter-in-law here, let her dance, so I can see if she is already spoiled! – Dear maiden, don't be afraid of our muddy yard, walk by the fence, then you will not wet your stockings! We will make the wells indoors and let the oxen to fetch water. We will have three granaries full of grain, and always a lot of meat and fish! – I was shy with my parents-in-law for a day and a half, then I took the ladle and the hearthstone from them, I took them in my arms and threw on the oven and into the well. I come from a rich family!

512. WHO TOLD YOU TO WALK PRETTY! Dear maiden, who told you to walk around so pretty! My brother saw you and chose you as his wife. We are not singing out of spite!

513. A DRY COW WAS GIVEN. Dear parents-in-law, I am not singing out of spite: a dry cow was given to me! – The farting person is not to blame, the blame lies with the one who placed the bench askew.

514. SURE BET. The bride promised to sing a song in the groom's house as a bet. She sang: A sure bet has been made, (1:) I will get a necklace with silver coins, you will get a dry cow, (2:) I will get my brother's cattle and his wife's necklace with silver coins. So she won the bet.

515. NOT TO BLAME. The farting person is not to blame, the blame lies with the one who placed the bench askew. (1:) The groom's mother took the blame on herself when the bride farted. (2:) The bride herself sang so when she farted.

Instructing and admonishing the bridegroom

516. A WHIP OF THREAD. If your wife does wrong for five or six time, make a whip out of thread and straw to beat her.

517. TAKE GOOD CARE OF OUR SISTER! Dear brother-in-law, take good care of our sister! I will come and see for myself tomorrow: if you have done so, I will bring white bread, if not, I will bring cudgels to beat you! If she does wrong five or six times, make a whip out of thread and straw to beat her.

Wedding singers' songs

518. NOT HALF-WORN. Shut up! If I had a ladle or a salt barrel, I would piss into it and give it to my parents-in-law to smell: I am not half-worn and spoiled!

Collecting money

519. PATCH THE APRON! The groom bought the first apron to the bride and the bride's boy put it on her, singing: Bring the patch, bring the needle – the groom has brought a broken apron! Then everybody threw money into the apron.

520. THE SONG OF THE LOVE-PIGGIN. All the wedding guests were standing in a row, one groom's boy had a bottle of vodka, another one a beer mug. They were singing to each guest: Take a drink, taste it, drink from our piggin! Slip some silver into the beer! When all the beer had been drunk, the money from the bottom was given to the bride. The groom's boys danced with the empty mug and sang: The beer is finished, thank you, masters and mistresses!

Food and drink at the wedding

521. BRING FULL MUGS! Bring full mugs here, the masters' daughters are waiting – they are used to eating and drinking so well!

522. DO NOT STASH AWAY ANYTHING! Have some food and have some drink, my in-laws, but do not stash away anything! (2:) I can search for things carefully.

523. NOT QUITE A WEDDING GUEST. Thanks for the beer maker! He has made a good beer, it tastes very well. I am not an invited guest, I am a gate-crasher. (1:) Bring me strawberries and blueberries, give me the key of the storehouse! I will take a new coat, a pale stallion and copper harness. Dear sister, will you accept my proposal when I come with my fine horse and sleigh?

524. THREE DISHES AT HOME. I was not without food and drink at home: the meat broth was left on the hearthstone, the roast goose on the oven, and the roast duck on the frying pan.

525. PRAISE OF THE COOK. We have had the meal but we have not thanked the cook yet! I ate an ox for the meal and drank a barrel of beer in one go. The ox was not enough for a meal: only bones, skin and a bit of meat; the barrel of beer was not enough to drink: only barm, froth and just a few drops in the middle. (1:) Just the tail, horns and hoofs were left of the ox.

526. THANKS FOR THE FOOD! Many thanks for the food and drink! There was pork, eggs, roast ram, cock legs, vodka and root beer to eat and drink.

527. THANKS FOR INVITING THE SAD ONE! Many thanks for inviting the sad ones and the poor ones! The good cook has made a tasty soup, added enough pearl barley and salt, and has brought herbs from faraway countries to season the soup.

Songs about marriage

The married man's lot

528. WEDDING IN A TREE. The stony road ruined the shoes, the mad horse romped a lot, the young wife cried a lot. We were engaged on a rock, wed on a table, and the wedding took place in a tree.

529. WAS ASKED TO BE THE SON-IN-LAW. I was asked to come to live at my wife's house as the son-in-law. I thought that I will get some cattle and property there but my parents-in-law started to scold: You had no horse or sleigh to take with you here! They beat me but I was not to blame.

530. FAMILY ADVISED TO FLOG THE WIFE. I found a coin; I bought a horse with the coin; with the horse I grew barley; with the barley I took a wife; with the wife I had a family. My family said that I should flog my wife and kill her with work. I will not do it! (1:) The family can flog the rowan trees. (2:) My wife works hard without flogging. (4:) I was told not to marry a beautiful maiden who only cares about her looks and will not work hard. A plain maiden will bake breads and wash the dishes. (5, 7:) My pretty wife is a diligent weaver.

531. A COIN, A HORSE, A WIFE. I found a coin; I bought a horse with the coin; with the horse I grew barley; with the barley I took a wife.

532. THREE GOOD THINGS GONE. (1:) I used to have three good things: a young wife, a fine stallion and a good barrow. Death took my wife, plague took my stallion, a wolf took my barrow – and then I was a poor man. (2:) I had two goats; I bought a horse; with the horse I grew barley; with the barley I took a wife; with the wife I had a family. The plague killed my wife. I went to bury her and a wolf ate my horse. I went to bury the horse and a bear ate my cows. I went to bury the cows and my goats went to the village. They were milked there and the milk was thrown on the ground – I have only water to drink now.

533. THE LAZY WOMAN DOES NOT KNOW HOW TO BAKE BREAD. I searched for a good wife, but got a bungler. She did not know how to bake bread and wasted the flour. My family said that I should flog my wife and kill her with work. I will not do it! If my wife does wrong five or six times, then I will make a whip out of thread and straw to beat her. Then I will hurry to look if she is badly hurt.

534. A WIFE FROM NARVA DIES ON THE WAY HOME. Mart, a sweet tooth, went to Narva to find a wife. The wife died on the way, and he threw her hat, her necklace, her shoes and stockings away.

535. A FOOL WHO MARRIES A WIFE FROM NARVA. The man who buys a cow from town or marries a wife from Narva is a fool: the cow from town will not give milk, a wife from Narva will not have babies.

536. A RAGGED WIFE. I married for fun: my wife has no decent clothes on. She is ragged in the front and in the back, and I am hungry myself.

537. A DIRTY WIFE. Others married nice wives, but I was left with a dirty, stupid and sickly wife. Where should I put her? I started to wash her: wherever there was water, I soaked and scrubbed her. (1:) I will go to the empty bed and talk to a flea and gambol with a bedbug. The flea and the bedbug are arrogant and don't talk to me. (1, 3:) I took her to dry on the oven, she fell into the fire and burned her feet. I took her into the anthill, the ants and the bees ate her and I got rid of her. (4:) When I washed my dirty and sick wife with five waters and seven soaps, she became pretty and healthy and could weave cloth for all the village women who paid her with salt, fish, meat and pearl barley. (5:) My horse could have just run around or hauled rocks and not gone to propose marriage. – Dear maiden, why didn't you marry me last year, even though betrothal gifts of wine and bread had been brought for you? – I will not marry you, a horse's dream!

538. A DIRTY AND CRUEL WIFE. My father and my brother got beautiful and kind wives, I was left with a dirty and cruel wife who barks like a dog.

539. A TINY WIFE. Marry a young and tiny wife! – My wife went to milk the cow and fell into the milking pail. She went to keep the herd and was lost into the hay. Dear blacksmith, make me a rake so I could search for my wife. I put her to dry on the oven, and a cricket pushed her down.

540. THE MANOR LORD DOES NOT ALLOW A WIFE. The manor lord did not allow me to have a wife; my father did not allow me to have a good horse. I married a lame wife and bought a humpbacked horse. The wife was a good harvester but the horse could not plough.

541. KNEES ARE HURTING. I married a year before. My wife was pretty and hardworking. The time came to make hay. She scythed some swathes and suddenly felt weak in her knees and was taken sick. (1:) I met a wise village woman who suggested that I should start brewing beer, then she will get better. (2:) I complained that to my mother-in-law and she asked whether I have slept with my wife.

542. WIFE WANTS FISH. My wife's stomach aches and she wants to eat fish. I must go into the river, the little fish and horseflies will eat my testicles.

543. IN MOTHER'S AND WIFE'S CARE. When I was still under my mother's care, I was wearing hemstitched and ruffled shirts, but since I got married, I must wear sackcloth.

544. I CHANGED MY CRUEL WIFE. I changed my fat and cruel wife; she was a heavy load for my horses.

545. A GOOD AND DILIGENT WIFE. I have a good wife, she is hardworking and will send the herd to the pasture.

546. OLD WOMAN'S WORK. My old Maret is worth more than ten other women in the village. She farted in every step but weaved cloth for many other women who paid her with salt, fish, meat and pearl barley.

The married woman's lot

547. MARRIED TOO YOUNG. Oh, poor me, I married and started the troublesome life too young!

548. I WAS WORTH GOLD AT HOME. At father's house I was worth gold and was well cared for. I had eggs, pork and cream to eat and grew like an apple. In the kitchen, in the sauna, in the living room I could always eat something. In my husband's farm, in all those places, I'm always crying. I am offered dirty washing water to eat. What is the scope range given to a daughter-in-law? Only the fireplace, the pig stall and the well are not locked up – she is free only to work. The dog is the only one who waits me home.

549. I EAT DIRTY WASH WATER NOW. At father's house I grew like an apple. I was well cared for and had eggs, pork and cream to eat. Now I am only given dirty wash water to eat. I had to wash the cauldrons and my apron and my hat got muddy. I threw them to my husband and ran into the woods, crying: Send word to my parents about the life I have to live here!

550. THE DAUGHTER-IN-LAW CANNOT ESCAPE. I must endure all the winds and rains and if it was raining fire and iron, I should also endure that. I had a good life at my parents' home! Now I have only dirty wash water to eat. Death, come and save me!

551. PRECIOUS CHILDHOOD. Oh, my precious childhood! At father's house I grew like an apple. (2:) The boy flattered me: Marry me, I will make you do easy work, you only have to kiss me, look for lice on my head, make the bed! But now he beats me all the time. I beg him to stop and promise to take good care of him. (3, 5:) In the kitchen, in the sauna, in the living room I always had something to eat. At my husband's farm, in all those places, I'm always crying. I am given dirty wash water to eat. (4:) I could always lounge about; when my parents asked me to spin, I spent time with a village boy.

552. A NEWLYWED WIFE VISITS HER FATHER'S HOME. At father's house I grew without any trouble; I could eat meat and fish as much as I wished and my parents put my blame upon cats and mice. Then I got married, far away from home. I went to visit my father's place and was not recognized any more. At last when I went in, they recognized me and my father and sister offered me all the best foods. I told them not to do it – I have enough to eat at my new home. I went to the storehouse and found my mother's beddings and clothes there. I longed so much for her that a lake grew from my tears.

553. WHEN WILL I GET TO VISIT MY FOLKS? How can I get to my old home to visit my parents and brothers: in autumn and in spring, the waters are deep and my horse would drown in the waves! (2:) Come, winter, bring the snow and smooth the roads so that I can visit my folks!

554. **THE DAUGHTER-IN-LAW IS NEVER PRAISED.** The slave is seldom, but the daughter-in-law is never praised.

555. **THE DAUGHTER-IN-LAW IS CALLED BAD NAMES.** I am called bad names by my new family all the time. If I had it my way, I would make my parents-in-law from kind apple-trees, my brothers- and sisters-in-law from tender elms and my husband from beeswax!

556. **THE HOUSEWIFE'S REACH.** I live the life of a housewife: my mouth can taste the salt, my hand can lift the ladle. The fireplace, the well and the pig stall are not locked up, butter and fish will not come to an end. When I go singing towards the granary, hen and geese follow me.

557. **CANNOT KNEAD THE BREAD DOUGH.** Dear Maie, my daughter-in-law, you are so thin and weak that you cannot knead the bread dough! The bread burned in the oven.

558. **GIVE BACK MY HONOR!** Jaan, give back my virgin's honor, set me free, I want to get married again! Make me a fine sleigh! – Jaan made the sleigh in the wood, cutting a chip every Saturday. When the sleigh was ready, he asked the maidens to riddle, what the sleigh was missing. It is missing a horse, thills and reins.

559. **MOCKING THE IN-LAWS.** My sister-in-law has frayed legs, she sweeps the floor without a broom. My mother-in-law has iron hands, she boils food without a ladle. My brother-in-law has a humpback, he ploughs field without a plow (carries grain without a sack).

560. **IF THE HUSBAND IS AGREEABLE.** If I marry a man who pleases me, I will make him stockings that fit well. If he is not agreeable, I will make him stockings like salt sacks.

561. **THE BLANKET COULD HAVE JUST ENTANGLED IN THE CHEST.** Oh the beautiful adorned beddings I had – an evil man sleeps between them now! The evil one should rather have rather in the straws and twigs!

562. **MARRIED TO A MEAN MAN.** If I had ever seen in my dream that I would be proposed to by a mean and evil man! (1:) I would have concealed my dowry! My dowry could have just been entangled in my father's storehouse and not become a mean man's property! An evil man is a waste of beddings and clothes! (2:) I would have thrown his beer mug into the fire! You'd better have married a wealthy king's daughter!

563. **A CRAZY HUSBAND.** A crazy man cannot take care of his horse, his saddle, his gun and his wife. He will throw snot and drool on his wife.

564. **WHY MARRIED LIFE IS BETTER.** An evil man makes his wife old soon, a good man adorns her with jewelry. Married life is better than maidenhood because then others won't spread rumors about her.

565. **A GOOD MAN WITH MUSIC, A MEAN MAN WITH A WHIP.** My husband is a music maker, he puts me to bed with music and wakes me up with kind words. Your husband is a whip and cudgel maker, he puts you to bed with a whip and a cudgel and wakes you up with beating and verbal abuse.

566. A DIRTY HUSBAND. Oh, dear God, why did you leave me sleeping when bridegrooms were dealt out? I was left with a dirty, stupid and sickly man. I am rinsing him in every puddle. (2:) A dirty, plain man is wise and sane like a bee!

567. A BEGGAR INSTEAD OF A GENT. (1:) I had many suitors and I wished to marry a gent, but a tobacco smoker married me. (2:) I wished to marry a gent or a master's son. – The master's son is a lazy worker. Better prefer a farmhand, he is hardworking and will be a master himself. – I got a beggar instead of a gent!

568. ALL YOU BROUGHT TO HUSBAND'S HOME. All that you brought with you when you got married, you can put into the cauldron!

569. TAKE THE OLD HUSBAND TO THE GRASSPLOT AND SET HIM ON FIRE! An old man cannot make love – he is crows' meal! Take him to the grassplot and set him on fire!

570. STARVED WITH A DRUNKARD. Oh, dear parents, I wish you had taken me to the river – there, the river would have raised me and fish prepared my dowry. The maidenhood was worrisless. Oh, wretched me, why did I marry a drunkard! I, the drunkard's wife, am starving and cannot get back my golden maidenhood. He is beating me when he comes from the tavern. (3:) The drunkard leaves all his money in the tavern.

571. SCOLDING FOR THE CLOTHES. God save me from marrying a drunkard! He will always find something wrong with his clothes to scold me for.

572. A CHILD IS A WOMAN'S SPINNING WHEEL. The baby is my expensive package of cloth and a spinning wheel [because a mother cannot spin or weave while holding the child]. (2:) I was told to be lazy, but I will feed and dress my children well!

Children's songs

Lullabies

573. HUSH-A-BYE, GROW BIGGER! Hush, hush-a-bye, dear baby, grow bigger, grow taller by a straw, heavier by a bread crumb, smarter by a piece of pearl barley.

574. MOTHER WENT TO THE WOODS TO PICK BERRIES. Hush, hush, doze off! Mother went to the woods to pick berries, with a jug of junipers and a bowl of pines. She made birds to rock the cradle.

575. GOOD CHILDREN INTO THE CRADLE. Hush, hush! Put the good children into the cradle, and the bad children into the bag.

576. COME HOME, BRING PASTRIES! Come home, daddy, bring me whistles, beads and rings! Bring curved pastries and buns, bring sweet honey cakes!

577. LULLABY. Hush, hush-a-bye, dear baby, doze off!

578. COME, SLEEP! Come, sleep, enter the chamber, fall into the child's eye and on the child's brow!

579. LET THE CRADLE ROCK! Let the cradle rock and the sleep come in through the door! A flea out of the window, leather trousers on!

580. SLEEP IS COMING. Sleep comes hooting and roaring through the wood, and wants to come in.

Chain songs

581. WIRBLE-WARBLE, SMALL LARK! The lark's nest is on top of a dried fir tree. – What happened to the dried fir tree? – An old man cut it down. – What happened to the old man? – The old man went behind the rock (onto a dung pile, into a long furrow in the field, or he died). – What happened to the rock (dung, etc.)? – A hen scattered it about. – What happened to the hen? – A hawk carried it away. – What happened to the hawk? – The hawk hid in the reeds. – What happened to the reeds? – The scythe cut these down. – What happened to the scythe? – The scythe scratched the rock (the tree stump). – What happened to the rock? – The rock fell into the water. – (What happened to the stump? – Burnt in fire (a bear took it away). – What happened to the fire? – Water put it out.) – What happened to the water? – A black ox drank it. – What happened to the black ox (bear)? – Went over the sea, to Sweden. (– How to catch it?) – With knives and clubs, iron wheels, sleighs and carriages.

582. GOAT TO THE PASTURE! Goat, get to the pasture, bring me some hay. I'll give the hay to the cow. The cow will give me some milk. I'll give milk to the piglet. The piglet will give me a side of bacon. I'll give the bacon to my mother-in-law. Mother-in-law will give me a bun. I'll give the bun to Kalev. Kalev will give me an iron [blade]. I'll give the iron to the fox. The fox will give me gold. I'll give the gold to the oak tree. The oak will give me leaves. I'll give the leaves to the sheep. The sheep will give me wool. I'll give the wool to the one who will make socks, stockings and long trousers of it.

583. I FOUND A HAY STRAW. I found a piece of straw; I took the straw to the cow. The cow gave me milk; I took the milk to a baker. The baker gave me white bread; I took the bread to a shoemaker. The shoemaker gave me boots; I took the boots to my fiancée. She gave me a kiss.

584. ONNIMANNI. Hello, Tetermann! From Tetermann, I got *maruka*; from *maruka*, I got *maanipilli* ... From the spruce wood, I got pine wood, from the pine wood, I got sweet mead. (A nonsensical wordplay.)

Songs to amuse infants

585. TEE, TEE, TITMOUSE! Titmouse, fly over the bean garden, jump over the cabbage garden and over the woods – whirr!

586. GO, GO TO THE AUNTIE! Go, go to the auntie, through the forest to the uncle, far away along the road to the auntie's place, five miles to the brother's place! (Uncle comes, a ram on his back; brother comes, a cudgel on his back.)

587. GO, GO TO TOWN! Go, go to town (Riga)! Bring pastries to the child! In town, pastries are crescent-shaped, and buns are curved!

588. THE DOG GOES TO TEND THE HERD. The dog goes to tend the herd, stumbling and drooping, tail between its legs, but it comes home running fast and jumping over the fence.

589. MAKE A BUN! Make a cake, roll the bread, brush it with a chicken egg, stuff it with pork, (put it into the oven, and then take it out,) spread plenty of butter on it! Eat it up: yum-yum!

590. THE CHILD'S DANCE. Dance, dance, child's butt; have fun, ring-butt (until the rod is searched out)!

591. MY MOTHER PROMISED ME TO YOU. Come to me, my mother promised me to you, with two mugs of beer, and five mugs of vodka.

592. WE WILL HAVE A SWEDISH DANCE TOMORROW. Come to our place tomorrow! We will have a granny's dance tomorrow. Granny dances with granny, and grandpa dances with grandpa.

593. THE STONE BELL WAS RINGED. The stone bell was ringed, and clay bread was eaten.

Other children's songs

594. THE HORSEFLY'S FUNERAL. Where are you going? – I'm going to the horsefly's funeral. – Who killed that horsefly? – The pig did, with its horn, the sheep with its foot, the goat with its anklebone, the horse with its iron hoof. (The master and the mistress with a coach, the virgin with a grey horse.)

595. THE MOUSE'S WEDDING. The mouse's daughter married the weasel's younger son. There were some fancy guests at the wedding: a crow with copper boots, a titmouse with a tin sled, a rooster with golden spurs, and other birds and animals. (A wolf was the best man, a fox was the cook, a corner of the hayfield was the wedding table, and a field border was the bench.)

596. MOCKING THE ANGRY CHILD. Which of us is angry? – Peeter is angry. – With what will we pacify him? – With a black cat's and a pied cat's testicles.

597. THREE PAIRS OF TROUSERS. My mother made me a pair of trousers, my father made another pair, and I had one pair before, so I got three pairs together. Yellow trousers were for the betrothal, red ones for the wedding, white ones for the christening feast, blue ones for working, and so on.

Children's charms

598. PAIN TO THE CROW! Pain to the crow, malady to the magpie, other disease to the black bird – may the sick child (the aching spot) get better! (Come, one malady, go, another one, wait at the gate, the third one! In through the door, out through the window, go harass the manor kids! Harass the rock, the stump, and the pole! Come with the oxen, go with the horses, run away towards all four quarters!)

Magic charms

Charms to influence people

599. THE CHARM AGAINST WITCHCRAFT. Holy gods of the forest, dance in my house and around my dwellings, to protect them against the witches' charms!

600. THE CHARM FOR WHISKING A GIRL TO MAKE HER DESIRABLE. Slap, sauna! Slap, steam! Like the payment, like the health; like the doctor, like the help!

Charms to advance at work

601. KEEP YOUR DOGS AWAY! Saint George, keep your dogs away from my cattle!

602. THE WOLF BEHIND THE CATTLE. A wolf was sent to kill the cattle: Go, wolf, behind the herder, maybe some lamb or calf has been left there! The herder answered: Let's shoe the wolves and harness the bears, and make them eat rocks and carry stumps!

603. LET MY CATTLE GO FAR! The grey one of the forest, young maiden of the woods, don't touch my bulls and lambs! Let my cattle go to the faraway pastures! You, snake, black hued under earth, don't bite me in secret! Bite the moss in the swamp!

Charms against accidents and illnesses

604. THE CHARM AGAINST SNAKES. (1:) Maybe I can riddle, what is your color, dear Leena, golden lady of the big swamp! Maybe your color is that of a hazelnut tree, or a whortleberry, or a pool, or a mountain, or a pine? Take back the pain and make me healthy! (2:) You who go through the turfs and creep in the bushes, don't bite me in secret! I will bring women to heal me. (3:) Don't bite my heels, go back to where you came from!

605. THE CHARM AGAINST DOG'S BITING. Dog, bitch, eat your tail, chew your tail, go home, mouth full of wool, and lick your mistress's hand!

606. JESUS ON THE WAY TO CHURCH. Jesus went to the river of Jordan. A bird flew and the forest rumbled, the horse sprained its ankle. Come together, bones, join together, limbs, red, black and white!

607. THE CHARM AGAINST SPRAINING. If your veins, your bones, your limbs are sprained – flesh against flesh, bone against bone, become better than before!

608. BONES TOGETHER! Bond with a blue yarn and a red yarn: bones, go together!

609. THE CHARM AGAINST CHILDREN'S DISEASES. Babies' umbilical hernia was called '*kriis*' and cured with some special herbs, which were grinded, and the following charm was told upon them three times: Go, *kriis*, away from our country, eating flesh and drinking blood! Don't come back before old stumps grow leaves!

610. THE CHARM AGAINST SKIN DISEASES BELIEVED TO DERIVE FROM EARTH. If somebody sat on the ground with a bare bottom and got an itch and red rash, some salt was thrown on that place and recited: mother of earth, father of earth, give me health, take the illness back!

611. GREETING THE SAUNA. Hello, sauna, hello, sauna steam, water and whisk! Dear Holy Ghost, come to the sauna with me!

612. SLAP, SLAP, DEAR SAUNA! (1:) Slap, slap, dear sauna and sauna steam! Grow up to keep the herd and pick berries! (2:) Slap, slap: may your eyes become sharp, your hands become quick and your feet become light!

613. SLAP, SLAP, SALT BAG! Slap, slap, salt bag! May the mice and the cats get frightened, and our child get well!

614. THE CHARM BY WHISKING. While whisking a little child in the sauna steam, the following charm was recited: "May the steam bring luck, and help you grow up and become a herder!"

615. THANKS TO THE SAUNA. Thanks to the sauna, to the sauna steam, to the whisk, to the one who made the whisk, who heated the sauna, and who carried the water!

Carmina obscoenae

616. A BEAR HAS SCRATCHED KAIE. A bear has scratched Kaie's thighs, a wolf has bitten Anne. (1:) Hairs on the head, hairs in the ass, hairs in two armpits. (2:) Mõra-Ants put in the weir, Kärü-Kai got hundred cancers, Jõe-Ants got burbotts into his ass.

617. THE VIRGIN'S HONOR IS TAKEN AWAY. I fell asleep in the woods. A strange man came and took it (my cunt). I went home, crying, and told what had happened. My parents comforted me and promised to buy me another one from the merchant when he comes to the village.

618. SECRETLY IN THE SAUNA. I secretly peeped a maiden in the sauna and saw her naked cunt.

619. THE DAUGHTER WANTS TO MARRY A STALLION. Mother told father: The daughter wants to marry a stallion, a blue stocking and a red stick.

620. FOR A COPPER COIN. I went through the bushes and met a girl. She let me touch herself, I gave her a coin to buy dye for her pubic hairs.

621. LET'S MAKE A BABY! Why are you calling me names! I saw you yesterday calling boys up to the loft to make a baby.

622. SERF BOY'S WILLY. I put my willy on the road, three maidens came and wondered: Is it a bone or is it a wood or is it a ladle's handle? An old woman came and said: This is a fun stick for women and a disgrace stick for girls.

623. MAKE IT OF TIN! Frost took my testicles, and I went to beg the blacksmith: Dear blacksmith, make me a penis of tin, a little hammer out of copper! (2:) I will prod the maidens with it.

624. I WILL SHOW THE CLUB. Let's go to the hayfield, I will raise my leg and show my club to young and old women.

625. WENT THROUGH THE VILLAGE. The cunt went through the village, pushed the village askew, and cottar women flat on their backs.

626. LEATHER FOR BOOT LEGS. We got leather for boot legs from Anne's cunt. (1:) The cunt went through the village, pushed it askew, and cottar women flat on their backs.

627. IF YOU COME DOWN, YOU'LL GET BEATEN! The cunt was in the tree, and the dick was on the ground, a cudgel in hand. The dick said to the cunt: If you come down, you'll get beaten, if you stay up, you'll have sons! The cunt came down and the dick hit it. The cunt went to the manor to complain, the dick followed. The cunt was given half a horse and could ride only half the way; the dick was given a whole stallion and reached the border of Turkey.

628. I HEARD THE STORK. I heard how the stork was fucked and how my wife was screwed, her screams sounded in the woods and bushes.

SISUKORD

| | |
|---|-----|
| Saatesõna | 5 |
| Sissejuhatuseks | 11 |
| Laiuse kihelkonna ajaloost (Andres Andresen) | 13 |
| Laiuse kihelkonna murdekeelest regilaulude taustal (Jüri Viikberg) | 33 |
| Rahvalaulude kogumine Laiusel (Liina Saarlo, Kristi Salve, Rein Saukas) | 45 |
| Laiuse regilauludest ja laulikutest (Kristi Salve) | 73 |
| Laiuse regilaulude viisid (Janika Oras) | 109 |

LÜROEEPILISED LAULUD

Müütilised laulud – 125

1. Harja otsimine (2) – 125
2. Mere pühkimine (1) – 126
3. Suur tamm (3) – 126
4. Tähemõrsja (2) – 128
5. Kuldnaine (1) – 129

Kosjafantaasiad ja pereelu – 131

6. Nuttev tamm (1) – 131
7. Hiie noormees (3) – 131
8. Arg kosilane (4) – 133
9. Kaevul kosija (2) – 135
10. Neiud põlgavad (4) – 138
11. Tütar vette! (2) – 140
12. Tütarde tapja (3) – 141
13. Mehetapja (1) – 144
14. Joodiku kojukutsumine (1) – 144

Argielu – 146

15. Haned kadunud (4) – 146

16. Veeteele viibinud (4) – 147

17. Ehted katki (1) – 149
18. Karja kauplejad (1) – 149
19. Härjad murtud (5) – 150
20. Hobune varastatud (1) – 153
21. Kass kaevus (7) – 153
22. Kubjas ja teomees (7) – 156
23. Mõisarehelt varastamas (1) – 159
24. Mõisa aidast varastamas (3) – 160
25. Saunamees Ants (2) – 161

Laulud sõjast – 163

26. Venna sõjalugu (4) – 163

Legendilaulud – 166

27. Ori taevas (1) – 166
28. Maarja otsib poega (5) – 167
29. Imetegija (3) – 169

LÜÜRILISED LAULUD

Laul ja laulik – 173

Kust laulud saadud – 173

- 30. Laulud tööil õpitud (3) – 173
- 31. Laulud lutsu suust (3) – 174
- 32. Loodud lobisejaks (1) – 176
- 33. Lauliku lapsepõlv (2) – 176
- 34. Lauliku soost (2) – 176
- 35. Võõrsilt viletsad laulud (1) – 177

Laulu võim – 178

- 36. Laula, kuni elad! (2) – 178
- 37. Laulan mere maaks (2) – 178
- 38. Lauldud hobu ja sadul (2) – 179
- 39. Palju sõnu (2) – 180
- 40. Küla jääb kuulama (1) – 181
- 41. Laulan ligi küla (2) – 181
- 42. Nüüd pole suul sulgejat (1) – 182
- 43. Öhtul ilus laulda (1) – 182
- 44. Hea hääl (2) – 183
- 45. Laisa laulu suits (1) – 183

Mis ma laulan – 184

- 46. Laulan lauliku järele (1) – 184
- 47. Arg laulik (5) – 184
- 48. Hõiskasid õeksed (1) – 186
- 49. Pole loodud lauljaks (1) – 186
- 50. Kurb laulik (5) – 187
- 51. Suu laulab, süda muretseb (1) – 189
- 52. Südame sütitamine (1) – 189
- 53. Suude sulg (9) – 190
- 54. Roostetanud hääl (1) – 194
- 55. Hädine hääl (1) – 194
- 56. Lauliku vaev (1) – 195
- 57. Laulikule palka! (4) – 195

Laulikute sõimamine – 197

- 58. Kust see laulik tulnud (1) – 197
- 59. Võta regi rindadeks! (3) – 198
- 60. Mida suust kukub (3) – 200
- 61. Alles suu verine (2) – 201
- 62. Parem ilus kui palju (1) – 202
- 63. Mis sa, vana, vabised! (1) – 202

- 64. Ära haugu! (1) – 202

Otsas – 203

- 65. Lugu jooksis luuda mööda (1) – 203
- 66. Laulu lõpetus (1) – 203

Meelelahutus – 204

Kiigelaulud – 204

- 67. Tulge kiigele, tooge mune! (4) – 204
- 68. Kiigel kartlik (1) – 205
- 69. Ilus neiu kiigel (1) – 206
- 70. Kiigu kaugele! (2) – 206
- 71. Kingitused kiigutajale (1) – 207
- 72. Kiik kiunub kindaid (1) – 207
- 73. Kiik sobimatul kohal (1) – 207
- 74. Kitsas kiik (1) – 208
- 75. Kallist puust kiik (3) – 208
- 76. Kiige toomine (3) – 209

Pillimäng ja tants – 211

- 77. Pill ei toida (1) – 211

Mängulaulud – 211

- 78. Nõelamäng (1) – 211
- 79. Lambamäng (5) – 212
- 80. Hobusemäng (1) – 214
- 81. Väravamäng (2) – 214
- 82. Oldermannimäng (4) – 215
- 83. Nukumäng (1) – 217
- 84. Midrilinumäng (2) – 217
- 85. Kes sind käskis kosja tulla! (1) – 218

Teekäigulaulud – 219

- 86. Soome sild (1) – 219
- 87. Tore sõit (1) – 219
- 88. Kodu kaugel (3) – 219
- 89. Tee ilu (1) – 220
- 90. Imemaa (3) – 221
- 91. Orjade tee (2) – 224
- 92. Tulge öömajale! (2) – 225
- 93. Riia rikkumine (1) – 225
- 94. Öösel käimas (1) – 226
- 95. Neiu linn (3) – 227

96. Imelik maja (1) – 229
 97. Teeksin toa tuule peale (2) – 230
Külalised – 230
 98. Külaliste roog (2) – 230
Jorutused – 231
 99. Imed (9) – 231
 100. Mõisas nägin mõnda (1) – 233
 101. R Emmelgane rüü (3) – 234
 102. Imelik kasukas (1) – 234
 103. Kassinahast kasukas (1) – 235
 104. Rotinahast kasukas (1) – 235
 105. Õlgedest õlu (1) – 235
 106. Nälja peksmine (2) – 236
 107. Sandi nädalapäevad (1) – 236
 108. Nädalapäevade tööd (2) – 237
 109. Nädalapäevad (1) – 237
 110. Kärdu hää! (1) – 238
 111. Laseme kuppu Kaiele (1) – 238
 112. Mitu kahjut (1) – 238
 113. Lõputa laul (1) – 238
 114. Paneme piibud põlema (1) – 239
 115. Püüdsin minna Pütsepale (1) – 239
 116. Meil on ka (1) – 239
 117. Vana puuvanker (1) – 240
 118. Halli habeme varjus (1) – 240
 119. Raha kodus (1) – 240
 120. Hobu, maja, naine (1) – 240
 121. Jätkutud (1) – 241
 122. Palju (7) – 241
 123. Kubjas koera seljas (1) – 243
 124. Hakkam peale (1) – 243
Joodikulaulud – 244
 125. Meeste õlletegu (3) – 244
 126. Humalaid otsimas (1) – 245
 127. Humal hõikas (3) – 245
 128. Õlu viib meeled peast (1) – 246
 129. Õllest saar (5) – 247
 130. Joo, kurk! (2) – 249
 131. Ei tüdi õllest-viinast (2) – 249
 132. Seni sõbrad, kuni õlu kannus (2) – 250
 133. Tere, kõrts! (1) – 251
 134. Raha jäi õllevaadi otsale (1) – 251
 135. Kopik kõrtsi (1) – 251
 136. Juhtusin jooma kimpu (1) – 252
 137. Jõin hobuse maha (1) – 252
 138. Kas joon kapast, kannust või karikast (1) – 252
 139. Kõrtsinaise tütar (2) – 253
 140. Viinamõõt viltu (1) – 253
Kalendrilaulud – 254
Mardisandid – 254
 141. Mardilaul (19) – 254
Kadrisandid – 265
 142. Kadrilaul (6) – 265
Jõulud – 270
 143. Jõudke, jõulud! (8) – 270
Vastlad – 272
 144. Linad liulaskjale! (9) – 272
Looduslaulud – 276
Ilm ja aastaajad – 276
 145. Külma võetud vili (8) – 276
 146. Et saaks saan sõitma (2) – 279
 147. Külma külmetab mind (1) – 279
 148. Kevad põllul (2) – 280
 149. Kevad ja sügis (1) – 280
 150. Paista, päev! (3) – 281
 151. Vihm mujale maale! (4) – 282
 152. Tule välja, päevakene! (1) – 283
Linnud – 284
 153. Varese munad (6) – 284
 154. Kurg ja vares (2) – 285
 155. Kurg kündmas (2) – 286
 156. Linnuke mäe peal (2) – 286
 157. Kägu kukub (1) – 287
 158. Kuku, kägu! (1) – 287
 159. Kägu kukub karjasele (1) – 288
 160. Kägu, kuku kuiv suvi! (1) – 288
 161. Vaeslaps käoks (1) – 288
 162. Lindude õlu (5) – 289
 163. Kull kutsumata (8) – 291
 164. Kuhu pean pesa tegema? (1) – 293

Loomad – 294

- 165. Heinast hobune (2) – 294
- 166. Ehitud hobune (1) – 294
- 167. Vares ootab hobuse surma (2) – 295
- 168. Teohobuse söök (5) – 295
- 169. Kiidan teohobust (3) – 297
- 170. Hobu jookseb ohja tõttu (1) – 298
- 171. Hirnub selgaistujaid (3) – 298
- 172. Hobu ja härja tüli (2) – 300
- 173. Hobuse otsija (1) – 301
- 174. Hobuse surm (1) – 301
- 175. Härg läks möirates mäele (1) – 302
- 176. Loomad vilja söönud (2) – 302
- 177. Läti lammas (1) – 303
- 178. Seatapmine (3) – 304
- 179. Pisike punane põrsas (3) – 305
- 180. Siga nuttis (1) – 306
- 181. Siga rikkus Riia linna (1) – 306
- 182. Rähn ja siga (1) – 307
- 183. Perenaine peksis kassi (1) – 307
- 184. Põdratapja (2) – 307
- 185. Jänese õhkamine (5) – 309
- 186. Kits ja krapp (3) – 311

Taimed – 312

- 187. Kalajõgi (4) – 312
- 188. Sõidaksin Sõõrumäele (1) – 313
- 189. Võine mets (1) – 314
- 190. Odra ja kaera tüli (5) – 314

Mõistatuslaulud – 316

- 191. Mõistatus mesilasest (1) – 316
- 192. Mõistatus kodust (2) – 316
- 193. Mõistatus viljadest (3) – 317
- 194. Mõistatus puudest (1) – 318

Töölaulud – 319

Karjaselaulud – 319

- 195. Karjasepõli (1) – 319
- 196. Näljased karjased (1) – 319
- 197. Karjasele tuli uni (1) – 320
- 198. Karjast süüdistatakse (1) – 320
- 199. Õitsilekutse (2) – 320

- 200. Halb õitsipaik (1) – 321

Heinatöö – 321

- 201. Vihun viie vikatiga (5) – 321

Lõikuslaulud – 323

- 202. Hulgana lõikama (1) – 323
- 203. Alles otsast alustan (1) – 324
- 204. Võidulõikamine (3) – 324
- 205. Etterutanud lõikajale (2) – 326
- 206. Siin on kündnud küürseljad (1) – 327
- 207. Risus vili (1) – 327
- 208. Halb sirp (1) – 327
- 209. Jätan lindude süüa (7) – 328
- 210. Lõpe, põld! (1) – 331
- 211. Otsast leiame orava (1) – 331
- 212. Päid jäänud põllule (1) – 332
- 213. Sirbiviskamise laul (10) – 332

Rehepeks – 336

- 214. Maha peksin musta rehe (1) – 336
- 215. Paksud lademed (1) – 336
- 216. Lina kasvas kui lint (4) – 337

Meestetööd – 338

- 217. Kange kündja – ei hukanud ohakat (2) – 338
- 218. Jättis ruumi rohul kasvada (1) – 339
- 219. Sahad alles sepal (2) – 339
- 220. Kündes külasse (1) – 340
- 221. Hästi kündsin härra väljad (2) – 341
- 222. Kased kasvama (1) – 341
- 223. Pandi paju raiuma (1) – 342
- 224. Tarbepuude raiumine (1) – 342
- 225. Sillad soodele (2) – 342
- 226. Saani tegemine (2) – 343
- 227. Ratassäng (1) – 344
- 228. Tee mulle saan! (1) – 345
- 229. Auk aias (2) – 345
- 230. Viska sohu separiistad! (1) – 345
- 231. Püss ei toida (1) – 346
- 232. Hea jahikoer (1) – 346

233. Meremehe riided (1) – 347

234. Laisk naine meremehele (1)
– 347

235. Laevasõit (1) – 348

Naistetööd – 349

236. Anna piima! (1) – 349

237. Sõõru sõirapiima! (1) – 349

238. Eks võinud meres mürada
(1) – 349

239. Lopergused leivad (1) – 350

240. Keev leem põletab suu (1)
– 350

241. Kokku, koorekene! (11) – 350

242. Ei viitsinud võid teha (3) – 353

243. Pudrukeetmine (1) – 354

244. Kee, pada! (1) – 355

245. Laisk ketraja (2) – 355

246. Küllap hiired heietavad (2)
– 356

247. Laisk viib villad virga kätte
(4) – 357

248. Austab annivakk (1) – 358

249. Pühi pinnud põrandalt! (1)
– 359

Ebaõiglus ja viha – 360

Rikas ja vaene – 360

250. Vaesed pilkealusteks (1) – 360

251. Rikas hüüab reeks (2) – 360

252. Ei sünni suurte sekka (1) – 361

253. Rikas – inetu, vaene – ilus (3)
– 361

254. Rikas härra ja vaene mees (1)
– 362

255. Rikka härg ja vaese vares (2)
– 362

256. Rikas tappis hiire (2) – 363

257. Toidan toru otsast (2) – 364

258. Joon mullust raha (1) – 364

259. Enne leivamees, pärast susipill
(1) – 365

Küla – 365

260. Tühja jutu ajaja (1) – 365

261. Kõnnib kõnede sees (1) – 365

262. Mida luban laimajale (2) – 366

263. Äрге sööge mu südant! (1) – 366

264. Laisk naine naerab neidu (2) – 367

265. Naiste taplus (3) – 367

266. Naised tööl laisad, peol viina-
maid (1) – 368

267. Kus on meie ketramine (1) – 369

268. Äрге laitke! (1) – 369

269. Puurmani mehed linnateel (1)
– 369

270. Vinnis viletsad viisud (1) – 370

271. Metsküla mehed tulevad (1) – 370

Mõis – 371

272. Hirmus mõis (1) – 371

273. Hea ja kuri mõis (2) – 371

274. Mõis võtab mullika (1) – 372

275. Palve sakstele (8) – 372

276. Kättemaks sakstele (10) – 375

277. Saksad põrgu! (1) – 378

278. Saksad sandid, maad madalad (1)
– 379

279. Silmad põllule põlevad (1) – 379

280. Puust naine (1) – 379

281. Kubjas, võta tütar teole! (2) – 380

282. Kubjas, lase lõunale! (3) – 380

283. Päike lõunas – orjad lõunata (1)
– 382

284. Sundijale meelehead (1) – 382

285. Veab vemmalt järel (1) – 382

286. Kubjas mõõtis suure tüki (1) – 383

287. Kubjas ahju! (2) – 383

288. Kubjas põrgu! (1) – 384

289. Kupja sajatus (1) – 384

290. Kupja sõim (2) – 385

291. Ei hooli peksust (1) – 385

292. Peksa perelapsi! (1) – 386

293. Sundija sulane (1) – 386

294. Hiire seljas teole (2) – 386
 295. Teolise leivakott (2) – 387
 296. Tilluke teomees (4) – 388
 297. Murdsin musta sarved (1) – 390
Sulane ja ori – 390
 298. Aasta läbi orjaks (1) – 390
 299. Orjale otsitakse tööd (4) – 390
 300. Orja hool (3) – 392
 301. Ööd tuleme – ööd läheme (1)
 – 394
 302. Pandi öösel käima (1) – 394
 303. Ori lahkub (2) – 395
 304. Orja palk (5) – 395
 305. Sulane öösi hobuseid otsimas
 (1) – 397
 306. Hollandi sulane (5) – 398
 307. Ostetud ori (1) – 400
 308. Ori õue haukuma (1) – 400
 309. Orjusest ostja (1) – 401
 310. Söögitoojad surnud (1) – 401
 311. Sulane palub leivakotti (1)
 – 402
 312. Sulasele seeni süüa (2) – 402
 313. Sulasele kõrti (1) – 403
 314. Kes koju ootab? (1) – 403
 315. Mis viin mina külasse (1)
 – 404
 316. Liigsööja (1) – 404
 317. Sulase kättemaks (2) – 404
 318. Perenaine ajab vargile (1)
 – 405
 319. Perenaine – kulbivars, pere-
 mees – peerupakk (1) – 406
 320. Peretütar inetu, vaeslaps ilus
 (1) – 406
 321. Peretütar ei viitsi vett tuua (3)
 – 407
 322. Laisk peretütar ketrab hooletult
 (1) – 408
 323. Saunanaine palub paja-aset
 (1) – 408

Teiste rahvaste pilge – 409

324. Sõi sea söögi (3) – 409
 325. Venelane vette! (4) – 410
Soldat, nekrut, sõda – 411
 326. Sõjakuuldused (1) – 411
 327. Noormeeste tundmata saatus (1)
 – 411
 328. Nüüd lähen sõtta sõdimaaie (1)
 – 412
 329. Tina tihke, raud raske (1) – 412
 330. Ei sündinud soldatiks (1) – 412
 331. Põlatu soldatiks (3) – 413
 332. Ainus vend soldatiks (1) – 415
 333. Nekreutite võtmine (1) – 415

Mure ja lein – 416

Elu tõsiasjust – 416

334. Põllumees põline rikas (1) – 416
 335. Oleks see tervis minul! (1) – 416
 336. Vikat niidab, ma vilistan (2)
 – 417
 337. Kes tuleb teretamata (1) – 417
 338. Ennemuistne elu (1) – 418
 339. Enne sain üle hobuse (1) – 418
Väsimus ja puhkus – 418
 340. Hämarik äratub üles (1) – 418
 341. Sajaks vihma, saaks magada! (1)
 – 419
 342. Sureksin suveks! (1) – 419

Kurbus – 420

343. Kurva kodu (4) – 420
 344. Mitu halba ilma peal (1) – 421
 345. Hool ja mure (1) – 422
 346. Kellele kurdan? (1) – 422
 347. Elu igav lesknaisel (4) – 422

Vaeslaps – 424

348. Pole isa olnudki (1) – 424
 349. Äрге lööge vaeslast! (2) – 425
 350. Oleks õlad õunapuust! (1) – 425
 351. Oma ema ja võõrasema ootavad
 koju (2) – 426
 352. Ema haul (11) – 426

353. Ema ja armud (2) – 433
 354. Millest tunneb vaeslapse (1)
 – 434
 355. Surma saatus (1) – 435
 356. Vara vaeslapseks (1) – 435

Kodu ja lapsepõlv – 436

Ema – 436

357. Memme vaev (4) – 436
 358. Marjul maksan memme vaeva
 (1) – 437

Tütrepõli – 438

359. Tütar läheb aita ehtima (3) – 438
 360. Tütar on maja iluks (1) – 439
 361. Mitu tütart (1) – 439
 362. Palju poegi ja tütreid teeb
 vanaks (1) – 439
 363. Tütar ei saa tööst palka (1) – 441
 364. Tütar ei taha tuba (1) – 441

Kasvatus asjatu – 442

365. Hiljuke (7) – 442
 366. Kasvatus asjatu (5) – 444
 367. Tugi sai sellel, kes ei tundnud
 (4) – 446
 368. Kasvas üks ja kangekaelne (2)
 – 448
 369. Halval ajal sündinud (2) – 449
 370. Kuhu pean minema? (1) – 449

Kodu – 450

371. Sugu ootab surevat (1) – 450
 372. Teie ja meie talu (1) – 450
 373. Mis viga Virus elada! (2) – 450

Noorrahva elu ja kosjateemad – 452

Neiu – 452

374. Eest ära neiude teelt! (2) – 452
 375. Lähen mööda – väänan pead
 (1) – 452
 376. Mesi meeste meelest (1) – 453
 377. Tore neiu (3) – 453
 378. Kallis neiukaup (4) – 454
 379. Neiud lähevad ära (1) – 455
 380. Neiuhulk laiali (3) – 455

Neiu tahtmised – 457

381. Oleks see mees minu! (11) – 457
 382. Kaasa kaugel (7) – 461
 383. Ei saa teile naist (2) – 464
 384. Siin pole sinu oma (1) – 465
 385. Kaugele mehele (1) – 465
 386. Palju püütud neiu (1) – 466
 387. Neiu valib, kellele minna (3)
 – 466
 388. Miks see Mikkel mind ei võta?
 (1) – 467
 389. Lust on minna lonkurile (1) – 468
 390. Neiu tahab talupojale (2) – 468
 391. Neiu läheb, kuhu loodud (1)
 – 469
 392. Ei lähe sepale (1) – 470
 393. Kuidas lähen soele? (1) – 470
 394. Ei tule sinule! (1) – 470

Õpetused neidudele – 471

395. Ärgu naergu naine naist (1) – 471
 396. Äрге põlake poisse! (6) – 471
 397. Seni heinamaa ilus (1) – 474
 398. Neiul rauad kaasas (1) – 474
 399. Karske neiu (1) – 475
 400. Hoia oma tütar! (1) – 476
 401. Ära usu poisi juttu! (1) – 476
 402. Ennem kivi kui poisi juures (1)
 – 476
 403. Peiu süda teadmata (1) – 477
 404. Viksid viiakse mehele (1) – 477
 405. Uneregi (1) – 478
 406. Neiu saatus teadmata (3) – 478
 407. Ära jookse joodikule! (1) – 479
 408. Metsast mehele (2) – 480
 409. Sulasele (2) – 480
 410. Kaasa ei pane kasvama (1) – 482

Neidude pilge ja sõim – 482

411. Muude nähes mukid (2) – 482
 412. Peretütar ei viitsi vesile (1) – 483
 413. Mahajäetud neiu (1) – 483
 414. Pesi pead piimakranni (1) – 484

415. Mängin mätastega (2) – 484
 416. Oodati hooraks (1) – 485
 417. Õeldi vanaks (1) – 485
 418. Neiu kutsub poisi metsa (4) – 486
 419. Uhkel nipp niideti (1) – 487
 420. Teiste naerda jäänud (2) – 487
 421. Enne sain sada raha (1) – 488
 422. Üks ema, üheksa isa (1) – 489
- Poisid – 489**
423. Sugulased Saaremaal (1) – 489
 424. Ühes sööme, ühes joome (1) – 489
 425. Kuub kokku kummalgi (1) – 490
 426. Lasin lippu linna poole (1) – 490
 427. Pidin Pillele minema (2) – 490
 428. Võidu naisi võtma (1) – 491
 429. Poisid lakka magama (1) – 491
- Poiste pilge ja sõim – 492**
430. Kes käskis külla minna! (1) – 492
 431. Odav poisikaup (1) – 492
 432. Poistel koitanud habemed (1) – 492
 433. Seaharjastest habemed (1) – 493
 434. Uhkus uue kuue peale (2) – 493
 435. Käivad Virus vihtlemas (1) – 494
 436. Ei enne laulatust (1) – 494
 437. Pole neidude magaja (1) – 495
 438. Poisi ja neiu matus (2) – 495
 439. Kust naise võttis? (1) – 496
- Poiste tahtmised – 496**
440. Neiunälj (2) – 496
 441. Ei taha pakutud naist (1) – 497
 442. Tühi tööst, kui muidu meelepärast (1) – 498
 443. Pane see tütar minule! (1) – 498
 444. Nõiad pangu koju kopitama (1) – 498
 445. Neid pole püssil püütav (1) – 498
- Õpetused poistele – 499**
446. Oma külas küpsed marjad (1) – 499
447. Neiu süda teadmata (1) – 499
 448. Tunnen tuima neiu (5) – 500
 449. Vahelt vaene (3) – 501
 450. Vaene põimib põllud (1) – 503
 451. Ära vahi valgeid! (2) – 503
 452. Võta naine töölt! (2) – 504
 453. Ära võta mõisast naist! (3) – 505
 454. Ära võta mõisast, võta talust! (1) – 506
 455. Ära võta linnast naist! (1) – 507
 456. Ära võta peretütart! (1) – 507
 457. Peened ja jämedad neidud (1) – 507
 458. Võta naine neidudest! (1) – 508
 459. Võta väike naine! (7) – 508
 460. Ära püüa pühal! (1) – 510
- Unelmad – 511**
461. Mind viiakse mehele (1) – 511
 462. Kolm välja (1) – 511
 463. Kolm metsa (1) – 512
 464. Meri õue all (6) – 512
 465. Neli neidu (2) – 515
 466. Kotkas kaare alt (1) – 516
 467. Luust sõrmus (3) – 516
 468. Kolm õuna (1) – 517
 469. Kümme kosilast (1) – 518
 470. Öösel üksi (9) – 518
- Kosjad – 523**
471. Sala neiusid vaatamas (1) – 523
 472. Kosjahobu söötmine (2) – 523
 473. Tule mulle! (5) – 524
 474. Miks ei mullu tulnud! (7) – 526
 475. Ilus neiu, tule mulle! (1) – 529
 476. Ehkki ilus, ikka ei võta (1) – 529
 477. Petis peiu (4) – 529
 478. Tule mult luba küsima! (1) – 532
 479. Kosilane laisas talus (4) – 532
 480. Kupja kolm tütart (3) – 534
 481. Väsitasin varsa kosjateel (1) – 535
 482. Pidin presse minema (1) – 535

483. Neiu uurib kosilast (2) – 536
 484. Kelle jagu kena nägu? (1) – 537
Vanapoiss ja vanatüdruk – 538
 485. Võtaks naise, kardab kurja (2)
 – 538
 486. Võtaks naise, kardab last (1)
 – 539
 487. Vanapoisid müürile magama!
 (2) – 539
 488. Püksid pea alla (1) – 540
 489. Vanapoisi kohus koolda (1)
 – 540
 490. Hullemad kui hundipäevad
 (1) – 541
 491. Vanapoissi vaevati (2) – 541
 492. Vanapoisi ja vanatüdruku
 matus (2) – 542
 493. Mind jäeti, teised korjati (1)
 – 543
 494. Vanatüdruk istub leelõukal (1)
 – 543
 495. Vanatüdruku pilge (1) – 543
 496. Palju vanatüdruid (3) – 544

Pulmalaulud – 545

- Peiu saabumine mõrsjakoju – 545**
 497. Tare teretus (3) – 545
 498. Miks kaua viibisime (1) – 547
 499. Loomad ootavad pulmi (1)
 – 547

Mõrsja nõudmine ja otsimine – 548

500. Miks võõriti vaatad? (1) – 548

Mõrsja lahkumine – 548

501. Anna aega ehtida! (1) – 548
 502. Mõrsja lahkumine (1) – 549
 503. Kodu jääb tüdruku nutma (2)
 – 549

Mõrsja tuuakse mehekoju – 550

504. Leidsid leivapaiga (1) – 550
 505. Andke maad marjal tulla! (1)
 – 550

506. Tuuakse töötegija (1) – 551
 507. Välja tuusijad toast! (1) – 551
 508. Tuuakse tuline kurat (1) – 551
Veimevaka jagamine – 552
 509. Mul on kimp kindaid (2) – 552
 510. Kukeni kudunud (1) – 552
Peiu ja mõrsja vastastikune laitmine ja ülistamine – 553
 511. Pruut pooleli peetud (1) – 553
 512. Kes käskis kenasti käia! (2) – 555
 513. Anti aher lehm (1) – 555
 514. Kindel kihlvedu (2) – 556
 515. Ei ole süüdi (2) – 557

Õpetused ja manitsused peiule – 558

516. Niidist piits (1) – 558
 517. Hoia öde ilusti! (1) – 558

Kaasikute laulud – 558

518. Pole pooleli peetud (1) – 558

Põllepappimine ja rahakorjamine – 559

519. Lappige põlle! (1) – 559
 520. Lemmikibu laul (1) – 559

Söök ja jook pulmas – 560

521. Tooge täied toobid! (1) – 560
 522. Ärge põue pistke! (2) – 560
 523. Ma pole päris pulmaline (2)
 – 561

524. Kodus kolm rooga (1) – 562

525. Koka kiitus (2) – 562

526. Tänu söögi eest (1) – 563

527. Aitüma kurba kutsumast! (1)
 – 563

Laulud abielust – 564

Abielumehe elust – 564

528. Puu otsas pulmad (1) – 564
 529. Kutsuti koduväiks (1) – 564
 530. Pere ütles: „Peksa naist!“ (7)
 – 565
 531. Teng, hobu, naine (1) – 568
 532. Kolm head otsas (2) – 568

533. Laisk ei oska leiba teha (1)
– 569
534. Naine Narvast – sureb teel (3)
– 569
535. Narr, kes Narvast naise võtab
(1) – 570
536. Hilbakas naine (1) – 571
537. Must naine (8) – 571
538. Must ja kuri naine (1) – 575
539. Tilluke naine (1) – 575
540. Saks ei luba naist (1) – 576
541. Põlvist põdema (4) – 576
542. Naine tahab kala (1) – 578
543. Ema ja naise hooles (2) – 578
544. Vahetasin valju naise (1) – 579
545. Hea ja usin naine (1) – 579
546. Vana naise töö (1) – 579
- Abielunaise elust – 580**
547. Noorelt mehele (1) – 580
548. Kodus maksin kulla (2) – 580
549. Nüüd saan süüa sütevett (1)
– 581
550. Ei pääse minia (1) – 582
551. Kallis kasvupõli (6) – 583
552. Noorik kodu käimas (2) – 586
553. Millal saan omile? (2) – 587
554. Ei kiideta miniat (1) – 588
555. Miniat söimatakse (1) – 589
556. Perenaise meelevald (1) – 589
557. Ei jõua leiba sõtkuda (1) – 589
558. Anna au kätte! (1) – 590
559. Mehe omaste pilge (3) – 590
560. Kui mees on meelepärane (1)
– 591
561. Vaip võinuks vakas vanuda (1)
– 591
562. Kurjale kositud (2) – 592
563. Hull mees (1) – 592
564. Miks põllepõli parem (1) – 593
565. Hea pilliga, kuri piitsaga (4)
– 593

566. Must mees (2) – 595
567. Saksa asemel sandile (2) – 596
568. Mis sa toonud tulles (1) – 596
569. Vana vainule, tuli järele (1)
– 597
570. Joodikul saab nälga näha (4)
– 597
571. Otsib riidu riietest (1) – 599
572. Laps naise vokk (3) – 599

Lastelaulud – 601

Hällilaulud – 601

573. Suisu suuremaks! (2) – 601
574. Memm läks metsast marju
tooma (4) – 602
575. Head lapsed hälli sisse (2) – 603
576. Tule koju, too saia! (3) – 603
577. Äiutus (5) – 604
578. Tule, uni! (4) – 606
579. Lase kiik käia! (20) – 607
580. Uni tuleb (1) – 610

Ahellaulud – 611

581. Liiri-lööri! (73) – 611
582. Kits karja (15) – 630
583. Mina leidsin õlekõrre (5) – 634
584. Onnimanni (1) – 635
- Mängitus- ja hüpituslaulud – 635**
585. Tii-tii, tihane! (43) – 635
586. Sõit-sõit sõtsele! (34) – 639
587. Sõit-sõit linna! (12) – 645
588. Koer läheb karja (65) – 648
589. Tee pätsi! (63) – 656
590. Lapse tants (3) – 666
591. Meie eit annab minu sulle (2)
– 666
592. Meil on homme rootsi tants (1)
– 667

593. Kivist kella löödi (1) – 667

Muud lastelaulud – 668

594. Parmu matus (14) – 668
595. Hiire pulmad (24) – 670

596. Vihase lapse pilge (2) – 676

597. Kolmed püksid (44) – 676

Laste loitsud – 682

598. Varesele valu! (63) – 682

Nõiasõnad – 692

Sõnad inimeste mõjutamiseks – 692

599. Sõnad nõiduse vastu (1) – 692

600. Armsaks vihtlemise sõnad (1) – 692

Sõnad töö edendamiseks – 693

601. Hoia oma koerad! (2) – 693

602. Hunt karja järel (1) – 693

603. Lase mu kari kaugel käia! (1) – 694

Sõnad õnnetuste ja haiguste vastu – 695

604. Ussisõnad (3) – 695

605. Sõnad koera hammustamise vastu (1) – 696

606. Jeesus kirikuteel (2) – 696

607. Nikastusesõnad (1) – 697

608. Luud kokku! (1) – 697

609. Riisisõnad (1) – 697

610. Maast hakanud haiguse sõnad (1) – 698

611. Tere, saun! (1) – 698

612. Sopu, sopu, saunakene! (2) – 699

613. Sopu, soolakott! (1) – 699

614. Vihtlemise sõnad (1) – 700

615. Tänu sauna eest (6) – 700

Carmina obscoenae – 703

616. Karu Kaie kiskunud (3) – 703

617. Neitsiau ära viidud (3) – 704

618. Salaja saunalaval (1) – 705

619. Tütar tahab tükule (1) – 705

620. Vaskraha vastu (1) – 705

621. Teeme tillukese! (1) – 706

622. Teoposi tillike (1) – 706

623. Tee tinast! (5) – 707

624. Näitan nua (1) – 708

625. Läks läbi küla (2) – 708

626. Saab saapasääre nahka (2) – 709

627. Maha tuled, matart saad! (3) – 710

628. Kuulsin kurge (1) – 711

REGISTRID

| | |
|--|-----|
| Alfabeetiline tüübi- ja motiivinimede register | 715 |
| Tüübinimede võrdlev register | 729 |
| Laulikute register | 759 |
| Kogujate register | 768 |
| Murdeliste ja vähetuntud sõnade seletusi | 777 |
| Lühendid | 796 |
| Summary. Folk Songs from Laiuse Parish | 803 |